

சென்னை மாவட்டம்
தென் மாவட்டம்
தென் மாவட்டம்
தென் மாவட்டம்

2E
B-141

భర్తృహరి సుభాషితము

సంస్కృతవ్యాఖ్యానాంధ్రపద్యటీకాతాత్పర్య

నల్లూరు వర్తమాన సమాజము
పుర ముదిరము, నల్లూరు

డి.జి. G.C.V. రమణారావు, M.A.

జ్ఞాపకార్థముగా ముద్రా

G.నరసిమాయి చే

విహార్యశమ (2003)

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్ సన్స్ వారిచే

1949

Printed by...

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS,
at the 'Vavilla' Press,
Madras - 1949.

కీ. శ్రీ. G.C.V. రమణిరెడ్డి, M.A.

జ్ఞాపకార్థముగా ముద్రాపకము

G.నరసింహాచార్యులు చే

అహాకృతము (2003)
ప్రీతి క

సుఖాపితప్రిశతి యనుపేరుగల యానీతిగ్రంథమును భర్తృహరి యనుపేరుగల యోగీశ్వరుడు రచించె నని ప్రతీతి కలదు. ఈప్రిశతికి వ్యాఖ్యానము రచించిన శ్రీరామచంద్రబుధేంద్రుడు నల్ల చెప్పిరాడు. ఈభర్తృహరి యొక్కడివాడో యెప్పటివాడో స్పష్టముగా జెప్పఁ గుదురదు. కాళిదాసాచార్యులను బోషించిన విక్రమార్కునకు భర్తృహరి యనుసోదరుఁ డొకఁడు కలఁ డని విక్రమార్కుకథలందు వినఁబడుచున్నది. పాణినీయవ్యాకరణమున త్రిపాదికి వివరణమును, వాక్యపదీయమును రచియించిన భర్తృహరియొకఁడు కలఁడు. భర్తృహరి నిర్వేదనాటకమునఁ బ్రస్తుతుడగు భర్తృహరి యొకఁడు గలఁడు. వీరందఱు వేర్వేరు పురుషులొ లేక యొక్కరో యెఱుంగరాదు. విక్రమార్కునిసోదరుడే యాకృతీకర్త యగు నేని యాతఁడు, క్రీ. పూ. ప్రథమ శతాబ్దినాటివాఁ డగును. మొదటి కావిక్రమార్కునిఁగూర్చియే పలు దగవులున్నవి. కొందఱు శూద్రకునికే విక్రమార్కుడని నామాతర మనుచున్నారు అనిశ్చితము లయిన కవిదేశకాలములఁగూర్చి చర్చ యిఁకఁజాలును.

భర్తృహరి యీప్రిశతికి సంధాతమాత్రమేకాని రచయిత కాడని కొందఱు అనుచున్నారు. ఈప్రిశతిలోని శ్లోకములు పెక్కులు భాసనాటకాదులందుఁ గానవచ్చుచున్నవి కావున నట్లనట యుక్తము గాఁ దోచుచున్నది. కొన్ని శ్లోకముల నితరగ్రంథములనుండి సంధానించి మఱికొన్నింటి నాతఁడు రచియించి యీప్రిశతిని గూర్చియుండ వచ్చును.

ఇందలి శ్లోకములన్నియు సనుభవజ్ఞానముతోఁ జెప్పినట్లు చుటకు మని హృదయమున సూటిగా నాఁటఁడగినంత విషయపౌష్కల్యము గలిగి పాఠకులచిత్తమును సంస్కరింపఁజాలినవై యున్నవి. నీతిశతకము కామండకీయాది నీతిగ్రంథములసార మనఁదగియున్నది. శృంగారశతక

మమరుకాది శృంగారగ్రంథములకుఁ దీసిపోవనిది. వైరాగ్యశతకము శాంతరసజ్వాలలను గ్రక్కుచు సంసారాంధకారమునఁ గొట్టుకాడు చుండువారికి వెలుగు నొసఁగుచున్నది. శృంగారరసము చిప్పిలునట్లు శృంగారశతకము రచించినవాడే సంసారలనందఱు సన్నాధులుగాఁ జేయఁజాలునంత శక్తిగల వైరాగ్యశతకమునుకూడ రచించిన వాడగుట యబ్బురమే యగును!

గీ. యతి విటుండుగాకపోవు బెట్టవ్వదేయ
కావ్యవైరాగ్యవర్ణనాకర్ణనమున
విటుండు యతి గాకపోరాదు వెన మనీయ
కావ్యశృంగారవర్ణనాకర్ణనమున.

అరు సుకుసాల నృసింహాకవిపద్య మిష్టమైన స్మరింపదగినదిగా నున్నది. ఇంతకును నీతిశ్రతి స. ధానగ్రంథమనువాద మొకటి కలదు గదా!

వత్సరగ్రంథగౌరవమును దెలుపుట కోర్కొక మొక్కటి చాలును:—

శ్లో. న ధ్యాతం వదమీశ్వరస్య విధివహ్నోసారోచ్చితమే
నర్తదార్పకపాటపాటనమర్థర్థోఽసి నోపాక్షిప్తః,
నారీషీకవయోధరోరుయగళీర్వస్తేఽసి నాలింగితా
మాతుః కేవలమేవ యావనవనస్థితే కుతారా వయమ్.

నానాదేశములందు నానాభావలలోని కీత్రిశ్రతి పరివర్తితమయి నది. తెలుఁగునను దీనిని బలువురు పరివర్తించిరి. అందు ముఖ్యులు ముద్దురు. మహాపాథ్యాయ చిలదాంకుండగు ఎలకూచి బాలసరస్వతియు, వీనుఁగు లక్ష్మణకవియు, పుష్పగిరి తిమ్మకవియు. ఎలకూచి బాలసరస్వతి జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరుఁ డగు సుభిమల్లభూపాలున కఁకితముగా మల్లభూపాలీయ మనుపేర దీనిఁ దెనిగించెను. “సుభిమల్లా నీలివాచస్పతీ, సుభిమల్లా మానీనీమన్తథా” అని ప్రతిపద్యముచివరను స్మృతిపతిఁబోధనము చేర్చుటచే నాతఁడు చిన్ని శ్లోకమును దెలిగించుటకుఁగూడ నృత్తమును బెట్టఁజరిపెచ్చుట, పెద్ద శ్లోకములఁ దెలిగించుటలో సరిపోదగిననృత్తములోఁ గడవఱిచరణమును గోల్పోవలసినచ్చుట యను ససౌకర్యమునకుఁ బూర్వదేయ. కావున నాతని తెలిగింపు కొన్నిపట్టుల లక్షణకవికృతికి చెప్పడుచున్నది. ప్రశస్త

తరముగా నీ త్రిశతిని దెలిగించినలక్షణకవి రామేశ్వరమాహాస్వామి
 లగు నితరకృతులఁగూడఁ గొన్నింటి రచించినాఁడుగాని వానిలో కవిత
 బాలసరస్వతి చంద్రికాపరిణయాదికృతులలోని కవితకు మిక్కిలియుఁ
 దీసిపోవునదిగానే యున్నది. లక్షణకవికృతులలో నీ త్రిశతితెలిగింపే
 , మిక్కిలి ఇంపయినదై సుప్రఖ్యాతమయి యున్నది. పుష్పగిరి తిమ్మ
 కవియు నీసుభాషితత్రిశతిని దెలిగించినాఁడటకాని మాకు నీతిశత
 కము మాత్రమే చేకూఱినది. రసీకు లీమాంధ్రకవుల రచనాభేదము
 లను సవిమర్శముగాఁ జవిచూడఁగల్గుటకై మే మిఁమాఁడు దెలిగింపు
 లనుగూడ సమముగా ముద్రింపఁదలఁచితిమిగాని తిమ్మకవికృతి సమగ్ర
 ముగా దొరకకపోవుటచే దొరకిన నీతిశతకముమాత్రము నిందు
 ముద్రింపవలసినవార మయితిమి, బాలసరస్వతికృతిని సమగ్రముగా
 నిందుఁ జేర్చితిమి. సహృదయులు కవితాగుణములను జర్పించుకొందురు
 గాక.

ఆంధ్రదేశీయుఁడును బహుగ్రంథవాఙ్మఖ్యాతయునగు శ్రీరామ
 చంద్రబుధేంద్రుని సంస్కృతవాఙ్మఖ్యానమును దెలుఁగు టీకాతాత్పర్య
 మునుగూడ నిందుఁ జేర్చితిమి.

ఇట్టి గ్రంథములపట్ల నాంధ్రలోకము చూపునాదరమే మాపరి
 శ్రమకు పరిపూషక మగు నని ప్రతీక్షించుచున్నాము.

కండూరేప్పట,

ఇన్నపురి.

26-1-26.

ఇట్లు,

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్సు,

విషయ సూచిక

విషయము.

పుట.

౧. నీతిశతకము

1 మూర్ఖపద్ధతి	4
2 విద్యుత్పద్ధతి	19
3 శౌర్యపద్ధతి	34
4 అర్థపద్ధతి	47
5 దుర్జనపద్ధతి	61
6 సుజనపద్ధతి	73
7 పరోపకారపద్ధతి	89
8 ధైర్యపద్ధతి	108
9 దైవపద్ధతి	114
10 కర్మపద్ధతి	126

౨. శృంగారశతకము

1 స్త్రీప్రశంసా	141
2 సంభోగవర్ణనము	169
3 కామినీగర్వణము	199
4 సువిరక్తపద్ధతి	233
5 దుర్విరక్తపద్ధతి	236

విషయము.

పుట.

౬ ఋతుచర్యనము

250

3. వైరాగ్యశతకము

1 తృష్ణాదూషణము	278
2 విషయపరిత్యాగవిడంబ నము	292
3 యాజ్ఞాదైన్యదూషణము	306
4 భోగాస్తైర్యవర్ణనము	323
5 కాలమహిమానువర్ణనము	333
6 యతిస్వపతిసంవాదవర్ణనము	355
7 మనస్సంబోధననియమనము	363
8 నిత్యానిత్యవస్తువిచారము	382
9 శివార్చనము	395
10 అవధూతచర్య	409

1 ఖల్లభూపాలీయము	423
2 పుష్పగిరితిమ్మకవికృత నీతిశతకము	467

జ్ఞోక సూచిక

జ్ఞోకము.	పుట.	జ్ఞోకము.	పుట.	జ్ఞోకము.	పుట.
ఆకరుణత్వం	61	ఆయుః కట్టాల	330	ఏకస్వాద్	371
ఆగ్రే గీతం	376	ఆయుర్వర్ష శతం	352	ఏకాశ్వులద్	151
ఆచ్ఛాచ్ఛచక్షు	257	ఆరమ్భగుర్వీ	71	ఏతే సత్పురుషాః	92
ఆజానక	302	అవర్తః	203	ఐశ్వర్యస్య	112
ఆజ్ఞాస్పృశ	6	ఆవాసః కిలికిశ్చితస్య	252	కదస్థితస్మాపి	108
ఆదర్శనే	171	ఆవాసః క్రియతాం	195	కదా వారాణస్యా	403
ఆధిగతపరమార్థాన్	23	ఆకా నామ	291	కతే క్షాప్యస్త్రాగః	77
ఆవసర సఖే	211	ఆనంసారాత్	395	కశ్చుమ్భతి	221
ఆభిమత	308	ఆసారేణ	266	కావ్రాకటాక్ష	107
అభుక్తాయాం	364	ఇతః స్వపితి	96	కాస్తే త్యుత్పల	199
అమిహంప్రాణానాం	284	ఇతో విద్యుద్	264	కామినీకాయ	214
అమ్మోజీవన	24	ఇదమనుచిత	177	కిం వేదైః	382
ఆయమమృత	121	ఇమే తారణ్యక్రీ	166	కిం కదాః	313
అర్థానామిశిషే	357	ఇయం బాలా	226	కిం గతేన	231
అర్థం సుప్తావ	268	ఇహహి	216	కి మిహ	196
అవశ్యంనూతారశ్చిర	294	ఉత్థాతం	281	కుజ్జుమపజ్గ	153
అక్షిమహి	361	ఉద్భాసితాశుల	70	కుసుమ	39
అసారాః	190	ఉద్వృత్తః	161	కృశ్మేనా	332
అనుచీనంచారే	265	ఉన్నత	242	కృశః కాణః	245
ఆక్రాంతం	325	ఉస్థిలత్	209	కేయూరాణి	25
ఆక్షా కీర్తిః	59	ఉపా ఘనం	262	కేశాన్మందమినః	157
ఆదిత్యస్య	241	ఉరసి	175	కేశానామలయన్	275
ఆధివ్యాధి	326	వికాశీ	406	కాపిరం	409
ఆమోలిత	176	వికో రాగిషు	301	క్రమికుల	14

శ్లోకము.	పుట	శ్లోకము.	పుట	శ్లోకము.	పుట.
కవచి త్పుష్పి	105	శబ్దజీ వైషా	260	వాక్యస్తా క్రతి	346
కవచి త్పుష్పా	145	శబ్దాదకస్త	379	వాన్మకం	202
క్షణం బాహా	355	తస్యాః ప్రవా	165	విష్టప్త సిని	106
క్షాంతం న	285	తావజేన	236	విష్టప్తా	289
క్షాంతి శ్రేణి	28	తావజేనామృత	202	హంసం హి	155
క్షీరే నాత్మ	95	తావ న్నహత్త్వం	253	హంస మాక్షా	156
క్షుత్తామోఽపి	34	తుదం శేష	305	శేతా యవ్య	114
ఖల్వాటా	118	త్వహి నమ్య	304	శైవ కృతిః	134
ఖల్వాటా హి	283	త్వహిం చిద్వి	99	శో నశ్యేన	205
గజ్జాతరద	311	త్వం రాజా	355	రద్దాకరు	91
గజ్జాతీరే	418	దాక్షిణ్యం	30	గంగకపరమార్థా	23
గజభుజద	119	దానం భోగో	52	చరిత్రీయః	55
గాత్రం సంకుచితం	355	విశ్వానారాయ	2	హస్తమసి	370
గుణవచగుణ	131	విశ చన	138	చరిమలభ్యో	250
గుణనా	164	దీనాదీనముతైః	306	చావర్తిరి	38
చంద్రాలంకి మయం	416	దురారాధ్యా	390	చరేహం	368
చుచున్తో	274	దుర్జయః	62	హాసీ పాత్రం	420
చూడోక్తానీత	278	ప్రజేన	124	హాసిం పాత్రయ	407
చేత శ్చిద్రయ	374	దార్శన్యై	50	హాలలమనిశి	881
చిన్నోఽపి	112	ప్రప్రశ్యేషు	149	హాన్త్రీ	254
జయన్తి	33	ధన్యానాం	297	హాహన్తి నారయతి	93
జలన్తి	211	ధన్యాస్త ఏవ	223	భుజ్యే గ్రామే	309
జాడ్యం హీనుతి	63	న సంహారో	292	భుజ్యేన్ద్రాణి	314
జాడ్యం ధియో	31	న కశ్చి చ్చుష్ట	67	ప్రణయనః పురా	167
జాతః కూర్మః	97	న గమ్యో	218	ప్రభిరః	255
జాతిర్యామ	47	న భ్యాశం	314	ప్రదానం	83
జాత్యన్ధాయ	219	న నటా న టిటా	362	ప్రసక్త్యా	7
జీర్ణా ఏవ	398	నమస్కామో	126	ప్రాప్తా మేరి	173
కపన్ధిన్	389	నమ్ర శ్యే	87	ప్రాణానూతా	78

జ్ఞోకము.	పుట.	జ్ఞోకము.	పుట.	జ్ఞోకము.	పుట.
ప్రాప్తా శ్రీయః	377	మహి రమ్య శయ్యా	413	రాగ స్యాగార	180
ప్రాకభ్యులే న ఖలు	104	మహేశ్వరే	400	రాజం ప్రృష్టా	179
ప్రియసఖ	122	మాతరే దివి	421	రాజా దుభయసి	56
ప్రియా న్యాయ్యా	82	మాత ర్గత్తి	411	రాత్రి నైవ	343
ప్రద్యుతప్రేభ	272	మాతృత్య	191	రే కన్దర్ప	228
ఫలం స్వేచ్ఛా	316	మానే హ్యాయని	391	లభేత సికతాను	8
ఫల మట	360	మాలతీ శిరిసి	172	బాహ్యులచాలన	37
బాలే లీలా	225	మఖేన చన్ద్ర	163	లీలావతీనాం	206
బోధారో	4	ముగే ధానుష్కతా	159	హాభక్తేదగుజేన	65
బ్రహ్మజ్ఞాన	296	మృగమీన	72	వక్త్రం చన్ద్ర	146
బ్రహ్మజ్ఞ	410	మృత్పిండి	366	వచసి భవతి	237
బ్రహ్మయేన	127	మోహం మార్జయ	372	వనే రణే	136
బ్రహ్మహ్ని	336	మానా న్మాతః	68	వయం యేభ్యో	351
భక్తి ర్భవే	378	యః పీ డమేత్	86	వయమిహ	359
భగవాత్సవ్య	116	యతో మేయః	384	వరా తుక్తా	109
భవతి	89	యత్రానేకః	340	వరా ప్రాహో	43
భిక్షాశనం	298	యథా కన్దక	117	వర్ణం సికం	386
భిక్షాశీ జన	414	య దచేతనోఽపి	45	వలిభిర్ముఖ	288
భిక్షాహర	321	యదా క్షేప్తి	13	వసతి భువన	42
భీమం వనం	136	యదా మేద	384	వసీ ప్రస్య	110
భోగా న భుక్తా	287	య దాసీ దజ్ఞానం	235	వాక్యా సజ్జన	73
భోగా భజ్జుర	334	యదా యోగాభ్యాన	233	విశిష్టే సర్వస్వే	402
భోగా మేఘ	329	యదేతత్పూర్వేన	208	విద్యా సాధికతా	349
భోగా న్దుష్ట	328	యదేతత్సచ్చక్షం	397	విద్యా నామ	27
భోగే లోక	323	యద్ధాత్ర నిజ	60	విషది తైర్య	76
భ్రాత్రం దేశ	280	య స్యాప్తి విత్తం	49	విపులహృదయై	363
భ్రూచాతుర్యాత్	143	యావత్స్వస్థ మిదం	387	వియ దుపచిత	261
మణి శ్వాణాల్లింఘ	53	యా సాధూం శ్చ	128	విరమత	232
మజ్జత్సచ్చసి	135	యే వర్తన్తే	318	విరమ విరమా	123
మత్రేభవమ్మ	239	యే సంతోష	319	విరహేఽపి	230
మధు తిష్ఠతి	222	రత్నై ర్మహాభే	108	విశ్రమ్య విశ్రమ్య	169
మధురయం	251	రమ్యం హర్మ్యకలం	394	విశ్వామిత్ర	248
మనసి వచసి	101	రమ్యా శ్చుప్త	393	విస్తారం	213

శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.
వేశ్యాపాప	221	స జాతక	367	క్షణమాంస	299
వ్యాధీన	333	సతి ప్రదీపే	160	స్త్రీమద్రాం	246
వ్యాధీకేణ	215	సత్యం జనా	195	స్థానం	132
వ్యాధిం బం	10	సత్యాన్మతా చ	57	స్వాత్వా గాంక్ష	405
శిశ్య వారముకుం	18	సతప్తామసి	80	శ్చున్ స్వాహ్య	401
శంభుస్వయంభు	139	స త్ర్యమ్యే	48	స్థికం క్షేపస్థం	148
శశి దివస	66	సన్దారే తావ	241	స్థితేన భావే	141
శాస్త్రజ్ఞో	244	స పరప్రతారణ	238	స్థుతా భవతి	201
శాస్త్రోదస్కృత	19	సంపన్న మహతాం	81	స్త్రజో హృద్యా	258
శిర శ్చార్వం	16	సహ కారకుయ	256	స్వపరప్రతారణ	238
శుక్రం సప్త	129	సా రమ్యా	333	స్వస్వామ్యం	36
శృంగారదుమ	182	సింహా శిశు ర	46	స్వామ్యక్త	12
శ్రీకృం శ్రుతే	90	సిద్ధాభ్యాపిత	185	హర్షారాతి	21
సంసార తప	187	శుభాశుక్రం	259	హింసాకూప్య	417
సంసారో	184	సృజతి తావ	120	హేమస్తే పథి	270
సంసారే స్వప్నసారే	193				

భర్తృహరిసుభాషితము
నీతిశతకము.

పద్వై-హం రఘునందనాక్షి) సరసీజాతద్వయామద్వయా
మద్వానందమరందబిందులూరీసందోహానిష్కన్తిసిం,
యత్రే నిర్విరజాతవస్తునిమనోబృందం కృతస్మాత్రయం
కాక్ష్యిత్తునిలతా మనినత పరాననావబోధోదయాల్,

క్రమాం ప్రైలిక్షదేశే స జయతి విమధశ్రేణోఃటిర్రోఃటి
 రోఃటిమాణిక్యభూతాగణితగుణగోఃఽఖ్లాపాక్షిత్తృశాక్షాః,
 ధీరః శాక్షిల్లగోఃత్రః సకలకవిమలహ్లామిహక్షప్రవీణో
 వీణోవాసోర్యవిద్యావివరణవిపుణో రామచక్ర్యో ముఖ్యోః.

వేదాన్తోదస్త చిన్మానుషసుత చతురేణాస్తరేణామతర్కం
తర్కం చాతర్కయద్యః ఫణిపలివచనాం సారమాదత్త యోగే,
యోగేయః సాంఖ్యసంఖ్యాగమనమయవిభావప్యలం తస్త్వవిద్యా
ఓద్ యో యామిన్యధీతః స్ఫురతి నిరుపమో వజ్రస్థవంశామ్యురాకా.

విప్రేక్షాభూతపూర్వం ఫలమధికవసానాలమ్మి సూర్యప్రసాదా,
 జ్ఞాపి తస్మాత్ స్వయం తత్ ప్రచురతరజరాఽఞ్చ తాఽఞ్చనాఙ్మం,
 హిత్యా మోహం స్వకాస్తాస్వతిమిలధియా కం నిషేవ్యాత్తభవోఽఽ,
 యోఽభ్యో భర్తృచార్యావ్యయ ఇహ కరులేఽధ్యాసి విద్యావిలాసవన్.

సోఽనామేకత్వేణీతాయాః సుభాషితకృతేః కృతీ,
కుర్వే సమృదయానన్విన్యాఖ్యానం వ్యాఖ్యానం సతాం ముదే.

చాక్షుశర్వ ని నిబద్ధగౌరవభయాన్మైవ స్ఫుటం యుక్తిభి
 ర్యే తే-భేదపుష్పప్రతారణవరాః కా మైపుణీ వా తటః?
 వైఖార్యా వచనాం కవీశహృదయం ప్రఖ్యాపయన్నన్వయ
 ద్వాదైవాచామిహాఖిలం ప్రవివృణోమ్ముక్తివజ్రోజ్జ్వలమిశ్రమ్.

భ ర - టీక - 1

ఇహ ఖలు తత్రభవా నశేషవిశేషసారసారదృశ్యా విశ్వాదికాయగుణగరిమావ
తాహో భర్తృహరిహమా మహాయోగీశ్వరో నిజయోగమహిమానుసారేణ కరకలామలకీ
కృతాఖిల విరిశ్చిప్రకభచ్చ ప్రృణకణిమ జగజ్జాల మాలోకయన్ పరమకాయణి
లోకవ్యవహారపరిజ్ఞానభిన్నా న్నకరణః లోకానుజిహ్మయో సీతి శృంగార వైరాగ్య
వర్జనప్రఖ్యం సుభాషిత త్రిత్యాఖ్యం కంచిత్ ప్రబంధ ప్రారంభమాణ న్నవవిధైర్నైర్నవ
ద్వారా పరిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణం ఫలమాకాసానః శిష్టాచారపరిపూర్ణ విశిష్ట
పరజ్యోతిరూపేష్టదేవతానమస్కారాకారం మద్భగవదా నిబధ్నాతి.

— మంగళాచరిణిమ —

అవతారిక. గ్రంథాదిని మంగళాచరిణిమను శేషముల వివిధప్రదాయములు
నందున, 'భర్తృహరి' యనుకవి 'భర్తృహరిసుభాషితము' అనుగ్రంథమును రచించు
టూని మొనట జ్ఞానానందమయూడగ సర్వేశ్వరునకు నమస్కరించుచున్నాడు:—

శ్లో. దిక్కులాద్యనవచ్చిన్నాన న్నచిన్తాత్ర మూర్తయే,

స్వానుభూత్యేకమానాయ నమః శాస్త్రాయ తేజసే.

1

వ్యా.—దిగితి.—విక. ప్రాచ్యుని వికప్రదేశః - కాలః భూభగవ్య
ద్వర్తమానరూపః - అవిశిష్టసంగృహీతాని సమూహి - కథా చ దిక్కులా ఆదయో
యేహం తాని దిక్కులాదీని - కద్గణసంవిజ్ఞానలహూప్రహీ - అన్యథా లేమమప్రా
ధాన్యేన వినాభావే శాస్త్రవిరోధః స్వాత్ = తైరవచ్చిన్నా అపరిశిష్టా - వి
భుత్వాన్నిత్యత్వాదేకత్వాచ్చ దేశజః కాలతో వస్త్రశక్వావరిచ్చిన్నేశ్వర్య -
అత ఏ వాస్తూలపరిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదసూత్రత్వా దఖ్యైర్దైర్దయమా శే క్షుర్య -
ఏతేన సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదత్రయ రాహిత్య మథాత్ సూచక మితి నిశ్చే
యవ - అనన్తేరి పాలే అనన్తచిచ్ఛబ్దయో ద్వైదానే హ్రయమాహో మాత్రశబ్దః ప్ర
త్యేకం సంబధ్యతే - కథా చానన్తమాత్రా అనన్తమయీ చిన్తాత్రా భావగునా చ -
చిదేకరసేతి యావత్ - తాదృశీ మూర్తిస్త వైశిష్ట్యప్రపాదయేక్ష్యర్థః, 'సశ్యం
జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ.' 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ.' 'విజ్ఞానమానన్తం బ్రహ్మ.' 'అనన్తం
బ్రహ్మేతి వ్యకాశాత్.' 'అనన్తమయోభ్యాసాత్.' 'సశ్యం జ్ఞానమనన్తం యత్
సానన్తం బ్రహ్మ కేవల మి' త్యాది శ్రుతిస్మృతికదమ్మక మత్ర ప్రమాణ మితి భావః
నాత్ర లహూప్రహీ రాత్రయణీయః. అన్యథా, 'ఇహోచి కథతా' విధిసమి 'మూ
ర్తిస్' ఇతి స్వాత్; స చ 'కృతీయాదిభి భాషితభ్రంశం భువ ద్దాలవశ్యేతి

పుంపద్భావ ఇతి వాచ్యమ్, మూర్తికట్టస్య నియతస్త్రీలింగగత్వే నాభాషితపుంస్కత్వాత్; తస్మా ద్యథాశ్రుత మేవ సాధు మస్తవ్యమ్; భాషితపుంస్కత్వ స్యానిత్యత్వవిపక్షాయాస్తు బహువ్రీహివిహితే తదా న కాఽ ప్యనుపపత్తి రితి సర్వం సుస్థమ్; తథా స్వానుభూతి రాత్తానుభవ - ఏవ ఏకం ముఖ్య మద్వితీయం వా - మానం స్వప్రకాశసాధనం - యస్య తస్యై; స్వయంప్రకాశసంవిద్రూపత్వా దస్య ప్రదీపవత్ స్వపరప్రకాశకతయా స్వసాక్షాత్కారే స్వానుభవ ఏవ ప్రమాణం, న ఘటాదేరివ చక్షురాదిప్రామాణికత్వ మితి భావః. ఏతేన పృత్తివిషయత్వమేవ న తు ఫలివిషయత్వమిత్యవధేయమ్; త దుక్త ముచాత్మ్యైః—

‘స్వబోధేనాన్యబోధేచ్ఛా బోధరూపతయాత్తనః.

న దీపస్వాన్యదీపేచ్ఛా యథా స్వాత్మప్రకాశనే.’ ఇతి;

తథా శాస్త్రాయ అవిద్యాతత్కార్యసమ్మన్థహన్యత్వాత్ ప్రసన్నాయ—‘నిష్కళం నిష్క్రియం శాస్త్ర మి’త్యాదిశ్రుతేః, తేజసే, బోధినిగూఢాయ, బ్రహ్మణే, నమః ప్రహ్లి భావః, ‘నమః స్వస్త్రీ’ త్యాదినా చతుర్థీ.

ఆశ్ర మస్థలాదేని మట్టశమధ్యాని మట్టశాస్త్రాని శాస్త్రాణి క్రథస్తే, వీరపురుషకా న్యాయుష్షక్షురుషకాణి చ భవంతి, అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతీతి భగవద్భా వ్యకారవచన ప్రామాణ్యాత్, ‘అశిర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోనాఽపి తస్యభి’ మిత్యాది దణ్డివచనా చ్ఛాదౌ నమస్కారరూప, మస్తే పరబ్రహ్మర్షిరణలక్షణం చ, మధ్యే తదుభయూత్తకం చ, మట్టశ మాచరిత మిత్యవగస్తవ్యమ్; ‘అథ శబ్దానుశాసన మి’ త్యాదౌ సర్వత్ర శాస్త్రరమ్భే మట్టశార్థత్వేనాథశబ్దప్రయోగదర్శనాత్, తస్య తదర్థ కత్వం చ; ని. ‘మట్టశానస్తరారమ్భప్రశ్నకాన్తేన్ద్రియ్యథో అథ’ త్యభిధానాత్;

‘పింకాశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతో బ్రహ్మణి పురా,

కణ్ఠం భిత్వా వినిర్యాతః; లేన మాక్లశికాశ్చభాః.’

ఇతి స్మరణాచ్చ; తచ్చ నిర్విఘ్నం ప్రారిష్ఠితపరిసమాప్తికామేనావశ్యం కర్తవ్యమ్, ‘పరిసమాప్తికా మి మట్టశ మాచరే యి’ త్యనుమితశ్రుతిబోధిత కర్తవ్యతాకత్వాత్; అనుమానం చ:—మట్టశం పేదబోధితకర్తవ్యతాకమరాకికావిగతశిష్టాచారివిషయత్వాత్, దర్శ్యాద్యాచారవ, దిత్యవ్యయవృత్తిరే కాభ్యామ్. తస్య కారణత్వానిశ్చయాత్ కథ మవశ్యక కర్తవ్యతాకత్వమ్? తథా హి, శబరభాష్యాదౌ శృలేఽపి మట్టశే నమాస్తే రకాత

త్వాత్, కిరణావ్యాధావశ్యతేఽపి కాతత్వా, దిలి చేత్, సత్యం, క్వచిద్విష్ణుబాహు
శ్చైవ తత్సమసంఖ్యాకమద్వళాభావాత్, క్వచిత్ ప్రాచీనమద్వళ బాహుశ్చ, పృథ్వీ
య; ఇత్యలమతిప్రసక్తేన.

అత్ర చారుల్వేన యథావద్వస్తువర్ణనాల్ స్వభావోక్తి రలంకారః - 'స్వభా
వోక్తి రసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణన' మితి లక్షణాల్. ప్లోకాఖ్య 'మేకదానుష్టుభం
పృక్షవ్.

'వజ్రమం లభసు సర్వేషు, సత్తమం ద్విచతుర్థయోః,
గురువట్కుం చ సర్వేషు, మేకష్టోచ్చేశ్వ లక్షణమ్.' ఇతి వచనాల్.

టీక. దిక్కా... ర్తయే-దిక్=దిక్కు, కాలంకాలము, అసి = మొదలగువానిచే,
అనవచ్చిన్న = నియమింపఁబడని, (అనఁగా: సర్వకాలములందు సంకట వ్యాపించియున్న
అనుట.) అనంక=అంతములేని, చిన్తాత్ర=జ్ఞానమే, మూర్తయే = స్వరూపముగాఁగలదియు
(లేక, చిన్తాత్ర=జ్ఞానమేఅయిన, మూర్తియే = స్వరూపమును), స్వా... మానాయ-శ్వ=
తనయొక్క, అనుభూతి=అనుభవమే, ఏక=ముఖ్యమయిన, మానాయ = శ్రమాణ్యుగాఁ
గలదియు, శాంతాయ=ప్రసన్నమైనదియు (అగు), లేజనేఽబ్యోతికి (అనఁగా: స్వయం
ప్రకాశమగు పరబ్రహ్మమునకు), నమః=నమస్కారము.

తా. దేశకాలాది పరిమితిలేక జ్ఞానమూర్త స్వరూపమై అనుభవము
చేతనే ఎఱుంగఁదగినదై శాంతమయిన జ్యోతిస్స్వరూప మగుపర బ్రహ్మ
మునకు నమస్కారము.

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన
వచ్చిన్నానంతచిద్ధ్రోనఘనంబు నిజ
స్వచ్ఛానుభూతిమానము
సచ్ఛాంతము లేజ మే నేజ స్రముఁ దలఁతున్.

మూర్త్యవద్ధతి

అవ. గ్రంథకర్త సిద్ధిశతకమున మూర్త్యవద్ధతి వారంభించుచు, ముందు "మంచి
మాటచెప్పిన వినువారు ఆరుదు" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బోధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్తయదూషితాః,
అబోధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణ మజ్జే సుభాషితమ్.

అర్థం—ప్రబంధస్యన్య వివిధస్వరూపపరిక్షాసార్థం తత్తత్ప్రదర్శయి నిబంధనకయా చిక్షీర్షితత్వాత్, తత్ర మూర్తవిద్యత్ప్రదర్శయి ర్వాన్యవర్తకభావస్యావిజ్ఞేయోభయత్వే నిరూపణే సంప్రాప్తే, ప్రాథమ్యే ముఖ్యప్రసజ్గసజ్గత్యో రన్యతరస్యాభావా, దశోకపరి కాన్యాయప్రాయత్వా, చ్ఛాదౌ మూర్తపద్ధతి వర్ణయితు మారభతే. తత్ర ప్రథమం సమృద్ధయాభావాత్ సుభాషితస్య వత్తు మనవకాశ ఇత్యాహ—బోధార ఇతి.— బోధారః పరిక్షాతారః * 'బుధ అవగమన' ఇత్యస్తాధాతోప్రృచ్ఛ, మత్సరే కానూ యయా పరోత్కర్తానమానేన - గ్రస్తాః సమాక్రాంతాః - తే స మృదయాశపః ఆతో నానుమోదస్త ఇతి భావః, ప్రభవో రాజానః, స్వయదూషితాః గర్వదుర్విసీతాః - న తు వినయప్రహ్వః - ఆతో న శృణ్వంతీతి భావః, అన్యే ఉక్తాధయవ్యతిరీక్త జనాః, అబోధేనాజ్ఞానేన - ఉపహతా నష్టాత్తాన - నై న తృప్తికారిణః - ఆకస్తేషా మాక్షర్ణనయోగ్యతాఽపి నాస్తీతి భావః, తస్మాత్ సుభాషితం సాధుభాషణం - స్మియ వచనమితి యావత్ - నపునవకే భావీక్తః, ఆక్షేపస్తరక్షే జీర్ణమస్త్రీతం-న త్వద్యాపి బహిః ప్రవృత్తమ్—తథాఽపి వత్సానినితి వాక్యకేషః. పుత్రం పూర్వవత్.

టీ. బోధారః=తెలిసినవారు, మత్సరగ్రస్తాః = (వీడును మహాపండితుడువలె ప్రసిద్ధిబొందనా? యని) అసూయచే నాక్రమించబడినవారు; ప్రభవః = దొరలు, స్వ...తాః=స్వయం = (మాకోకండు చెప్పువాడును మేము వినవారలమునా? మాకుం దెలియదా? యను) గర్వముచే, దూషితాః=చెడగొట్టబడినవారు, అన్యేచ=మఱికిక్రిన వారలూ, అబో...తాః=అబోధ = అజ్ఞానముచే, ఉపహతాః = అణగగొట్టబడిన వారలు; సుభాషితం=మంచిమాట, అంగే = అంతరంగము (భావము) నందే, జీర్ణం = తయించినది.

తా. తెలిసినవారలు అసూయతోనున్నారు. ప్రభువులు గర్వాంధులు. సామాన్యులకు వినునంతటి తెలివితేదు. కావున నేను చెప్పందలంచిన సుభాషితము నాయందే అణగిపోయినది.

తే. బోధ లగువారు మత్సరపూర్ణమతులు
ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ స ప్రభువు లెన్న
నితరమనుజు లబోధోపహతులు గాన
భావమున జీర్ణ మయ్యె సుభాషితంబు.

అవ. "తెలిసీ తెలియనివాని రంజింపజేయుట యశక్యము" అను చున్నాడు:—

శ్లో. అజ్ఞః సుఖమారాధ్యస్సుఖతరకారాధ్యతే విశేషజ్ఞః,
జ్ఞానలనదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మవి నరం న రంజయతి. 2

వ్యా.—నను కీర్త్యో మూర్ఖః. యత స్తత్త్వమాపం నిరూప్యతే, శత్రూహ. —
అజ్ఞ ఇతి.—న శానాతీశ్వజ్ఞః అకించీశ్వజ్ఞః మూఢ ఇతి యావత్, సుఖ మస్తేషు;
ఆరాధ్యః సమాధీయః - తపోబ్రహ్మసేవ ప్రేక్షన విప్రస్సుపస్సువానితి భావః, విశేషం
శానా తీ విశేషజ్ఞః తత్త్వజ్ఞేత్రా, సుఖతర మత్స్యవానాయానే నేశ్వర్య-స్త్రివచనవిభ
జ్యో త్యాదివా తదప్రశ్నయః, ఆరాధ్యతే సమాధీయతే - నన్నుప్యే సర్వదా విశేష
గ్రహణమత్ర కర్మవసానా వితి భావః, నిత్య భావం తాస్తజస్సుసావిత్ శస్య లజేన
దుర్విదగ్ధం బద్ధితమానిరం, నరం మూఢాన మిశ్వర్య. బ్రహ్మవి కర్తు మకర్తు మన్యగా
కర్తుం సమగ్ర పృతుర్బుధోఽసి - కిం తాస్య ఇతి భావః, న రంజయతి రంజయితుం న-
శక్నోతి - తస్య నయః సూక్తిసమాప్తైర్దశి సమాధానానభవానితి భావః, ఉత్తమ
మధ్యస్థో మూర్ఖ ఇతి ఫలితాద్యః.

రజ్జనసంబద్ధే ఽప్యనంబద్ధాభిధానా చరితమోక్తిశ్చ. 'అజ్ఞః' 'విశేషజ్ఞః'
ఇత్యుక్త చ 'అసోఽనయస్యే క' ఇతి కర్తవ్యమే, న 'స్త్రివచనభేదే' త్యాదివా కర్త
వ్యయః; అత ఏవాహ భగవాన్ శాస్త్రాయనః 'ఆతారా వచనభగ్నా' కర్తౌఽ
వదో భవతి నిత్యవిశేషే నేతి వాక్తికవ్యాఖ్యానే భావ్యుగాతే గాఢజ్ఞ శబ్ద
ముదాచ్యుత్యాసార్థస్య సమర్థవాత్; ఏకచ్ఛాసస్యదుక్తం మనీయశ్శిర్వాశ్శిర్వా
టకేఽపి - 'హక్తి జీవనమయం సమయజ్ఞః' ఇత్యాదిభః; ఏకమక్షరత్రాస్త్ర ప్రవృత్త్య-
ఆర్యావృత్తభేదోఽయమున్నేయః; ఉత్తరత్రాపి భేదాస్తరాణ్యన్నేయాని.

టీ. అజ్ఞః = తెలియనివాడు, సుఖం=సుఖభుగా, ఆరాధ్యః=సేవిక (బోధింప)
శక్యమైనవాడు, విశేషజ్ఞః=విశేషము జేరిగినవాడు, సుఖతరం=మిక్కిలి సుఖభుగా,
ఆరాధ్యతే=సేవింప (బోధింప) బడుచున్నాడు, జ్ఞాన...నశ్వ-జ్ఞాన=తెలియొగ్గు,
లక్షణతముచేత(ఇంకాత తెలివితేత'ననుట), దుర్విదగ్ధం=(నేనే మడిమ:డనని)గర్వింపన,
నరం=మనుష్యుని, బ్రహ్మవిబ్రహ్మయం, న రంజయతి=రంజింప (పిప్పింప) జేయలేడు.

తా. తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కగఁ
దెలిసినవానికి సమాధానము చెప్పట ముఱింత సులభము. స్వల్ప
జ్ఞానముకలిగి సర్వజ్ఞాఁడనని గర్వపడువానిని పృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు
గంజింపఁ జేయనేరఁడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ దెలుపఁగ వచ్చు

దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ

దెలియనినరుఁ దెల్పు బ్రహ్మదేవునివశమే.

అవ. “మూర్ఖుని మెప్పించుట యశక్యము” అనుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రసవ్య మణిముగ్ధరేన్ద్రకరవక్త్రదంష్ట్రాస్తరా
త్సముద్రమపి సంతరేత్సృచలదూర్చిమాలాకులం,
భుజజ్జమపి శోషితం శిరసే పుష్పవద్ధారయే
న్నతు ప్రతినివిషమూర్ఖజనచిత్తమూరాధయేత్

వి

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం మూర్ఖజనచిత్తస్య దురారాధ్యతా మాహ—ప్రస
వ్యోతి—మకరః శింశుమారాభ్యాం జలగ్రాహవిశేషః - తస్య వక్త్రే వదనగవ్యారే -
దంష్ట్రాణాం నిశితాగ్రదశనవిశేషాణాం - అస్తరాల్ అస్తరాళాల్ - అతినంకటాది
తల్పః, ప్రసవ్య బలాత్కారేణ, మణిం రత్నం - దురుద్ధర మపీతి భావః, ఉద్ధరే
దుద్ధర్తం శక్నుయాత్, జన ఇతి శేషః, కేనచి దవధానే నానయే దిత్వర్థః, తథా
ప్రచలన్తో దోలాయమానాః - యే ఊర్తయస్తేషా - మాలాభిః పరమృరాభి
రాకులమ్ ఉట్టాలోజ్జృంభిత మిత్వర్థః, సముద్రమపి - దుస్తరమ పీతి భావః,
సంతరేత్ సమ్యక్ కరితుం శక్నుయాత్ - కేనచిష్టవసాధనేనేతి భావః,
లజ్జయేదితి పాతే హనుమానివ. కేనచిచ్ఛక్తివిశేషేణ లజ్జితుం శక్నుయా దిత్వర్థః,
తథా శోషితం సంజాతశోషం - శోషవశాత్ సపూత్యారం జిహ్వయా సృక్ష్ణస్తాస్త్రా
లేలివన మిత్వర్థః - ‘తదస్య సుజాతం - తారకాదిభ్య ఇత జి’ తీతచ్ఛక్తియః -
తారకాది రాకృతిగణః, భుజజ్జం సర్పమపి - దుర్ధరమపీతి భావః. శిరసి కేశపాశే,
పుష్పేణ తుల్యం పుష్పవత్ - పుష్పవ్రజ మివేత్వర్థః - ‘తేన తుల్యం క్రియా చే
ద్వతి’ రితి పరిబ్రత్యయః, భారయేత్ భారయితుం శక్నుయాత్ - మణిమస్తాదిసాధనే
నేతి భావః. కిం తు ప్రతినివిష్ట మభినివేశకాస్త్రం - దురారాహవిష్టమితి యావత్ -
మూర్ఖజనస్య దర్శివద్గత్య - చిక్తౌ, నారాధయేత్ ఆరాధయితుం సమాధాతుం న
శక్నుయాత్ - ఉపామాలాభాదితి భావః, మకరదంష్ట్రాస్తరసమణ్యుద్ధరణాదిప్రాయం
మూర్ఖజనచిత్తరహారాధనమితి శ్లోకార్థః.

టీ. మకర...తరాల్ - మకర = మొసలియొక్క, వక్త్ర = నోటిలోని, దంష్ట్ర =
కోటలయొక్క, అంతరాల్ = నడుమనుడి, ప్రసవ్య = బలాత్కారముగా (అనఁగా;

మిగుల నొప్పించి యనుట), మఱిం = ముఖ్యమును, ఉద్ధరేత్ = వెకలిందినను వెకలిం
చును. ప్రచ...కులం-ప్రచలత్ = మిక్కిలి కదలుచున్న, ఊర్తి = కరంగములయొక్క,
మాలా = పంపులచే, అనులం = కలఁతనొందిన (అనఁగా: ఎట్టి యాతానికిని బ్రవేశింప
నశక్యమనుట), సముద్రమునీ = రముద్రమునైనను, సంకరేత్ = దాఁటినను దాఁటవచ్చును.
కోపితం = (కఱచి చంపునట్లు) కోపముగఁగిరింపఁబడిన, భుజంగమసి = పాముకనైకము,
శిరసిఁకలయంను, పుష్పవత్ = పువ్వువలె, భారయేత్ = భరించినను భరింపవచ్చును (కాని)
ప్రతి...చిత్తం-ప్రతినివృత్త = మొండిపట్టుబట్టిక, మూఢజన = మొఱస మనిసియొక్క,
చిత్తం = చునన్పును, నారాధయేత్ = నేమింపఁ (ఁప్పించు) జాలఁదు.

తా. మొసలినోటిలోని కోఱలనడుమునుండు రత్నము (ముత్యము)నైనను ప్రయత్నించి బయటికిఁ దీయవచ్చును. పెద్దచులలుగల సముద్రమునైనను దాఁటవచ్చును. కోపముచేత బురవెట్టు పామునైనను పూలదండవలె శిరమునఁ దాల్చువచ్చును; కాని దురాగ్రహముచేత మూఢుఁ డయినవానిమనమును సమాధానపెట్టుట సాధ్యముకాదు.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుమానికమున్ బెంఱింప వచ్చు బౌ
యక చలదుర్మికానికర శ మైనదహోదధి దాట వచ్చు మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలె శ సర్పమునైన భరింప వచ్చు మ
చ్చిక భుజియించి మూఢజనచిత్తముఁ దెల్ప ససాధ్య మేరికిన్.

అవ. వైచయమునే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాడు:—

శ్లో. లభేతి సితాసు తైలమపి యత్నతః పీడయన్

పితేద్వ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్ధితః,

కదాచిదపి పర్యటన్ శశవిషాణమాసాదయే

న్నతు ప్రతినివృత్తమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేత్.

4

వ్యా. ఏపం దుష్టభవస్తుసాధనే దుష్కరకార్యకరణే చ సుభావనయా శక్తి
రుతా, స మూర్ఖచిత్తప్రసాధనే, ఇదాని మత్యవ్తనర్హధిపస్త్యసి ప్రసాధయే న్న
తు కచ్చిత్త మి త్యాహ. — లభేతేతి. — యత్నతః కుశలీకృత్యుత్సాహే - క్షామ్య
స్తసిత్, పీడయన్ నేనచి దృష్టేణ సమర్థమున్, సితాసు నాలుకావ్వని - కాల
త్రయేఽవ్యవస్థేహనధికరణభూతా స్వపీతి భావః, తైలం స్నేహం, లభేత లభుం
శక్నుయాత్ - 'స్నేహనే తైల' మిక్యనుశాసనా న్నాక్ర నిలంబస్థిత్యాశక్త్యాక

జ్ఞానతార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్, తథా పాతుమిచ్ఛా విపాసా - 'పా పాస' ఇత్యస్తా
 ధాతోః సన్నహౌః స్త్రీయా మప్రకృమే టావ్ - తయా అర్థితిః పీడితిః కృష్ణా
 తురః సన్నిత్యర్థః, మృగతృష్టికాను చ మరుమరీచికాస్వపి వా - జలభ్రమమాత్ర
 దాయసి వ్యపీతి భావః—మృగతృష్ణాశబ్దాల్ స్వాదౌ కప్రకృమే - 'ప్రత్యయస్థాల్
 కాల్' పూర్వ స్యాక ఇ దా వ్యును' ఇ తీ కారః, సలిలం జలం, పిచేత్ పాతుం
 శక్నుయాత్ 'పాఘ్నాస్తే' త్యాదిగా పిబలేః పిబాదేశః, తథా పర్యటక్ తత్ర కత్ర
 వనాన్తరే సంపరక్' కదాచిత్ శస్తింశ్చిత్ సమయే, శశస్య మృగవిశేషస్య-విషాణం
 శృణ్వసి - వాఙ్మత్రగోచరమపీతి భావః, ఆసావయే దధిగస్తు శక్నుయాత్. (స
 తు ప్రతినిరిష్టేత్యాది పూర్వవత్). నీకతాత్రైలూభాదివదక్యస్తదుర్లభం మూర్ఖచిత్త
 సమాధానమితి భావః; మృగతృష్టికాజలశశవిషాణయోర్దగసారవిష్టవస్థ్యాపుత్రవదత్వ
 న్నానంగతత్వముక్తం సురేశ్వరవార్తికే—

‘మృగతృష్ణామృసి స్నాతః ఖళుష్పకృతశేఖరః,
 ఏవ వస్థ్యానుతో యాతి శశశృణ్వథుర్ధరః.’ ఇతి.

పద్మద్వయేఽన్యస్త్రిక్ మణిముద్ధరేషిత్వాదౌ 'శశి లిజ్జే' లి శక్యాశ్చే విధి
 లిజ్; తథా ఆపిశబ్దః సముచ్చయే, 'సంభావనాయాం చేత్' తదనువాద ఇతి వివేకః;
 ఉభయథాఽప్యనుశాసనసంభవాత్, ప్రకృతార్థోపపత్తే శ్చ; యథాహోమరసింహః—
 'గర్హాసముచ్చయప్రశ్నశబ్దానంభావనాస్య పీ' లి; అత్ర 'సముద్రమపి లబ్ధయే'
 దిత్యదాజవర స్వామి.

అత్ర మణ్మధరణాద్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానా దలిశయోక్తిః.

క్షోకద్వయమేతత్ పృథ్వీపుత్రమ్; తదుక్తం కేదారేణ పుత్రరత్నాకరే—
 'జసౌ జనయలావనుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ గురు' రితి. అత ఏవ 'నీకతాను తైల' మి
 త్యత్ర, 'మృగతృష్టికాను సలిల' మిత్యత్ర 'మూర్ఖజనచిత్త' మిత్యత్ర చ, ఆప్తమవశ్శే
 విహితస్య విచ్ఛేదస్యాభావా ద్యతిభ్రష్టం నామ దోషః. ఇనుమేవ కేచి దవస్థయిం
 వదన్తి; తదుక్తం విద్యానాథేన—'యత్రస్థానే యతిభ్రంశస్తస్యతిభ్రష్టముచ్యత' ఇతి.

‘కుత్ర చిత్తవమధ్యే తు యతిమిచ్ఛన్తి సూరయః,
 యత్ర పూర్వాపరౌ భాగౌ స్యాతామేనైకపర్వగా.’

ఇతి దత్తిలవచనమపి సమాధాతుం న శక్నోతి; పూర్వాపరభాగయోరేకపర్వగతత్వా
 భావాత్; నిరంకుశాః ఖలు కవయో భవన్తి సర్వకథీనాః ఇత్యులమలిప్రకథ్యేన.

టీ. యత్కృతః=ప్రయత్నమువలన (అనగా: యత్ర ములూ వేసియేనియు).
 నీకతానుఅపి = ఇనుకయందు నె తము, 'తైలం' = నూనెను, లభేత=పొందిననుపొందును.

(కించ = మఱియు), విపాస్థాక్షః = దప్పించే నీడింపబడినవాడు, మృగతృష్టికాను = ఎండమావులలా, పలిలం = నీటిని, విదేత్ = త్రాగినను త్రాగును. చర్మటన్ = తెగరినగుడు, కదాచిదపి = పికానొకజేళ, శశనిహింస = కుండేటికొమ్మలు, ఆపాదయేత్ = పొందినను పొందును. (కింతు = కాని). క్రినినిర్విష్టమూర్ఖజనచిక్షం = మొండికట్టకట్టిన మొఱుగు మానిసి మరస్సును, నారాధయేత్ = మెప్పించుకాలండు.

తా. ప్రయత్నపడి ఇసుకనుండి కూడ చమురు తీయవచ్చును. ఎండమావులందు నైతము నీరును సంపాదించి త్రాగవచ్చును. తిరిగి తిరిగి కుండేటికొమ్మలైనను సాధింపవచ్చును. కాని దురాగ్రహముగల మూఢునిమనస్సును నూత్రము సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యముగాదు.

తే. తిరిగి యిసుమునఁ దైలంబుఁ శీలించవచ్చుఁ

దనిలి మృగతృష్ణలో నీరు శస్త్రావవచ్చుఁ

దిరిగి కుండేటికొమ్మ సాధింపవచ్చుఁ

జేరి మూర్ఖులమనసు రంజింపరాదు.

అవ. "మూర్ఖుని సమాధానపఱచు నెంచుటయే యవిదేశము" అనుచున్నాడు—

శ్లో. వ్యాళం బాలమృతాశతస్సభివసా రోధం సముజ్జృహ్యతే
భేత్తుం వజ్రమణిం శిరిషకుసునుస్తా నైవ సన్నహ్యతి,
మాధుర్యం మధువిష్టునా రచయితుం ఔరామృభేరీహతే
మూర్ఖాన్యః ప్రతిచేతుః సన్నతి బలాత్సృక్తైః సుభాష్యద్భిః. ౪

వ్యా — అథ మూర్ఖానసయేచ్ఛామః ఆశ్వత్థాచివేతామాహ—వ్యాళమితి. అసౌ పుమాన్, వ్యాళం దుష్టగిజం - న తు సాహారణసమిశ్ల్యః-చి. 'వ్యా' దుష్ట గజే సర్ప ఇతి విశ్వః, బాలమృతాశతస్త్రుః కోవలదిరిగినలయసూక్తైః - ఈష నిరోధస్యాప్యనువయంత్యైరి భాషి, రోధం నియంత్రు, సముజ్జృహ్యతే కృశత్ర యతోన్నశతీకృత్తః, తథా వజ్రమణిం హిరాభ్యుమణిశేషం - 'హిరా'హలేభ్యుదపీరి భాషి. ని. 'హిరో వజ్రశ్చ కర్ణక' ఇతి హలాయంభః, శిరిషకుసునుస్తా రోవల పుష్పవిశేషస్ - ప్రావ్రేహభ్యులేన, భేత్తుం విదామ్యుతు, సన్నహ్యతి ఉద్యుక్తైః ఇత్కర్తృః, తథా ఔరామృభేరి లనదార్థవశ్య - న తు స్వల్పజాశయస్య, మధువిష్టునా ఔద్రవిప్రునా-న క్వరిచ్ఛిన్న మధుభారాగంపాతేనేకృత్తః, మాధుర్యం మధురణం, రచయితుం సంపాదయితు మిహతే కాచితి; శోనసాని క్షక ఆహ; యః పుమాన్,

బలాద్వాక్సాటవాత్, సుభాస్యన్దిభి రమృతస్వాదుభి రతిమధురై రిత్త్యర్థః, సూక్తైః
ప్రియోక్తిభిః-నపునకే భావే త్తః, మూర్ఖాన్ ప్రతినేతుం సమాధాతు, మిచ్చతి సోఽ
సావిధి సంబంధః; మృణాలతస్తుభిర్వాక్యభిరీధనాదితత్పర ఇన మూర్ఖాననయవరోఽ
భ్యుక్త్యన్తావివేకిరి భావః. అత్యస్త దుష్కరం మూర్ఖప్రసాదనమితి ఫలితార్థః.

అత్ర, యః ప్రతినేతుమిచ్చతి వాఙ్మతి ఆసౌ సముజ్జ్వల్మత ఇత్యాది విశిష్టాను
నయేచ్ఛా విజృంభయాది వాక్యార్థమౌ ర్విద్ధి మైకత్వాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణా
యా మరంభవద్వస్తుసంబంధో వాక్యార్థవృత్తి ర్విదర్శనార్థేదః; న చాయం దృష్టాంతః
వాక్యభేదేన ప్రతివిమృశకరణాక్షేపే తస్మాత్థానాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థ
సమారోపాద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావ, ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః.

కార్థాలవిక్రీడికమ్ = 'సూర్యాక్షై ర్జనజస్తతాః సగురవః కార్థాలవిక్రీడికమ్'
ఇతి లక్షణాత్.

టీ. యః = ఎవఁడు, సుభాస్యన్దిభిః = అమృతమును ప్రసించుచున్న (అనగా:
వినుటించుచున్న), సూక్తిభిః=మంచిమాటలచేత, మూర్ఖాన్=మూఢులను, బలాత్=
బలాత్కారముగా, ప్రతినేతుం=(మంచి త్రోవకు) మరలించుటకొఱకు, ఇచ్ఛతి=కోరునో,
ఆసౌ=ఆ యితఁడు, వ్యాళం = మదపుటేసుఁగును, బాలమృణాలతంతుభిః = లేత
తామరతూటిపొది వారములతో, రోద్ధం = కట్టుటకు, సముజ్జ్వలితే=ప్రయత్నిం
చును. శిరీష... వైశ-శిరీషకుసుమ = దిరిసెనపువ్వుయొక్క, ప్రాంతేన=అంతతోడ, వజ్ర
మణిం=వజ్రమనురత్నమును, భేత్తుం = చగులఁగొట్టుటకు, సన్నహృది = పూనుకొనును.
తౌరాంబుభేః=ఉప్పుసముద్రమునకు, మధుమిదునా=(ఒక) తేనెబొట్టుతో, మాధుర్యం=
తీప్రును, రచయతుం = చేయుటకు, ఈకాతే = పాటుపడును.

తా. మదపుటేసుఁగును తామరతూటిదారముతో బంధింపఁ
జూచువాఁడును, దిరిసెనపువ్వుకొనచేత వజ్రమునుగోయఁజూచువాఁ
డును, లవణసముద్రమునందలి నీరును తియ్యగాఁజేయుటకు సం దొక
తేనెబొట్టును విడుచువాఁడును, మంచిమాటలతో మూర్ఖులను సమా
ధాన వెట్టఁదలచువాఁడును సమానులు.

మ. కరిరాజా విరతంతుసంతతులజేఁ గట్ట విజృంభించువాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే నూహించు భేరింఁ దీ
పు రచింపఁ లవణాబ్ధికి మధుజంబుం జిందు యత్నించు ని
ధరణి మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుభాభాసానుకారోక్తులన్.

(కించ = మఱియు), వివాహాదికల=దప్పితే నీవించుచుండవచ్చును. మృగత్వవ్యాధి = ఎండమావులలో, నలిలం=నీటిలో, విశేష్=త్రాగినది త్రాగుట. వృక్షం = తెగలియనది, కదాదిదవి=వివాహాకారము, కదాదిదవి = నుంచేటికొమ్మలు. ఆరామయేత్ = పొందినది పొందును. (కింతు = కాని). క్రగివిధియమాన్వజరదిక్షం = మొదటికొమ్మలైన మొదటి మానినీ పుత్రులు, నారాధయేత్ = మెప్పించుకొలుచు.

తా. క్రయత్వపతి ఇసుకనుండి కూడ చమురు తీయవచ్చును. ఎండమావులందు నైతము నీరును సంగమించి త్రాగవచ్చును. తిరిగి తిరిగి నుంచేటికొమ్మలైనను సాధింపవచ్చును. కాని దుర్గాగ్రహముగల మూఢునిమనస్సును చూత్రము సమాధానపట్టుటకు సాధ్యముగాదు.

తే. తిరిగి యిసుముచు నైలంబు కడియవచ్చు

గవిలి మృగత్వస్థలో నీరు క్రయవచ్చు

దిరిగి నుంచేటికొమ్మ సాధింపవచ్చు

జేరి మూఢులమనసు రంజింపరాదు.

అవ. "మూఢుని సమాధానమొనరుచును యవిశేషము" అనుచున్నాడు—

శ్లో. వ్యాళం బాలన్యకాశతస్సభిషా రోగ్ధం చముష్టవృక్షే
భేత్తం వజ్రమశిం కిరీషకసుకుప్తా నైవ సన్నవ్యాధి,
మాధుర్యం మధువిష్టునా రచయితుం తోరామ్బుధేరీహతే
మూర్ఖావ్యః ప్రతినేకులన్యసి బలాత్పూర్వైః సుధాస్పృహిభిః. ౪

వ్యా — అశ్చ మూర్ఖాశతయేచ్ఛాయాః అస్మిన్నావశీతామాహ—వ్యాళమితి. అసౌ పుమాన్, వ్యాళం దుష్టగణం - న తు సాధారణజన్మస్వరూపి. 'వ్యాళం' దుష్ట గణే సర్వ ఇతి విశ్వం, బాలన్యకాశతప్రభిః రోగులవిశిష్టమునూత్తైః - ఈష నిర్విరోధస్వాశ్చయమునూత్తైః భాషి, రోగ్ధం నియత్తు, చముష్టవృక్షే కృశత్ర యత్పక్షివతీకృత్క, తథా వజ్రమశిం హింశకమచీరకేషు - మూర్ఖాలేభ్యవశీరీ భాషి. ని. 'హిరో వజ్రశ్చ కర్కశ' ఇతి హింశకభిః, కిరీషకమనుస్మరిరోగుల పుష్పవిశేషం - ప్రాప్తేవాఙ్మలేన, భేత్తం విదారయితుం, సన్నవ్యాధి ఉద్యుక్తైః ఇత్యర్థః, తథా తోరామ్బుధేః లగ్నార్థవశ్య - న తు క్ష్యావజాశయవ్య, మధువిష్టునా తైద్రవిప్రునా-న క్షయిచ్చిన్న మధుభారాంపాలేనేకృత్క, మాధుర్యం మధురరసం, రచయితుం సంపాదయితు మిహతే శాక్తరి; రోగసాని క్షత అహ; యః పుమాన్,

బలాద్వాక్యాలవారీ, సుధాన్యండిభి రమృతస్వాదుభి రతిమధురై రిత్కర్థః, సూక్తైః
ప్రియోక్తిభిః-వపునకే భావే క్తః, మూర్ఖాః ప్రతిసేతుం సమాధాతు, మిచ్చతి సోఽ
సావిధి సంబంధః; మృణాలకమ్మభిర్వాన్యశఃరోధనాదితత్సన ఇవ మూర్ఖాననయవరోఽ
వ్యక్త్యన్తావిజేతీతి భావః, అత్యున్న దుష్కరం మూర్ఖప్రసాదనమితి ఫలితార్థః.

అత్ర, యః ప్రతిసేతుమిచ్చతి వాఙ్మతి అసౌ సముజ్జ్వలమృత ఇత్యాది విశిష్టాన
నయేచ్ఛా విజృంభణాది వాక్యార్థమో బిద్ధిమైకత్వాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణా
యా మసంభవద్వయసంబంధో వాక్యార్థవృత్తి ర్నిదర్శనార్థేదః; న చాయం దృష్టాంతః,
వాక్యభేదేన ప్రతిబిమ్బకరణాక్షేపే తస్మాత్థానాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థ
సమారోపాద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావ, ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః.

శార్దూలవిక్రీడితమ్ = 'సూర్యాశ్వైర్వృజస్తతాః నగురవః శార్దూలవిక్రీడితమ్'
ఇతి లక్షణాత్.

టీ. యః = ఎవడు, సుధాన్యండిభిః = అమృతమును ప్రపించుచున్న (అనగాః
వినుటకింపుగానున్న), సూక్తిభిః=మంచిమాటలచేత, మూర్ఖాః=మూఢులను, బలాత్ =
బలాత్కారముగా, ప్రతిసేతుం=(మంచితోవకు) మరలించుటకొఱకు, ఇచ్ఛతి=కోరునో,
అసౌ=ఆ యితడు, వ్యాళం = మదపుటేరుగును, బాలమృణాలకంతుభిః = లేత
తామరతూటిపొది దారములతో, రోద్ధం = కట్టుటకు, సముజ్జ్వలమృతే=ప్రయత్నిం
చును. శిరీష... స్తే-శిరీషకునును = దిరిసెనపువ్వుయొక్క, ప్రాంతేన=అంచుతోడ, వజ్ర
మణిం=వజ్రమసురకన్నమును, భేస్తం = బగులగొట్టుటకు, సన్నహృతి = పూనుకొనును.
క్షౌరాంబుధేః=ఉప్పుసముద్రమునకు, మధుమిదునా=(పిశ)లేనెఱొట్టుతో, మాధుర్యం=
తీవ్రను, రచయితుం = చేయుటకు, ఈహతే = పాటుపడును.

తా. మదపుటేరుగును తామరతూటిదారముతో బంధింపఁ
జూచువాఁడును, దిరిసెనపువ్వుకొనచేత వజ్రమునుగోయఁజూచువాఁ
డును, లవణసముద్రమునందలి నీరును తియ్యగొఱజేయుటకు సం దోక
లేనెఱొట్టును విడుచువాఁడును, మంచిమాటలతో మూఢులను సమా
ధానపెట్టఁదలచువాఁడును సమానులు.

మ. కరిరాజా చిరతంతుసంతతులచే ౧ గట్ట విజృంభించువాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే ౧ నూహించు భేరింపఁ దీ
పు రచింపఁ లవణాభికి మధుకణంబుం జిదు యత్నించు ని
ర్ధరణి మూర్ఖులఁ బెల్లు నెవ్వఁడు సుధాధారానుకారోక్తులన్.

అవ. "మూర్ఖులకు మానమే భూషణము" అనుచున్నాడు. —

శ్లో. స్వాయత్తమేకాన్తహితం విధాతౌ

వినిర్మితం ఛాదన మజ్జానాయాః,

విశేషతః సర్వవిదాం సమాజే

విభూషణం మానమవ్యతానామ్.

6

వ్యా. — అ శ్లోహం గతిమాహ — స్వాయత్తమితి. — విధాతౌ బ్రహ్మణా కర్తృ స్వాయత్త మాత్మాధీనం - న తు సహోపదేశసాపేక్షా - ని. 'అధీనో నిన్ను ఆదుత్' ఇ త్యుచ్యతే, ఏకాన్తహితమన్తహితకారి - స్వావగూఢాచారకర్తానితి భాషా, తథా విశేషతో విశేషకారేణ = సార్వభౌమైక ప్రసక్తి, సర్వవిదాం సమాజే సర్వజ్ఞసభాయాం, విభూషణమునస్కారపేరుభూతత్వాన్ముచ్యమాప్రాయం, మానం యజ్ఞీయ్యవశ కర్తవా 'ఇగవ్రాత్య లఘుపూర్వాది' త్యుక్తో, అజ్ఞాతానా మవినుహం సంబద్ధివ్యాః, అజ్ఞాతాయాః, నాథ్యవ్య, చాచన మాచాచకం, సన్, వినిర్మితం రదికమ్, అతోఽపద్యతైస్సజమాన్యసజ్జోపకారం మానేనైవ వర్తికవ్య మివమేతైలేహం గతిః - అన్యథా హాస్యాశ్చవతా స్వానితి భాషా, 'ఏకాన్తకృత' మితి సాతే తు, కృతం కర్తృభావే క్త - ఏకాన్తకృతం రహస్యకృతకర్త - అజ్ఞాతాయాః ఛాదనం సన్నివిర్మిత మజ్జానానాం మానం భూషణం సన్నివిర్మితమితి ప్రత్యేక మవ్యయో ద్రవ్యవ్య, అజ్ఞాతాచాచనవార్థమేకాన్త సేవ కర్తృ కర్తవ్య - మజ్జానై క్తానభిరేవ స్థాకవ్య మన్యథా స్వరూపప్రకాశనేపాదహాస్యాశ్చవతా స్వానితి భాషా.

ఉపబలిపుత్రమ్ - 'ఇద్దోపేన్ద్రో వజ్రమి'తి లక్షణాః తా ద్వా కీర్త్యుక్తాః

'స్వానిన్ద్రోవక్త్ర యది తా జగౌ గః, ఉపేన్ద్రోవక్త్ర జగదాన్ద్రో గౌ,

అనన్దోదీరితలక్ష్మభాజః పాదా యదీమూ ఉకణాకయ స్తాః.'

ఇతి పుత్రరత్నాకరే ఉక్తత్వాత్.

టీ. విధాతౌ బ్రహ్మచేత, అపండితానాం = మూర్ఖులకు, స్వాయత్తం = స్వాధీన మయినదియను, అజ్ఞాతాయాః (తమ) తెలివితేమికి, ఛాదనం = మూఢతయను, విశేషతః = ముఖ్యముగా, సర్వవిదాం = సమస్తమును దెలిసినవారయొక్క, సమాజే = సభయందు, భూషణం = అభరణమైన, మానం = మలకకుండుట, వినిర్మితం = నిర్మరుపఁబడినది.

తా. బ్రహ్మ మూఢులు తమమూఢత్వమును దాచుకొనుటకుఁ గాఁ దమకు స్వాధీనమైయుండునట్లు మోనమును పృణించెను. పండితుల యెదుట మోనముగ నుండుటయే మూఢుల కలంకారము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాచాచ్చదనంబు
గాఁగ నీగతి నిర్మించె నగమలభవుఁడు
సర్వవిదు లగుసుజనులు సభలలోన
మానమె విభూషణము మూఢసమానవులకు.

అవ. ఒకపండితుఁడు కరుణింపఁగూర్చి “తెలివితేనప్పుడు గర్వము గలుగును. తెలివి గలిగిన పిమ్మట గర్వము పోయి వినయము గలుగును” అని స్వానుభవమును ప్రకటించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. యదా కించిద్జ్ఞోఽహం గజ ఇవ మదాఙ్గః సమభవం
తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీత్యభవదవలిప్తం మమ మనః,
యదా కించిత్కించిద్బుధజనస కాళాదవగతం
తదా మూఢోఽస్మీతి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యవగతః.

7

వ్యా.—అగ్గ కల్పిదశభవనః కరాక్ ప్రతి స్వానుభవప్రకారమాహ.—
యదేతి.—అకించిజ్ఞః అల్పజ్ఞ స్సౌ, యదా యస్మిన్ సమయే, గజ ఇవ, మదేన
దర్శనాఙ్గః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకహూయః, సమభవం కాలోఽస్మి, తదా కస్మిన్
సమయే, సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞోఽస్మీతి మమ మనో, అవలిప్తం గర్వితమభవత్—అల్ప
విద్యో మహాగర్వీతి న్యాయాదల్పజ్ఞత్వనైవ గర్వహేతుత్వాదితి భావః, ని.
‘అవలేపస్తు గర్వే స్యా త్లేపనే దూషణేఽపి చే’తి విశ్వప్రకాశః, యదా బుధజన
స కాళాద్విద్యజ్ఞనముఖాదిత్యర్థః - ‘అఖ్యాతోపయోగ’ ఇత్యపాదానత్వాత్ వచ్చమి,
కించిత్కించిత్ స్వల్పం స్వల్పం - శాస్త్రబోధితాచారాదికమితి శేషః, అవగతం
జ్ఞాతం, తదా, మూఢో మూఢోఽస్మీతి, మే మమ, మదో జ్వర ఇవ, వ్యవగతో
నిర్లక్షః, అభూదితి శేషః, జ్వరపద్వికారకారిత్యా దన్వైకత్వాన్యుమిత్యవగస్త
వ్యస్య, ‘అచార్యనాన్సురుషో వేదే’తి శ్రవణా దాచార్యాదవగతవిద్యనైవ వివేక
సంభవాదితి భావః; అల్పజ్ఞోఽసి నన్ య సర్వజ్ఞ మాత్మానం మమలేన ఏవ మూర్ఖః,
యస్తు సర్వజ్ఞోఽసి మూఢమానీ భవతి న ఏవ విద్వానితి వివేకః. మదో గర్వహేతు,
ద్దురుక్తు హూషిర్నియహేతురితి ఫలితార్థః, యద్వా ఏతావంతం కాలం మదవకా
న్మూఢోఽస్మి, ఇదానీం గురుశిక్షావకాద్వివేకావగతిరితి వా యోజనీయమ్.

శిఖిరివృత్తం—‘రనైరుద్రైశ్చిన్నా యమనసభలా గః శిఖిరిణీ’ తి లక్షణాత్.

స్యే' త్యాదినా సమాసాస్త ఇకారోఽస్తాదేశః - యద్వా - విగత ఆమగధ్యోఽస్యా
 స్తీతి విగధ్యి. అత ఏవ, జుగుప్సితం హేయం, తదసి, నిరామిషం మాంసలేశశూన్యం,
 తదసి, భరాస్థి రాసభీకసం, నిరుపమః - ఉపమానరహితో - యో రసః స్వాదః-తత్ర
 యా-ప్రీతిః ప్రేమా తయా, ఖాద స్పృశయ, నావృష్ట్య మనికథం - 'సుషిష్ఠ' ఇతి
 క ప్రత్యయః, సురపతి మిష్ఠ)మసి - కిముతాన్యమితి భావః, విలాక్య, న శక్యతే న
 లజ్జతే. తథాహి-క్షుద్రో జన్తుః - నీచజన్తుః - పరిగ్రహే స్వీకృతవస్తుని - ఫల్గుతాం
 తుచ్ఛత్వం, న గణయతి న మనుక ఇత్యర్థః, జుగుప్సితకర్తాచరణతత్పరో మూర్ఖోఽ-
 ప్యేవం న మహర్నిగర్హణా ద్విభేతితి భావః, ని. 'పత్నీపరిణాదానమూలకాపాః
 పరిగ్రహాః' ఇత్యమరః కల్లు తుచ్ఛ మసారం చే' రి యాదవశ్య.

అత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతకథనాత్ ప్రస్తుతమూర్ఖజనవృత్తప్రతీతే రప్రస్తుతప్రశం
 సాలంకారః

‘అప్రస్తుతస్య కథనాత్ ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే,

అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదనియన్తితా.’ ఇతి లక్షణాత్.

హరిణీపుత్రం - ‘భవతి హరిణీ స్సా మాస్థో గో రసామ్బుధివిష్టమైః’ ఇతి
 లక్షణాత్.

టీ. శ్వా=కుక్క, క్రిమికులచితం=పురుగులగుంపుచే బొదువుకొనబడినదియు,
 లాలాక్షిన్నం=జొల్లుచే దడిసినదియు, విగంధి=మర్వాసకగలవియు, జుగుప్సితం=రోతఁ
 బుట్టించువదియు, నిరామిషం=మాంసమలేనిదియునగు, భరతస్థి=గాడిదియొకను, నిరు
 పమరస ప్రీత్యా=సాటి లేనిరుచియందలి ప్రేమతో (అనఁగా: మంచరుచిగల పదార్థము
 నందుండఁదగిన ప్రీతితోననుట), ఖాద=కొఱునుచు, నావృష్ట్య=ప్రక్కనున్న, సుర
 పతిం అపి=దేవేంద్రునయినను, విలాక్య=చూచి, న శక్యతే=సంశయింపదు (సిగ్గు
 పడదు). (ఏలయనః) క్షుద్రః జంతుః=నీచప్రాణి, పరిగ్రహఫల్గుతాం=(తాను) కైకొనిన
 దానియందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి=లేకొంటున్నది.

తా. కుక్క పురుగులు గలిగినదియు జొల్లుచేత తడిసినదియుఁ
 గంపుకొట్టుటచే రోతపుట్టించునదియు మాంసము లేనిదియు నగు గాడిద
 యొముకను అతిప్రీతితో కొలుకుచు తనసమీపమునకు దేవేంద్రుండు
 వచ్చి నిలిచినను చూచి సిగ్గుపడదు. నీచప్రాణి తాను గ్రహించినవస్తువు
 తుచ్ఛమూ కాదా యనునిష్ఠయమును లెక్క చేయదుగదా!

చ. క్రిమిసముదాయసంకులముఁ గేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును భరణంగభవం బగు నెమ్మఁ గుక్కదా
నములుచుఁ జెంత సున్న సురసాధునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁ జెంద ద
ల్పమని నిజస్వభావముఁ దలంపడు నీచపుఁబ్రాణి యొక్కడన్.

అవ. "తెలివెరివానికి వచ్చునదింకయు నందఱుంపరయ" యని నన్నప్టాక
ముగ నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శిరశ్చార్వం స్వర్ణాత్పశుపతిశిరస్తః తీతిధరం
మహీధ్రాదుత్తుణ్ణాదవనిమననేశ్వాసి జలధిం,
అథో గణ్ఠా నేయం పదముపగతా స్తోక మగ్రవా
వివేకప్రప్టానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః

9

వ్యా.—అథావివేకప్రప్టానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః శ్రవణ
యతి—శిర ఇతి.—అత్రోక్షరవాక్యే తచ్చల్పస్య వినిపాతాన్ని ద్విచ్ఛేదోఽభ్యా
హర్యవ్యుః - యత్రపోష్యకృతసంబధాన్ - ఉక్తిర్యవ్యవస్థయన్త్యుత్తరేన పూర్వ
వాక్య తచ్చబ్రాసపేక్షితత్వవియమాన్; తథా చ యో గణ్ఠా స్వర్ణోకాత్, శర్వస్వేన
శార్వ మైశ్వరం-ని. 'ఈశ్వర శ్చర్వ ఈహన్' ఇత్యమరః - తస్యేవమి త్యన్యైశ్వర్యం.
శిరస్థిర్న ముపగతేతి సర్వత్రానువద్యతే, ప్రాచీనక ఇతి శేషః, తదను, పశుపతేశ్చర్వ
స్య-శిరస్త్యర్థాత్ - విశ్వాహుస్తసిత్, భవతితి భవః - పరాద్యుః - తీత్యా
ధరః తీతిధరః - తం హిమనస్త, ముపగతా, మహిం భవతితి మహీశ్వరః - మూలవిభు
జానిత్యా త్కప్రకృత్యయః-యథానా నామనః—'మహీధ్రాదుత్తుణ్ణాదులవిభుజానిదత్త
నాది' తి-అత నివ-ని. 'మహీధ్ర శిఖరి త్త్వేభ్యని' త్యాన్వియమః, ఉక్తిర్నామత్సలాత్స
హీధ్రాద్విమవదాఖ్యతీతిధరా, దవనిం భువ, ముపగతా, అవనేశ్వాసి, జలధిం సమద్ర
ముపగతా - 'సదీనాం సాగరం గతి రితి' 'గణ్ఠా సాగరపూర' ణితి పదనాదితి భాషి
అథో అస్తరం - ని. 'మగ్ర శాస్త్రరానిమృత్యుశ్చకాన్తేన్విన్విత్వధో' అథో త్య
మరః-నేయం పరిదృశ్యమానా గణ్ఠా మద్యాకీనీ, స్తోక మల్పం పరిమళమితి యావత్,
పదం స్థానమ్, ఉపగతా ప్రాస్తా, యద్వా - : : ఉక్తప్రకారేణాథః ప్రదేశ
పాతాశే వా - పదమితి యోజనా - అథి వా తథా హీత్యర్థః—పక్షాస్తతే వా -
వివేకప్రప్టానాం వివేకశూన్యానాం-స్థానప్రప్టానాం చ, శతముఖో బహువ్రతః
నిపాతో భవతి - అథో-అథః పతనం చ, భవతి, వివేకయంతానాం తు వైవరణ, అథో

వివేకాన్న భ్రంశితవ్యమితి భావః. యత స్ఫులలోకమహితాయా ఆపి గజ్ఞాయా
భ్రంశపతా దీదృగపస్థాపతిః, కిముత్యాన్యేషామితి వివేకస్యాత్మవ్రావశ్యకత్వ మిత్యవ
గస్తవ్యమ్. పురా కిల తత్రభవాత్ భగీరథోఽశ్వ మేధీయాశ్వాన్యేషణతత్పరతయా
పాతాళ ముదగతానాం కపిలవిలాసనానలభస్తీకృతానాం సగరమూరాణా మూర్ధ్వ
లోకప్రాప్త్యర్థం స్వర్గోక్తాత్ సురసరిత మవతారయామానేతి పారాజిక్తికథాఽత్రాను
సంభేయా.

అత్రానేకస్థిన్నాధారే క్రమేణైకస్యా ఆధేయభూతాయాః గజ్ఞాయాః స్థితి
కథనాత్ పర్యాయాభ్యోలంకారః; తదుక్తం విద్యానాథేన:—

‘క్రమేణైకమనేకస్థిన్నాధారే వర్తతే యది

ఏకస్థిన్ననృవాఽనేకే పర్యాయాలంకృతిర్నతా.’

ఇతి.

శిఖరిణీవృత్తం-లక్షణం తాత్పర్యమ్.

టీ. సా ఇయం గంగా = ప్రసిద్ధయగు యీగంగానది, స్వర్గాత్=వర్గమునుండి,
కార్వం=శివునిదగు, శిరః = శిరస్సును, పశుపతిశిరస్త్రః = శివునిశిరస్సునుండి, తీతిధరం =
(హిమాలయ) పర్వతమును, ఉత్తుంగాల్=ఎత్తైన, మహీధ్రాల్=(అ) కొండనుండి, ఆవ
నిం=భూమిని, ఆవనే చ ఆపి = భూమినుండియు, జలధిం=సముద్రమును, అధః=క్రింద
(పాతాళమునందు), స్తోకం=కొంచెము, పదం=చోటును, ఉపగతా = పొందినది. అశ్శవా=
అట్టనగానేల! వివేకభ్రష్టానాం = తెలివిమాలినవారికి, శతముఖః=నూలుత్రోవలుగల,
వినిపాతః=అధోగతి, భవతి=కలుగుచున్నది.

తా. గంగానది ప్రథమమున నాకాశమునుండి ఈశ్వరునితల
మీఁదను, అచ్చటినుండి హిమవత్పర్వతముమీఁదను, ఆపర్వతమునుండి
భూమిమీఁదను, భూమినుండి సముద్రమునకును, అచ్చటనుండి పాతాళ
మునకు వచ్చెను. గొప్పస్థితినుండి తొలగినవారి కిదేవిధంబుగ బలు
విధంబులగుపాట్లు సంభవించును.

శా.అకాశంబుననుండి శంభునిశిరంబందుండి శీతాద్రి సు

శ్లోకందైనహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునందుండి య

స్తోకాంభోధి బయోధినుండి పవనాంధోలోకముం జేరె గం

గాకూలంకష వెక్కుభంగులు వివేకభ్రష్టసంపాతముల్.

అవ. “మూర్ఖుని మూర్ఖత్వమును దొలగించుట కాస్తములేదు. ఉపాయము
లేదు.” అని చెప్పుచున్నాడు:—

శర్మ—2

శ్లో. శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్చత్రేణ సూర్యాతపో
నాగేంద్ర్యో నిశితాబ్జుశేన సమదో దణ్డేన గార్దభః,
వ్యాధిర్భేషజసజ్జివైశ్చ వివిధైర్నస్తప్రయోగైర్విషం
సర్వస్యాపథమస్తి శాస్త్రనిహితం మూర్ఖస్య నాప్త్యాపథమ్. 10

వ్యా.—అథాగ్నౌపీనాం వినివారణే శాస్త్రప్రతిపాదితజలాదిరూపహేతుకా
ప్రతిపాద్య మూర్ఖస్య నివారణే శాస్త్రభావం హేత్వభావం చ స్ఫుటీకర్తు
న్నాచా:—శక్య ఇతి.—హుతభుక్ - హుతం హోమద్రవ్యం హవిః పురోడాశ
వపాది భువంతీతి హుతభుక్ వైదికాగ్నిః - అత్ర తు గృహదిదాహకృత్ తాః
శోఽగ్నిరితి మస్తవ్యం, జలేన ఉదశేన, వారయితుం నివారయితుం, శక్య, ఏవం
రీత్యా, సూర్యాతప - సూర్యస్య రవేరాతపః, చత్రేణ వారయితుం శక్య ఇతి
పదద్వయస్యోక్తరత్రాప్యంత్య ఇతి మస్తవ్యం, సమదో మదసహితః, నాగేంద్ర్యో
గజశ్రేష్ఠః, నిశితాబ్జుశేన తీక్ష్ణాబ్జుశేన, గౌః వృషభః గర్దభో రాసభశ్చ, దణ్డేన,
వ్యాధిః క్షుష్టాదిరోగః, భేషజసంగ్రహైః ఔషధసంగ్రహణైశ్చ, అత్ర చకా
రాల మహామస్తవ్యం హోమ సురార్చన దానాదిక మపి గృహ్యతే - 'తచ్ఛాన్తి
కాష్ఠాన్దానై ర్జపహామ సురార్చనై రి'తి స్మరణాత్, ఏవం కాలమాటాది, వివిధై
ర్నానాభైః, మన్తైః మంత్రాం త్రాయస్తే రక్షంతీతి మన్తాః - తై ర్నస్త్యైః
ప్రణవాదిభిః - వివిధైః ప్రయోగైశ్చ, నివారయితుం శక్యమిత్యర్థః, తస్మాత్ సర్వస్య
ప్రాణిహింసాకారణీభూతదుష్టజన్మనాకస్య, శాస్త్రనిహితం శాస్త్రవిధిచోదిత, మాషధం
జలాదిరూపభేషజమ్, అస్తి, మూర్ఖస్య తు, ఔషధం సుభాషితాదిరూపంనాస్తి
శాస్త్రనిహితం న వర్తతే.

టీ. హుతభుక్=నివృ, జలేన=నీటిచేత, వారయితుం=అడ్డగించుటకు, శక్యః=అలవి
యగునది; సూర్యతపః=సూర్యునియొడ, చత్రేణ = గొడుగుచేత, వారయితుం...శక్యః-
సమదః = మదమతోగూడిన, నాగేంద్ర్య = గజోక్తము, నిశిత...శేన-నిశిత =
వాడియగు, అమశేన = అమశముచేత, వారయితుం...శక్యః. గౌః = ఎద్దు, గర్దభః=
గాడిద, దండేన=కట్టచేత, వారయితుం...శక్యః = అలవియగునది. వ్యాధిః=రోగము,
భేషజసంగ్రహైః చ = మందులసంగ్రహించుటచేతను, వారయితుం...శక్యః. విషం=
విషము, వివిధైః=అనేకవిధములయిన, మంత్రప్రయోగైః = మంత్రముల ప్రయోగించుట
చేత, వారయితుం...శక్యః, (ఇట్లు) సర్వస్య = సమస్తమునకు, శాస్త్రనిహితం =,
శాస్త్రమునందు విధింపబడిన, ఔషధం = మందు, అస్తి=కలదు, మూర్ఖస్య=మొండి
వానికి, నాస్తి=లేదు

తా. అగ్నికి జలంబును, ఎండకు గొడుగు, మదగజంబునకు అంకుశంబును, ఎద్దు గాడిద మొదలగుజంతువులకుఁ గట్టయు, రోగంబునకు వివిధంబులగు మందులును, సర్వవిషంబునకుఁ బలువిధంబులగు మంత్రంబులును శాస్త్రములందు నివారకములుగ చెప్పబడియున్నవి. కాని మూర్ఖునిమూర్ఖత్వమును పోఁగొట్టునట్టియాషధ మేశాస్త్రమునందును చెప్పబడలేదు.

చ. జలముల నగ్ని ఛత్రమునఁ శ జండమయూఖుని దండతాడనంబుల వృషగర్దభంబులను శ బొల్బుగుమత్తకరింద్రముఁ సృణేంజెలఁగెఱురోగ మాషధముఁ దే విషముం దగుమంత్రముక్తి నిమ్ములఁ దగఁ జక్కజేయనగు శ మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్వవచ్చునే.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతి వర్ణన మును

వికటపదశకము.

వి ద్య త్ప ద్ధ తి

ఆవ. మూర్ఖపద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్యత్పద్ధతిని ఆరంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాస్త్రోపసక్తతత్పదున్దరగిరః శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యర్య ప్రభోర్నిర్ధనాః,
తజ్జ్వాడ్యం సమథాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వినాఽసీశ్వరాః
కుతస్యః స్యుః కుపరీక్షైర్న మణయో యైరర్థతః పాతితాః 11

వ్యా.—ఆధ మూర్ఖపద్ధతిపైలక్షణ్యేన విద్యత్పద్ధతి వర్ణయతి; యద్వా, యదుక్తం వివేకస్యాత్మకైవశ్యత్వం. తస్య శాస్త్రపరిజ్ఞాన సాధ్యత్వాత్, తస్య చ, విద్యదధీనత్వాత్, తత్పద్ధతివర్ణనమిదానిమారభతే.—శాస్త్రీతి.—శాస్త్రైః కాదాదగౌతమీయాదిభిరుపసక్తతాః ఆలంకృతా-స్తథా శబ్దేన వ్యాకరణేన-సప్తరాశిగోవాదో - యేషాం తే తథోక్తాః - ఆత్మ యద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణేనైవ సర్వేషాం శాస్త్రజ్ఞానం సంగ్రహేత్ పార్థక్యేన శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పానరుక్త్యం దూషణం స్యాత్ - తథాఽపి గోబలీషధన్యాయేన సమాధేయం - యద్వా 'సర్వశాస్త్రముఖం వ్యాకరణమ్' ఇతి తస్య ప్రాధాన్యాత్. పార్థక్యేన నిర్దేశః - ఆధ. వా ఇతరేషాం

కాస్తాదామపహ్నరహేతుభూతత్వమాత్రమేవ - అస్య తు 'వాణీ వ్యాకరణేన
ఇతి స్వేనైవోత్తరక్ర వక్ష్యమాణత్వాత్' తదేకావ్రసాందర్యావహ తేన పుష్కల్యమా
మితి మనవప్య, తథా శిష్యభ్యోఽప్రదేహసిభ్యః - ప్రదేయా వ్యాఖ్యానరూపే
ప్రదాతుం యోగ్యా - ఆగమా కాస్తాణి యేషాం తే తథోక్తాః - సమ్యక్ శిక్షాపాట
పాణి ప్రబుధాభిలతా ప్రసిద్ధావతేన శిష్యద్వారా వ్యాఖ్యాతసిఖిలాగమా ఇత్యర్థః
యద్వా శిష్యభ్యోఽప్రదేయా వినియోగార్హాః న తు తుమాకతయా గర్భ వివ తీర్ణ
కృతా ఇత్యర్థః - తథా భూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః = ని. 'ఆగమ
కాస్త ఆయతా' వితి విశ్వః. అత ఏవ విఖ్యాతాః సర్వక్ర ప్రసిద్ధాః, కవయో విద్వాం
సః, నిర్ధవాః ధవహీనాః సన్తః, యస్య ప్రభో రాజ్ఞో, విషయే దేశే సన్నిభా వా, సన్తి
తిష్ఠన్త, త నిర్ధర్థ్యే నావస్థానం, తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభోరేవ, జాడ్యం మాన్యం
హ్రీశ్యమితి నూనా * 'గుణవచన బ్రహ్మబావిభ్యో కర్తణిచ' తి వ్యభిక్తియః,
సుఖి నా విద్వాంసన్త, ఆర్థా ధనం, విశాఽఽఽ - 'పుష్క గ్వి నే' త్యాదిరా వికల్ప
ద్విరీచిరా, ఈశ్వరాః సమర్థాః పూజ్యా ఇత్యర్థః - విద్యాయా ఏవ లేషాం మహ
ధంత్వా నితి భూషః కిం తు, యైః నిపతీకైః రిక్షకాస్తపరిక్షానాభావో కుత్సిక
పరిక్షానీః, ముదయః ఆముదయః ఆపరి భూషః, ఆర్థ తః మూల్యకః, పాతితాః యది బహు
మూల్య ముదయః అల్పమూల్యః కృతా ఇత్యర్థః, కుత్యాః స్వయం కిం, న స్వ
లేపిత్యర్థః. అయం పద్ధతి - విష్వోఽప్రభుసమాశ్రయేనైవ స్థాతవ్యం, 'సదాశ్ర
యేణ శిష్యస్తే బ్రహ్మచారి లతా లతా' ఇతి న్యాయాత్; తక్ర న లే యది విద్వన్ననో
భిం భూమియగు ప్రలేయమేవ నుగ్నిశవ్యం, విద్వాంసన్త తుపరిక్షోపహతమణయ
ఇవ న కుత్యా ఇతి; అన్త శ్రేయోకామైః ప్రభుభిః ఆన్ననోరభిపూరకై రేవ భవితవ్య
మితి లాప్సోఽయ. కాస్తాంలగ్రహీతం పృక్షా-లంకణం తుక్తమ్.

... కాస్త... గిరః... కాస్త... (అవ్యయం) ... గిరః... (అవ్యయం) ... ముదయం... (అవ్యయం) ...
ముదయే, ఉపగ్రహ్యం... సంకల్పం... బంధి... కష్టం... కష్టములచే, సుందరం... అందమైన, గిరః...
వాక్కులుగలవారును, శిష్య... గమా... శిష్య... శిష్యులను, ప్రదేయం... ఈయందగిన (నేర్ప
దగిన), ఆగమా... కాస్తములు గలవారును, విఖ్యాతాః... (అంతట) ప్రసిద్ధులునగు, కవ
యః... బండితులు, నిర్ధవాః... ధవహీనులై, యస్య... ఏ, ప్రభో... రాజుయొక్క, విషయం... దేశ
మునందు, సవన్తి... ఉండకో, తత్... అది (అట్లు పండితులు ధవహీనులై యుండుట), వసు
ధాధిపత్యం... (అ)రాజుయొక్క, జాడ్యం... మాధ్యమ; సుఖియన్త=బుద్ధిమంతులన్ననో, ఆర్థం
విశా అపరిదబ్ధులేకయే, ఈశ్వరాః = సమర్థులు; ముదయః = రక్షములు, యైః...

కుపవీక్షకైః = మదింపు తెలియనివారిచే, అర్హతః=వెలనండి, పాతితాః=తగ్గింపఁబడినవో, తే=వారు (అనఁగా: మదింపుగాండ్రు), కుత్సాన్యః=నిందింపఁదగినవారు, మణయః = రత్నములు; న=కావు.

తా. వ్యాకరణాదిశాస్త్రపఠనముచేత నిర్దుష్టముగను మనోహరంబుగను పలుకుచు విద్యార్థులకు శాస్త్రంబుల బోధించుచు సుప్రసిద్ధులయిన పండితులు ఏప్రభువు నొద్దనైనను ధనవిహీనులయియుండిరేని అది ఆప్రభువుయొక్కతెలివిలేమినే తెలుపును. రత్నపరిజ్ఞానము లేనివర్తకుఁ డమూల్యమణులను తక్కువవెలగలవానినిగా చెప్పినంతమాత్రముచేతనే ఆరత్నంబులకు లోపము రాదుగదా!

చ. సకలకలావిభూషితులు శబ్దవిదుల నయతత్త్వబోధకుల
ప్రకటకవీరు లేనృపతిపజ్జను నిర్ధను లై చరింతురా
వికృతపుటాడ్య మాదోరది విత్తము లేకయ వారు పూజ్యులం
ధకజనదూషితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నములే.

అన. “ధనవంతులకన్నను బండితులే రాజులచే కావరింపఁదగినవా” రని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. హర్తుర్యాతి నగోచరం కిమపి శం పుష్టాతి యత్సర్వదా
వ్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమానమనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరాం,
కల్పాస్తేష్యపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్యమస్తథానం
యేషాం తాన్వృతి మానముజ్జిత సృపాః కస్తైస్సహ స్పర్థతే. 12

వ్యా.—అభివిద్యాధనస్య ప్రసిద్ధపతైలక్షణ్య వర్ణనద్వారా విదుషామక్కుర్తుమాపాదయన్నేతేషా గౌరవేణ విశ్వాసోత్పాదనార్థం సృపాః సంబోధయతి; హర్తురితి.—య ద్విద్యాఖ్యం ధనం, హర్తు శ్చోరాదేః ‘హర్తుమితి’ కురున్నస్తపాతే అపహర్తు మిత్యర్థః; గోచరం న యాతి విషయతాం న ప్రాప్నోతీతి-భావప్రధానో నిర్దేశః=తస్యాత్మస్తదుద్భవిత్యాదితి భావః, కథా సర్వదా కాల త్రయేఽపి, కి మప్యనిర్వాచ్యం, శం మథా, పుష్టాతి వర్ధయతి - ‘అర్థానా మార్జనే దుఃఖ మితి భర్తాణాత్-ప్రసిద్ధం తు చైవమితి భావః, అనిశం సర్వదా, అర్థిభ్యో విద్యాభిభ్యో యాచకేభ్యశ్చ, ప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యాయమానం దీయమానమపి చ, ఖరా ముక్కుష్టం-వృద్ధి మఘ్యుచ్ఛయం, ప్రాప్నోతి-విద్యాయా వ్యాఖ్యానేనాభివృద్ధిసాధనాదితి భావః, తథా కల్పాస్తేషా ప్రశయేష్వపి, నిధనం నాశం - న ప్రయాతి న నశ్యతీత్యర్థః.

కల్పావేద్యపీఠి బహువచనగ్రహణం విద్యాధనస్యాత్యవినాకాభావ ప్రకాశనార్థం ప్రసిద్ధం తూక్రవికరీకమితి భావః - తదుక్తం.—

‘న భోగహార్యా, న చ బద్ధహార్యా, న భౌత్యహార్యా, న చ రాజహార్యా, న్వదేశమిక్తం, పరదేశబద్ధం. ర్విద్యాసుధాం యే పురుషాః పిబన్తి.’ ఇతి, తద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం. య త్తదో ర్విత్వసంబద్ధా త్తత్కల్పస్యాధ్యాహారః, అన్తర్జన మభ్యస్తరస్థవిక్తం, యేషాం పురుషాణా మస్తీరి శేషః, అత స్తా నిద్యాధనా స్మితి, హే నృపాః రాజానో, మానం కోపం దురాగ్రహమితి యావత్, ఉజ్జ్వల, త్రోద్వద్వద్విస్సహ, ఈ పుమాన్-స్పర్థతే నిగృహ్ణాతి-న కోపీత్యర్థః, తత స్తే సర్వదా గౌరవేణ బహు మాననీయా ఇతి భావః.

అత్రోపమానాత్ ప్రసిద్ధ ధనా దుపమేయస్య విద్యాధనస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః—ఉపమానాద్వదస్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ సో ఇతి కావ్యప్రకాశకారలక్షణాత్. పృక్తం పూర్వవత్.

టీ. యత్=ఏని (అనగా: విద్యాధనము), హర్తృః=అపహరించినవానికి, గోచరం=పశ్యమాను, నయాతి=పొందదో (అనగా విద్యాధనము నపహరించువానిచేలికిదొరకదగట. అట్లే), సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, కిమపి=చెప్పవలవికాని, శం=సుఖమును, పుష్టాతి = పెంచునో; అనిశం=ఎల్లపుడు, అధిభ్యః=యాచకులకు, ప్రతిపాద్యమానమపి=ఈయంబడుచున్నప్పటికిని, పరాం=అతిశయమగు, పృథ్విం=పెంపును, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నదో, కల్పాంతేషు అపి=ప్రళయకాలములయందు నైతము, నిధనం=నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో, (తత్=అ,) విద్యాఖ్యం = విద్యయనుపేరుగల, అంతర్ధనం = లోపలనున్నద్రవ్యము, యేషాం = ఎవరికి. (అస్త్రీకలదో) తాన్ ప్రతి= (విద్యాధనముగల) వారియెడల, హే నృపాః=పీదారలారా! మానం=గర్వమును, ఉజ్జ్వల=విడుపుడు. ఈ=ఎవడు, త్రైః సహ=వారితోడ; స్పర్థలే=మచ్చరించును.

తా. విద్యాధనమును దొంగలు హరింపలేరు. అది (ధనమువలె గాక) ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగజేయును; కోరినవారికెల్లప్పు డిచ్చుచుండినను మఱిత వృద్ధినిండును. ప్రళయకాలమప్పుడును నశింపదు. ఇట్టివిద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనముగలరాజులు దురాగ్రహముడుగవలయును. వారి నెదుర్కొనుట కెవ్వరును జాలరు.

ఉ. హర్తకుఁ గాదు గోచర మహర్నిశమున్ సుఖపుష్టి నేయు స

త్కిర్తి ఘటించు విద్య యను సవివ్యధనం బఖిలాధికోటికిం

మార్గిగ నిచ్చినట్ల బెరుగున బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు తద్ధనాధికులపట్టున గర్వము మానుటొప్పును.

అన. “పండితులు సంపదకు కట్టువడరు” అనుచున్నాడు:—

శో. పరిగతపరమార్థాః పణ్డితాః మానవమంస్తా
స్తృణమివ లఘు లక్ష్మీర్నైవ తాః సందాధి,
అభినవమదరేఖాశ్యామగజ్జిష్ఠలానాం
న భవతి బినతస్తుర్వారణం వారణానామ్.

13

వ్యా. అథ క్వదీయలక్ష్మీర్న తేషాం ప్రతిబద్ధికా, అతస్తేషు బహుమానాచరణ
తత్పరేణైవ భవిష్యమితి సదృష్టాంతం రాజానం సంబోధయతి; పరితి—హే నృప,
పరిగత పరమార్థాః విజ్ఞాతకర్తృత్వాః—‘సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః’ ఇతి న్యాయాత్
అథవా ప్రావృతపరమార్థాః, పణ్డితాః విదూషా, మానవమంస్తాః మానవమానయ-మన్యతే
రవపూర్వా జ్ఞానే భాసి ‘స మాజ్యోగ’ ఇ త్యుక్తిప్రదేశ్యం. తతః స్తృణ మివ లఘు
నిస్సారా-లక్ష్మీ స్తద్వదీయసంపత్తిః-ని. ‘శోభా సంపత్తి వద్దాసు లక్ష్మీః శ్రీరివ గీయత’
ఇతి విశ్వో, తాః పణ్డితాః, నైవ సందాధి తావ దపి సంరోధం న శక్నోతి తక్కురః;
తతః సదృష్టాంతః. అభినవ-మదరేఖాభిః దానధారాభిః-శ్యామాని గజ్జిష్ఠలాని యేషాం
తేషాం, వారణానాం మత్తేభానాం, బినతస్తు మృగాశమాక్రం, వారణం ప్రతిబద్ధక
భూతం, న భవతి; అతః పణ్డితేషు బహుమానాచరణతత్పర భేదనైవ వ ర్తితవ్యమిత్యర్థః.

అతః సదృష్టాంతాలంకారః—

‘యత్ర వాక్యద్వయే చిహ్నప్రతిచిహ్నకయోచ్యతే,

సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైః స దృష్టాన్తో నిగద్యతే.’

ఇతి లక్షణాత్; స ‘చోక్తావమయా’జ్ఞేన సంకీర్త్యతే.

మాలినీవృత్తం-‘సనమయయయలేయం మాలినీ భోగిలాకై’రితి లక్షణాత్.

టీ. పరి...ర్థాః-పరిగత = పాండవబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠమైన, అర్థాః = పదార్థ
ముల (అనగా: తత్త్వవేత్తలయిన), పండితాః=విద్వాంసులను, మానవమంస్తాః=అవ
మానము చేయకుము. (విలయనంగా:) తృణమివ = గతకపోచవలె, లఘు = అల్పమైన
లక్ష్మీః=(నీ)సంపద, న ఏవ సందాధిః=అడ్డగింపనే అడ్డగింపదు. (ఎట్లనః) అభి...స్థలా
నాం-అభినవ=మిక్కిలి క్రొత్తలైన, మదరేఖా = మదపుచారలచే, శ్యామ = నల్లనైన.

గండన్దలానాం = చెక్కిళ్లు ప్రదేశములుగల, వారణానాం = విడుగులకు, దినతంతుః = తామర తూ.టిలోపోగు, వారణా = అడ్డగించునది, న భవతి = కాదు.

తా. ఓయీ! యథార్థ మెఱిగినపండితుల నవమానింపకుము. నీసంపదను చూచి నీమాటల భరింతురని తలచెదవేమొకాని వారు నీ సంపదను గడ్డిపోచవలె చూతురు. నూతనముగ మదభారకారుట చేత నలువెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదగజంబుల తామరతూటిచేత గట్టి వేయుట సాధ్యమగునా?

తే. ప్రభులు పండితులగువారివలన గర్వ
కలన మానుడు వారు మీకలిమి తృణము
లీలఁ జూలించ లేమి మృణాళగుణము
భూరిమదవారణములకు १ వారణంబె.

13

అవ. “రాజు ఒకవేళఁ గోపించునని పండితులను దన యాస్థానమునండి పొవ్వనఁగలఁడే కాని వారిపాండిత్యమును గీర్తిని బోగొట్టలేడు” అని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అమౌఘజీవనవిహారవిలాసమేవ
హంసస్య హస్తనితరాం కుపితో విధాతా,
న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం
వైదగ్ధ్యోర్విమఃపార్తమసౌ సమర్థః.

14

వ్యా.—కిం బహునా బ్రహ్మఽపి తదీయవైదగ్ధ్యాపహరణే న శక్త ఇతి దృష్టాన్త ముభేనాహ—అమౌఘజీవి.—విధాతా బ్రహ్మ, కుపితః కేనవిధేతునా క్రుద్ధ స్వక్, హంసస్య నిజహంసమరాలస్య, అమౌఘజీవనే వద్దినీవనే—యో విహారః శ్రీడాన వివ విలాసః లీలా-తమేవ న త్వస్వక్, నితరామ్ అతిశయేన, హస్త నాశయతు, ‘విలాస మేక’ మితి పాతే—ఏకం కేవలం విలాసమిత్యన్వయః, అమౌఘా కరసంబోధణేన క్రత్ర విహారభక్తమాత్ర మేవ కర్తుం శక్నోతీత్యర్థః, కిం క్వుసౌ విధాతా, అస్య హంసస్య, దుగ్ధజలయోః క్షీరసీరయో—శ్చేదవిధౌ విభాగకరణే విషయే, ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం, వైదగ్ధ్యోర్విమః వైదగ్ధ్యేన ‘కృత్యవస్తుభు చారుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యత’ ఇత్యుక్తలక్షణవైఖ్యేన—ప్రయుక్తా యా కీర్తిస్తా, మప హర్తం న శక్నోతి. హంసో హి క్షీరమిక్రతే నీరే నీరం విహయ క్షీరం గృహ్ణోతీతిత్ర

సిద్ధి. ఏవం కుపితో రాజా స్వవిషయవాసాదిభక్తమాత్రమేవ కర్తుం శక్నోతి, న కు లేమామకేషవిద్యాపరిశీలనజనితచాతుర్యభక్త, మతో నిష్కృషేన భవితవ్యం విద్యత్సు రాజేతి తాత్పర్యమ్.

అత్రాశ్రయక విధాత్పుష్పత్తైస్త కథనాత్ ప్రస్తుత రాజవిద్యజ్ఞన వృత్త ప్రతీతే రప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - లక్షణం తు క్తమ్.

వసన్తలిలకావృక్షమ్—ఉత్తా వసన్తలిలకా తథా జగౌ గ' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. విధాతా=బ్రహ్మ, కుపితః = కోపించినవాడై, హంసస్య = (తనవాహనమగు) హంసయొక్క, అంభో...లాసంపిన - అంభోజీసేవన=తామరతంపరలయందలి, విహార= విహరించుటయొక్క, విలాసంపిన = సొంపునమాత్రమే, మాన్త = పాడుచేయును గాక. (కిం)తు = అంతయేగాని, అసౌ=ఈతఁడు (బ్రహ్మ), ఆస్య = దీనియొక్క (హంస యొక్క), దుగ్ధ...విధా-దుగ్ధ = పాలయొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, భేషవిధా = వేణుచేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం = పేరొందిన, వైదగ్ధ్యకీర్తిం = నేర్పుయొక్క కీర్తిని, ఆవహర్తం=ఆవహరించుటకు, సమర్థః న=నేర్పరిగాఁడు.

తా. బ్రహ్మకు హంసమీఁద కోపమువచ్చునేని పద్మసరోవరము లందు విహరింపకుండునటుల చేయఁగలఁడుగాని నీరక్షిరంబుల వేణు చుటయందుఁగల నేర్పును తీసివేయఁజాలఁడుగదా?

చ. వనజభవుండు కోపమున శివాహనమైనను రాశభ ర్తకుఁ

వనజవనీవిహారకలనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁగాని గుం

భనమున దుగ్ధజీవనవిభాగవిధాననిరూఢనై పుణీ

జనితమహాయశోవిభవసారము హంసకు మాన్యం జాలునే.

ఆవ "పురుషునకు విద్యయే యాధరణముగాని వేణుగాదు" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కేయూరాణీన భూషయన్తి పురుషం హారాన చన్ద్రోజ్వలా

న స్నానం న విలేపణం న కుసుమం నాలబ్జితా మూర్ధజాః,

వాణ్యేకా సమలబ్జురోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధాన్యతే

క్షీయన్తేఽఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్. 15

వ్యా. అథ విమహం తావన్విద్యైవ భూషణరూపసంపత్తిరిత్యాహ ద్వాభ్యాం—కేయూరాణీతి—కేయూరాణ్యుక్తదాని - యద్యపి కేయూరతొన్నిజ భుజశిరోభూషణలేవ ద్విత్వమేవ వక్తవ్యం - తథాఽపి తద్విశేషవివక్షాయాం బహు

వచన ప్రయోగ ఇతి మనవ్యం, పురుషం జనం, న భూషయన్తి నాలంకర్తవ్యీతి
యథాయోగం సంబధ్యతే, చంద్రవ ద్దజ్జ్వలా భవతరాః, హారా ముక్తాహారాశ్చ, న
భూషయన్తి, స్నాన మభిషేచి, న భూషయతి, విలేపనం ఘనసార కస్తూరీ
గంధసార చంద్రాఽపి, న భూషయతి కనుమం చుట్టికా మాలతీ చమ్పకాది పుష్పమపి -
కాతా వేకవచనం, న భూషయతి అలంకృతా అభ్యుక్తపుష్పమాల్యాదినా సమ్య
క్పిపాథితా, మూర్ధభాః కిరోరుహో, అపి న భూషయన్తి పురుషమితి సర్వత్రానువక్తాః
సిం త్వేకా కేవలా, వాణీ, పురుషం, సమలంకరోతి సమ్యగ్భూషయతి, కేయం వాణీ
శ్చత ఆహ - యా సంస్కృతా వ్యాకరణాదిపరిశుద్ధా, భార్యతే స్వాయత్తీక్రియతే,
సేక్యభ్యాశ్చౌకకచ్చదేన సంబధ్యః సను కేయూరాదీనాం విభూషణత్వేన ప్రసిద్ధత్వా
త్తన్నిషేధే ప్రకృత్యాదలహి స్వాదిత్యాశ్చక్ర్య లేపం యుష్టత్వా న్న కథాత్వ
మిత్యాహ - ఆభలభూషణాని కేయూరాద్యక్తాశేషభూషణాని, క్షీయవైకాల్యమేణ
సశ్చక్ర - క్షీయవైకాల్యం ఇతి పాఠీ భిరుకర్తే వాక్యాలంకారే, వాక్యభూషణం సం
స్కృతవాక్యభూషణం తు, సకలం భూషణం నిశ్చయభూషణం - కదాఽపి న సశ్చక్రీ
శ్చర్య.

స్వలికేకాలంకారః - లక్షణం తాత్పర్యం.

ఏక దానిర్ద్వైతచతుష్టయం కాన్దులవిక్రీడికం వృక్షం.

టీ. పురుషం = మనుష్యుని, కేయూరాణి = భుజీర్తులు, న భూషయన్తి = అలంకరిం
చుట; చంద్రాదజ్జ్వలాః = చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్యాలహారములు,
న భూషయన్తి; స్నానం = జలకము, న భూషయన్తి = అలంకరింపదు. విలేపనం = (చచ్చకయ్య
వము కస్తూరి మినుగుపుష్ప మొదలగువాని నొననచే గమగమలాడు) మైపుఁక,
న భూషయతి; కనుమం = పుష్పము, న భూషయతి; అలంకృతాః = ఉంచుకొనఁబడిన,
మూర్ధభాః = ముఁద్ర కలు. న భూషయన్తి; (ఇతశేషునిన;) యా = ఏది, సంస్కృతాః =
(వ్యాకరణము మొదలగు శాస్త్రములచే) చక్కఁజేయఁబడినదై, భార్యతే = భరింపఁబడు
చున్నట్టి, (పాఠి, ఏకావాణీ = ఒకవాక్కుమాత్రమే, పురుషం = మనుష్యుని, సమలం
కరోతి = దాగునంజునుచున్నది. ఆభలభూషణాని = (శక్తి)న ఆభరణములన్నియు,
క్షీయంలే = క్షీయము. వాక్యభూషణం (తు) వాక్యనెమ సాధరణమన్ననో, సకలం =
సమస్తము, ఆభరణము. (నిశ్చయై = ఆభరణమగుట.)

తా పురుషునకు భుజీర్తులు, సూర్యహారములు, చంద్రహారములు,
మొదలగు సాములుగాని, స్నానము, చందనము పూసకొనుట, పూలు

ముడుచుకొనుట, కురులుడువ్వుకొనుట మొదలగువానిలో నేదియుగాని
యలంకారము నియ్యజాలదు. శాస్త్రసంస్కారముగలవాక్కుబకటియే
అలంకారమును కలుగజేయును. సువర్ణమయాదిభూషణములన్నియు
నశించును. వాగ్భూషణ మొక్కటియే నశించనిభూషణము.

ఉ. భూషలు గావు మర్త్యులకు భూరిమయాంగదతారహారములే
భూషితకేశపాశమృదుఃపుష్పసుగంధజలాభిషేకములే
భూషలు గావు పూరుషుని భూషితుఁ జేయుఁ బవిత్రవాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణములే నశియించు నన్నియున్.

అవ. “విద్యయనునదియే సర్వోత్తమమనియు, విద్యరానివాఁడు పశుప్రాయుఁ”
డనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విద్యా నామ నరస్య రూపమధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః,
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే విద్యా పరా దేవతా
విద్యా రాజసు పూజ్యతే సహి ధనం విద్యావిహీనగ పశుః. 16

వ్యా.—విద్యా నామేతి.—రూపం నామ కుణ్ణలహారనూపురాజ్ఞదాదిచతుర్విధ
భూషణభావేఽపి విభూషితవ ద్భారమాన ఆకారవిశేషః-తదుక్తం భావప్రకాశే—

‘ఆపేథ్యారోప్యమిష్యేష్యబంధనీయైరభూషితం,

యద్యాపిచమిషాభాతి తద్రూపమితి కథ్యతే.’ ఇతి.—

విద్యా నామ వేదకాస్త్రాద్యాత్మికా విద్యైవ, నరస్య పుంసోఽధికం భూయిష్ఠం,
రూప ముక్తలక్షణాకారవిశేషః - తద్వల్లభోరజ్జుకత్వాదితి భావః, తథా ప్రచ్ఛన్నం
నిగూఢం యథా తథా - గుప్తం రక్షితం, ధనం విద్యైవేతి సంబంధః - తద్వ
త్కాలాంతరే పూషకారకత్వాదితి భావః, విద్యా భోగకరీ కరోతీతి భోగకరీ
సృక్ష్మస్థనాదిభోగ్య వస్తులాభహేతుః తథా యశ స్సమాఖ్యా-సుఖ మింద్రియతర్పణమ్-
విశత్కరీ విశదేతుక్చ = ఉభయత్రాపి * ‘కృణో హేతుతాత్పర్యామలామ్యేష్వి’తి
టప్రత్యయే టిత్వాత్ జీవ, తథా విద్యా, గృణ స్తుకదితస్తీతి గురవస్తేహం హితా
హితోపదేష్టానా మచార్యాణామపి - గురు రుపదేష్టృభూతా - తథా పరమార్థ
బోధకత్వాదితి భావః, విదేశగమనే ప్రవాసే, బంధుజనః సుహృద్భ్యః - తద్వద్య
శేషోపచారసంపాదకత్వాదితి భావః - తదుక్తం—‘స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధుం విద్యా
సుధాం యే పురుషాః పిబన్తి’, విద్యా, పరా దేవతా పరమార్తభూతా - మోక్షదాయ

కత్వాది భావః - యద్వా పరా దేవతా స్వాభీష్టదేవతా - కథా విహికాముష్టికఫల
దత్వాది భావః - విద్యా, రాజసు రాజమన్యే, పూజ్యతే ప్రశస్యతే - గౌరవసంపన్న
త్వా ద్రాపూజ్యా భవతీశ్శర్థః - చాద్యా విద్యాశబ్దేన విద్యావాక్ లక్యతే రాజశబ్దేన
చ శక్యభావ లక్యతే శక్తా చ విద్యావాక్ రాజభావం పూజ్యతే పురస్క్రియతే
సంభావ్యశ ఇతి యోగం, ధనం ద్రవ్యం తు. స హ్యుక్తప్రకారం స భవతీశ్శర్థః,
శస్త్రాద్విద్యయా ఉత్తరూపయా - విజేత హ్యవ్యం జనః, పశుః పశుస్థాయః - కర్త
వ్యాకర్తస్య విజేతరాహిత్యాది భావః, తనో బహువచనకత్వా ద్విశిష్టవిద్యైవ
ప్రధానం స త్వస్యైతి తాత్పర్యం.

అశ్ర విద్యాయా సుపథవాద్యాకారేణ బహుధా నిరూపణా నిరవయవ
మాలానుబంధాలంకారః.

టీ. విద్యానామ = విద్యయననని, సర్వం = పురుషులకు, అధికం = అతిశయమైన
రూపం = అందము; ద్రవ్యన్నగుత్తం = చాటుగా దాచిపెట్టబడిన, ధనం = ద్రవ్యము;
విద్యా = విద్య, భోగకరీ = భోగములను గలిగించునది; సుఖయలను గలిగించునది;
విద్యా = విద్య, గురుణా = గురుః = గురువులకుగురుభ; విద్యా = విద్య, విదేశగమనే = పరదేశ
మునకుఁ బోవునపుడు, బంధుజనః = చుట్టము, విద్యా = విద్య, పరా = ఉత్కృష్టమైన,
దేవతా = దేవత; విద్యా = విద్య, రాజసు = రాజులనడుమ, పూజ్యతే = పూజింపఁబడుచున్నది.
ధనం = ధనము, సహ = తోగదా? (పూజింపఁబడదు అతడు), విద్యావిహీనః = విద్యలేని
వాఁడు, పశుః = పశుఁడు, (పశుఁడు చుట్ట.)

తా. పురుషునకు విద్యయే రూపము. విద్యయే సహస్యముగదాచి
పెట్టబడినధనము. విద్యయే సహ భోగములను కీర్తిని సుఖమును కలుగఁ
జేయును. విద్యయే గురువునది అన్నియుబోధించును. పరదేశమునందు
జుట్టములై సహాయ మొనర్చును. విద్యయే సహమాత్మ. విద్యయే రాజ
పూజితము. ధన విద్యవిహీనః, చుట్టి విద్యలేనివాఁడు పశుఁడులుగదా.

ఉ విద్య సహధగుత్త మగునవిత్తము రూపము పూర్వమాలికా
విద్య యలేయ భోగకరీ విద్య గురుండు పదేశబంధుడు
విద్య విశిష్టద్రావ్యము విద్యను సాచి ధనము లే దిలక
విద్య నృపాలపూజితము విద్య నేను గనివాడు ముద్భుతః.

అవ. "విద్యయోగి" అనునది "తే" మునుచున్నాడు:—

సో. తాత్పర్యేత్థావచన కిం కమిభిని గ్రోధోఽస్తి చేదేహీరాం
జ్ఞాతిశ్చేదనలేన కిం యది సుహృద్వివృషధైః కిం ఫలం,

కిం సర్వైర్వది దుర్జనాః కిం సర్వైర్విద్యానవద్యా యది
ప్రీడా చేత్కిము భూషణైస్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్, 17

వ్యా.—అథ లోకహితాహిత వర్ణన ప్రసంగాత్తస్యా ఏవ ప్రకృత్యైశ్వర్యభావ
మాహ.—తా నిలితి.—దేహినాం ప్రాణినాం - తా నిలితి - పరిభవాదిహృత్పద్య
మానేషు శ్రోధ ప్రతిబంధక ఇతి యావత్, అస్తి చే త్తస్య, కవచేన వర్తతా, కిం ఫల
మితి సర్వతానువజ్యతేన కించపీత్యర్థః - తస్యా ఏవారుస్తుదానా మనవకాశ
ప్రదత్వాదితి భావః. శ్రోధ స్పితక్షోభో, అస్తిచేత్, ఆరిభిః క్రతుభిః కిం, తస్యైవా
వశ్యత్రత్వా దుపద్రవహేతుత్వాచ్చేతి భావః, జ్ఞాతిద్వామిదో అస్తి చే, దునలేనా
గ్నినా కిం, తస్యైవ సర్వార్థోర్హులననిదానత్వాదితి భావః, సుహృత్ సన్నిత్ర మస్తి
యది * 'సుహృద్వర్తృదౌ మిత్రామిత్రయో రితి నిపాతనాత్సానుః, దివ్యోపద్రావః
స్థితౌపద్రావః, కిం ఫలం న కించపి-త స్యైవారోగ్యకరత్వాదితి భావః, దుర్జనాః భలా,
సన్ని యది, సర్వై రాజీవిమైః కిం, లేహిమేవ ప్రాణావహారిత్వాదితి భావః, అనవద్యా
నిర్వృష్టా * అవద్య చ క్షేత్యాదిరా నిపాతనా త్సానుః, తతో నభో నమానః -
తస్మా న్ను దపీతి నుడాగముః, విద్యా వేదవేదాక్షాద్యాత్తి కా, అస్తి యది, ధనైః కిం
తస్యా ఏవాభిలభోగసాధకత్వాదితి భావః, ప్రీడా అకార్యప్రవృత్తౌ మనస్సంకోచ
లక్షణలక్షణా అస్తి చే, దుష్టవక్షాః కిం వరనూపురాద్యలంకరణైః కిం-తస్యా ఏవ లోకా
త్తరభూషణత్వాదితి భావః, సుకవితా సత్వాజ్ఞిత్యం-గి. 'సంఖ్యావా న్నన్దితః కవిత్వ
మరః-యద్యా కవయతి వర్తయతి రసోష్టసితకర్పూర్ధసంఘటనాం కరోతీతి కవి-త్వవ్యభావ
సత్తా-యది, రాజ్యేన భూమణ్ణాధిపత్యేన కిం-తస్యా ఏవ సకలలోక వశీకరత్వాదితి
భావః - రాజ్యో భావః కర్త వా రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్తకం - పురోహితాదిత్వా
ద్యుక్త్యయః.

టీ. దేహినాం = ప్రాణులకు, తాం నిలితి = పీర్ష (అనగా: ఇతరులు తన్ను బాధించు
చున్నను కోరింపక నహించుచుండుట), అస్తిచేత్ = కలదేరి, కవచేన = కవచముచేత;
కిం ఫలం = విమిలాభము? ('ఫలమ్' అనుపదమును 'కిం' పదములన్నిటితోడను అన్వాయించు
కొనునది) శ్రోధః = చిత్తక్షోభము. అస్తిచేత్, ఆరిభిః = క్రతువులచే, కిం ఫలమ్; జ్ఞాతిః =
దాయాది, అస్తిచేత్, అనలేన = నివృత్త, కిం ఫలమ్; సుహృత్ = మిత్రుడు, అస్తియది =
కలఁడని, దివ్యోపద్రావః = సిద్ధోపధములచే, కిం ఫలం, దుర్జనాః - దుర్మార్గులు, సులిచేత్ =
కలరేసి, సర్వైః = పాములచే, కిం ఫలం; అనవద్యా = దోషరహితమైన, విద్యా = విద్య
అస్తియది, ధనైః = ద్రవ్యములచే, కిం ఫలం; ప్రీడా = సిద్ధి, అస్తిచేత్, భూషణైః =

నగలచే, కింఫలం; నుకవితా = మంచికవిత్వము, అస్తియది, రాశ్యేక = ప్రభుత్వముచేత, కిం ఫలమ్.

తా. ఓరుపున్నయెడల కవచములక్కఱలేదు. కోపమున్నయెడల (ఉపద్రవము గలుగఁజేయటకు) శత్రువు లక్కఱలేదు. దాయాది యున్నయెడల వేట నిష్పా అక్కఱలేదు. మిత్రముండెనేని సిద్ధావధము లక్కఱలేదు. దుర్జనులుండి లేని సర్పము లక్కఱలేదు.

చ. తమ కవచంబు శ్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హుతాశనుండు మిత్రము దగుమందు దుష్టనులు దాసుణపన్నగముల్ సువిద్య విత్తముచితలజ్జ భూషణ ముదాత్తకవిత్వము రాజ్య మితిమా ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగునట్లుం దత్కవచాదు లేటికిన్.

అన. "విద్వాంసులవల్లనే లోకము చక్కగ నిగిదియగును" అని తెల్పుచున్నాడు:-

శ్లో. దాక్షిణ్యం నృజనే దయా పరిజనే శాస్త్రం సదా దుష్టనే
ప్రితిః సాధుజనే నయో నృజనే విద్యజ్ఞనే చార్జవం,
శౌర్యం శత్రుజనే తమ గురుజనే కాన్తజనే భృష్టతా
యే చైవం పురుషాగ కలాసు నుకలాస్తేష్వేర లోకస్థితిః. 18

వ్యా.—అభిమతిం గుణవర్ణనలూర్వకం లోకస్వవర్ణనాశ్చమాహ—దాక్షిణ్య మితి.—నృజనే బంధుజనేష్విశ్వర్థా కాతా కేవలచంద - వివి ముక్తర త్రాసి - దాక్షిణ్యం ధర్మానువర్తకమ్ - అన్యథా వినిందే గుణిని భావః - ని. 'దక్షిణ స్వరూపానువర్తనవ్రాసుప్రసిద్ధి'ని, అనిన భృష్టజనేషు విషయ, మయా దాక్షిణ్యార్థిద్వందా ప్రకటితచ్చ - అన్యథా విజహ్యుని భావః, మరణే ఖలజనేషు విషయ, సదా శాస్త్రం విప్రియకారిత్వమ్ - అన్యథా ఆధిష్టిపేరన్నితి భావః, సాధుజనే నష్టజేషు విషయ, ప్రితిః స్నేహః-ఆపర ఇతి యోగో-అన్యథా-అనుకరణాని భావః, నృజ జనే రాజులు విషయ, నయో నీతిః - అనువర్తకలక్ష్యమితి యోగో - అన్యథా విద్యాయునిని భావః, విద్యజ్ఞనే బుద్ధిజనేషు విషయ, చార్జవం ముక్తల-అన్యథా నిషిద్ధ్యేణుని భావః, శత్రుజనే శత్రుజనేషు విషయ, శౌర్యం విక్రాంతశ్శం - అన్యథా నిపాతయేరన్నితి భావః, గురుజనే పిత్రాః విషయ, తమ సహిష్ణుత్వం - అన్యథా శపేరన్నితి భావః, కాన్తజనే వారిజనేషు విషయ, భృష్టతా ప్రాగ్భ్యంతర - అన్యథా వశిపర్శుని భావః; ఇత్యేవముక్త విధాను, కలాసు కల్పేషు - ని. 'కలా కల్పే

కాలభేదే చన్ద్రా) శే కలనా క' శేతి వైజయన్తి. యే చ పురుషాః, కుకలాః సిపుణాః, లేషా పురుషే శ్వేవ, లోకస్థితిః లోకమర్యాదా, అస్తీతి కేషః, క ఏవ లోకవ్యవస్థా సంస్థాపకాః న తూక్తగుణరహితా ఇక్యర్థః. ఏవం భూతాస్తు విద్వాంస ఏవ న త్వన్య ఇతి హృదయమ్.

టీ. స్వజనే=కనవారియందు, (ఇచ్చట: జనే=జాత్యేకపదనము) దాక్షిణ్యం=మోమోటము, పరిజనే = సేవకజనమునందు, దయా = కనికరము, దుర్జనే = దుష్టులయందు, శాత్రుం = రహస్యముగా నప్రియముచేయుట, సాధుజనే = మంచివారియందు, ప్రీతిః=ప్రేమ, సృజజనే=రాజులయెడ, నయః=నీతియు, విద్వజ్జనే=చండితులయెడ, ఆర్జవం=తిన్నదనము, శత్రుజనే=శత్రువులయెడ, శౌర్యం=సరాక్రమము, గురుజనే=గురువులయెడ, తుమా=పిచ్చు, కాంతాజనే=స్త్రీలయెడ, భృష్టతా=దిట్టతనము, ఏవం = ఇట్లు, కలాను=విద్యులయందు, యేచపురుషాః=ఏపురుషులు, కుకలాః=నేర్పరులొ, లేషా ఏవ=వారియందే, లోకస్థితిః=లోకమర్యాద, (అస్తీ=ఉన్నది)

తా. ఖంధువులయందు దాక్షిణ్యముతో నుండుటయు(దాక్షిణ్యమునగా వారియిష్టానుసారము నడచుట), సేవకులయందు దయ, దుర్జనులయందు కఠినముగ నుండుట, సజ్జనులయందుఁ ప్రీతియు, రాజులయందు అనుసరణమును, విద్వాంసులయందుఁ గ్రమప్రవర్తనమును, శత్రువులయందుఁ బరాక్రమమును, పెద్దలయందు ఓర్పును, స్త్రీలయందు దిట్టతనమును ఏపురుషులు గనఁబఱతురో అట్టివారలే లోకస్థితిః గారణభూతులు.

చ. పరకృప భృత్యులందు నిజోర్ధ్వమునం దనుకూలవృత్తి కా పురుషులయందు శాత్ర్యము సుఖబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్చి, ద్దురువులయందు గౌరవముఁ కోవిదులందు నయంబు రాజులం దరిజనులందు శౌర్యము మృగాతులయందుఁ బ్రగల్భభావ మీ వరుసఁ గళాప్రవీణు లగువారలయందు వసించు లోకముల.

అవ. "సజ్జరసాంగత్యము మిక్కిలి గొప్పది" యనుచున్నాడు:—

శ్లో. జాడ్యం ధియో హరతి సింహులి వాచి సత్యం
మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి,
చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం
సత్సజ్జతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్

వ్యా. ఇశం విష్ణుజ్ఞానా నమవర్ణ్యం సుప్రసిద్ధం సర్వంగల శ్రీమద్భక్త్య
మాహ. — కాద్యమితి — ధ్యాయః బుద్ధిః, శ్వాద్యో మాన్యం, హరిరి సోద్యతి, వా
వదనే, సత్యం సూర్యభావం, సిద్ధి ల్యాప్తావయతి, మానోన్మత్తి బహుమాహారికయం,
దికతి ప్రయచ్ఛతి, పాపం క్షిప్య, మహారోగి వాకయాది-భక్తీవదేహావసేతి భాష
కథా చేతః, ప్రసాదయతి కర్మలయితి భావోదేహావసేతి భాష, దిశం దశ
క్షేత్రిం, కరోతి విస్తారయతి, ఇత్యుక్త్యంశు సృజ్యంతమానాః, బ్రహ్మం దిం శ్రేయ
న కరోతి కర్మయతి పృథ్వీకవదోభావ-స్వయః శ్రేయః కర్మే పృథ్వీ
అకన్తైరేవ సంగతిః కర్తవ్యం న తు దుష్టస్తోతి తాన్వియం.

అత్ర శ్రీమహానాం బహుశానాం "సమద్వికల్పాద్విమలమహాలాభాః—
'గుణశ్రేయాదౌగోగన్యం సమత్వము ఉదాహృత' ఇతి లక్షణం .

అనంతరిలక్ష్యతం - అక్షణం బోధియే.

టీ. సర్వంగతిః=మందిరాలోడి సహచారము, పూజారంభమిథులనీ, ధ్యాయః
బుద్ధియుక్తం, కాద్యం=మంత్రములు, హరిరి = బోధింట్టును, వాది = వాద్యులందు,
సత్యం=సత్యము, సిద్ధిరి=ప్రస్తుత (అనగా సిద్ధి లభించి తీరగలదు) మానోన్మత్తిం
గౌరవముయుక్త చూడ్కొన్నాము (మిక్కిలి గౌరవమును), దిశం=దశము, పాపం=
పాపమును, అపారంజితం=బోధింట్టును, దశ = దశములు, ప్రసాదయతి=కర్మలము
చేయును, దిశం=దిశలయందు; క్షేత్రిం=యశస్సును, కరోతి=విస్తరింపజేయును కిం
దేనినీ, న కరోతి=చేయమి, కర్మయం=చేప్పము.

తా. సత్సహవాసము బుద్ధిమోచనములు బోధింట్టును, సత్య
వాక్యములనే వలనఃజేయును. మందిరగోపురము నిచ్చును. వాద్యములు
బోధింట్టును, మనస్సు బాగు చేయును. పృథ్వీలయందుగీర్తించి వ్యాపిం
జేయును. వేయేలకొద్ది చేయఃజాలని మంచి కర్మలొకముసలేదు.

టీ. సత్యసూక్తి ఘటించు ధీజడమ మాన్యు
గౌరవ మొసంగు జనులకుః క గలుప మడఁచు
గీర్తి బ్రకటించు చిత్రవీరసూర్యుఁ జేయు
సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు.

అవ. "మహాకవుల మృదులమనసు గీర్తించుటయు బ్రదికియే యుండు" రమ
యశ్నాదుః—

శ్లో. జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః,

నాస్తి తేషాం యశఃకాయే జరామరణజం భయమ్,

20

వ్యా. — అట్లే తేషామసాధారణమహిమానుషదత్వాత్ శోక్తరత్వం వర్ణయన్నిగమయతి — జయన్తిరి. — సుకృతినో ధన్యాః — ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్య' ఇత్యమరః, రససిద్ధాః సిద్ధకృష్ణారాదిరసాః సిద్ధపారదఘటికాశ్చ * 'వాఽఽసీతాగ్నాద్విప్రీతి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, తే ప్రసిద్ధాః పూర్వోపపత్తితా వా, కవీశ్వరాః కవిసార్వభౌమాః షడ్జితోక్తమా ఇతి వా, జయన్తి సర్వోత్కర్షేణ వర్తన్తే-అద్యాఽపీతి శేషః; యద్వా - రససిద్ధాః సిద్ధరసాః-బ్రహ్మసాక్షాత్కారవస్త ఇత్యర్థః- 'రసో బై స' ఇతి శ్రుతేః,

'శృక్ష్ణారాదో విషే వీర్యే సారజే బ్రహ్మవర్షసే,

వేతస్యాస్వాననే హేమిని నిర్యా నేఽన్యుతకబ్జయోః—రసః.'

ఇత్యభిధానాచ్చ, కవీశ్వరాః కవయః శ్రావ్యదర్శన స్తోమమీశ్వరాః కాలశ్రయాభిజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యావికారదా ఇత్యర్థః, జయన్తి. కుత స్తోషాం కవీశ్వరాణాం, యశఃకాయే కీర్తి శరీరే, జరామరణాభ్యాం జాతమ్-ఇతి తథోక్తం, భయం నాస్తి: రససిద్ధానాం భౌతిక శరీర ఏవ జరామరణభయం నాస్తి, యశశ్శరీరే తు కిం పక్షప్రయోగో తస్య కల్పవృక్షా యిత్యాది భావః.

అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్యా భయభావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కాన్యత్రిన్ద్రభేదః. పృథక్పక్షమ్.

టీ. సుకృతినః = మంచిగ్రంథములను రచించినవారును (పుణ్యవంతులును అని యర్థాంతరము), రససిద్ధాః = సిద్ధించినశృంగారాదిరసములుగలవారును (సిద్ధించినపాదరసములుగలవారును), (అయిన), తే=ప్రసిద్ధులు, కవీశ్వరాః = కవీంద్రులు (కాలశ్రయ వేదులుగ యోగులు), జయన్తి=సర్వోత్కృష్టస్థులై యున్నారు. తేషాం=వారి (కవీశ్వరుల గాగుల) యొక్క, యశశికాయే=కీర్తియనెడు శరీరమునందు, జరామరణజం = ముదిమి చేతను చావుచేతను పుట్టిక, భయం=నిగులు, స అస్తి=లేదు.

తా. తత్తద్రసానుగుణముగ వర్ణించు నైపుణ్యముండుటచేత ధన్యాత్మ్యులుగ కవిశివ్యులు జరామరణములు లేని తమకీర్తిశరీరములచేత సిద్ధాపదనేవచే జరామరణముల నతిక్రమించిన యోగులవలె సర్వదా ప్రకాశించుచుందురు.

భర్తృ-టీక-3

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు
సుకవీంద్రులు విజయనిధులు శ సుమ్ము తదియా
ధికకీర్తిశరీరంబులు
ప్రకటజరామరణజన్మ శ భయరహితంబుల్.

ఇది నీతిశతకమునందు విద్యుత్పద్ధతివర్ణన మను శ్లోచనవశకము.

మానశాశ్చర్యపద్ధతి

అన. విద్యుత్పద్ధతిని నిరూపించినందున విద్వాంసులకు నైకము మానశాశ్చర్యము
లావశ్యకము లగుటవలన, నీమానశాశ్చర్యపద్ధతి వారంభించుచున్నాము:—

శ్లో. తుల్యమోఽపి జరాశ్చ శోఽపి శిథిలప్రాయాఽపి కష్టాం దశా
మానస్వోఽపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేశు నశ్యోత్స్వపి,
మత్తేభ్యోవిభన్నకుమ్భసిశిత గ్రాస్తే కబద్ధస్పృహః
కిం జీర్ణం త్పూణమత్త మానమహతామగ్రేవరః కేవరి. 21

వ్యా.—అశవిమహిమః మానశాశ్చర్యమౌపేక్షితత్వాద్విద్యుత్పద్ధతినరూపా
నంతరం మానశాశ్చర్యపద్ధతి నిరూపయతి—తుల్యమ ఇతి —తుల్యతా తామః క్షీణోఽపి
* 'తూయో మ' ఇతి మత్వం, జరయా విప్రసయా-శ్చ శోఽపి శిథిలప్రాయాఽపి కష్టాం దశా
శ్చ మరణశిథిల ప్రాయః విశ్లేభాద్గతయా జలహీనబున్న సత్కర్మ, కష్టాం దశా మానశారాభా
దతిశ్చిచ్ఛా)స్తా, మానస్వోఽపి ప్రాప్తోఽపి ని. 'దశానరా మస్తామౌమి'తి విశ్వక. అత
విపన్నదీధితి ర్విప్రకాశంబి, 'విపన్నా' ప్రాణేశు బహుమ, నశ్యోత్స్వపి)మహ
తేషు నశ్యపి-ప్రాణప్రయానే సు ప్రాప్తే నశ్యోత్స్వపి, మత్తేభ్యోత్స్వపి)మహ
తేషు విపన్నదీధితి - యువశ్చ కుమ్భకలా-శక్త్ర యత్సేవ 'మదో మాంసం-శక్త్రా)నీ
శక్త్ర-నిశే-నిశ- మఖ్యం యథా శ్చ-బద్ధా న్దానితా-వృహా-వృహా యస్య స
ఇతి శాస్త్రాంతర్యామి, తథా మానమహతామగ్రేమానోన్నతాసామగ్రే)సరో-ఽగ్రగణ్య
* 'పురో-ఽగ్రతో-ఽగ్రే)షు సర్వే రీతి బలప్రకరణం, 'సరో-సింహా-శీర్ణం శృణం ఘా
నమ్, అత్రి శివ అర్చ్యః హరి కిం? శాస్త్రే)నశ్చిర్థ. ఇతి మానశాశ్చర్యమౌపేక్షితవస్తువు
తై నిమిత్తం.

అత్ర యద్యపి సర్వప్రావీణ్యమందేతైః బహిషతవ్యమైవ వాక్యవనీతవృత్తి

ప్రస్తుతిం ద్యోతయతి తథాఽప్యక్తాఖిలవిశేషణవిష్టోఽపి గజేంద్ర మేదఃకలశవిహిత ప్రతిజ్ఞః కేసరీ న నీచపక్షుని ప్రవర్తత ఇతి మహతీ మానకౌర్యచరణాఘోక్షిరితి మన్త వ్యమ్.

‘ప్రాణానసి పరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షయేత్,
ప్రాణాన్సరణ్ణచపలా మానమాచన్ద్రితారకమ్.’

ఇతి పచరాన్తానకౌర్యసంపన్నేన భవితవ్యం యశస్కామేనేతి భావః.

అత్ర ప్రకరణే కుత్రచిన్తానస్య కుత్రచిచ్ఛార్యస్య కుత్రచిదుభయస్య చ ప్రాధాన్యకథనమపి ద్రవ్యవ్యమ్. కులకృమాగతోత్తమశీలపరిపాలనం మానం-సహాయ మానమేత్యు క్రతుసంహరణసామర్థ్యం కౌర్యమితి వివేకః.

అత్ర ప్రాయోగాద్రుతప్రశంసాలంకారోఽచుసంధేయః.

కార్డులబ్ధిక్షీడితం పృత్యం-లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. మత్తే...స్పృహః - మత్త=మదించిన, ఇభిఇంద్ర=మంచించునుఁగులయొక్క, విభిన్న=బాగాగల్గిబుడచిన, కుంభ కుంభస్థలమునందలి, నీతిత = మాంసముయొక్క, గ్రాస=లిండియందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=పూర్వబడిన, స్పృహః=కోరికగలదియు (దీనిచే కౌర్యము తెలుపఁబడెను), మానమహతాం=మానముచే నధికులగువారిని (అతి మానవంతులని), అగ్రేసరః=మొదటిదైన, కేసరీ=సింహము, త్సూతే త్సూతే అసి=అఁ కలిచే బక్కచిక్కినదైనను, జరాకృతః అసి=ముదిమిచే కృశించినదైనను, శిధిలప్రాయః అసి=ఇంచుమించుగా కీర్ణపడినదైనను, కష్టాంకతినమైన, దశాం=అపస్థను, అవన్నః అసి=పొందినదైనను, (అందువలన) వివస్నదీధితిః అసి=చెడినకాంతిగలదైనను, ప్రాణే ఘ=ప్రాణములు, నశ్యత్సుఅసి=పోవుచున్నదైనను, జీర్ణ=పీడిన, కృణం=గడ్డిపోచను, అత్రికిం=తెనుకాయేమి? (దీనిచే మానము తెలుపఁబడినది.)

తా. పూరాగ్రణియగుసింగము అఁకలిచే డన్నినను, ముదిమిచే జిక్కినను, కష్టస్థితిని బొందినను, కాంతినిహీన మయినను, ప్రాణములు పోవుచున్నను మదించిన ఏనుఁగుయొక్కకుంభస్థలముచు పగులఁగొట్టి యందలిమాంసమును భుజింపఁ దలంచునేకాని ఎఱుగడ్డిని తినునా యేమి?

ఉ. గ్రాసము లేక సుక్ష్మిన జరకృత మైన విశీర్ణ మైన నా
యాసము నైన నవ్వగుచి తయైనను బ్రాణభయార్త మైన ని
స్తాసమదేభకుంభపిశి తగ్రహలాలసశీలసాగ్రహః
గ్రేసరభాసమాన మగు కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే ?

అవ. "అందఱును వారివారి శక్తికిఁ దగిన ఫలమునే కోరుదు" రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వల్పస్నాయువసావసేకమలిసం నిర్దాంసమప్యస్తి గోః
శ్వా లభ్యా పరితోషమేతి న చతత్రస్య తుభాశాస్తయే,
సింహో జమ్బుకమబ్జమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాఙ్మతి జనః సత్త్వాచురూపం ఫలమ్. 22

వ్యా. తుద్రజస్త్రుతైః ప్రేమయితి ఉక్తమేవార్థం భక్త్యస్తరేణాహ—స్వల్పేతి.—
శ్వా తునకః, స్వల్పయోః లేకమాత్రయోః - స్నాయం - వసయోః. స్నాయుర్వస్తు
సాఖ్యవాడిభేదః - వసా మేదః - తయో - రవసేకేన మేళనేన - మలిసం మల
దూషితమపి - ని. 'వస్తుసా-స్నాయోః స్త్రీయాం' హృత్ప్రేదస్త్రు - సావసే' త్యనుబంధి,
నిర్దాంసం మాంసలేకహవ్యమపి, గోః హోః,

ని. 'స్వల్పేన చతుర్వాగ్విజిహ్వే త్స్మృతిభుజితే,

లక్ష్మ్యదృష్ట్యా స్త్రీయాం పుంసీ గౌః' ఇత్యనుబంధి,

అస్థి కీకసం, లభ్యా, పరితోషమేతి సుతుమ్యతి, శబ్ద గవాన్తి ను, తమ్య తునక
తుభా* ఆసం ప్రేవ మలస్తానా మితి ఎచనా ట్టాన - తస్యాః శాస్తయే తున్నిచార
ణాయ, న పర్యాప్తం న భవతీత్యర్థః - అస్తిగృహస్తిరోఽప్రయజ్యమానోఽప్య
స్త్రీతి భావ్యకారవచనాత్ - భవ స్త్రీతి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంక్షా - నీవజస్త్రు
రితి భావః, సింహస్తు, అబ్జం సమీప - మాగతమపి - సమీపవర్తితమపి త్యర్థః
ని. 'అబ్జస్సమీప ఉత్పక్షే చిహ్నా స్థానావవాచయో రితి విశ్వః, జమ్బుకం
క్రోష్టారం' త్యక్త్వా అనాదృత్యా లక్ష్మ్యేకృత్యేతి యావత్. ద్విపం గజమేవ దూర్భ
మపితి భావః. నిహన్తి విదారయతి; తథా హి—కృచ్ఛ్రగతోఽపి చ్యుతిసంకటస్థోఽపి,
సర్వోఽశేయో జనః, సత్త్వాచురూపం స్వశక్త్యనుగుణం, ఫలం లాభం, వాఙ్మతి;
న తు దుర్బలప్రకృష్టఫలకాక్షీ ప్రలహా నికృష్టలాభకాక్షీ చ భవతి; అతః శ్వసింహ
దృష్టాస్తేన నీచానీచవస్తుపరిహరణగ్రహతస్పరేణ భవిష్యమాయుష్వ లేతి భావః.

వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. శ్వా=తుక్క, స్వల్పస్నాయం = కొంచెపాటిసన్నసరముగలదియు, వసా...
మలిసం - వసా=క్రిప్తయొక్క, అవసేక = శదుపుటచేత, మలిసం = ముఱికియైనదియు
నిర్దాంసం = మాంసము లేనిదియు, అపి=అయినను, గోః=ఎద్దుయొక్క, అస్థి=ఎముకను,
లభ్యా=లంకించుగొని, పరితోషం=సంతోషమును, వితి=పొందును; తత్=చ=అది (ఎదుక)

యే, తస్యః ఆపకక్యాయోక్త, త్పథాశాంతయేః ఆకలినిజల్లాయుట శోభకు, నఃకాదు; సింహః సింహము, అంకంః బిడిని, గతంతిః పొందినదాన్తనై నను, జంబుకంః నక్కను, త్యక్తాః వదలి, ద్విపంః పీచుగను, హంతిః చంపును; కృచ్ఛగతః అపి కష్టమునుపొందిన వై నను, సర్వః జరః పల్లజము, సత్త్వ ఆనురూపంః (తన) సత్తకుడనైన, ఫలంః లాభమును, వాంఛంతిః కోరును.

తా. కుక్క మాంసహీనమై సన్నని సరములు క్రొవ్వు స్వల్పముగ నుండిన మలినమైనయొక్క దొరకినంతనే సంతోషము నొందునుగాని అయ్యది దానియాశలినీ దీర్పదు. సింగము తనయెదుట జంబుకములు చరించుచుండినను వాని వదలి వనంబంతయుఁ గ్రువ్వురి గజరాజమును చంపును. కావున జనులు కష్టకాలమునందును తమశక్తికిఁ దగినలాభమునే కోరుదురుగాని ఎచ్చతెక్కువలుగఁ గోరరు.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలీనమ్మగునెమ్ము గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోదమందుఁ జూపదాఁగలి దానికె జెంత నున్నగో
మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్పక సింగము చంతిఁ గూల్చు నే
చాయల నెల్లవారు నిజసత్త్వసమానఫలాఘ్నలే కదా.

అవ. నీచులయొక్కయు సుత్తములయొక్కయు నడవడిలాని తారతమ్యమును సూచించుచున్నాడు:—

శ్రీ. లాజూలచాలనమధ్య రణావఘాతం

భూమకా నిపత్య వదనోదరదగ్ధనం చ,

శ్వా పిణ్డవస్య మరుతే గజశ్రుజ్జివస్సు

ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుజ్యే.

32

వ్యా—అథ శుద్ధజ్యోతిష్టావిశేషమాహ—బాహ్యాలేతి—శ్వా సార
మేయోః, బాహ్యాలచాలనం పుచ్ఛనివర్తః ఐ, అథః భూతలే చరణావసూతం పాదేన విధా
రణం చ, భూమా, నివత్య స్వయమేవ పరిత్యా, వదనోదరదర్శనం వత్తకక్షీరద
ర్శనం చ, పిండదన్య పురస్తానిచి శేషః, కరులే నిషిచః స్టోమావిప్పుయత ఇశ్మిన్ధః,
పుమాన్ గోః పుంగవో వృషభః-విశేషణసమాసః * 'గోరతద్ధిగోకీ' చి సమాసానై
ష్టచ్ - స ఏవ పుంగవః శ్రేష్ఠ ఇశ్మిన్ధః - ని. 'శ్రేష్ఠాక్షణో తు పుంగవా' విచి
తైజయస్త్రీ - గజపుంగవో గజేష్ఠాస్త్ర, ధీరం గమ్భీరం, బిలోకయతి జశ్యతి - పిండద
సన్నిధానిచి భావః, అథ చాటుకత్తెరశేకస్త్రియోక్తిః - అనూనవాక్యైశ్చ వా,

భుక్తే - అభ్యవహరితి - గుడకణ్ణులాదికమితి శేషః * 'భుజోఽవసవ' ఇత్యాత్మక
వదన్, ఇహావేన నీచానీచజ్ఞయోః భృష్టావైవిధి భావః.

వనస్తలిలకావృత్తం - లక్షణం తూత్తవ.

టీ. కావ్యకర్త పిండవన్య=కూటిముష్ట చేయువానియైదుట, లాంగూలచా
నం = తోడినాడించుటను, అభ్య=శ్రద్ధ, చరణావపహారం = కాళ్లతోఁగొట్టుటను
భూమా=నేలయందు, నివర్త్య= (వైట్టకీల)వడి, వదనఉపవర్ణించునోటినికడుపునజూష
టను, కరులే=చేయును; గోఘృగవః శుశుమంచీయేచుగుఅన్ననో, (పిండమన్నిధిరం
చెట్టుగా, నిలకయితి=చూచుక; చాటుశక్తి=నుంచి మాటలయొక్క వందలచేత,
భుక్తే=లినున.

తా. కుక్క తనకు పిడికెడు నన్నము పెట్టివానియైదుట తోడి
నాడించుట కాలితోనే భూమియందు బడి నోరు కడుపు జూపించుట
మొదలగునీచకృత్యము లెన్నియో చేయును. గజశ్రేష్ఠము ధైర్య
ముతోఁ జూచుచు మావడివానిచేత ప్రియవాక్యములచేత లాలించు
బడుచు నాహారమును గ్రహించును.

ఉ. వాలముఁ ద్రిప్పు నేలఁ బడినవక్త్రముఁ గుఱియుఁ జూపుఁ గ్రిందటం
గాలిమఁ ద్రవ్వఁ బొడదనికెట్టిమటఁ శునకంబు భద్రశుం
దాలము శాలితందులగునదంబులు చాటునచక్కతంబుచే
నోలి భుజించు ధైర్యగుణము క్రిగఁ జూచు నుహాన్న తప్పితిన్.

అను. "కౌశ్యమావానిలగల మోహిధాతనుడే పథికిఁగొందు" అన
చున్నాడు:—

శ్లో. పరివర్తని సంసారే మృతః కోవా స జాయతే,
స జానోమీన జాలేన యాలి వంశస్సమున్నతమ్. 24

అర్థము—ఆకా మనుష్యునిమృతమూ మంశవర్ణవైవిధ జనభ్య సత్రా లోభ
స క్షయకృత్యాహ—పరివర్తని.—మరివర్తిని భర్తాభర్తచారోపేయపుణ్యే వా
చర్తమనీ, సంసారే జరామరణాదుల పరివర్తన, కోవాఘరా, మృత
ప్రేత, స జాయతే స భవతి ఉత్పన్నో స భవతి శేషః - య ద్వా - కో
వా స మృతః కోవా స జాయతే నోత్పన్నో - సోత్పన్నుత్పన్నో మృతస్స
భవగృహకర్త - జాన్య హి మ్రుజో మృశ్యుః భ్రమం జన్య మృతస్య తే గి భగవ
ద్వదవాదితి భావః, తతః కినుత అహ—స పుమా, జాత ఉత్పన్నో జన్మకారవా

నితి యావత్, కోఁసావిత్తక ఆహ—యేన జాతేనోత్పన్నేన పుంసా, వంశోఽన్య
వాయః, సమున్నతిం మహాన్నత్యం, యాతి ప్రాప్నోతి; వంశోద్ధారణో యః పుమాన్
న ఏవ జన్మలాభవా, నేవం భూతత్వం చ మానకౌర్యసంబన్ధస్యైవ న త్యన్యస్య,
అతః కిమన్యైరజాగళస్తనవదుత్పన్నైర్నశకవద్వివక్షేచ్ఛేతి భావః.

అనుష్టుప్ శం పుక్తమ్.

టీ. పరివర్తిని=తిరుగుచుండు, సంసారే=చావు పుట్టుకలవరుసలా, మృతః=చచ్చిన
వాఁడు, కః=ఎవ్వఁడు, న జాయతే = పుట్టుండు? యేన జాతేన = విభుట్టినవానిచేత
(ఎవఁడు పుట్టుటచేత), వంశః=కులము, సమున్నతిం=గొప్పతనమును, యాతి=బాండు
నో, సః=వాఁడు, జాతః=పుట్టినవాఁడు.

తా. చావు పుట్టుక లనునవి యొప్పుడునుగల యీసంసారచక్ర
మునఁ జచ్చినవారందఱును బుట్టువారే. అట్లు పుట్టినవారిలో నశింపని
వారెవరు? ఎవనిపుట్టుకవలన వంశము కీర్త్యాదులచేత వానిగాంచునో
వాఁడే జన్మించినవాఁడు. వానిజన్మయే గణనీయము.

తే. ప్రాణిలోకంబు సంసారపతిత మగుట
వసుధపైఁ గిట్టి పుట్టినవాఁడు గలఁడె
వానిజన్మంబు సఫల మెవ్వనివలన
వంశమధికోన్నతి వహించి వన్నె కెక్కు.

అవ. మానవంతుని వర్తనమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కుసుమస్తలకస్యేవ ద్వయీ వృత్తిర్న సస్యినః,
మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్ష్యతే వన ఏవ వా.

25

వ్యా—ఇత్థంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపారమాహ—కుసుమేతి.—కుసుమ
స్తలకస్యేవ పుష్పగుచ్ఛస్యేచేత్యేకం పదం, మహస్వినో ధీరస్య - మాన కౌర్య
కాలినః పుంస ఇత్యర్థః, ద్వయీ ద్వివిధా, వృత్తిర్వ్యాపారః, 'ద్వే గతీ హి'
తిపాతే న్నుష్టోఽర్థః - కృతీయా తు నసంభవతీత్యర్థః, కిం తద్వృత్తిద్వయమి
త్యత ఆహ:—సర్వలోకస్య నర్తేహం జనానామిత్యర్థః, మూర్ధ్ని శిరస్సున్నత
స్థానే చ. స్థీయత ఏవేతి శేషః, అథవా పన ఏవారణ్యే, శీర్ష్యతే వా శీర్ష్యతే వా -
భావే లట్, ఏవముఖ్యాయా వృత్తిః = కౌర్యాదున్నతస్థానస్థితి ప్రదలాభే మానాదర
ణ్యే శీర్షతా వా ఇతి వివేకః, ఇయమేవ పుంసాం శ్రేయస్కరీ వృత్తిరితి భావః.

కుసుమ ప్రజాపత్యేకకర్త సమాసః—కౌరవీ పూర్ణోపమాంశాః, ఇవశబ్దేన సహ సమాసస్య సంభవాత్ - తథా చ వార్తాకమ్ *ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విక్రయానాం, పూర్వోద ప్రకృతిస్వరత్వం చేతి. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. కుసుమ ప్రజాపత్య ఇవ = పూలగులినతె, మనస్వినః = గొప్పబుద్ధిగలవాని (మానము కౌర్యముగలవానికి), పృథ్విః = నదవడి, ద్వయీ = రెండువిధములయినది; (ఎట్టవఁగా:) సర్వలోకస్య = సమ ప్రజనముయొక్క, మూర్ధ్వి = శిరస్సునందు (అనగా సిగయందని ప్రజాపత్యము. అందఱకన్నను వైవాఁడై అని మనస్వివరము.) (స్థియతే : ఉండుట) వాఁ అష్టాశాఁదేని, వసేషవ = ఆరణ్యమండే, కిర్యతే వా = జీర్ణించుటయో.

తా. మానసీయుఁడగు విద్వాంసునకు పుష్పగుచ్ఛమునకుఁ బోలే ఎల్లఱచేత శివసావహింఁగఁబడుటయో, లేక అరణ్యముననే మ్రగ్గుటయో ఈ రెండుగతులే తక్కువేటువిధములేదు.

లే. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలేఁ బోసఁగు కౌర్య
మానవంతున కివి రెండు స మహితగతులు
కలఱజనము నక్షత్ర చేశముల నైన
వనమునం దైన వర్ణభావంబుఁ గనుట.

అవ. మానకౌర్యమంటుడు కత్తి యిదిగఁ గొప్పకార్యములనే చేయఁ బాడు కొనును:—

శ్లో. సప్త్యన్యైః విబృహస్పతిప్రభృతయస్సమ్భావితాః కష్టాషా
స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వై రాయతే,
ద్యావేవ గ్రసతే విహారనిత్యాప్రాప్తేర్వరా భాస్వరా
భ్రాతః పృథివీ కశ్య దాననరతిశ్చిన్ద్రవశేమాకృతః. 28

సప్త్యన్యైః—పునఃపునః క్రిత్యన్యైః పోతృప్రతాపాహ. — స
ప్రతి.—అశ్వే వశ్యమానుశ్చరణ్) పేక్షయా ఇతరే, బృహస్పతిప్రభృతయః బృ
హస్పతిప్రమాణాః - ప్రభృతికర్తేః బుధశుక్రబ్రహ్మార్యః గృహ్యతే, వజ్రా
కష్టాషాః గ్రహాః * 'సంఖ్యా న్యయే' త్యాదివా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యే
యద బహుగణా' వితి సమాసాప్తో దిచ్చకృతయః, సంభావితాః గ్రాహ్యత్యేనో
పభృతాః బహుదుతా వా, సప్తి వర్తతే, తాన్ గ్రహి బృహస్పతిప్రభృతీ లత్యేకృ
త్యేకృత్తా, విశేషపు విశేషపు లేజోమహద్వివిధి యావత్ - విక్రమే పరాక్రమ
నే - దుది ప్రతికృత్య స కథోక్తః - లేజోభిన్నమైన కలహచరణకత్తుర ఇత్యర్థః,

ఏమః ఉపరాగకర్తృత్వేన ప్రసిద్ధో, రాహుః సైంహికేయః. న వైరాయతే వైరం
 న కరోతి - అలవ్యత్వాత్కృత్యజనకత్వం న భవతీత్యర్థః * 'శబ్దవైరకలహాభి'
 కణ్వమేషేభ్యః కరణ' ఇతి క్యచ్ * 'అకృత్యాన్వధాతుకయో ద్విర్భూః, ఇతి
 ద్విర్భూ-నికృతయదపీ రాహుఃకృత * 'రో రీతి రేఫణాపే' ధ్రువాపే పూర్వస్య
 ద్విర్భూ-2ణ' ఇతి ద్విర్భూః. కిం తు, భాస్వరా తేజస్వివా * 'స్థేశ భాస' ఇత్యాదివా వ
 రచ్యుత్యయః, ద్వాపుభౌ, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా సూర్యాచంద్రసూర్యవేవ - అన్య
 యోగవ్యవచ్ఛేదార్థో-2య మేవ కారః, శీర్ష మేవావశేషో యస్మాస్మాన్ శీర్షావ
 శేషా ఆశుచిర్యస్య శిరోమాత్రావశిష్టగాత్ర ఇత్యర్థః- 'శీర్షావశేషీకృత' ఇతి పాతే-
 వ్యయమేవార్థః పరిణమయితవ్యః, దానవపతిద్వానవేశ్వరః పూర్వో-2 రాహుః,
 పర్వణి పర్వపార్శ్వమాసీ ప్రతిపత్సంధా, గ్రనతి, గీత, 'హే భా' కరిత్యాదరేణ పృథగ్జన
 సంబోధనం, పశ్యేత్కర్తృ వాక్యార్థః కర్తృ-యతశ్శిరోమాత్రావశిష్ట ఏవామిదృ
 క్కర్తృచరణతత్పరో-2 భూత్సంపూర్ణాజ్ఞాశ్చేతి-2 కరిష్యతి న జానామితి భావః,
 ఏవం మానశౌర్యకాలినో హి నిజాజ్ఞవైకల్యం న పరిగణయేయమితి కిం తు మహా,
 త్కార్యమేవ కర్తుం వ్యవస్థాప్రీతి తాత్పర్యమ్ - పురా శిల దేవానామశ్చుతప్రదాన
 నమయే విష్ణుచక్రేణ చ్ఛిన్నశీర్షత్వాచ్ఛిరోమాత్రావశిష్టగాత్రో-2 భూతైస్సంహితేయ
 ఇతి పారాజితీ కథా-2త్రానుసంధేయా. శార్దూలవిక్రీడితం వృక్షమ్.

టీక. అన్యే = ఇతరులు, బృహస్పతి ప్రభృతయః = బృహస్పతి (బృహస్పతి
 శుక్రఁడు, శని, ఆంగారకుఁడు, బుధుఁడు) మొదలయినవారు, కుంభహిః = అయిదాటు
 గురు, సంభావితాః = పూజితులై (అనఁగా: గ్రహింపఁదగినవారై.) నరితి = శిన్నారు.
 తాత్ప్రతి = వారినిగుఱించి, విశేష... రుచిః = విశేష = గొప్పవారిమీఁద, విక్రమ = వరా
 క్రమమందు, రుచిః = ప్రేమగల (అనఁగా: గొప్పవారితో డీగొనుటకు నిశ్చయించు);
 ఏమః = ఈ, రాహుః = రాహుగ్రహము, న వైరాయతే = వగఁదెట్టుకొనఁడు.
 భాస్వరా = బ్రహ్మాండము, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా = సూర్యచంద్రులను, ద్వావివ = ఇద్దఱి
 యందుమాత్రమే, శీర్షావశేషీకృతిః = శీర్ష = తల మాత్రము, అవశేష = మిగతగాఁగల,
 అకృతిః = తిక్కారముగలవాఁడు (అయినను), దానవపతిః = రాక్షసరాజు (రాహువు),
 పర్వణి = పర్వమునందు (అనఁగా: సూర్యుని అమావాస్యయందు, చంద్రుని పూర్ణిమ
 యందు), గ్రనతే = మ్రొగును. ('హే' భా) కః = (ఓ) అన్నా! పశ్య = చూచుము.

తా. బృహస్పతి మొదలగు గణనీయములైన అయిదాటు
 గ్రహములున్నను పరాక్రమశీలుఁ డగురాహువు వారితెరువు బోక

టీ. శేషః=అదిశేషపు, ఫణాఫలకస్థితాం=ఫలకలవంటి (వేయి) పడగలమీద ఉన్నదానినిగా (ఉంచుకొని), భువనశ్రేణి-భువన = లోకములయొక్క, శ్రేణి = వరుసను, వహతి=మోచుచున్నాడు; సఃచ=ఆతడు (అదిశేషుడు)ను, కమతపతినాంతాః జేటిరాయనిచే, మధ్యేవృష్టం=పీఠపుడును, సదా=నిట్లుపుడు, భార్యలే=మోయలుడు చున్నాడు; తం అసి=ఆతనిని (హర్షరాజును) గూడ, వయోధిః=సముద్రముఁ అనాద రాత్ = అనాయాసముగా, శ్రోడ = అదివరాహమునకు, ఆయత్తం = ఆధీనిగా, కరులే=చేయుచున్నది. అహహ = బోరారా! మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చరిత్ర విభూతయః = నడవడియొక్క వైభవములు, నిస్సీచనః=మేరలేనివి.

తా. అదిశేషుడు పదునాలుగులోకములను తనపడగలచేత మ్రోయుచున్నాడు. అతనిని అదికూర్తమూర్తి మూపున వహించుచున్నాడు. ప్రళయకాలసముద్రుఁ డట్టియాదికూర్తమును అదివరాహునికి లోబడినవానినిగాఁ జేయుచున్నాడు. కావున మహాత్ముల మహిమకు మేరలేదు.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుడు ఫణాభోగంబువై సంతతం
బసలీలఁ భరియించుఁ బృష్ఠమునఁ గూర్తాధీశ్వరుం డాతనిఁ
ధవళశ్రోడవశాత్తుఁ జేయు నతనిఁ వారాశి యక్రాంతిచే
నపురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంభ్రాతప్రభావోన్నతుల్.

అవః—“మానకౌర్యములుగలవాఁడే గొప్పవాఁడుగాని యవిలేనివాఁడు గాఁ”.

దని మైసాకుని దృష్టాంతముగఁ దెలిసి చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. వరం ప్రాణోచ్చేదః సమదమభువన్సుక్తకులిశ
ప్రహరైరుద్గచ్ఛన్బహులదహనోద్ధారగురుభిః,
తుషారాద్రేః సూనోరహహ! పితరి శ్లేశవివశే
న చాసౌ సంపాతః పయసి పయసాం పత్స్యరుచితః.

28

వ్యా.—మానకౌర్యశాలిన ఏవోక్తవిధమహత్త్వం న తు తద్విహీనస్యేతి మైసాకం దృష్టాంతకృత్యాహ— వరమితి.— తుషారాద్రేహ్నునోర్హిమవత్సుక్తస్య మైసాకస్య, ఉద్గచ్ఛన్బహులదహనోద్ధారగురుభిః - బహుళో భూయిష్టశ్చ - యో దహన శిల్పసంఘర్షణజనితపహ్ని - ప్రసోద్ధారైర్నిపురజైః - గురుభిః దుస్సహైః, సమ దేన సదర్పణ - మధువతా దేవేష్టేణ - ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య - కులిశస్య వజ్ర

యథస్య - ప్రహరైర్విదారణైః, ప్రాణోచ్ఛేదో మరణమిత్థ్యధః, వరం మహాప్రీ
యం-ని. 'తైవాద్యైలే వరః శ్రేష్ఠే లిఖన్తీలం మహాప్రీయః,' ఇత్యమరః, కుతః!
అహాహేతి భేదాంతయన్త్యోకనాథోఽపకరణకల్పః. పితర హినునతి, క్షేణేన వజ్రప్ర
హరణనికమఃఖేర - విరళే విహరలే నతి, అపాదద్యాఽత్యులభ్యమానః, వయసాం
వక్త్యున్నయద్రస్య - అత్రానమానలేన సురంజ్ఞాభావత్ * 'ఖ్యత్యాత్మరస్యే'తి కృత
యనాచేతా దికత్వాత్పదస్య సహితకారస్య ఉకారాచేతః, వయసి నతిలే సంపాతః
ప్రవేశః - నిజప్రాణసంరక్షణార్థం విమక్త్యానస్థానమిత్థ్యధః, ఉచితో న్యాయోః. న చ న
భవతి హి, అన్యైవేతి శేషః, యతో మాఃకౌర్మ్యసామన్యస్య త్తుంసః. స్వప్రాణమాత్ర
పరిత్యాగకత్పరకమా స్వవినిలీమానస్థానమేవాత్యవ్రాయకస్మరణం, కిమతః పితరీ క్షేణ
వివశే; అతః ప్రాణపరిత్యాగేనాపి మానకౌర్మ్యే నివ ప్రతిష్ఠావనీయే, అత్యగా మహానవ
పాదస్సాన్నిధితి భావః. అత్రోదారకల్పస్య గౌరవాన్ని గ్రామ్యతాదోషః, ప్రత్యుక్త
సాక్ష్యాంతికయమేవాపాదయతి, తమక్రం వద్యాచారైః—

'స్వప్రాణోన్మీర్ణవాస్తాది గౌరవృత్తివ్యపాక్రయం,
అతిదుష్టమవ్యక్త గ్రామ్యత్యైర్మం వివాహలే.' ఇతి.

త్రుగా నీల భూమణ్యోఽవద్రవకారిణాం వక్తృతానాం కారవకాశ్చక్షుషోద్యతే శక్తే
భయవిహ్వలా మైవాకః సమస్తదుస్త్రి నిమక్త్యానివృతి చారాణి కథాఽత్రాఢ
సంభూతా. శిఖిణీ స్మృతమ్.

అగ్రీ సుమీర్యశ్రేణి=సుమీర్యశ్రేణి (హిమవంశము) యొక్క, మానోఽపి=తృప్తు
నిశి (అవ. గాః ప్ర. వావ. 4), ఉగ్ర...ని. 41 - ఉగ్రచ్ఛక్ = పైకి వెడలుచున్న, బహుళః
అధికముమైన, నిజాన = నిర్మలయుక్త, ఉద్ధార = క్రమక్రమమున, గురుభిః =
పీఠ్యులచే, సమ...శ్రీ - సమమంగియముగ, ముఖవో = ఇంద్రునివలె, ముక్తవిదుమ
బవిన, మోక = వజ్రముగఘముయొక్క, ప్రహరణి = బల్యులవలె, ప్రాణోచ్ఛేదః =
ప్రాణముచ్ఛేదము, పతి = కొంతమటు, అహహ! = అయ్యో! హియ, పితరీ = తండ్రి,
క్షేణవిరళే-క్షేణ (వజ్రముగఘము) విరళి, విరళే = మైములదిగుండగా,
వయసాంవక్త్యులవయస్కురి (పీఠ్యులవలె) యొక్క, వయసి = నీటియందు, సంపాతః =
వడియందు, ఉచితః = తగినది, వయశాదు

తా. హిమవంతుని కుమారుడగు మైవాకుని, దేవేంద్రుడగు
త్రవలమిగొలిచి వేయ నిప్పులు గ్రమ్ముచు నోర్వరాక విూడబడ

కులిశము యొక్క దారాహతిచే జచ్చుటే కొంచెము మంచిదిగాని,
ఆపాటుచే మూర్ఖునొందిన తనతండ్రిని వదలి తనప్రాణముల రక్షించు
కొన సముద్రముఁ జొచ్చి దాగియుండుట తగునా?

చ. సమధికభీషణజ్వలనశబాలవినిర్గమదుస్సహంబుచే
సమదసురేంద్రము క్రతులిశక్షతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా
తము హిమవత్కుమారునకుఁ దండ్రి నిశాతళతారపాతఫే
దమున మునుంగుచున్నతటిఁ దా జలరాశిఁ జొరంగ నర్హమే.

అవ. మానవంతులు పరులలిరస్కారము నోర్వరని సదృష్టాంతముగ చెప్పు
చున్నాడు:—

శ్లో. యదచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితరీనకాస్తః,
తత్రైజన్వీ పురుషః పరకృతసికృతిం కథం సమాతే? 29

వ్యా.—అథ మానినాం పరనికారానమానం సదృష్టాంతమాహ—యదితి—
యద్యస్తాత్కారణః; దవేతనః చేతనరహితః నిర్జీవోఽసీతి యావత్—పాదాంత్యాది
భావః, ఇనకాస్తహ్యకాస్తమజి, సవితరీసూర్యవ్యతి, పాదైః రక్షిభి-రక్షిభిశ్చ,
స్పృష్టః సంపలికస్తాడికశ్చేతి భవ్యతే, ప్రజ్వలతి కాజ్వల్యమానో భవతి - కోహద్రిక్ష
శ్చేతి గమ్యతే, తత్రస్తాత్కారణాత్, లేజన్వీ లేజశ్చాలీ మానకౌర్యసంపన్నః పురుషః
నచేతన ఇతి శేషః, పరైశ్చతుభిః, కృతసికృతిం విహితావకారం, కథం సమాతే తమతే
న కథంచిదిత్కర్థః; మైవాకస్త నైవమితి భావః-ని. 'పాదారక్ష్యక్షి'కుర్వాంకా' ఇత్క
మరః ఆర్యావృత్తభేదః.

టీ. యత్ = ఎందువలన, ఆచేతనః అపి = ప్రాణములేనిదయ్యును, ఇనకాంతః =
సూర్యకాంతము, సవితరీ = సూర్యునియొక్క, పాదైః = కిరణములచేత (కాళ్లచేతనని
యర్థాంతరము), స్పృష్టః=తాకఁబడినదై, (తన్నుఁబడినదై అనియు), ప్రజ్వలతి=చుండునో
(కోపించునో)అనియు, తత్ = అందువలన, లేజన్వీ = లేజన్ముగల (అనగా మానకౌర్యములు
గల), పురుషః=పురుషుడు, పర...కృతిం=పరఁగితరులచే, కృత=చేయఁబడిన, సికృతిం=
ధిక్కారమును, కథం సమాతే=ఎట్లు సహించును?

తా. సూర్యకాంతముచే ఆచేతనమయినను సూర్యునిపాదములు
(కిరణములు) తనకు సోఁకినంత మాత్ర నే మంఁడిప)డును. కావున లేజో
వంతులు పరులు చేయుపరిభవమును సహించి యూరకుండరు.

లే. ఆర్కశాంత ముతేతనం క బయ్య సనిత్య
 సాదములు సోఁకినంతనె క ప్రజ్వరిల్లు
 గాన నభిమానవంతుఁ డెం క దైన శత్రు
 కృతతిరస్కార మెట్లు స క హింప నేర్పు.

అవ. "లేవ్వంతుల పరాక్రమమునకు వయస్సు కారణముగా" దనుచున్నాఁడు

శ్లో. సింహః శిశురపి నివతతి మదమలినశపోలభిత్రిషం గజేషు,

ప్రకృతిరియం సత్త్వవతాం న ఖలు వయస్తేజసాం హేతుః.

అర్థము... విక్రాంతత్వే వయోఽపి న హేతురీతి వివిగమయతి—సింహ ఇతి శిశుర్వాఽపి విక్రాంతత్వయోగ్యతారహితావస్థాఽపీకృత్య, సింహః మదమలినా దాశివయోగ్యైరాశివోరాశిభిక్తయ ఇవ యేషాం లేషు గజేషు-మాతృశ్లేషు, నివతతి కుంభకలవిదారణార్థమితి భావః, ఇయం బాల్యేఽపి విక్రాంతతా, సత్త్వవతాం అరాధా నాం, ప్రకృతిః స్వభావః, మదమలినా బాల్యాః, లేజసాం ప్రకాశకాలినామితి-లేద్యగోరభేదార్థవసా-సూక్ష్మవైశిష్ట్యప్రకాశసార్థాః, హేతుః కారణం-న భేష ఖలు - 'లేజసాం నా న వయః సమీక్ష్యతే' ఇతి వ్యాఖ్యానితి భావః - 'వయః కక్షీల బాల్యాదా' వికృతురీ, అయమస్మార్యావృత్తభేదః.

టీ. సింహః=సింహము, శిశురపి=శిశువలనను, మద... త్రిషం-మద = మద(జల ముచే, మలిన=మలినముచేయిం, శపోలభిత్రిషం=గోడలమొత్తలవంటి చెక్కిళ్లుగల, గజేషు=వి గులమొంటికి, నివతతి = దూఁకును. ఇయం=ఇది (ఇట్లు పరాక్రమించుట), సత్త్వవతాం అలయగలవారికి, ప్రకృతిః=స్వభావము; వయః=వయస్సు, లేజసాం = (ఇవట లేజశ్శ మునకు లేజస్సుగలవారి యర్థము, లేజస్సుకలకు లేజస్సుగలవారిని అభేదముగ చెల్వ నలస మిక్కిలి లేజస్సులు (లేజమాత్రలే) అని తోచుచున్నది) లేజముగలవా హేతుః=కారణము, న=కాదు.

తా. సింగము బాల్యదశయందుండినను మదధారలు స్రవించుటచే మలినములయిన గోడలవంటి చెక్కిళ్లుగల మదగణంబులమొం కులుకును. ఇది అలవంతుల స్వభావము. పరాక్రమప్రకటనమునని యెప్పుడు మొదలగునవి పనిలేదు.

క. విదలింప నులుకు సింగపుఁ

గొదమయు మదమలినగండ ॥ కుంజరములపై

నిది బలశాలిఁ నై జము

గద లేజోనిధికి వయసు ॥ కారణ మగునే.

ఇది సీతీశతకమునందు మానకౌర్యపద్ధతివర్ణన మను

మూఁడవదశకము.

అ ర్థ ప ద్ధ తి.

అవ. ఇట్లు మానకౌర్యపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఆమానకౌర్యములకు సర్థమే మూలమగుటవలన, అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు మొదట ద్రవ్యతత్వరూపరిత్రమున దలఁచుకొని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాతిర్యాతు రసాతలం గుణగణస్తత్రాప్యథో గచ్ఛతాత్

శీలం వైలతటాత్పతత్వభిజనస్సప్తహ్యాతాం వహ్నినా,

శౌర్యే వైరిణి వజ్రమాశు నిపతత్వర్థోఽస్తు నగి కేవలం

యేనైకేన వినా గుణాస్తృణలవప్రాయాస్సమస్తా ఇమే.

31

వ్యా — మానకౌర్యయోగవ్యర్థమూలత్వాత్ తన్నిరూపణాన న్నరమర్థపద్ధతిం నిరూపయతి — తత్ర ప్రథమమర్థైకతనరాణాం మతమభిసంధాయ తమాహ — జాతిరితి. —

జాతిః బ్రహ్మణత్వాదిః, రసాతలం నామాధోలోకం, యాతు గచ్ఛతు ప్రశస్తిత్వత్వర్థః, గుణగణో దైర్ఘ్యదార్ఘ్యగామ్యిర్యాదిగుణసమూహః, తత్రాపి రసాతలాపేక్షయాఽప్యథః పాతాళలోకం, గచ్ఛతాత్ ప్రాప్నుయాత్, శీలం సత్సత్వభావః వైలతటాత్, పతతు విశిష్టం భవత్వత్వర్థః; అభిజనో వంశః - ని, 'అభిజనాన్వయా వంశ' ఇత్యమరః వహ్నినా, సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం, వైరిణి సంక్షోభకారిత్వాచ్ఛత్రుభూతే, శౌర్యే శూరత్వమూర్ధ్వత్వర్థః, అశు కిశుం, వజ్రమాశు - ర్విపతతు - అశునిపాతేన తదసి విధ్యస్తం భవత్వత్వర్థః, విపం పూర్వోక్త జాతిమలాదితాభిమానకౌర్యాదినాకేఽప్యస్తాకం న కించిదసి చ్ఛిన్నమితి భావః, తథాఽపి కిం యుష్మదభిలషితమిత్యత ఆహుః, నోఽస్తాకమ్, అర్థః కేవలం విక్రమే, వాస్తవ సంభవ - త్వయమేవాస్తాకం పరమార్థ ఇతి భావః, సమాత్కర్షణవహత్వేన, ప్రసిద్ధానామక్రగుణానాం విధ్వంసమశ్లేష్మకృ ఏకేన

నిలైన కింకరివ్యధలి నాకబ్బసీయం - యకస్తస్వి నా లేమిమవ్యక్తవ్రాసించిక్కరత్న
మేవత్యాహుః, ఏదన కేవలేన - ని. 'ఏకే మభ్యాన్య' కేవలా' ఇత్యుచరక, యేన ఆర్థేన
వివా - * 'వృక్షస్వితే' త్యానివా వికల్పాత్ప్రతీయా, ఇమే భూర్వోత్తాః, నమస్తా అపి
గుణాః వారిజలలిలాభిమానావయ, స్పృణకణకల్పా ప్రవృన్నిస్సారా ఇత్యర్థః, ఆలోగుణ -
మనాత్తాయా అప్యేతన్మలకత్వాచయ మేవ సుపాదనీయ ఇతి భావః.

'ధవమర్జయ కాకుత్స్థ ధవమూలమిదం జగత్',

అన్తరం నాభివానామి నిర్ధవస్య మృతస్య చ.'

ఇతి లక్షణవాక్యమేవ సిద్ధాప్రసర్తః:

'అర్థానామర్థే గుణభిరున్మితానాం చ రిక్షాః,

రిక్షితానాం వ్యయ గుణభి ర్నిగర్థం నాగభావనయః.'

ఇతి మమవ్యధిణా త్యక్తప్రవిషయం నువ్యామహ ఇతి తాత్పర్యం.

కాన్దూలనిర్మిడితం - లక్షణం చాక్షర్యం.

టీ. జాలి = (ప్రస్తావనప్రయోగి) జాలి, రసాలం = పాతాళమునను,
నూలుచేపుడునాక. నూలుం = (ప్రస్తావనప్రయోగి) నూలుల నమూనాము, అధః
గచ్ఛతాన్ = అడుగులు వేయక! శీలం - మంచి నడవడి, కైలకతాన్ = కొండవనీ
మండి, భక్తు = మమకారం! అభిజ = మోకము, వహ్నినా = అగ్నిలే, సంద
హ్యతాం = బాగుగ చనుల నెట్టుబలుచుగాక! వైశి = (ద్రవ్యసంపాదించటకు)
విరోధముచేసి, విరేచ్య = తొలగివేయుచు, జకు = కలకండు, క్రూరం = విషం,
కశమ = కడుముగాక. యనవినక వనా = విషయవినలేక, ఇమే = ఈవైచిత్త్యుః
బడిన), నమస్తా = అన్నిగుణములు, శృణు ప్రాణాః = గడ్డిపోచవంటివో,
(అట్టి), అర్థమలం = ద్రివ్యమనాశ్రమే, నక = మాకు, ఆప్తు = కలుగుగాక!

జా. జాలి పాతాళమునకుఁ బోయినను, సద్గుణము లంతకంటెఁ బరి
క్రమించడినను, శీలము కొండమీఁదనుండి క్రిందపడినను, వంశము
తగలబడినను, క్రొవ్యమునందుఁ బడుచుబడినను, మాకేమియు లోపము
లేదు. మాకు ద్రివ్యమొక్కిరియిన్నఁ జాలును. ఈద్రవ్యము లేక
పోవునేని ప్రపంచమిది యుండియు గడ్డిపోచకైనను కొఱగావు.

ఉ. జాలి దొలంగుఁ గాత గుణ క శక్తి రపాతలరీమకుం జనుం
గాత కులంబు బూచి యగుఁ క గాత నగంబుననుండి శీలముం
జాతముఁ జెందుఁ గాత బహు క భంగుల విత్రమే మాకు మేలు
భ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణ కిల్బము లొక్కభనంబు లేవడిన.

అవ. “గుణములన్నియు నాబంగారమునుజేటియే యుండు” ననుచున్నాడు.-
 స్తో. యస్యాస్తీ విత్తం స నరగ కులీనః స పణ్డితస్స శ్రుతవాఙ్ గుణజ్ఞః,
 స ఏవ వక్తా సచ దర్శనీయః సర్వే గుణాః కాఞ్ఞానమాశ్రయన్తి.

వ్యా. నను తథాఽసి గుణాభావేఽసి కేవలవిత్తస్యాకింబత్కరత్వమేవేత్యా-
 శఙ్క్య తస్యైవాశేషగుణావహత్వం శాపదాహ—యస్యేతి.—యస్య నరస్య,
 విత్తమస్తి సంభవతి, స నరః, కులే జాతః కులీనః మహాకులవ్రతాతః * కులాత్థ,
 ఇతి శ్రుతశ్శయః, స ఏవ పణ్డితో విద్వాత్, స ఏవ శ్రుతవాక్ కాస్త్రజ్ఞః-యద్వా-
 శ్రుతం శ్రవణం సపుంసకే భావేత్తః - తదస్యాస్తీతి శ్రుతవాక్ ధర్మకాస్త్రాద్యా
 కర్తవ్యచతురోఽపీత్యర్థః, స ఏవ గుణజ్ఞో గుణగ్రాహి-అత్ర* అతోఽనుషసన్తే క'
 ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం ప్రాక్, సఏవ, వక్తా వాగ్మీ, సచ స ఏవ' దర్శనీయస్సద్దర
 శ్చ - ఉక్తగుణగ్రాహిత్యేఽపీతి భావః, స స్వేచం చేత్సురుపస్యైకేన విత్తేన ఈన్య
 గుణసాక్ష్యసంపన్నత్వం తత ఇత్యాశక్యోహ—సర్వే గుణాః పూర్వోక్తకులీన
 త్యాదయః, కాఞ్ఞానం విత్త, మాశ్రయన్తి, అతోఽనేనైవ సకల గుణసంపత్తిసంభవే
 కిమన్యైః ప్రత్యేకప్రయాససాధ్యైరితి భావః.

అత్ర విత్తస్యైతావద్గుణసంపాదకత్వాసంబంధేఽసి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే
 సంబంధరూపాలికయోక్తిః. పృత్తముపజాతిః.

టీ. యశ్య=ఎవనికీ, విత్తం=ధనము, అస్తి=కలదో, సః=ఆ, నరః=మనుష్యుండు,
 కులీనః = గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాడు, సః = అతఁడు, చండితః = విద్వాంసుండు,
 సః, శ్రుతవాక్ = కాస్త్రము దెలిసినవాడు (లేక, ధర్మాధర్మముల వినిగలవాడు),
 గుణజ్ఞః = గుణములనెఱింగినవాడు, సః, ఏవ = అతఁడే, వక్తా=వాగ్మీ, సః, దర్శనీ
 యః చ = చూడఁదగినవాడును (అందఁగాఁడనుట), సర్వే=అన్ని, గుణాః=గుణములు,
 కాంచనం = బంగారమును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించును.

తా. లోకమునందు ధనముగలవాడే కులీనుడనియు, చండితుఁ
 డనియు, కాస్త్రజ్ఞుడనియు, గుణావగుణముల నెఱింగినవాడనియు,
 చక్కని వాగ్ధోరణికలవాడనియు, చూడఁదగినవాడనియు, రూప
 వంతుడనియుఁ జెప్పఁబడును, ధన మొకటుండునేని వై గుణములు లేక
 పోయినను వానియం దీగుణము లున్నవని జనులు తలఁతురు.

క. ఏనరుసకు విత్తముగల, దానరుండు కులీనుఁ డధికుఁడాద్యుడతండ్రి
 ధీనిధి ధన్యుడను నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబునసలుచున్.

అవ, ద్రవ్యవాశనమునకుఁ గారణములను నిరూపించుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో, దార్శన్యాన్నుపరివిసశ్యతి యతిస్సజ్ఞాత్సుతో లాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనాత్కులం కుతనయాచ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్,
ప్రీత్యాద్యావనవేక్షణాదపి కృషిః స్నేహగి ప్రవాసాశ్రయా
న్వైతీ చాప్రణయాత్సమృద్ధిరనయాత్ర్యాగాత్ప్రమాదాద్ధనమ్,

వా. — అథ ద్వార్యామధ్యస్య వివాశప్రకారమాహ — దార్శన్యాదితి. —
సృతః రాజా, దుష్టో న కులక్షణప్రయోగో మన్తః పాద్యుజ్విచింతనం యన్య తన్య
దుర్దత్తస్య భావో దార్శన్యం తస్మాదేతో, ర్ముక్త్యతి వివష్టో భవతి - మన్త
వైకల్యే వరేషామవకాశసంభవత్ రాజ్యామరణాదితి భావః - యద్యా - దుష్టా
మన్త్రిణః ప్రధానాని యన్య తన్య భావప్రసాన్నశ్యతి - అవిద్యైరదజ్ఞానాద్యుపదేశో
లక్ష్యుది రహితో భవతీశ్వరః —

‘నన నితా నర్థయలే నృపాణాం లక్షీర్హిభర్తయశస్వయాహుః,
నగ నితా నాశయలే తత్తవ లక్షీర్హిభర్తయశస్వయాహుః.’

ఇతి గీతావచనాదితి భావః; యగి ర్శ్యో, సగ్గోశ్చృపాగమాన్నశ్యతి - సప్తభ్య కాశ
ప్రభాదిహేతుత్వాత్ - శిష్యత్వాత్ శిష్యయోగో భవతీశ్వరః.

‘సగ్గోశ్చృపాయలే కామః కామాత్క్రొగోఽభిజాయలే
ప్రభావ్యుచి సుమహాః సమూహలే స్త్వరేఽశ్రమః.’

ఇతి ..తావచనాదితి భావః; యతో లాలనా, స్మశ్యతి సుహృదో భవతి.

‘లాలనాన్యవానో వహస్తాదిసాన్యవానో నగాః,
శిస్తాన్యక్తం చ కన్యం చ తాదయన్న తు లాలయేత్.’

ఇతి స్వాగృహీతి భావః, క్రొగో బ్రహ్మచరీ, సగ్గోశ్చృపాగో వేదకాస్త్రాద్యయనా
భావతో, సగ్గతి ఏవో భవతి.

‘వేదవేదాంతశ్చక్షణో విప్రస్సృత త్పూజ్యలే,
అవధీశక్తుర్విప్రః సభామణ్యే న శోధలే.’ ఇతి;

కులం వంశః, కులనయాత్కులత్వాన్నశ్యతి.

‘శోటరాస్త్యవోఽహ్నిర్మయమేకం దహిష్యతి,
మన్తక్రతు మలే కాశః న్యకులం నాశయేత్సర్వమ్.’

ఇతి క్యాయాత్, కులం సగ్గోభావః, ఖలోపాసనాద్విచింతనమాగమా, స్మశ్యతి - లేదా
మత్త్యవాచర్థమావకత్వాదితి భావః.

ఛాదయత్వాఽఽక్షభావం హి చరన్తి శతబుద్ధయః,

ప్రహరన్తి చ రథేషు సోఽనర్థస్సుకుమానృజేత్.

ఇతి వాక్యాత్; ప్రియగుప్తీతకర్తాచరణాన్వివృత్తిః, మద్యాత్ మద్యపానా, స్మశ్శతి-

‘అయుక్తం బహు భాషస్తే యత్ర హత్రాపి శేరలే;

సగ్నా విక్షేప్య గాత్రాణి తే జాల్తా ఇవ మద్యపాః.’

ఇత్యుక్తత్వాత్, కృషిస్సస్యమనవేక్షణాన్మశ్శతి - నిత్యమపరామర్శాన్మశ్శతి -

‘కృషిం చ పట్టిమనవేక్ష్య యః పుమానన్యాని కార్యాణి సమాచరేత్స,

తే త్వేవమేవం చ సమాకులే జ్యే తథేతి బాధానచయం చ యాతః.’

ఇతి వర్తమాన్; స్నేహః పుత్రప్రియారాడిమాత్సనోఽమోహః, ప్రవాసాశ్రయాదేకాన్తర
సంచార సమాశ్రయణాన్మశ్శతి-

‘సతాద్గ్రహబన్ధుషు సోదరేషు స్పృహేషు భృత్యేషు చ జాతమోహః,

ప్రవాసమాశ్రేణి హి నశ్యతేఽఖిలం, చిరం ప్రవాసేనహరత్వశేషమ్.’

ఇతి పచనాత్; మైత్రీ మిత్రభావః, ఆశ్రయయాదవసరగా, స్మశ్శతి-

‘మృద్ధుట ఇవ సుఖభేద్యో దుస్సంధానశ్చ దుర్జనో భవతి,

సుజనస్తు కనకఘట ఇవ దుర్భేద్యశ్చాకు సంభయః.’

ఇతి పచనాత్, సమృద్ధిస్సంపత్తి, రసయాస్మితిరాహిత్యా, స్మశ్శతి.

‘రక్షాయాం స్వమతిక్షేపత్యధికరం శిక్షాగుణైర్లభ్యతే

విజ్యేప్తీ స్వజనం త్యజత్యవసరిం మృద్నాతి మార్గస్థితాన్,

భూతిం నేచ్ఛతి యోజనాత్పరిభయం దుర్వర్తనా గచ్ఛతి

హ్రారాగ్రం విసయాంకుశం న సమాతే భూపాలమత్తద్విభః.’

భనం తు త్యాగాదర్థిసాత్కరణాత్ - ‘ద్యూతా ది’ తి పాతే - ద్యూతా దక్ష

క్రీడారూః - ప్రమాదా దనవధానకయా వా-స్మశ్శతి ‘శ్రుతినిష్ఠిడనాచ్యైవ చా

ర్థాసక్తధియాన్మృతాన్’ ఇతి - ప్రమాదాన్నాశ స్వనభవసిద్ధి ఏవ - దానాన్నాశ

స్యమన నైర్జ్ఞోక ఏవ పక్ష్యతే - ‘శిష్టానాం గర్హణాన్నాశః సదాచారవివర్జితాత్.’

కాద్దులవిక్రీడితమ్.

టి. స్మశ్శతిః = రాజ్యనష్టంత్యాత్ = చెడుమంత్రులగులవలన, విన

శ్శతి=చెడును. యతిః=యోగి, సంగాత్ = (స్త్రీలు మున్నగువారి) సాంగత్యమువలన,

వినశ్శతి; సుతః=కుమారుడు, లాలనాత్=బుజ్జగించుటవలన, వినశ్శతి; విక్రీడి=ప్రహ్లా

జుండు, అనర్థయనాత్=చేదము చదువకపోవుటవలన, వినశ్శతి; కులం=పంశము, కుత

నయాత్ = దుష్టుత్తృవలన, వినశ్యతి; శిలం = మంచినడక, ఖలహాసనాత్ = చెడ్డవారి యొక్క, సేవలన (దుర్మార్గులను గొలుచుటవలన), వినశ్యతి; (ప్రీ = లజ్జ, మద్యాత్ = కల్లు, లేక సారాయివలన, వినశ్యతి; కృషిః = సేవ్యము, ఆనవేషణాత్ = పైచిరణ లేనందుటవలన, వినశ్యతి; స్నేహః = కూర్మి, ప్రవాసాశ్రయాత్ = ఎడఁబాటు నొందుట వలన (ఆనఁగా: స్వదేశము విడుచుటవలన), మైత్రీ = చెలిమి, అప్రయోగే = నష్ట కము లేకపోవుటవలన, వినశ్యతి; సమృద్ధిః = సంపద, ఆనయాత్ = అన్యాయమువలన, వినశ్యతి; ధనం = ద్రవ్యము, త్యాగాత్ = (అతి) దానమువలన, ప్రవాదాత్ = వరాకు వలనను, వినశ్యతి.

తా. దుర్మత్రివలన రాజును, సంగమువలన యతియు, లాలించు టచేఱుత్త్రుండును, బ్రాహ్మణుండు వేదాధ్యయనము లేమిచేతను, కుపుత్తుని వలన వంశమును, దుర్మార్గులసేవవలన సదాచారమును, మద్యపానము వలన లజ్జయు, వ్యవసాయము తఱచుగఁ జూడకపోవుటచేతను, దేశాంతరసంచారముచేత స్నేహమును, అసురాగము లేమిచేత మైత్రియు, నీతిలేమిచేత సంపదయు, అపాత్రదానముచేత ధనంబును నశించును.

మ, యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచేరి జ్యోభర్త దుర్మత్రిచే శ్రుతిహానిఁ ద్విజుఁ డన్యయంబు ఖలుచేరి గూరాక్షిచే శీలము ద్ధతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మద్యపాస్త్రచే సిగ్గు దుర్మత్రిచే సంపదలుగ నశించుఁ జెడు సర్వంబుల ప్రమాదంబునన్.

అవ. “దబ్బుకు మూడుపోకడలున్న” వరుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దానం భోగో నాశస్త్రస్రోగతయో భవన్తి విత్తస్య,
యన్న దదాతి న భుజ్యే తస్య తృతీయా గతిర్భవతి.

34

వ్యా.—అథ విత్తస్యోత్తమాదిభేదేన త్రైవిధ్యమాహ—దానం—దానం సత్సామ్యత్యాగః, భోగం ప్రకృష్టనాదిద్వారానుభవః, నాశః దానధర్మావ్యభావే చోరాదిగా విలయశ్చ - తదుక్తమ్—

‘చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాన్నివృత్తకారాః,

తేషాం శ్లోఘాపమానేన క్రయః కుప్యన్తి సోదరాః,’

ఇతి.

విషము క్రమమధ్యమాధమభేదిన విత్తస్య, గతయో గమనోపాయా, భవన్తి; తక్రయః పుమాన్ దదాతి అభిభ్యోన ప్రయచ్ఛతి విత్తమితి శేషః, అథ

వా న భుక్త్యై నానుభవతి, తస్య దానభోగభ్యాం విత్తవ్యయముమర్హతః పురుషస్య సంబంధినో విత్తస్యేతి శేషః, తృప్తీయా గతిర్వాతావస్థా భవతి - సా శ్వశ్చన్తవ్యవేత్త్యర్థః. ఆయమత్ర నిమృష్టార్థ-విత్తస్య దానేన గతియత్తమా, అత్తభోగేన మధ్యమా, చోరాదిసా నాశగతిరథమేతి: అతో దానకౌణ్ఠేనైవ భవిష్యం ధనాధ్యేనేతి భావః. ఆర్యాభేదః.

టీ. దానం=ఇచ్చుట, భోగః=అనుభవించుట, నాశః=పోవుట (వరాధీనమగుట), (అని) విత్తస్య = ధనమునకు, తిస్రః = మూడు, గతయః = పోకడలు, భవంతి=కలవు. యత్ = దేనిని (విధనమును), న దదాతి=ఈయఁడో, న భుక్త్యై=అనుభవించుఁడో, తస్య = దానికి (అధనమునకు), తృప్తీయా=మూడవదగు, గతిః=పోకడ, (అనఁగా: నాశము), భవంతి=కలుగును.

తా. ధనవ్యయమునకు సత్పాత్రదానము, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలగువారలు హరించుట, అని మూడందరులు గనంబడుచున్నవి. ఎవఁడు సత్పాత్రమున కియ్యక తా ననుభవించక యుండునో వానిధనమునకు మూడవదారియే (అనఁగా చోరులు మొదలగువారు హరించుట) అగును.

క. దానము భోగము నాశము

పూనికతో మూడుగతులు १ భువి ధనమునకు

దానము భోగము నెఱుంగని

దీనునిధనమునకు గతి దృశ్యతీతుమే పొసఁగున్.

అవ. “దానమువలన నొకచోర పేదఱికము గలిగినను, ఆయ్యది చాతకు గౌరవమునే కలిగించు” ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మణిశ్చాణోల్లిఙ్గః సమరవిజయీ హేలిదలితో
మదక్షిణో నాగః శరది సరిదాశ్శ్యానపులిసా,
కలాశేషశృంగః సురతమృనితా బాలవనితా
తనిమ్నా శోభస్తే గలిశివిభవాశ్శార్ధిషు నరాః.

55

వ్యా.—అథ దానశీలస్య విత్తవ్యయజనికలనకృషిమపి శోభావహమేవేత్యావహ—
మణిశ్చాణ ఇతి—శాశ్వస్తౌత్తేజససాధనోపలవిశేషః—తేనోల్లిఙ్గః సంఘృష్టో, మణిశ్చ, హేలిదలితః శస్త్రక్షతః, సమరవిజయీ రణశూరశ్చ * ‘జిద్మక్షీ’ త్యాదిసా ఇతి - ని. హేలిశ్చస్తే తు నృన్తియోగితి రేశవః, మదేన దానవర్షేణ పరిక్షీణః, కృశో, నాశచ్ఛ-

ని 'గ్రహభాగినానాగా' ఇతి వైజయంతీ, శరది శరత్కాలే, ఆశ్యానాని ఈషమ్మ
హ్మజి-పులినాని సైకతాని-యస్యాస్మా, సరిత్ నది చ, *సంయోగాదేరాలో ధాతో
ర్యణ్యతో నిష్ఠానత్వం, కళాశేషః పోడకాంశమాత్రావశిష్ట, శృద్ధిశ్చ-ని. 'కళా తు పో
డకో భాగ' ఇత్యమరః - ప్రథమాం పిబతే పిబిరి' త్యాదీతిహాశక్రమేతేశకరకానా
మగ్నాదిచేతైర్దిశితత్వాదితి భావః, సురలేన రతిరణేన - మృదితా విహ్వలీకృతా, బాల
పనితా ముగ్ధాద్దనా చ-శారపనితేతి పాతే వేశ్యా చోచ్ఛ్రీతే, తథా, అర్థిభు విషయే -
గళితవిధవా వ్యవగతార్థరంబుః - నిశ్చేషమర్థిసాత్కృతప్రథవా ఇత్యర్థః-ని. 'అర్థరై విధవా
ఆపీ' త్యమరః, నరా దాత్మజనాశ్చ, తనిమ్న తనుల్నేనైవ *పృథ్వాదిత్వాదిమనీచ,
శోభనై-నివంభూతతనత్వన్యైవ శోభాహేతుత్వాదితి భావః.

అత్ర ప్రస్తుతానాం నరాణాం చ సామస్త్ర్యేన శోభాయాపకృష్టధర్మైశ్చోపమ్యన్య
గమ్యయానత్వాద్వివకాలంకారః-

‘ప్రస్తుతానాం తథాఽశ్రేహం సామస్త్ర్యే తుల్యధర్మతః,

దౌషమ్యం గమ్యతే యత్ర దీవకం తన్నిగద్యతే.’

ఇతి లక్షణాల్-శిఖరిణీవృక్షమ్.

టీ. కాణిశ్టిధిః = సానచే ఒరయఃబడిన (సానఃబెట్టఃబడిన,) మణిః = రత్నము,
హేలిదళితఃఆయుధములచేత జీల్పఃబడిన (ఆయుధముల జెల్బులులిన), సమరవిజయా-
యుద్ధమున గెలుపుగలవాడున, మదజీణః = మద (జల)ము (కాణు)చేత చిక్కిన,
నాగః = ఏనుగు, శరది=శోద్ధతువునందు, ఆశ్యానపులిసా = శోపముగ నెండిన యిసుక
దిబ్బలుగల, సరిత్=నది, కలాశేషః(ఒక) కళమిగిలిన, చంద్రః=చంద్రుడును, సురత...
తా-సురతఃసంభోగమునందు, మృదితా=నలిసి వేయఃబడిన,బాలపనితా=లేబ్రాయఘయువ
తియ, అర్థిభు=యాచకులయందు (యాచకులకిచ్చి), గళితవిధవా=పోయినయైశ్వర్యము
గల (ఉన్నధనమునంతయు సర్థులకిచ్చివేసిన), నరాచ=జనులును, తనిమ్న = కృశత్వము
చేత, శోభంతేప్రకాశించుచున్నారు.

తా. సానబెట్టఃబడినమణియు, ఆయుధములేములు గలిగియున్న
కూరుండును, మదజలస్రావముచేతః జిక్కినగజంబును; శరత్కాలమున
ఎండిన యిసుకతిన్నెలుగల నదియు, కలామాత్రావశిష్టః డగుచంద్రు
డును, రతిక్రీడచే డసిన నవయావన యగుబాలయు, సత్పాత్ర
దానముచేత నైశ్వర్యమును గోలుపోయినరాజులును విశేషముగఁ
బ్రకాశింతురు.

ఉ. శాణవిఘ్నప్రత్నమును శస్త్రహతుం డగుశూరుడు మద
క్షీణగజంబు నైకతవిశిష్టశరన్నదియై నవక్షపా
ప్రాణవిఘ్నండు చండసుర తాలస బాలికయు ధనైకవి
శ్రాణనశూరులుం గడఁ గృతశత్యమునం బ్రభం గాంతు రిగ్ధరన్.

అవ. “ఒకవస్తువు నాదరించుటయు ననాదరించుటయు గలిమిలేములనుబట్టియే
యందు” ననుచున్నాడు:—

శ్లో. పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్సమ్మార్గః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమాం,
అతశ్చానేకాన్తా గురులఘుతయాఽర్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంకోచయతి చ. 36

వ్యా.—అథ పుంసాం ధనాభావతత్సద్భావసమమవస్థామానా—పరిక్షీణ
ఇతి.—కశ్చిద్ధనిః పుమాన్, యవానాం శితహాశాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్పృ
హయతి ప్రసృతిమాత్రయవాన్ గురుతయా కాష్ఠిక ఇత్కర్థః, * స్పృహేరీప్సిత,
ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి - ను. ‘శిత హాకయవా నమావిత్యమరః, స పరిక్షీణః
పుమాన్, పశ్చాదనస్తరం - కాలాన్తర ఇత్కర్థః, సంపూర్ణో దైవపశాధనసంపన్న
స్సక్, ధరిత్రీం భువం, తృణసమాం తృణకల్పాం తద్వల్లస్థీమిత్యర్థః; కలయతి
మనులే - ధనమదేన తథాఽలౌకయతీత్యర్థః. - కపీణాం కలిః, కామధేనుః, అత
శ్చాక వివ హేతో, రథేషు, యవధరిత్ర్యాదిషు వస్తుషు విషయే, గురులఘుతయా మహా
త్వైల్యత్వభావేన, అనేకాన్తాఽప్రతినియతా - సర్వథా గురుణి గురుత్వమేవ లఘుని
లఘుత్వమేవేతి నియమాగ్రావవతీత్యర్థః, ధరినాం సంబన్ధి, అవస్థా వ్యాపారః,
వస్తూని యవధరిత్ర్యాద్యలఘుమాత్తర వస్తూని, ప్రథయతి చ ధనాభావదశాయాం నీచ
మపి వస్తు గురూకరోతీత్యర్థః, తథా సంకోచయతి చ తత్సద్భావదశాయాం
మహదపి వస్తు నిరాకరోతీత్యర్థః. నిర్ధన భుజియోరిక్థంభూతాఽవస్థా ప్రత్యక్ష
సిద్ధా; అతో వివేకినా నైవం వివర్య స్తుద్ధినా భవితవ్యమితి భావః. శిఖరిణీవృత్తం -
లక్షణం తూక్ష్మ.

టీ. (యః=ని) కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, పరిక్షీణః=మిక్కిలి పేదపడినవాడై,
యవానాం=బియ్యముయొక్క, ప్రసృతయే = చేరెఁటికొఱకు (అనగా: చేరెఁడు
బియ్యమునకొఱకు), స్పృహయతి=ఆకపడుచున్నాడో, సః=వాడు, పశ్చాత్=పిదప,
సంపూర్ణః=సమృద్ధిగలవాడై (ధనవంతుడై), ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం=గట్టిక

పోచవఁటిదానినిగా, కలయలి=కలంచును. అతః చ=అందువలననే, అర్థేషు=ధనముల యందు, గురులఘుశయా=హెచ్చుతగ్గులు అగుటచేత (గలిమిలేములచేననుట), అనే కాంతా=నానావిధములుగల, ధనినాం = ధనవంతులయొక్క, అవస్థా=దశ, వస్తుని= వదార్థములను, ప్రథయతి చ = గొప్పవానినిగాఁ జేయును. సంకోచయతిచ = తక్కువ వానినిగాను చేయును.

తా. దారిద్ర్యము ననుభవించునపు డొక గుప్పెడుభాగ్యము నపేక్షించునంతడే కాలాంతరమున విశ్వద్రవ్యమునందునేని భూమండలము నంతయు గడ్డిపరకవలెఁ గాంచును. కాబట్టి సమయము ననుసరించి వస్తువులు అధికములనియు నల్పములనియుఁ జెప్పఁబడును. ఒకప్పుడు అల్పమైనది మఱొకప్పు డధికముగను, అదియే మరల నల్పమైనదిగను తోచును.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁబడిన చిక్కుచుఁ జేరెడుశాలిభాగ్యమే
కోరు నతండు వివృట నశ కుంతధనోన్నతుఁడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలంచున భూరిధనాఘ్నలయొ ప్పశేకమై
గౌరవముఁ లఘుత్వమును నైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్.

అవ. రాజులకు ధనము వృద్ధిగొందుచూర్ణములను జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షీతిధేనుమేతాం
తేనాదగ్ధ వత్సమివ లోకమముం పుష్పాణ,
తస్మింశ్చ సమ్యగ్గనిశం పరిపుష్కమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః.

87

వ్యా.—అథ రాజానం సంబోధయం ప్రస్తావ్యసాధనోపాయమతిదిశతి—
రాజస్మిని—హే రాజన్ త్వమితి శేషః - అన్యథా* 'శేషే ప్రథమ' ఇతి ప్రథమ పురుషః స్వాత్' వినామేతాం త్వద్ధస్తగతామిత్సర్వః *అత్రాన్వానేకాభావానేనా చేకల్పిస్త్యుః, క్షీతిధేను రివేత్కుపమితనమాసః - న తు క్షీతిశేవ ధేనురితి రూపకం - వత్సమివేతి స్పష్టోపమాలిక్లాత్, తాం క్షీతిధేనం, దుధుక్షసి యది బోగ్ధ మిచ్ఛసి చేత్ - అర్థమితి శేషః *దుహేస్సన్నపైలో సిన్ *దుహ్యద్యేర్వికర్తృకత్వ నియమాత్, తస్మి తేన దుధుక్షామేతునా, అద్యేదానీయవలభ్యమానం, లోకం జనం, వత్సం తర్జకమివ ని. 'వత్సో'నాకుటజే వన్నే తర్జకే తనయాదిక' ఇతి వైజయన్తీ- పుష్పాణ పోషయ - ని 'లోక సు భువనే జన' ఇత్యమరః - వత్సనాశే క్షీరస్నేవ

లోకసాక్షేపార్థసంభవాదితి భావః, పోషణఫలమాహ—తస్మిన్ లోకే, చానికం సర్వదా, సమ్యక్గనంబాధం, పరిపుష్కమాణే పరిపాల్యమానే సతి, భూమిః క్షీణి, కల్పలతేవ కల్పవృక్షశాఖేవ ని. - 'సమ కాఖాలతే' ఇత్యమరః—యద్వా కల్పయే త్యభీష్ఠితానీతి కల్ప-సా చ సా లతా చ * 'స్త్రీయాః పుంస' దిత్యాదినా పు వద్భావః - నేవ కల్పవల్లీవ, నానావిధఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలం, ఫలతి నిష్పాదయతి - 'ఫలనిష్పత్తా' నితి ధాతోర్ద్వత్. యతో లోకపరిపాలనవ్యతిరేకేన స తేఽర్థః సంభవిష్యతి-కద్వాలైవ భూమేరవ్యభిజలదోగ్ధృత్వాత్-తస్మాదేవ లాభార్థం తత్పరిపోషణమావశ్యకమితి భావః.

అత్ర పూర్వవాక్యస్థోపమయా నిర్వృణోత్తరవాక్యస్థోపమేత్వనయోరన్తాన్తే భావేన సంకరః. వసంతకలికావృత్తమ్.

టీ. రాజన్=పిరాజా! ఏతాం=ఈ, క్షీణిభేనుం=ఆవుపంటిభూమిని, దుఘతసి యది=సిదుక గోరునువేరి, లేన=దానికై, అద్య = ఇప్పుడు, ఆముం=ఈ, లోకం=జన మును, వత్సమివ=దూడనువలె, పుషాణ = పాలించుము, (కిం చ=చుటియు), తస్మిన్ = ఆజనము, అనికం=ఎల్లపుడు, సమ్యక్=బాగుగా, పరిపుష్కమాణే = పోషింపఁబడుచుం డఁగా, భూమిః=భూమి, కల్పలతేవ=కల్పవృక్షముయొక్క కొమ్మవలె, నానాఫలం = ఆనేకవిధములయినఫలమును, ఫలతి = ఫలించును.

తా. రాజా! భూమియును గోవునుండి ధనమును పిత్తుకడలఁ చితివేని ఆవుదూడను పోషించినవిధంబుగ జనులఁ బోషింపుము. ఆ జనులఁ జక్కఁగ నీవు పోషించితివేని భూమి కల్పవల్లీవలె గోరినవాని నన్నింటిని ఫలింపఁజేయును.

తే. ధరణిభేనువుఁ బిడుకంగఁగ దలఁచితేని

జనులఁ బోషింపు మధిప వాత్సములమాడ్కి

జరులు పోషింపఁబడుచుండ నీ జగతి కల్ప

లతలెఱుంగున సకలఫలంబు లొసఁగు.

అవ. "రాజనీతి యనేకరీతుల నున్నది" యనుచున్నాడు:—

శ్లో. సత్యాన్యతా చ పరుషా ప్రియభాషిణీ చ
హింసా దయాభిరపి చార్థపరా వదాన్యా,
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమా చ
వారాజ్ఞనేవ నృపనీతిరనేకరీతిః.

వ్యా.—యతో రాజానం సంబోధితవా, నసి తస్మిలిః కీదృశీత్యాశక్త్యా
యాం తస్యా బహువిధత్వమిత్యాహ—న త్యేతి—సత్యా యథార్థభాషిణీ, అన్యతా
అసత్యవాదినీ చ, తథా వరుషా కతోరభాషిణీ, ప్రియభాషిణీ మధురాలాపినీ చ, తథా
హింసా సూతకా - ని. 'శరారు ధ్వాతుకో హింస' ఇత్యమరః, * 'సమి కమ్పా
త్యాదినా రవ్రత్యయః దయాభరసి కాదుణికా చ - ని. 'స్వాద్వమాభః కాదుణిక'
ఇత్యమరః * 'స్పృహి గృహీ' త్యాదినా ఆసృచ్ఛత్యయః, తథా అర్థపరా ధనబుధ్ధా,
వదాన్యా దానశౌణ్డా చ, కుత్రచిద్విషయ ఇతి నర్వత్రాప్యధ్యాహర్యం - ని. 'స్మర్వ
దాన్య స్థూలబు దానశౌణ్డా బహువ్రద' ఇత్యమరః. తథా నిత్యం ప్రతిదినం - వ్యయో
ధనత్యాగో యస్యాస్యా తథోక్తా, ప్రచురనిత్యధనాగమా - ప్రచురం ప్రభూతం
యథాతథా - నిత్యం - ధనస్య - అగమః ప్రాప్తిర్నస్యాస్యా తథోక్తా చ, అతో వారా
జ్ఞనా వేశ్యేప - ని, 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యే' త్యమరః. పృపనీతి రాజవృత్తిః, అనేక
రూపా బహువ్రకారా - న త్వైకానికీత్యర్థః; వారాజ్ఞానానూమవి విశేషణాని
సమాని.

అత్ర సత్యావృతేత్యాది పదత్రయజమాత్రేణ యుజితి విరోధః స్ఫురతి, తస్య
స్వాభావ్యేనాభాసీకరణాదలంకారస్పృక్, వారాజ్ఞనేవే త్యుపమయాఽఽక్షాజ్ఞిభావేన
సంకీర్త్యతే.

టీ. పృపనీతిః = రాజనీతి, వారాంగనా ఇర = బోగముపడుచువలె, (ఆయా
వేశకుఁడనినట్లు) సత్యా=సత్యములుగలదియు, అసత్యా=అబద్ధముగలదియు, వరుషా =
నిష్ఠురత్వముగలదియు, ప్రియభాషిణీచ = ఇష్టకములఁ బలుకువదియు, హింసా =
చంపుచదియు, దయాభరః = కనికరముగలదియు, అపిచ=మఱియు, అర్థపరా=ధనము
నందు ఆసక్తిగలదియు, వదాన్యా=తావిగలదియు, నిత్యవ్యయా=ఎల్లపుడు వ్యయచరిత
దియు, ప్రచర...గమాచ=ప్రచర=మిక్కిలి, నిత్య=ఎల్లపుడు, ధన=ద్రవ్యముయొక్క,
అగమః=రాబడిగలదియు, (వి, ఇట్లు) అనేకరీతిః = పెక్కువిధములుగలది.

తా. రాజనీతి, కొన్ని తావుల సమయోచితముగ సత్యమిత్ర
ముగను, కొన్ని తావుల ససత్యయుతముగను, ఒకచోట నిష్ఠురముగను,
ఒకతావున చెవులకింపుగను నుండుచు, ఒకచోట బాధించుచు, మఱొక
తావున దయను గనంబఱుచుచు, ఒకతావున విసిడితనమునొందుచు,
మఱొకచోట దానము నొనర్చుచు, నొకచోట నెప్పుడు వ్యయ
పెట్టుచు, మఱొకవిధంబుగ నెల్లపుడు సంపాదించుచు, వారాంగనవలె
నానా ప్రకారముల నుండును.

తే. సత్య మన్మతంబు పరుషోక్తి సరసభాష
ప్రాణహింసయు దయయు లోభంబు నీచి
కనకసంగ్రహవ్యయములు గలుగు వార
రదుణ్ణైవడి బహురీతి రాజనీతి.

అవ. "గుణవంతుఁ డగురాజు నాశ్రయింపవలయునేకాని గుణహీను నాశ్రయించినఁ బ్రయోజనము లే" దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆజ్ఞా కీర్తిని పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్ర సంరక్షణం చ,
యేషామేతే పద్ధతా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థస్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ?

39

వ్యా.—సోఽపి గుణాధ్య ఏవ సమాశ్రయణీయో న తు నిర్గుణ ఇతి రాజాన
మేవ సంభోధయతి—అక్షేపి.—ఆజ్ఞా మర్యాదా పరిపాలనాత్మకాననం, కీర్తిదాన
తా'లోద్భవా సత్సమాఖ్యా, బ్రాహ్మణానాం పాలనం నిరుపద్రవం బ్రాహ్మణసంరక్షణం,
దానం సత్పాత్రే త్యాగః, భోగః స్రక్ష్మవహాదిజనిత సుఖానుభవః, మిత్ర సంరక్షణం,
సహృద్యుద్ధరణం, చేత్యేతే పద్ధతా, యేషాం రాజ్ఞాం, న ప్రవృత్తాః న ప్రవర్తనే-
కర్తరిత్వః, పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః తస్య సంబుద్ధిః - హే పార్థివ రాజన్ -
*'తస్యేశ్వరః,' 'సర్వభూమి పృథివీభ్యామణిత్యణ్విత్యయః - లేషామపాశ్రయేణ
సమాశ్రయేణ, కోఽర్థః కో ఆభిః న కోఽసీత్యర్థః; తస్మాదుత్తగుణసంపన్న ఏవ రాజా
సమాశ్రయణీయః, న తు కుటీమ్భరితి భావః.

కాలినీపుత్రం-కాలిన్యత్రా మ్తా తగౌ గోఽభిశక్తైరి'తి లక్షణాత్.

టీ. పార్థివ=పీ)రాజా!, ఆజ్ఞా = ఆవలి, కీర్తి=యశస్సు, బ్రాహ్మణానాం =
బ్రాహ్మణులయొక్క, పాలనం=రక్షించుట, దానం=ఈయియు, భోగః = ఆనుభవించుట,
మిత్ర సంరక్షణం=స్నేహితులను గాపాడుటయు, ఏలే=ఈ, షట్ గుణాః=ఆఱుగుణ
ములు, యేషాం = ఎవరికి, నప్రవృత్తాః = కలుగవో, లేషాం=వారియొక్క (రాజుల
యొక్క), ఉపాశ్రయం=ఆశ్రయించుటచేత, ఈ అర్థః = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. దుర్జనశిక్షణము, సత్కీర్తి, బ్రాహ్మణపరిపాలనము, సత్పాత్ర
దానము, స్రక్ష్మదనవిహారాదిభోగములు, ఆపన్నులగు మిత్రులను
రక్షించుట, అగు సద్గుణవక్కుము లేనిరాజుల నేవించుటవలన లాభ
మేమియు గేదు,

తే. ఆజ్ఞయమును గీర్తియము భూసుర రావనంబు
దానమును భోగ మిత్రిసంత్రాణములు
వద్దులుంబులు గలంగ వేర జనులయందు
వారిఁ గొల్పిన ఫల మేమి స వసుమతీశ.

అవ. ధనముపైఁ జేరానవడరాదు; ధనలాభాభాములు దైవాధీనములు.

శ్లో. యథాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్భావం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరా చ నాతోఽధికం,
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
కూపే పశ్యే పయోనిధావపి ఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జలమ్. 40

వ్యా.—అథాతికార్పణ్యం మా మరు, లాభాలాభయోరైవాయత్తమూలకత్వ
మిత్యాహ—యదితి.—థాత్రా బ్రహ్మణా, స్తోమకల్పం, మహద్భావం వా, యధనం,
నిజఫాలం నిజనిలతటమేవ చట్టం తత్ర - లిఖితం లేఖనేన సిద్ధిప్తం, తద్బ్రహ్మలిఖితం
ధనం, మరుస్థలే ఊషరజేఽపి - కిముతాన్యత్రేతి భావః, నితరామితయేన, ప్రాప్నోతి
లభతే - ఆన్యూనమితి శేషః - ని. 'సమానా మరుధన్వానా' విత్తమరః, మేరా కనకా
చలే, అవ్యతో బ్రహ్మలిఖితా, దధికం, న ప్రాప్నోతి. తత్తత్ప్రాత్యారణ, ధీర స్థిరచిత్తో
భవ, విత్తవత్సు ధనాశ్లేష విషయే, కృపణాం దీనాం, వృత్తిం వ్యాపారం, వృథా
వృథం, మాకృథాః మాకావీ, తేన కార్పణ్యజనితవిద్రామాత్రాశ్రయత్వమేవ సత్యధిక
ధనప్రాప్తిరితి భావః. * కృణోతి ఋజే థాన్ - తనాచిత్వేఽపి సిచో నిత్యలోపవిధానా
న్నసిచ్ - 'స మా జ్యోగ, ఇత్యుప్రతిషేధః. తత్తద్బ్రహ్మనమాహ—కూపే అల్పజలాధారే
గల్లేఽపి, పయోనిధౌ సముద్రేఽపి, ఘటః కలశ, స్తుల్యమాత్మహామితం, జలం గృహ్లాతి
స్థిమరుతే - పశ్యేతి కృపణానాంబోధనం - న తు కూపేఽల్పం పయోనిధావధికః మర
ఏకద్వస్తాస్తేన సమాహితచిత్తేన భవితవ్యం, న తు కార్పణ్యపర్యాకులేనేతి తాత్పర్యమ్.

టీ. (మనుష్యుడు) థాతా = బ్రహ్మలేక, స్తోకం = కొంచెమైనను, మహత్
వాఁగొప్పదనును, యత్ = ఏది (ధనము), నిజ...లిఖితం - నిజ = తనదైన,
ఫాలపట్ట = నొసలనియెడిపలకయందు, లిఖితం = వ్రాయఁబడినదో, తత్ = దానిని,
మరుస్థలేఽపి = ఎడారి ప్రదేశములయందు వైతము, నితరాం = తప్పక, ప్రాప్నోతి =
పొందును. మేరాచ = బంగారు కొండయందునైకము, అతః=అంత (లిఖితము) కంటే,
అధికం = ఎక్కువను, న ప్రాప్నోతి = పొందదు; తత్=కాబట్టి, ధీరః = విగులు

దీనినవాడవు, ధనశక్తు. విక్రవత్స=ధనవంతులయెడ, కృపణాం = దీనమైన, పృత్తిం= వ్యాపారమును, పృథా=వ్యర్థముగా, మాకృథాః = చేయకుము. ఘటం = కుండ, మాపే= నూరియందును, పయోనిధౌ అపి=నముద్రమునందును, తుల్యం=సమానమైన, జలం=నీటిని, గృష్టకేతి=గ్రహించుచున్నది. పశ్య=చూడుము.

తా. తననొసట వ్రాసినంతధనము కొద్దియైనను గొప్పయైనను మరుస్థలమునందున్నను తప్పక పొందును. మేరువునందైనను అంతకంటె నధికముగఁ జొందఁడు. కావున ధనవంతులను జూచి దీనత్వమును, గనం బఱుపకుము. కుండను తీసుకవెల్లి బావియందు ముంచినను సముద్రమున ముంచినను ఒకేవిధంబుగ జలమును గైకొనును.

స. పనజభవుండు నెన్నొసట వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో విను మరుభూమి కేగిన లభించును మేరువు జేరఁ బోయినకా ధన మధికంబు రాదు కడుఁ దైన్యము మాను ధనాధ్యులందు న వ్యసనిధి సూతఁ దుల్యముగ వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా.

ఇది నీతిశతకమునందు ఆర్థవద్ధతివర్ణన మను
నాలుగవ దశకము

దుర్జన పద్ధతి

అప. ఆర్థవద్ధతిని నిరూపించినపిమ్మట, అట్లు ఆర్థవంతుడయ్యెను దుర్జనఁడయ్యె నేని వానితోఁ జేరఁదగదని చెప్పుచోవుచు దుర్జనపద్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అకరుణత్వమకారణవిగ్రహః పరధనే పరదాపితి చ స్పృహ,
సుజనబద్ధుజనేష్వసహిష్టుతా ప్రకృతినీధమిదం హి దురాత్మనామ్.

వ్యా.—అథార్థాదినంపన్నోఽపి దుష్టనో నోపాదేయ ఏవేత్యాశయేనార్థవద్ధతి నిరూపణానంతరం దుర్జనపద్ధతిని నిరూపయతి—కత్ర లేహమవగుణం గణయతి-అకరుణత్వ మితి.—పరదుఃఖ ప్రహణేచ్ఛాకరుణా-కద్రాహిత్వముకరుణత్వం-సయాహీనత్వం చ, అకారణవిగ్రహో నిష్కారణకలహశ్చ - ని. 'అస్త్రియాం సమరాసీకరణాః కలహవిగ్రహా' నిత్యమరః, పరధనే పరద్రవ్యే, పరదాపితి పరదాచేషు, స్పృహ చ-ఏకత్రావహరణేచ్ఛా-అన్యత్ర, సంభోగాభిలాషశ్చ, సుజనేషు బద్ధుజనేషు చ, అసహిష్టుతా అసహన

శీలత్వం చే, తీపం సర్వం * 'సపుంసక మనపుంసకే నే'త్యాదిసా సపుంసకైకశేషః, దురాత్తనాం దుర్జనానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి, ఆతస్తే నోపాదేయా ఇతి భావః. ని. 'ప్రకృతిః ప్రవక్ష్యామః' ప్రధానే మూలకారణే, స్వభావ' ఇతి విశ్లేషః.

ద్రుతవిలమృతపృత్తః- 'ద్రుతవిలమృతమాహ నభౌ భరా వి'తి లక్షణాత్.

టీ. ఆకరుణత్వం = కనికరములేకుండుట, అకారణనిగ్రహః = కారణములేకయే జగదహుడుట, సరథనే=ఇకరుల ధనమునందు, పరయోషిలిత = ఇతరుని భార్యయందును, స్పృహ=కోరికయు, సుజన బంధుజనేషు-చుజన సజ్జనులయందును, బంధుజనేషు=చుట్టాలయందును, అసహిష్టుతా = పిర్వలేమియు, (అసేడి) ఇమం = ఇది (కనికరములేకుండుట మొదలగునవి), దురాత్తనాం=చెడ్డచురుస్సుగలవారికి, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమే కదా!

తా. దయాహీనత, నిష్కారణ మైనకలహము, పరులధనము నందును పరస్త్రీలయందును ఆపక్తి, సజ్జనులయందును, బంధువ్రలయందును ఓర్పులేమియు, ఇవి దుర్జనుల స్వభావసిద్ధగుణములు.

తే. కారణము లేనికలహంబు కరుణలేమి

పరపథూపరధనవాంఛ క బంధుసాధు

జనములం దసహిష్టుత్వ మనంగ జగతిః

బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్ట క నికరమునకు.

అవ. దుర్జనుడు విద్యాంసుడైనను పానిని దగ్గరికేప్పరాదు' అనుచున్నాడు:-

శ్లో. దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యయాఽలంకృతోఽపి న౯,

మణినా భూషితస్సర్వః కి మసౌ న భయంకరః ?

పా. అస్తా తావత్ దుర్జనమాత్రిస్య పరిత్యాజ్యత్వకథనమ్-అశేషావగుణావ మార్జకసంపన్నోఽపి దుర్జనః పరిత్యాజ్య వివేతి సద్బుద్ధావమాహ-దుర్జనఇతి-దుర్జనో, విద్యయా వేదవేదాంతాద్వ్యాత్మికయా, అలంకృతో భూషితస్సూపి - సకలవిద్యాపారీణ స్సన్నపీత్యర్థః, పరిహర్తవ్యస్త్యాజ్యః, కుత ఇత్యుత ఆహ-సర్వః ఆకేవిషయ, మణినా ఫలకస్థ మాణిక్యన, భూషితోఽలంకృతస్సన్నపి, అసౌ సర్వో, న భయంకరః కిం భయంకర ఏవేత్యర్థః, అతో మణిభూషితస్సప్రామూ విద్యావాసి దుర్జనో దూరకస్త్యాజ్య ఏవ -

‘దుర్జనం దూరక స్త్యజే’ ఓతి న్యాయాదితి భావః * ‘మేఘుర్నిభయేషు కృషి’ ఇతి భక్తి-
భక్తి ‘అరుద్విష’ దిత్యాదినా ముచాగమః.

అత్ర విష్ణుప్రతిబింబస్వాయేన ధర్మధర్మణోర్వాక్యద్వయే పృథక్పిదేశాద్వైతా
స్థూలంకారః-

‘విష్ణుస్థవిష్ణుస్వాయేన నిర్దేశో ధర్మధర్మణోః,

దృష్టాస్తూలంకృతిర్జేయో భిన్నవాక్యార్థసాశ్రయాః.’ ఇతి లక్షణాత్.

వృత్త మానప్తుభవః.

టీ. దుర్జనః = దుష్టుః, విషయో = విషయచే, ఆలంకృతః అపి = ఆలంక
రింపఁబడినవాఁడు అయినను, పరిహర్తవ్యః = వదలఁ దగినవాఁడు; సర్వః = పాము,
మణినామరత్నముచే, భూషితః అపి = అలంకరింపఁబడినది అయినను, అసౌ = ఇది,
భయంకరః=భయమునుగలిగించునది, స కిం = కాదాయేమి ?

తా. పాము శిరమునందు రత్నముకలదైనను భయంకర మగుట
చేత దూరముగ నేటుల వదలుచున్నారో, అట్లే దుర్జనుఁడు విద్యా
వంతుఁడైనను దూరముగ విడువఁదగినవాఁడు.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి వెలయుచున్నఁ

దొడరి వర్జింప నగుఁ జామీర దుర్జనుఁడు

చారుమాణిక్యభూషిత శస్త్రముస్త

కంబు గలపన్నగము భయంకరము గాఁడె.

అన. ‘దుర్జనుఁడు లోకమునంతయు దూషించును’ అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాడ్యం ప్రామతిగణ్యతే నతశుచౌదంభః శుచౌకైతవం

శూరే నిర్ఘృణతా మునౌ విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని,

తేజస్విన్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిశ్చిరే

తతోక్తా నామ గుణో భవేత్సగుణేనాం యో దుర్బనైర్నాజ్ఞితః.

వ్యా.—అథాస్య సర్వదూషకత్వమాహ—జాడ్యమితి.—ప్రామతి లజ్జావలిపుంసి
జాడ్యం మాన్యం * ‘గుణవచన బ్రహ్మణాదిభ్యః కర్తవ్యే చేతి వ్యభో ప్రత్యయః,
గణ్యతే సంఖ్యాయతే - దుర్బనైరితి శేషః - న తు జాగుప్సితకర్తావరణపరాజ్ఞుభక్త్యం,
వ్రతైస్తవశాస్త్రాయదాదినియమైః-శుచౌ శుద్ధే, దమ్నా ధర్మధ్వజత్వం, గణ్యతే. న
త్వసంప్రాప్త్యం, శుచౌ స్వభావాదేవ బాహ్యస్తరశుద్ధే, కైతవం కపటం, గణ్యతే-న తు
పారమార్థికత్వం, శూరే, నిర్ఘృణతా దయారాహిత్యం, గణ్యతే - న తు విక్రాంతత్వం,

మనో మనవశేతే విమలితా బుద్ధిహైన్యం, గణ్యతే న త్వాత్తైక్యానుసంధానతత్పరత్వం, ప్రియాలాసిని మధురవాదిసి, దైన్యం గణ్యతే-న తు శ్రవణానందకరత్వం, తేజః ప్రాగ్భ్యం - శ్రభావిశేషో వా తద్వ, త్యవలిప్తతా గర్వగ్రస్తత్వం, గణ్యతే - న తు సంభావః - సి. 'అవలేచ స్తు గచ్ఛే స్యా త్వేవనే దూషణేఽసి చే'తి విశ్వః, వక్తవ్యేష్య ర్హే-శ క్తిః ప్రతిభాపరపర్యాయస్వామర్థవిశేషః - తయా స్థితే, ముఖమస్మాస్తీతి ముఖరో దుర్బుధిః-సి. 'దుర్బుధే ముఖరా బద్ధముఖా' విత్యమరః * 'ఖముఖాబద్ధధృత్వే'తి రప్రత్యయః - తస్య భావప్రత్యా ఆనందబద్ధప్రలాపిత్యర్థః. గణ్యతే - న తు వాగ్విత్వం, తస్మాత్కారణాత్, గుణిసాం గుణసంపన్నానాం. స కో నామ గుణో భవేత్, యో గుణః, దుర్బుధై, రాక్షసికః న దూషిక్య-దుర్బుధాదూషితో గుణ స్సుగుణిసాం న కోఽప్యస్తీత్వర్థః, 'యో దుర్బుధానాం మత' ఇతి పాలే యో గుణః దుర్బుధానాం మతః ఇప్యః స్వాత్ స కో నామభవేదీతి సంబంధః, దుర్బుధాభిమతో గుణస్తు గుణిసాం న కోఽప్యస్తీత్వర్థః.

కార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం-లక్షణం తూత్తమ్,

టీ. దుర్బుధైః = గుర్బుధచేత, హీనుతి = సిగ్గుగలవానియందు, శాడ్యం = మాంధ్యము, ప్రతిశుచౌ = (తపశ్శాంత్రాయణాది) ప్రతములచేఁ బరిశుద్ధఁడయిన వానియందు, దంభః = బడాయము, శుచౌ = ఆచారవంతునియందు, కైతవం = కావ ట్యమును, శూరే = శూరునియందు, నిర్స్పృణతా = దయలేకుండుటయు, మనో=మన నముచ్చేయవానియందు (అనఁగా: మాటాడక మానమును ధరించి మననముచేయువాఁ డనుట), విమలితా=తేలివలేమిగూ, ప్రియాలాసిని=మంచిమాటలఁ బలుకువానియందు, దైన్యం=దేబింపును; తేజస్విని=పరాక్రమము గలవానియందు, అవలిప్తతా=పొగరును, వక్త...స్థితే-వక్తవ్య = చెప్పవలసిన విషయములయందు, శక్తిః = నేర్పుచేత, స్థితే = నిలుకడగలవానియందు (అనఁగా: వివిషయమునైనను పొంకముగా నిరూపించి మాటాడ నేర్చినవాఁడనుట), ముఖరతా = ప్రేలుడుగాయతనము, గణ్యతే = తలఁపఁబడుతు. తే=అందునలన, దుర్బుధైః=దెడ్డవారిచేత, యః = ఏని, న అంకితః=నుచ్చవేయఁబడలేదో (నిందింపఁబడలేదో), సః = ఆ, గుణిసాం = గుణవంతులయొక్క, గుణః = గుణము, కో నామ భవేత్ = ఏనియైయుండునో.

తా. లజ్జగలవాని మందునిగను, తేపోవంతుని డంబముగలవాని గను, శుచిగలవానిని వేషభారినిగను, శూరుని ధయాహీనునిగను,

మునీశ్వరుని బుద్ధిహీనునిగను, ప్రియముగ మాటాడువానిని దీనుని గను, తేజోవంతుని గర్విగను, యుక్తియుక్తముగఁ బలుకువానిని వాచాలునిగను దుర్జనులు తెలంతురు. ఎట్టిగుణవంతునైనను. దుర్జనులు ఏదో యొకవంకపెట్టి నిందింతురు.

శా.ప్రీతములం జడఁగాఁగ సుప్రతుని మాఁయింఁగా శుచిం దంభిఁగా శూరుఁ నిర్దయుఁగా మునిఁ విమతిఁగా శక్రేత్రప్రియాలాపు ని స్సారుంఁగా బలవంతు గర్వితునిఁగా సదవ్యక్త వాచాలుఁగాఁ గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితాఁరూఢంబు జేయుం గదా.

అవ. ఇక గుణావగుణప్రణాళికను జూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లోభశ్చేదగుణేన కిం పిశుసతా యద్యస్తి కిం చాత్మకైః
సత్యం చేత్రపసా చ కిం శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిం,
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమ యద్యస్తి కిం మణ్డలైః
సద్విద్యా యది కిం ధనైరపమశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా. 44

వ్యా. అభ గుణావగుణప్రణాళికామాహ—లోభ ఇతి.—లోభో ధనాది వశ్యా, అస్తి చే, దగుణేన దుర్గుణేన, కిం స కించిదపీత్యర్థః-తస్యైవాత్మవ్యవస్థావమాత్వాదితి భావః, పిశుసతా పరోక్షే పరదోషసూచకతా, అస్తి యది, పాతకైర్భ్రష్టహత్వాదిభిః, కిం తస్మా ఏవ నిరయపాకనడత్యాదితి భావః, సత్యం యథార్థభాషణం సమదర్శిత్వం వా, అస్తి చే, త్రపసా చాస్త్రాయగాదినా, కిం తస్యైవ పరిశోధకత్వాదితి భావః, శుచి ద్రోహచిహ్నాదిరాహిత్యేన శుద్ధం, మనోఅస్తి యది, తీర్థేన ప్రయాగాదినా, కిం తస్యై వాపవర్తమూలకత్వాదితి భావః.

‘యస్తాత్తతీర్థం ఖుజలే వినిష్క్రియస్స సర్వవి త్సర్వగతో అమృతో భవేత్.’ ఇతి స్మరణమత్ర మూలం, సౌజన్యం గుజనభావో, అస్తి యది, బలేన పరిజనేన, కిం తస్యైవాశేషకార్యనిర్వాహకత్వాదితి భావః, మహిమ మాహాత్మ్య, మస్తి యది, మణ్డలైః మణ్డలహారాద్యలంకరణైః, కిం తస్యైవోపస్కారహేతుభూతత్వాదితి భావః. అపయశః అపకీర్తి, రస్తి యది మృత్యునా మరణేన కిం తద్యత్ మృతిప్రాయత్వాదితిభావః; ఏవం విచార్య సద్గుణార్జనతత్పరేణ భవితవ్యం నిపుణేన, అన్యథా దౌర్జన్యమనాయాస సాధ్యమితి వాక్యశేష త్వేనోన్నయమ్.

టీ. లోభః=పిసికారితనము, (అస్తి) చేల్=ఉండుచేసి, అగుణేన=అదుర్గుణమేల? (అనగా: అన్నిదుర్గుణములలో నింద్యమైన దీపిసికారితనమే యనుట) పిశుసతా=సాక్షి
భర్త—రీ

కోరుతనము, అస్తియది=ఉండునేని, పాతకైః కిం=పాపములేల? సత్యం=నిజము, (అస్తి) చేత్=ఉండునేని, తపసాచకిం=తపస్సునైతమేల? శుచి=పరిశుద్ధమైన, మనః=మనస్సు, అస్తియది=ఉండునేని, తీర్థేనకిం=(గంగాకావేర్పాది) తీర్థము ఏల? సౌజన్యం = మంచి తనము, (అస్తి) యది=ఉండునేని, బలేనకిం=బలముఏల, మహిమా = గొప్పతనము, అస్తి యది=ఉండునేని, మండనైఃకిం = ఆలంకారములేల? నన్విద్యా = మంచిచదువు, (అస్తి) యది=ఉండునేని, ధనైఃకిం=ధనములేల? అపయశః = అపకీర్తి, అస్తియది = ఉండునేని, మృత్యునాకిం=మరణమేల?

తా. అత్యాశయున్న వేటొకదుర్గుణ మక్కఱలేదు. విశునత్వము (కొండెములు చెప్పట) ముండునేని వేటుపాపము లక్కఱలేదు, సత్యమున్న తపస్సుచేయ నక్కఱలేదు. నిర్మలమగు మనస్సున్న తీర్థనేపయక్కఱలేదు. మంచితనముండెనేని స్వకార్యనిర్వహణమునకు సౌజనమక్కఱలేదు. గౌరవముండునేని ఆలంకారము లక్కఱలేదు. చక్కని విద్యయుండునేని ధనమక్కఱలేదు. అపకీర్తియుండునేని వేటుగ చావనక్కఱలేదు.

చ. పగ గొనులోభముం చిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వమున్ సుమహితత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన దుర్గుణంబు దురితంబు దపంబును దీర్థనేప భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచర్యంబును జాప్రను వేట యున్నవే.

అవ. ఒకానొక యనుభవరసికుడు 'పురుషసత మనశ్శుభములు ఏడు' అని బల్కినరీతిని జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. శశీ దివసధూసరోః గళితయావనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖమనగరం స్వాకృతే,
ప్రభుర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతిస్సజ్జనో
సృపాజ్ఞానగతగి ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే.

45

వా. — కన్యచిదనుభవినో నిజకష్టాభివేదనమభినయాహ—శశీతి. దివసేఽహ్ని, ధూసరో నిస్తేజస్కః, శశీ చంద్రశ్చ, గళితయావనా శ్రష్టనూతనవయస్కా, కామినీ కాస్తా చ, విగతవారిజం పుష్పరీకపక్షిపీనం, సరో కాసారశ్చ, శోభనా అకృతిర్మన్య నుష్టరపురుషస్య, అనగరం కాస్త్రవిభ్రష్టం ముఖం చ, ధనపరాయణో ధనబుద్ధిః, ప్రభుః రాజా చ, సతతదుర్గతిః నిరంతరదారిద్ర్యవాక్, సజ్జనశ్చ, సృపాజ్ఞానగతో రాజశృంగ న

ర్వస్త్రీ, ఖిలో దుష్టవశ్య=శస్య విఘాతుకత్వాదితి భావః, ఇత్యేవం, సత్త, శల్యాని శూలాని తథా దుస్సహదుఃఖజనకత్వాదితి భావః ఇదమేవాత్యస్తకష్టానివేదనవచనమితి తాత్పర్యమ్.

అత్రాప్రకృతానాం ప్రకృతస్య ఖలస్య చ దుఃఖహేతుకస్యామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాదీప్దీపకాలంకారః - లక్షణం తూక్ష్మమ్. గతమిదం పృథ్వీపుక్తమ్.

టీ. దివసధూసరః - దినస = పగటియందు, ధూసరః = వెలవెలలాడు, శక్తి = చంద్రుడు, గళితయావహా = జాతినయావనముగల, కామినీ = ప్రియురాలు, విగత వారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల (తామరలులేని), సరః = కొలను, సు ఆకృతేః = మంచిరూపముగలవానియొక్క, ఆనక్షరం = అక్షరములేని (ఒకఅక్షరపు ముక్కయేని జెలియని-పదుపురాని), ముఖం = నోరును, ధనపరాయణః = దామ్యవైమిగుల నానక్తిగల, ప్రభుః = రాజు, సతతదుర్గతిః = ఎప్పుడు పేదరికముగల, సజ్వరః = మంచివాడను, నృపతంకగతః = రాజుమంగిటిని జేరిన, ఖిలః = దుర్జనుడును (అనగా: రాజునకు దుర్భేధలచేయువాడనుట), ఈ సత్త = విడుపు, మే = నాయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, శల్యాని = శూలములు-మేకులు. (మిక్కిలి దుఃఖకరములనుట).

తా. పగటియందుఁ జేజోహీనుడైన చంద్రుడును, గతయానవయగు కామినియు, తామరలులేనికొలనును, చదువులేనిసుందరుడును, కేవలధనాశగలభూపాలుడును, సర్వదా దరిద్రుడగు సజ్వరుడును, ప్రభువులసమీపమున నుండినదుర్జనుడును ఈవిడుగురును శల్యమువలె మనంబునకు దుఃఖమును కలుగఁ జేయుదురని నాయభిప్రాయము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమ १ దీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పునాతియౌ
వనరుహాశూన్య మాకొలను १ వర్ణితరూపు నిరక్షరాస్యముఁ
ధనవరుఁ డైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందుసాధువుఁ
జనపతిచెంత దుర్జనుడు १ శల్యము లేడిని నామనంబునన్.

అవ. దుష్టరాజులక్షణమును సదృష్టాంతముగఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. న కశ్చిచ్ఛ్రద్ధా కోపానామాత్మి యో నామ భూభుజం,

హాతారముపి జహ్వనం స్పృహ్యో దహతి పాపకః.

46

వ్యా.—అథ దుష్టరాజులక్షణం సదృష్టాంతమాహ.— న కశ్చిదితి.—చక్షుకోపానామ్ ఇగ్రోధానాం, భూభుజం రాక్షాం, కశ్చిదపి పుమాన్, ఆత్మియో నామ ఆత్మి

యత్సేవ ప్రసిద్ధః, స కివతి-కిం తు సర్వోఽచ్యుతాత్మీయ వివేక్యధః; నను యథా కథం
చిద్ధితమాచరన్మనోవ్యతేన అత్తీయ ఇత్యాశక్యః దృష్టానముఖేన నిరాశర్మన్నాహ—
జాహ్నవమాజ్యపురోడాశాదిదానేనోపచరన్మపి * హు దానాదనయోరేతి ధాతోః
కర్తరి కానచ్, హోతారం యజమానం, పావకోఽగ్నిః, స్పృష్టస్సకో, దహతి సంతాప
యతీత్యర్థః; అతోఽగ్నిదృష్టాస్తేనేద్యో రాజా న సమాశ్రయణీయ ఇతి భావః.

టీ. చండకోపానాం = తీక్ష్ణమైవకోపముగలవారగు, భూభుజాం = రాజులకు,
కల్పిత = ఎవడును, అత్తీయః = తనవాడు (ఆనంగా: తనకు బ్రీతిపాత్రమగు
వాడు), న నామ=లేడుగదా! జాహ్నవం అపి=(నేయి పురోడాశము మున్నగు వానిని)
ప్రేల్పించుననిననను, హోతారం = యజమానుని, పావకః = అగ్ని, స్పృష్టః
(సక్)=తా(శబడినవాడై, దహతి=కాల్చును.

తా. అతిశోపులగుభూపాలురను ప్రేమించదగినవాడు ఒకఁడు
నుండఁడు, అగ్నిహోత్రుఁడు తనతృప్తికై హోమముచేయువానిని
నైతము తాకునేని మొగమోటమి లేక కాల్చును.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ

దనవాఁడనువాడు దుష్టభరణీశునకుఁ

దనకయి వ్రేలిమి వ్రేల్చుడు

జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయందై.

అవ.—రాజసేవ మిశల కష్టమనుచున్నాడు—

శ్లో. మానాన్తాఃగి ప్రవచనపటుర్వాచకో జల్పకో వా

ధృష్టగి పార్శ్వే భవతి చ వసన్ దూరతోఽప్యప్రకల్భః,

తాన్త్యా భీరుర్మది న సమాతే ప్రాయశో నాభిజాతః

నేవాధర్మగి పరమగహనో యోగినామప్యగమ్యః,

47

వ్యా.—కథం న సమాశ్రయణీయ ఇత్యాశక్యః తేనేవాయా దుష్కరత్వాది
త్యానా—మానాదితి.—మానా త్రాష్టింభావా, స్తూతో నిర్వచో-భవతి సేవక ఇతి
శేషః, ప్రవచనపటుః ప్రకల్పకృతివక్తా, వాచకో బహుభాషి, జల్పతీతి జల్పకోఽ
సంబద్ధప్రలాపి-భవతి, ఉభయత్రాపి * జుర్వత్ తృచా వి'తి కర్తరి జుర్వల్పిత్యయః-
జ్జిత్యాద్యృథిః - 'జల్పక' ఇతి పాతే జల్పతీతి జల్పకః - భూద్యచ్ - స్వాధ్యే క

ప్రత్యయః-అన్యథా * 'జల్ప భిక్షే' త్యాదినా హాకన్ప్రకృత్యే జల్పక ఇతి స్మార్తో .
యదాహామరసింహః—ని. 'స్వాజ్జల్పకస్తు వాచాల' ఇతి. పార్శ్వే సమీపే చ, వసన్,
భృష్టో నిర్భీకో-భవతి, దూరతో నిప్రకృష్టజేతే, వసన్ - అప్రగల్భః అప్రాధో-భవతి,
తాన్త్ర్యా పరిభవాదిషాత్పద్యమానేషు క్రోధప్రతిబంధలక్షణయోపలక్షితస్తే, ద్విరుద్ధయ
శిలో-భవతి * 'భియః ప్రక్షుకనా వి'తి ప్రప్రత్యయః, న సహలే పరిభవాదికం న
క్షమలే, యది కర్మ, ప్రాయశో బాహుళ్యేన, ఆభిజాతస్సత్కులీనో, న నిభవతి, అతః
పరమగహనో-త్యస్తదురవగాహః, సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ, యోగినామపి
కాలప్రయత్నానామప్యతీన్ద్రియవస్తుపరిజ్ఞానవతామిత్యర్థః - కిముతాన్యేహమితి భావః,
అగమ్యో జ్ఞాతుమశక్యః - సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా-యతః పరబ్రహ్మో-పి భ్యానాదినా
సాక్షాత్కీ-యలే న త్వయమితి భావః; మానాదివ్యతిరక్తధర్మస్య గగనారవిష్టప్రాయ
త్వాత్తస్య బ్రహ్మో-పి దుర్విజ్ఞేయతయా-త్యస్తదుష్కరత్వమితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర సేవాధర్మస్య యోగిగమ్యత్వే అప్యగమ్యత్వోక్తే స్ఫుంభనే అసంబంధరూ
పాతిశయోక్తిః. మన్దాక్రాంతావృక్షమ్ - 'మన్దాక్రాంతా జలధివదగైర్లోభనాతో గురూ
చేతి లక్షణాత్.

టీ. మానాత్ = మాటాడకుండుటవలన, మూకః = మూఁగవాఁడు; ప్రవచ
నకుఁడు = బాగుగా మాటాడుటయందు నేర్పుగలవాఁడు, వాచకః = ప్రేలుడుగాఁడు,
వాచలేక, జల్పకః=అసంబంధ ప్రలాపి, పార్శ్వే=వెంటిడి, వసన్=ఉండువాఁడు, భృష్టః=
దిట్టరి; దూరతః=దూరముగా, వసన్ ఆపి=ఉండువాఁడు నై తము, అప్రగల్భః=చేతఁగాని
వాఁడు; తాన్త్ర్యా=పీర్పుచేత, భీరుః=పిఱికివాఁడు; భవతి=ఆగును. న సహలే యది=(ఆవ
మానములను) పీర్పుకొనఁడేని, ప్రాయశః = తఱుచుగా, ఆభిజాతః = మంఠితులమునఁ
బుట్టినవాఁడు, న = కాఁడు; (కాఁబట్టి) పరమగహనః = మిక్కిలి తెలిసికొనరాని, సేవా
ధర్మః = కొలువుయొక్క స్వరూపము, యోగినామపి = (భూత భవిష్య ద్వర్తమాన
కాలముల మూఁటివెంటిని అతీంద్రియములగు పదార్థమునుగూడఁ గనివట్టు) యోగులకు
నై తము, అగమ్యః=తెలియరానిది.

తా. సేవకుఁ డగువాఁడు ఏమియుఁ బలుకకయుండు నేని వానిని
మూఁగవాఁడనియు, చక్కఁగ మాటాడు నేని వడరుపోతనియు, సమీప
ముననున్న భయభక్తులు లేనివాఁడనియు, దూరముగనున్న చేత కొని

వాఁడనియు, సహించువాఁడగునేని పిఱికియనియు, ఓర్పులేనియెడల సద్వంశజాతుఁడు కాఁడనియు ప్రభువులు తలఁతురు. కావున ఇట్టి నేవా ధర్మమునందు చక్కఁగఁ జరించుట యోగీశ్వరులకై నను అలవికాదు.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం

బూని వసింప దిట్ట దమముందట దవ్వుగ నుండెనేని శా

లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁ డవలిప్తుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ

జాసులనేవ దుష్కుర మసాధ్యము యోగులకై న నిర్ధరన్.

అవ. పేయేల? దుష్టరాజుమందఱు నెవ్వనికి నుండరాదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంఖలస్య
ప్రొద్ధాథవిస్తృతనిజాథమకర్తవ్యత్రైః,
దైవాదవాప్రవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగత్రైః సుఖమాస్యతే త్రైః?

48

వ్యా.—కిం బహు నాఁస్య పురస్తాన్న కేనచిచ్ఛాతుమపి శక్యత ఇత్యాహ—
ఉద్భాసితేతి.—ఉద్భాసితాః ప్రకాశితాః—అఖలాః ఖలా యేన తస్య అధికారప్రదా నేన పురస్కృతాశేష దర్శకస్యేత్కర్థః - తస్య సుజనవిద్వేషితత్వాదితి భావః, తథా, విశృంఖల్య విధినిషేధాతీతతయా స్వచ్ఛన్దగతేతిత్కర్థః. తథా, ప్రొద్ధాథమతితరాం- విస్తృతా స్తరణావిషయాకృతా - నిజా వ్యక్తియా - అఖమ కర్తవ్యత్రైః ప్రాక్షననీచ కృత్యవ్యాపారో-యే న తస్య - 'ప్రాగేవ విస్తృతే'తి పాతే ప్రాక్ ప్రథమమ్ ఆచరణ సమయ ఏవేత్కర్థః - ఏలేన లజ్జాహేన్యముక్తం, తథా, దైవా దదృష్టవశా, దిదానీ, మవాప్తః ప్రాప్తిః - విభవః విశ్వరూప సంపత్తి - ర్యశ్య, గుణద్విష స్సుగుణనిష్ఠక, స్యాస్య పూర్వోక్తస్య నీచస్య రాజ్యః, గోచరగత్రైః విషయవాసీభిః, కైర్జనై, స్సుఖమజ్ఞేతేన, ఆస్యతే స్థీయతే, న కైరపీత్కర్థః, అహో న నీచాశ్రయః కర్తవ్య ఇతి భావః. * 'అవ ఉపవేశసే' - భావే లఙ్.

అత్రోద్భాసితేత్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా సుఖసిక్త్యభావపదార్థహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలిప్తమలంకారః, వసన్తలిలకావృత్తమ్.

టీ. ఉద్భా...ఖలస్య- ఉద్భాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, అఖల = సమస్త లయిన, ఖలస్య=దుష్టులగు గలవాఁడును, (అనఁగా: దుష్టులను గొప్పదశకుఁ దెచ్చినవాఁ డనుట), విశృంఖలస్య=(విధినిషేధములు లేనందున) అడ్డులేనివాఁడును, ప్రొద్ధాథ...

వృత్తే-ప్రాధానంబొత్తిగా, విస్మృతమణవబడిన, నిజంకనడైన, అధమకర్త=నీచపు బనులయొక్క, వృత్తే=బ్రదుకుబెరువుగలవాడును, (అనగా: మునుపు తాను బ్రదుకు బెరువుకై ఏయేనీచపులనుబట్టి బ్రవేశించి బొట్టగడుపుకొనెనో యాపూర్వవృత్తాంతము నిప్పుడై శ్వర్గముదమత్తుడై బొత్తిగా మఱచినాడనుట, దీనిచే సిగ్గులేనివాడని యేర్పడుచున్నది.) డైవాత్=అదృష్టమువలన, అవాస్తవికవస్య=(ఇప్పుడు)నంపదగలవాడును, గుణద్విపాక=గుణములను నిందించువాడును, (అగు) అన్యతః, నీచస్య=నీచుని యొక్క, గోచరగతైః=కంటఁబడినట్టి, కైః=ఎవరిచే, సుఖం=సుఖము, అన్యతే=పొందఁబడును. (అనగా: అట్టిసిచుని కంటఁబడినవాచే సుఖమునొందరనుట.)

తా. దుర్జనులకే సహాయమొనర్చుచు వారిని జేరఁదీసి స్వేచ్ఛాచారుడై తా నింతకుముందనుభవించిన పీనస్థితిని దైవయోగముచేతఁ బట్టినసంపదచేత మఱచి గుణవంతుల ద్వేషించు నీచునిసమీపముననుండు వారలకు సుఖ మనునది యుండదు.

చ. ఖలు లగ్నవారి నెల్ల నధికారసమర్థులఁ జేసి తా నిరర్థగతియై నికృష్టనిజకర్తము విస్తృతిపా లొనర్చి నిశ్చలగుణవైరియై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్లుచుకొ మెలఁగుస్వపాలుదేశమునఁ మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

అవ:—దుర్జనులయు నజ్ఞులయు స్నేహములీరిని జెప్పుచున్నాడు;—

శ్లో. ఆరన్భగుర్వీక్షయిణీ క్రమేణ లఘ్వే పురావృద్ధిమువైతి పశ్యాత్, దినస్య పూర్వార్థపరాధభిన్నా ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్.

వ్యా.—అథ దుర్జనుజనమైత్రీప్రకారమాహ—ఆరంభేతి... పూర్వార్థపరాధభ్యాం పూర్వార్థపరాష్టాభేదేన-భిన్నా పృథగ్విధా. ఛాయా అనాశవ ఇవ-ని. 'ఛాయా త్వనాశచే కాస్తా ప్రతిబిమ్బర్కజాయయో రితి వైజయన్తీ. ఆరంభే ప్రారంభసమయే-గుర్వి గురుః పరిష్కరిత్యర్థః * 'వోతో గుణవచనా దితి వికల్పాత్ జీవ, క్రమేణ కాలక్రమేణ, క్షయిణీ క్షయిష్టుశ్చ-జీవృక్షీ' త్యాదితా ఇనిః, కథా, పురా ప్రారంభే, లఘ్వే లఘుః మాన్యే త్యర్థః-పూర్వవత్ జీవ, పశ్యా దనంతరం, పృథ్వి మువైతి ప్రాప్నోతీతి భావః— అయమర్థః—దుర్జనమైత్రీ పూర్వార్థాచ్చాయేవ ప్రారంభగుర్వీ క్రమేణ క్షయిణీ చ భవతి, సుజనమైత్రీ తావదపరాష్టాచ్చాయే వాదా

అప్పు కఠో వర్ణిష్టశ్చ భవతీతి. అతోఽత్ర యద్యుక్తం తత్కర్తవ్యం కుశలేనేతి భావః,
అత్ర యథాసంఖ్యసంక్షిప్తోపమాలంకారః. ఉపజాలివృత్తము క్తమ్.

టీ. ఖలసజ్జనానాం = దుర్జనులయొక్కయు సజ్జనులయొక్కయు, మైత్రి =
స్నేహము, దినస్య=పగటియొక్క, పూర్వా...నా-పూర్వార్థ = మొదటిసగముచేతను,
పరార్థ=తరువాతసగముచేతను, భిన్నా=మాటిన, ఛాయాభవః=నీడవలె, ఆరంభగుర్వీ =
మొదటపెద్దదియు, క్రమేణ=క్రమముగా, త్సంజీవితగ్గునది; పురా=మొదట, అస్మి =
చిన్నది, పాపాల్=తరువాత, వృద్ధి=అతిశయమును, ఉపైతి=పొందును.

తా. దురాత్ములస్నేహము ప్రాతగ్కాలపునీడవలె ప్రథమమున
విస్తారముగనుండి క్రమక్రమముగ నశించును. సజ్జనులమైత్రి సాయం
కాలపునీడవలె ప్రథమమున చిన్నదై క్రమక్రమముగ వృద్ధిపొందును.

తే. మొదలఁ జూచినఁ గడు గొప్ప పదమఁ గుఱుచ
యాదిఁ గొంచము తర్వాత నధిక మగుచుఁ
దనరు దినపూర్వపరభాగజనితమైన
చాయపాలికఁ గుజనగజ్జనులమైతి.

అవ. ఈపదలి మొదటఁజెప్పిన “అకరుణాత్వ మకారణవిగ్రహః” అనుదానిని
బ్రకటింపఁ దలంచి “కొండెగాఁడు సజ్జనులకు నిష్కారణవిరోధి” అని చెప్పుచు నీపద
లిని ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మృగమీనసజ్జనానాం తృణజలనోపవిహితవృత్తీనాం,
లుబ్ధకధీవరపితౄనా నిష్కారణమేవ వైరిణో జగతి. 50

వ్యా:—యదుక్త ‘మకరుణాత్వమకారణవిగ్రహః’ ఇతి తదేవ ప్రకటయన్నప
సంకారలి—మృగేతి.—సంతోష దైవవశాల్లభేన మనస్సంతుష్టిః - తృణజలసంతోషై-
ర్విహితా కల్పితా-వృత్తి ర్జీవనం-యేషాం తేషాం-న తు పరోపతాపాపజీవీనామిత్కర్తృః-
ని-‘వృత్తిర్వర్తనజీవన’ఇత్కమరః, మృగాణాం హరిణాదీనాం-మీనానాం మత్స్యేనాం-
సజ్జనానాం సాధూనాం చ, లుబ్ధకో వ్యాధిః - ధీవరో దాశః-జాలిక ఇత్కర్తృః - పితౄన
స్సూచకశ్చ - ని. ‘వ్యాధో మృగపథాజీవో మృగయు ధ్వుభకశ్చ నః’ ‘క్షేవరై దాశ ధీ
వరా వ’ తి చామరః, ఏతే, జగతి భువి, నిష్కారణం నిర్భయమేవ, వైరిణో విద్యేషిణః
ఘాతుకా ఇత్కర్తృః.

కృణేన విహితవృత్తీనాం మృగాణాం బుద్ధిః నిష్కారణవైరిణి త్విజ్ఞానియథా
క్రమమన్వయాత్క్రమవరసామా యథాసంఖ్యాలంకారః తదుక్తం విద్యానాథేన—

‘ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం కల్పాద్యథాక్రమం,
అనూజ్ఞో భవేద్వృత్త తద్యథాసంఖ్యముచ్యతే.’

ఆర్యావృత్తమ్.

టీ. కృణ...వృత్తీనాం-కృణ = పబ్బికచేతను, జల = నీటిచేతను, సంతోష =
ఆనందముచేతను, విహిత = చేయఁబడిన, వృత్తీనాం = దేహయాత్ర (బ్రదుకు) గల,
మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ = లేళ్లకు, మీన = చేపలకు, సజ్జనానాం = సత్పురుషులకును,
బుద్ధి...శునాః—బుద్ధి = వేఁటగాండ్రును, ధీమతః = జాలరులును, పిశునాః = సాడిలు
చెప్పువారిమ్రును, జగతి = లోకములో, నిష్కారణం = ఏవలంకారములేకయే, వైరిణి =
విరోధులు.

తా. పరులఁ బీడింపకయే గడ్డిచేత కాలయాత్రను గడుపుకొను
జింకలు మొదలయిన మెకములకు బోయలును, నీటిచేతఁ బ్రదుకు
మీనంబులకు జాలర్లును, దొరకినదానితో సంతసించి కాలయాత్ర
చేయు సజ్జనులకు కొండెగాండ్రును అకారణవైరులయి లోకమునఁ
గనంబడుచున్నారు.

టీ. కనవుచే నీటిచే మోద १ కలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జన १ ప్రకరమునకు

శిబిరకై వర్తనూచక १ జనులు జగతిఁ

గారణము లేనిపగవారు १ గారె తలఁప.

ఇది నీతిశతకమునందు దుష్టనపద్ధతివర్ణన మను

విదవ దశకము.

సు జ న ప ద్ధ తి.

అవః—దుష్టనపద్ధతిని నిరూపించి తద్వైరిణ్యమును బెలుపుటకై సుజనపద్ధతి
వారంభించుచు సుజనుల నమస్కరించుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. వాఙ్మో సజ్జనసజ్జతో పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా

విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోపితి రతిర్లోకాపవాదాదభయం,

భక్తిహృలిని శక్తిరాత్మదమనే సంసరముక్తిగి ఖలై

రేతే యేష వసన్తి నిర్మలగుణాన్తేభ్యో నమశ కుర్తహే.

వ్యాః—అత్రైకదైవలక్షణేన సుజనవధలిం నిరూపయతి - తత్రాదావాదరాలి
శయాత్తాన్నమస్మరోతి—వాక్యేతి.—సజ్జనసంగతో సాధుసమాగమే, వాక్యా ఆభి
లాషః - న తు జీవానా - తస్య మోక్షసాధకత్వాదితి భావః - తద్గుత్తం జ్ఞాన
వాసిషే—

‘మోక్షద్వారే ద్వారసాలాశ్చత్వారః పరిక్షీర్తితాః,

శమో విచారస్సంభోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమః,’

ఇతి-

తథా చోక్తం శ్రీమద్భాగవతే—‘మహత్సేవాం ద్వారమాహుర్విముక్తే’ రితి-స్వేనా
వ్యుక్తమ్-

‘వేత్తః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం,

సత్సంగతిః కథయతి న కరోతి పుంసామ్.’

ఇతి,

వశేషాం గుణే - శ్రీతిస్సంతోషః - న తు దోషపాదనమ్-

‘పరగుణపరమాణూష్పర్వతీకృత్య నిత్యం

నిజహృది వికసన్తస్సన్తి సన్తః కీయన్తః.’

ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదపీతి భావః. గురౌ విద్యోపదేష్టరి, నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరణ
ప్రసీద్ధావః - న తు గర్వోద్రిక్తతా-

‘యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,

తస్యైతే నిఖిలా హ్యర్థాః ప్రకాశస్తే మహాత్మనః.’

‘గురుర్భిప్రీత్య గురుర్విష్ణుర్గురుదేవో జనార్దనః,

గురుస్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమః..

ఇతి శ్రుతిప్రసృతి, విద్యాయాం వేదాంతాదివిద్యాభ్యాసే, వ్యసన మాసక్తిః-న తు ద్యూత
కేళ్యాదౌ-తస్య మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వాదితి భావః, స్వయోషితి నిజదారేషు,
రతిస్సంభోగః - న తు పరదారేషు - ‘రమ్యం కులస్తీరత’ మితి భావః, లోకావవా
దాల్ లోకవిద్వాయాః * ‘భీతార్థానాం భయమేతు’ రిక్యపాదానత్వాత్పశ్యమి -
భయం న తు నిర్లజ్జత్వం * ‘లోకావవాదో బలవానితి సత్యవతీ శ్రుతి’ రిత్యాదివచ
నాత్తస్య బలివత్త్వాదితి భావః, కూలిని పరదేవతాయాం భగవతి, భక్తిరనురాగః, న
తు క్షుద్రదేవతాయాం * ‘శివే భక్తిశ్శివే భక్తి’ రిత్యాది వచనేష్యవృత్త్యా తస్యాః
ప్రాశస్త్యశ్రవణాదితి భావః, ఆత్మదనుసేవ్యతాభవే సతి, శక్తిస్సానుభవ్యం పరాక్రమ
ఇతి యావత్ - న తూచశమేనాదాసీన్యమ్-

‘అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితాం,

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ.

ఇతి వచనాదిలి భావః, ఖల్లైర్దృష్టవై - స్వహ సంసర్గము క్షిప్రత్యాత్మగః - న తు కత్సహవాసాభి
లావః * 'దుర్జనం దూరకర్తృజే' దిలి - 'దుర్జనః పరిహర్తవ్య' ఇత్యాదివచనాదిలి భావః,
ఇత్యేతే-విర్తలాః నిష్కలజ్ఞాః - గుణాన్యుజ్జర సంగతివాత్సాహయో, యేషు పురుషేషు
వసన్తి, లేభ్యో మహద్భ్యో నమః-ఇత్థం భూతగుణాశిష్టానామేవ సమస్కారార్హత్వా
దిలి భావః. * 'సమస్వస్తిప్రీత్యాదినా చతుర్థి, 'తైరేవ భూర్భూషితే'తి పాతే తైర్నిర్మల
గుణసంపన్నైరేవ భూ రలంకృతా న త్వన్యైప్రేమామేవ చారుత్వాద్యతిశయ హేతుత్వా
దిలి భావః.

కామూలవిక్రీడితమ్.

టీ. సజ్జనసంగతా = సజ్జనులతోడి సహవాసమునందు, వాంఛా = కోరిక, (ఇయ్యది
మోక్షసాధకమని జ్ఞానవాసిష్ఠమునం దిట్లు చెప్పబడినది. — "మోక్షద్వారే ద్వారపాలా
శ్చ త్వారః పరికీర్తితాః, శమో విచారస్సంతోషశ్చ తుర్థస్సాధుసంగమః" "మోక్షద్వారము
నందు 'శాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసాంగత్యము' అను నలుపురు ద్వార
పాలురు గలరు." మఱియు శ్రీ భాగవతమందును "మహాత్మేవాం ద్వారమాహుః ఓ
ముక్తైః" "ముక్తికి మహాత్మేవయే ద్వారము." అని చెప్పబడినది. ఇంతియకాక
(భర్తృహరియు) తానును "సత్సంగరిః, కథయ కింన్న కరోతి పుంసాం" అని చెప్పెను.
కావున సత్సాంగత్యముక్కుప్తగుణమనట,) పరేహం = ఇతరులయొక్క, గుణే = గుణమందు,
ప్రీతిః = సంతోషము, (అనగా: "పరగుణపరమాణూః పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజ
హృది వికసంత స్సంతి సంతః కియంతః" అని ముందు జెప్పబోవురీతి అనియర్థము.)
గురౌ = ఆచార్యునియందు, సమ్రతా = అడఁకుట, ("యస్య దేవే పరాభక్తిః యథాదేవే
తథాగురౌ" అనగా: "దేవునియం దెట్టి యుక్తచుభక్తిగలదో యట్టిభక్తియే గురువు
నందు జేయవలయును." అనునది మొదలగు ప్రమాణములచే నాచార్యునియం దత్యంత
భక్తియుక్తఁడై యుండుట.) స్వయోషీతి = తనభార్యయందు, రతిః = సంభోగము,
లోకావనాదాత్ = లోకులనిందనుండి, భయం = భయము, శూలీని = శివునియందు,
భక్తిః = అనురాగము, ఆత్మదమనే = మనోనిగ్రహమునందు, శక్తిః = సామర్థ్యము, [లేక
ఆత్మ = తనయొక్క, దమనే = పరాభవమునందు (తనకు పరాభవము సంభవించినపుడు),
శక్తిః = సామర్థ్యము (పరాక్రమము), "అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యో
షితాం, పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ" స్త్రీలకు లజ్జయెట్టి అట్లు పురుషు
లకు శాంతియే యలంకారము; కాని స్త్రీలకును మఱి సురకములయందు సిగ్గుపడటవలె,

పురుషులకు వరాభిషేకమును వరాక్రమ మనునదియే యలంకారము" అనురీతిగ నని భావము.] భక్తిః=దుర్బాద్ధులతోడ, సంసర్గము క్రిః=చేరికయొక్క(ను) వదలుట, ఏతే=ఈ, నిర్మలగుణాః=మంచిగుణములు, యేషాః=ఎవరియందు, వసన్తి=కలవో, లేభ్యః మహాద్భ్యః= అగోఞ్చువారికి, నమః కర్తృహే=నమస్కరించుచున్నాము.

తా. సత్సహవాసమునం దాసక్తియు, పరులగుణమునందుఁ బ్రీతియు, గురువులయందు అణఁకువయు, విద్యలయందు దాసక్తియు, స్వభార్యయందు సంభోగము, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, ఈశ్వరునియందు భక్తియు, అవమానము గలిగిన సామర్థ్యమును చూపుటయు, దుస్సహవాసమును విడుచుట, ఇట్టినిర్మలగుణములు గలవారికి నమస్కారము.

మ. సుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణస్తోమంబునం బ్రీతి దే
శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వస్థ స్త్రీకేళి లోకాపవా
దకథాభీతియు శంభుభక్తి దమనోద్వేగచ్యుక్తియున్ సాధుదూ
షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీషి మావంతులం గొల్పెదన్.

అవ. ఇత సజ్జననకు స్వభావసిద్ధుగు గుణములను జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. విపది ధైర్యమథాభ్యుదయే ఙ్మమా

సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,

యశసి చాభిరతిర్వ్యసనం శ్రుతా

ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి మహాత్మనామ్.

25

వ్యా.—అధైషాం నిసర్గసిద్ధగుణం - గణయతి - వివదీతి.—విపద్యాపత్కాలే, ధైర్యం నిర్వికారచిత్తత్వం-న తు దైన్యం,-మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్త్వసి హేతుష్యేతి, అథానంతరం వాక్యారంభే వా, అభ్యుదయే సంపది, ఙ్మమా సహిష్ణుత్వం-న తూచ్ఛుజ్ఞతా, సదసి రాజవిద్యత్సభాయాం, వాక్పటుతా వాగ్విత్వం-సరసవచన రచనా చాతుర్యమితి యావత్ - న తు మూలభావః, యుధి రణరంగే, విక్రమః వరాక్రమో - న తు పలాయనం, యశ, సృభిరతిః సంగ్రహేచ్ఛా - న త్వనాదరః, శ్రుతా వేదశాస్త్రాభ్యసనే వ్యసనమాసక్తిర్నతు నిర్వేద, ఇతిదం సర్వం * 'నపుంసక మనపుంసకే శ్చే' త్యాది నా నపుంసకైకేశ్యః, మహాత్మనాం మహానుభావానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి - ని. 'సంసిద్ధి ప్రకృతీ నమే' 'స్వరూపం చ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చే' త్యుచరః. ద్రుత విలమ్బితవృత్తిహీనత్వం తూ క్తమ్.

టీ. వివిధవిధములందు, ధైర్యం = కలఁతపడకుండుట, అశక్తిరహితమైనా, అశక్తి
దయఁకలిమియందు, హామఁపిర్పు, నదనఁసభయందు, వాక్పటుతా = మాటల చాక
చక్రము, యుధిఁయుద్ధమునందు, విక్రమః = వరాక్రమము, యశసిఁశీర్షియందు, అశ్వి
రతిః చ = శోరికయు, శ్రుత = వేదమునందు (లేక, వేదశాస్త్రముల వినుటయందు),
వ్యసనంఽసక్తి, ఇదంఽఇది అంతయు, మహాత్మనాంఽగోష్ఠుననుగలవారికి, శ్రవతి
సిద్ధంహిఽస్వభావ ప్రాప్తము గదా!

తా. ఆపదలు వచ్చినప్పుడు ధైర్యము, విశ్వరథము వచ్చినపుడు
ఓర్పు, సభ్యయందు వాక్పాటవము, యుద్ధమునందు శౌర్యముచూపుట,
ర్షియం దాసక్తి, వేదశాస్త్రాభ్యాసమునందు చింత ఇవి మహాత్ములకు
స్వభావగుణములు.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణః మంచితఃసంపదలందుఁ దాల్చియుఁ
భూపసభాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్పత్యురత్న మాజి బా
హుపటుశక్తియుఁ యశమునం దనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియుఁ బ్రకృతిః సిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

అవ. సజ్జనలగువారి యాభరణములను జెలియజేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కరే శ్లాఘ్యస్త్రాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయోర్విర్యమతులం,
హృది స్వచ్ఛా వృత్తిః శ్రుతమధిగతం చ శ్రవణయో
ర్విద్యావైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహితాం మన్దనమిదమ్. 53

వ్యా.—అక్షయం ప్రసిద్ధవిలక్షణమన్దనంపత్రిమాహ—కరఁగతి.—కరే హస్తే,
శ్లాఘ్య స్థుకలలోక ప్రశస్త, స్త్రాగో దానం, మన్దనం-న తు కష్టగుణం - 'దానేన
పాణిర్న తు కష్టజే నేతి స్వేనైవాగ్రే వక్ష్యమాణత్వాత్', శిరసి గురుపాదయోః,
ప్రణయితా అభివాదనతాత్పర్యం, మన్దనం - నతు మణిహీరఙ్గాయతోటిరాది, ముఖే
వక్త్రే, సత్యా వాణీ సూన్యతభావణం, మన్దనం - నతు తామూలచర్వణాది, భుజయో,
రతులం నిరుపమానం, విజయి జయశీలం చ * 'జి దృతీ' త్యాదిసా ఇనికి, వీర్యం బలం,
మన్దనం-నతు శేయూరాది, హృ, ద్యవరణే, స్వచ్ఛావృత్తిః నిష్కళజ్మవ్యాపారో,
మన్దనం - న తు హారవచకాది - హృచ్ఛుజ్జన్య వక్ష్యగ్ధలవాచకకర్మమసి సంభవతితి
ప్రత్యా అభేదేన నిర్దేశః, శ్రవణయోః, కర్ణయో రధిగతం శ్రుతం శాస్త్రమేన

వి. 'శ్రుతం శాస్త్రవధృతయో' రితి విశ్వః, మద్జనం=నకు కుడ్డలే - 'శ్రోత్రం శ్రుతే
నైవ న కుడ్డలే' నేలి పక్ష్యతి, ఇదు పూర్వోక్తదానాదికం సర్వ, మైశ్వర్యేణ ధనరత్న
సంపత్త్యా, వివాహి * 'పృథ్వీనే' త్యాదినా వికల్పా తృతీయా. ప్రకృత్యా స్వభా
వేన, మహతాం మహాత్మనాం - సౌజన్యసంపన్నానామిత్యర్థః. * ప్రకృత్యాదిభ్య
'స్తృతీయ' రి తృతీయానమాసః, మద్జనం భూషణం - కన్యైవ లోకోత్తరరామణీయ
కాదిహేతుత్వాదితి భావః. శిఖిణీశ్చత్తః.

టీ. కరే=చేరియందు, వైఖ్యః=పాగడదగిన; త్యాగః = ఈవి; (మందనం =
అభరణము) శిరసి=తలయందు, గురుపాద ప్రణయితా—గురు=చార్యునియొక్క,
పాద=పాదములయందు, ప్రణయితా = ప్రేమ; ముఖే=మొగమునందు, సత్యా = నిజ
మైన, వాణీ=వాక్కు; భుజయోః = చేతులయందు, విజయ=జయశీలమై, ఆతులం =
సాటిలేని, పీఠ్య=బలము; హృది = మనస్సునందు, స్వచ్ఛా = నిర్మలమున, వృత్తిః =
వ్యాపారము; శ్రవణయోః=చెవులయందు, అధిగతం=నేర్వబడిన, శ్రుతం=శాస్త్రము;
ఇదం=ఇదియంతయు (త్యాగాదులనుట), విశ్వరూదులులేకున్నను, ప్రకృతిమహతాం=
స్వభావముగ గొప్పవారలకు, మందనం = ఆభరణము.

తా. మహాత్ములకు విశ్వర్యములేమిచేత బంగారుసొమ్ములు లేక
పోయినను ఈ క్రిందఁజెప్పఁబోవునవి స్వాభావికాలంకారములుగఁ గనం
బడుచున్నవి. ఎట్లనః హస్తములకు సత్పాత్రదానము, శిరంబునకు గురు
పాదసమస్కృతియు, ముఖంబునకు సత్యవచనమును, భుజంబులకు జయ
స్వభావ మగుపరాక్రమమును, హృదయంబునకు అకలంకమయిన
ప్రవర్తనయు, చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును ఇవియ అలంకారములు.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూనృతవాణి యకాదలం
గురుచరణాభివాదన ముకుంతితపీఠ్యము దోర్మగంబునన్
పరహృదయంబునక విశద ర వర్తన మంచితవిద్య వీనులన్
సురుచిరభూషణంబు లివి + శూరులకున్ సీరి లేనియప్పడున్.

అవ. మేలుగలుగుటకు మార్గమును జెప్పుచున్నాడు;—

శ్లో. ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కారే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకభామూకభావః పరేషాం,
తృప్తాస్తోతోవిభజ్ఞో గురుషు చ వినయః సర్వభూతానుకంక్షా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రేష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసామేష మథాః.

వ్యా.—గుణాఢ్యత్వే లో లాభ ఇత్యాశక్యజ్ఞ్య తేషాం శ్రేయోహేతుత్వ ముచా—ప్రాణేతి.—ప్రాణాఘాతాత్పాఞ్హింసాయాః. నివృత్తిర్నివర్తనం చ—‘మా హింస్యాత్సర్వభూతాని’, ‘అహింసా జరమో ధర్మస్త్యధర్మః ప్రాణినాం పథ’ ఇత్యా దివాఽగ్నిహింసాయవత్పాలమృత్యుతిరిక్తహింసాయా నిషేధశ్రవణాత్, పరధన హరణే సంయమో మనోరోధశ్చ ‘పరద్రవ్యాణి లోప్తవ ది’ తి న్యాయాదితి భావః, కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థభావణం చ - తథా ధర్మోపదేశశ్రవణాదితి భావః—
 ౨౩౮ ‘బ్రాహ్మణాఢ్ధే గవామధ్ధే’ ఇత్యాదివ్యసత్యవచనస్యాపి నిషేధాభావశ్రవణాత్కాల ఇత్యుక్తం, శక్త్యా ప్రదానం విత్తానుసారేణ త్యాగశ్చ - ‘విత్తకాత్యం న కారయే’ దితి వచనాదితి భావః. యవలిజనకథాయాం పరస్త్రీవృత్తాంతకథనే - మూకభావస్తూష్ణింభావ శీలత్వం చ—‘స్వప్నేఽవ్యన్యవధూకథా మి’ తి వచనాత్— వరేహమశ్వేషాం—యాచకా నామిత్యర్థః, తృష్ణా ధనలిప్సా - తస్యాపివ - ప్రోతసః ప్రవాహస్య - విభిజ్ఞో నిరోధః - ఆభిక్షిపదానేన మనోరథపరిపూరణం చేత్వర్థం.

‘యాచమానజనసమానవృత్తేః పూరణాయ చిత జన్త న యస్య,

తేన భూమిరలిభారవతీయం న ద్రుమైర్న గిరిభిర్న సముద్రైః’.

ఇతి శ్రవణాదితి భావః, గురుభి విషయే, న ప్రత్యుత్తం చ - ‘గురౌ న మ్ర తే’ త్యుక్త త్యాదితి భావః, సర్వభూతేష్వశేషప్రాణి - వ్యనుకమ్పయా దయయా - సామాన్యం సమదర్శిత్యం చ, సర్వకాస్త్రేఘ వేదవేదాస్తాది సకలాగమే, వ్యనువహతఃఆవిచ్ఛిన్నః— విధి రధ్యయనవిధానం చ - యద్వా ‘సర్వభూతానుకమ్పే’తి పృథక్వదం, తథా సర్వ కాస్త్రేఘ సామాన్య మజైషమ్యేణ తత్తత్ప్రీధానానువర్తిత్యమి, అనువహతవిధిరలంబకర్తాను ప్రానం చే, త్యేష గుణసముదాయః, శ్రేయసాం పథా ఆఖణ్డితైశ్వర్యాది శ్రేయః ప్రాప్తిహర్ష-స లేవతద్వ్యతిరిక్త-ఽన్యోగ-స్తీత్యర్థః; వితాదృశగుణసంపత్తినుజనానామే వేతి కృత్యా తపివ క్షామ్య ఇతి భావః; అథవా శ్రేయసాం ప్రశస్యాసాం సుజనానాం సంబద్ధి, పథ్యాః తత్ప్రీవృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః—ప్రశస్యకత్వా దీయసుని *‘ప్రశస్యస్య శ్ర’ ఇతి శ్రాదేశః, అత్ర ‘వాఙ్మనజ్ఞనసంగతా’ విత్వాదిజ్ఞోకే షూక్తగుణాః ప్రాయేణ దైవసంపత్ - అభిజాతానామేవ సంభవతి న త్వశ్వేష్యాం - కదుక్తం భగవద్గీతాను—

‘అభయం సత్త్వసంతుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితః,

దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయస్తవ ఆర్జవమ్.

అహింసా సత్యమశ్రద్ధ స్త్యాగశ్చాన్విరతైశునం,
 దయా భూతేష్వలౌలత్వం మార్దవం హీరచాపలమ్.
 లేజః శూమాధృతిశ్చాచమద్రోహో నాతిమానితా,
 వదన్తి సంపదం దైవీమభిజాతస్య భారత.' ఇతి.

స్థగరావృత్తం—‘ఘృతైర్న ర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియంతా స్థగరా
 క్తితేయమ్.’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ప్రాణ ఆహూతాల్ = ప్రాణమును దీయుటనుండి, నివృత్తిః = మరలుట, సర
 ధనహరణే—ఇతరుల డబ్బును గాఢజేయుటయందు, సంయమః = (మనస్సును) కట్టివేయుట,
 సత్యవాక్యం = నిజమైనమాట (నిజముపలుకుట), కాతే = వలసినప్పుడు, శక్త్యా = శక్తి
 కొలది, ప్రదానం = ఇచ్చుట, పరేహం = ఇతరులయొక్క, యవ...వః = యునతి = జవరాం
 ద్రయొక్క, జనం = జనముయొక్క, కథా = ప్రశంసలయందు, మూకభావః = మాటాడ
 కుండుట (అనఁగా; స్త్రీప్రశంసచేయకుండుట), తృ...భంగః = తృప్తి = భవాశయనెడి,
 ప్రోతః = సీఁగి తూమును, విభంగః = విగవేయుట (లేక, ఆశయనెడి ప్రవాహమును నశింపఁ
 జేయుట) గురుభు = ఆచార్యులయెడ, విసయః చ = ఆడఁకువయు, సర్వభూతాను
 కంపా = ఎల్లప్రాణములయందు దయ, సర్వకాస్త్రేభు = అన్నికాస్త్రములయందు, సామా
 న్యం = సమభావము, అనువహతవిధిః—అనువహత = ఆడ్డగింపఁబడని, విధిః = విధి, (అనఁగా;
 విధినితిక్రమింపకుండుట) ఏషః = (ప్రాణాః) సామాన్యతనివృత్తి మున్నగు) ఇది, శ్రేయసాం =
 శ్రేయస్సులకు, పంథాః = మార్గము. (ఇవట—ఏషః, శ్రేయసాం, సర్వకాస్త్రేభు,
 సామాన్యం = సమానముగా నుండునదియు, అనువహతవిధిః = కొట్టఁబడని యాచరణము
 గలదియు, (నయిన) పంథాః = దారి. అనియొక రన్వయించిరి; కాని ఆంధ్రవద్యకర్త
 యాయన్వయమును గైకొననందున నిట్లు వ్రాయఁబడినది. చుఱియు సంస్కృత వ్యా
 ఖ్యాత - సర్వభూతానుకంపా సామాన్యం = సమ ప్రప్రాణులయందును దయచే సమభా
 వము, సర్వకాస్త్రేభు, అనువహతవిధిః = అవిచ్ఛిన్నమగు నధ్యయన విధానమును, అని
 యన్వయించినాఁడు. యథారుచి గ్రాహ్యము.)

తా. జీవహింసను విడిచి పరుల ద్రవ్యమునందు మనసునుబోసిన
 సత్యముపలుకుచు దేశకాలము లెఱిగి శక్తికొలది దానముచేయుచు
 బరస్త్రీలవిషయమునుగుఱించి ఏమియు బలుకక మానము వహించి
 అత్యాశను నిలిపి గురువులయందు విసయమును గనంబఱచుచు నకల

ప్రాణులందు దయను గనంబఱచుచు సకల శ్రేయములకు మార్గము సకలకాస్త్రములందు సమభావమున నుండుట.

మ. పరహింసాపరకీయవిత్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితోడంతోక్తిమూకత్వముం
బరతృష్టాయురభంజనంబు గరునామ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాకాస్త్ర సమత్వసద్విధులు భద్రప్రాప్తికి మార్గముల్.

ఆవ. సంపదాపదలయందు సజ్జనుని చిత్తస్పృత్తిని శిష్యుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంపత్సు మహతాం చిత్తం భవేదుత్పలకోమలం,
ఆపత్సు చ మహాశైలశిలాసజ్ఞాతకర్మశమ్.

55

న్యాయ. — అథాపత్సంపదోన్ముజనమనోప్రతిమాహ—సంపత్స్వీతి. — సంపత్సు భవ
భావ్యవస్తువాహనాదినమృద్ధిభు, మహతాం మహత్తనాం, సజ్జనానాం, చిత్త, ముత్పలవ,
తోమలం మృదలం, భవేత్ నతు కఠినమిత్త్యర్థః, విపత్సు దారిద్ర్యానర్థసంకటేభు,
మహాశైలశిలాసంఘాతః పాపాఁకూటః - కద్వత్కర్మశం కఠోరం చ భవేత్ - న
త్వత్తైర్భవిశ్శభమిత్త్యర్థః - న కదాఽపుష్కతైవరీత్య - మన్యభా మాహాత్మ్యభజ్జప్రసజ్ఞాదిలి
భావః, విచేతనా మనీషేనాం చాయామేవ పన్థాః ఆదనటీయ ఇతి తాత్పర్యమ్, ఆత్ర
శైలస్య మహా క్షుద్రీకేషణం తచ్చిలాసంఘాతస్యాత్మస్తమయేద్భద్రత్వదోలకనార్థమ్ - ఉక్తం
వై తదన్యత్రాపి:—

‘సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహితప్రార్థనీరవ్రతా
వాచాలాః పరవర్ణచే నిజగుణాలాపే తు మానవ్రతాః
ఆపత్స్యవ్యధిలు పృథ్వీర్భవిలయాస్సంపత్స్యమశ్నేకినో
మాభూవన్ భులవక్త్రనిర్గతవిపన్థునాననాస్సజ్జనాః’

ఉపమాలంకారః.

టీ. సంపత్సు=సంపదలయందు, మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చిత్తం=మనస్సు
ఉత్పలకోమలం=నల్లగలువవలె. మెత్తనిది, భవేత్ = అగును. కఠినం = మఱి, ఆపత్సు=ఆప
దలయందు, మహా...ర్మశం=మహాత్ శైల ము పెద్దకొండయొక్క, శిలా = రాళ్లయొక్క,
సంఘాత=సమూహమువలె, కర్మశం=కఠినమైనది, (భవేత్ = అగును.)

తా. మహాత్ములమనంబు సంపదలు సంభవించునేని కలువకంటె
కోమలంబుగ నుండును. ఆపదలు వచ్చునేని పెద్దకొండయందలి రాతి
భద్ర-టీక—6

గుండువలె కఠినముగ నుండును. అనఁగా సంపదలువచ్చిన గర్వించి కఠి
నులుకారనియు, ఆపదలువచ్చిన వెలవెలఁ బోరనియు భావము.

తే. సంపదలు గల్గుతఱి మహాజనులహృదయ

మభినవోత్పలకోమలం బగుచు వెలయు

నాపదలు నొందునపుడు మహామహీధ

రాశ్చ సంఘాతకర్కశం బై తనర్పు.

అవ. సుజనచీవితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తిర్లీనమసుభజ్జేఽప్యసుకరం
త్వస్మిన్ సాభ్యర్థ్యాః సుహృదసి న యాచ్యః కృతః,
విషద్భుచ్చైర్ధైర్యం పదమనువిధేయం చ మహతాం

సతాం కేనోద్దిష్టం విషమమసిధారా వ్రతమిదమ్.

56

వ్యా.— అథ ద్వాభ్యామేవ తద్వృత్తస్యాసాధారణ్యమాహ—ప్రియేరి.
న్యాయాదనపేతా న్యాయా నీతిప్రవణా, వృత్తివనం - ని. 'వృత్తిర్వర్తన జీవన,
ఇత్యుచ్యతే, ప్రీతానీతి ప్రియా ఇష్టా-న త్వన్యాయ్యా-కస్యా ఏన శ్రేయస్కరత్వాదితి
భావః. * 'ఇగుపథ క్షాప్తి కిరః క' ఇతి కప్రకృయః, అనుభజ్జేఽపి ప్రాణప్రయానేఽపి
కిముతాన్యదేతి భావః, మలినం దుష్కర్త అనుకర మకర్తవ్యం. న 'త్యావత్కాలేనాస్తి
మర్యాదే'తి న్యాయాత్మకం - తస్యైవైహికాముష్మికఫలదత్వాదితి భావః. * 'ఈషద్భు
రి' త్యాదినా ఖల్ ప్రకృయః - తతో నఞ్ నమానః. అసన్తః, మహాకాన్త, నాభ్యర్థ్యాః
కస్మింశ్చిద్విషయేఽపి స ప్రార్థనీయాః - కింతు సన్త ఏన-లేహముపేక్ష్యత్వాదితి భావః;
యద్యపి * న పదాదౌ ఖల్వాదయ' ఇత్యాహ వాచుః-తథాఽపి కవిప్రాధ్యాయశబ్దస్య
పాదాదౌ ప్రయోగః, సుహృదసి ప్రాణప్రియబంధురసి కిముతాన్య ఇతి భావః. * 'సుహృ
ద్ధర్మౌ మిత్రామిత్రయో' రితి నిపాతనాత్సాధుః, కృతః ధనహీనశ్చేత్, న
యాచ్యః యోచితం న యోగ్యః - ధనాదికమితి శేషః - కింతు ధనవరిపూర్ణ ఏన -
తథావిధయాధ్యాయా అనుచితత్వాదితి భావః, విషద్యనర్థసంకటేఽపుచ్చైవై ధైర్యం
మౌఞ్ధైర్యం న తు భయవిహ్వలత్వం-ఆనత్సవ్యవిలుచ్యతైర్భయభయః 'విపది' ధైర్య
మథాభ్యుదయే క్షమే' రి చోక్తత్వాదితి భావః, మహతాం పూజ్యానా, మనువిధేయ
మనుకూలం, పదం వ్యవసీకం చ - న త్వననుకూలం - తథాభూతస్యైవ క్షామ్యత్వాదితి
భావః - ని. 'పదం వ్యవసీకత్రాణస్థానలక్ష్యాజ్ఞిస్తు ష్టి' కృత్తిధానాత్, ఇతిదమేతత్,
విషమమసాధారణతయా దుష్కర మసిధారా వ్రతమవ్యభిచరితవ్రతం, సతాం సత్పురు

జాణాం, కేనోద్దిష్టముపదిష్టం-న కేనావీత్యర్థః - స్వతస్సిద్ధత్వాదితి భావః. అత్రాసిధారా పన్నిశతత్వాదసిధారాసంచారవత్సవధానేనై కాగ్రతయా విధేయత్వాద్వా అసిధారా ప్రకం-యద్వా. అసిధారయా వ్యవహారతాం ప్రకం వీరప్రతమిత్యర్థః - అథవా -

‘యవా యవత్యా సార్థం యస్తగ్ధభర్తృవదాచరేత్,

అస్తన్నివృత్తసన్ధిస్సాన్యదసిధారాప్రకం స్పృతమ్.’

ఇత్యుక్తమిత్యవధేయమ్. శిఖిణీవృత్తమ్.

టీ. న్యాయ్యా = న్యాయమును దప్పని, వృత్తిః = బ్రదుకు, క్రియా = కృష్టమైనది; అనుభంగే అపి = ప్రాణముయొక్క పోకడయందును, మలినం = చెనునని, అనుకరం = చేయఁ దగనిది; అసప్తః తు = దుష్టములన్ననో, అభ్యర్థ్యాః స = చేడఁదగినవారు కారు; సుహృత్ అసిమిత్రుఁడేనియు, కృతః = నన్నగిల్లిన డబ్బుగలవాఁడు (పేదవాఁడు) నయాచ్యుః = అడుగఁదగఁడు. విపది = అపదయందును, ఉపైచ్చిః = గొప్పదియగు, ధైర్యం = భీరత్వము; మహతాం = పెద్దలకు, అనువిధేయం = అనుసరించిచేయఁదగిన, కమః = భూమిక; ఇదం = ఈ, విషమం = చేయరాని, అసిధారాప్రకం = కత్తివాదర (పై కాలు తెగకుండ నడచుట వంటి) ప్రతము, సతాం = నత్యురుపులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం (ఉపదిష్టం) ఉపదేశి శింకులడినది ?

తా. న్యాయమయినవృత్తి నవలంబించుటయు, ప్రాణాపాయము సంభవించినను అకార్యము లొనర్పకుండుటయు, దుర్జనులఁ బ్రార్థింప కుండుటయు, ప్రాణమిత్రుడైనను ధనహీనుడగునేని వానిని యాచింప కుండుటయు, అపదలయందు ధైర్యము, మహాత్ముల కనుకూలముగ నడచుటయు అను ఈయసిధారాప్రతము సజ్జనులకు స్వభావముగఁ బట్టుపడినదిగాని ఓకరి యుపదేశముచేత రాలేదు.

మ. అసమానప్రియనీతిచర్తనము ప్రాణాంతంబునందుకొ మలీ

మన మగ్రహ్యా మదుష్టయాచన మసం పత్పార్థినాభావముకొ
వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్మ్యంతానుకూలత్వ మి
యసిధారాప్రతచర్య యువ్వఁడు మహావ్యశేణికిం చెల్పినో.

అవ. మఱియు సుజనదీపికమునే శిష్యుచూర్వాఁడు:—

శ్లో. ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సంభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మానం సదసి కథనం చాప్యవకృతే,

అనుత్సేకో లక్ష్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమమసిథారావ్రతమిదమ్.

57

వ్యా.—ప్రదానమితి.—ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం-న తు ప్రకాశం-
కథాభూతదానస్య మహాఫలశ్రవణాదితి భావః, గృహం నిజమస్థిరం, ప్రత్యుపగతే సతి
అగ్నిశీతి శేషః, సంశ్రమనిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది సత్కర్తవ్యాపారవిధానం చ న తు
వైముఖ్యం - తస్మైవ శాస్త్రోదితాచారత్వాదితి భావః, స్త్రీయం తదభీష్టం, కృత్వా,
మానం తూష్టింభావ - తూష్టిపరిరసమితి యావత్ - న తు ప్రకటనం - 'కృతస్యాపరి
కీర్తనం,' 'న దత్త్వా పరికీర్తయే' దితి మనుస్తరణాదితి భావః, నదసి రాజదిదృశ్యభాయా
ముపకృతే, కథనం పరోపకారప్రఖ్యాపనం చ - న తు తత్ర తూష్టింశీలత్వమ-అన్యథా
కృతస్మత్ప్రసక్తాదితి భావః, లక్ష్యాం సంపత్త్యా మనుత్సేకో గర్వరాహిత్యం - న తు
మదాన్తత్వం - 'సంపత్స్వమత్సేవ' ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః, నిరభిభవసారా అనిష్టా
పరాః, పరకథాః పురుషాస్తరప్రసక్తాశ్చ - న తు గర్వణపరాః - 'అత్తప్రశంసాం
పరగర్వామితి చ వర్ణయే' దిత్యాది స్తరణాత్, సతామిత్యాది పృథక్ చ పూర్వపత్.

టీ. ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యమైన, ప్రదానం=తాపి, (యాచకుడు) గృహం =
ఇంటిని, ఉపగతే=పొందినవాడుగా, సంభ్రమనిధిః=ఆదరముసేయుట, స్త్రీయం =
మంచిని, కృత్వా=చేసి; మానం=ఉర్రకుండుట (చెప్పుకొనకుండుట), అపిచమతియ్యం,
నదసి=నభిలో, ఉపకృతే=(ఇతరుడుచేసిన) ఉపకారముయొక్క, కథనం=చెప్పుట,
లక్ష్యాం = సంపదయందు, అనుత్సేకః = గర్వములేకుండుట, నిర...సారాః-నిరభిభవ=
తిరస్కారము లేకుండుటయై, సారాః = సారముగాగల, పరకథాః = ఇతరులగురిన
ప్రశంసలు, (ఇదం...ఉద్దిష్టం—రీ.వ శ్లోకము కడపట చూడుము.)

తా. రహస్యముగ దానముసేయుటయు, గృహంబునకువచ్చిన
యర్థికి సంతోషముతోఁ బ్రియముసేయుటయు, చేసినమేలును చెప్ప
కుండుటయు, తన కితరులుచేసినమేలును సభలయందుఁ బలుకుటయు,
సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వము లేకుండుటయు, ఇతరులను గుఱించి
నిందగా మాట్లాడకపోవుటయు అను ఈ అసిథారావ్రతము సజ్జనులకు
స్వభావసिద్ధము.

మ. పాపగందానము గుప్త మర్థి భవనంబుంజేరుచో సంభ్రమో

ల్లసదాత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ గావించి మౌనంబు రా

జనభాగ మి త్ర కృతిప్ర కాశనముఁ గుఱివొకర్తవైముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహావ్యక్తజేడికిం దెల్పెనో.

అవ. అధముల చుట్టముల ఉత్తముల నాశ్రయించినవారి పుత్రిధేదములఁ
జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సప్తప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయ తే
ముక్తాకారతయా తదేవ నలినపత్రస్థితం దృశ్యతే,
అస్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్నైక్తికం జాయతే
ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుహుమేవంవిధా వృత్తయః. ౪౪

వ్యా.—అథాధమమధ్యమోత్తమపుత్రిమాహ—సంకప్తాయసి.—సంకప్తాయసి
సమ్యగగ్నికప్తాయసిజ్ఞే సంస్థితస్య నిక్షిప్తస్థిత్యర్థః, పయసో జలస్య, నామాపి
నామధేయమాత్రమసి, న శ్రూయతే మూలతో ధ్వస్తమేవ భవతీత్యర్థః—స్వరూప
దర్శనం తు కిము వక్రవ్యమితి భావః, తదేవ పయః, నలినపత్రస్థితం పద్మినీపత్రగతం సత్,
ముక్తాకారతయా మాత్రికరూపేణ, దృశ్యతే న తు మాత్రికత్వేనేత్యర్థః, తదేవ పయః,
అస్తస్సాగరే సాగరావ్రతే - అస్తరిత్యవ్యయం - యా శుక్తిః ముక్తాసాగ్నిటః-తస్యాః-
మధ్యే ఉదరే-పతితం సత్, మాత్రికం జాయతే మాత్రికత్వేన పరిణమతీత్యర్థః 'క్షాజనో
క్షేతి జాదేశః-మక్షైవ మాత్రికమితి విగ్రహః * వినయాదిత్వా త్స్వాగ్ధే తక్; అతః
ప్రాయేణ భూమ్న అధమ మధ్యమోత్తమ జుహం నికృష్ట సాధారణోత్కృష్టకయా
నాశ్రితవతా, మేవం విధాః నామాశ్రవణాదిరూపా, వృత్తయో వ్యాపారా, భవంతి
యథాశ్రమమన్వయావృథాసంఖ్యాలంకారః, అతః మహదాశ్రయ ఏవ కర్తవ్యః-
'సీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయ' ఇతి వచనాత్. * త్రోత్తమమధ్య
మాధమా ఇతి లోకప్రసిద్ధోద్దేశక్రమః కవినా న వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయమ్. శార్దూల
విశ్రీడితమ్.

టీ. సంకప్తాయసి = బాగుగ కాల్యఁబడిన యినుమునందు, సంస్థితస్య=ఉన్నట్టి
(అనగా: చల్లినట్టి), పయసః=నీటియొక్క, నామాపి=పేరుపై కము, న శ్రూయతే=
వినఁబడదు. తత్ ఏవ=అదియే, నలినపత్రస్థితం=తామరముంచుకుండినదై ముక్తా
అకారతయా=ముక్తముయొక్క రూపముగలదిగా, దృశ్యతే=వినఁబడును. ౪౪ =
అది (నీరు), అస్త...పతితంసత్-అస్తస్సాగర=గహ్వరముగలది. శుక్తి = మ.త్యపు
చిహ్నయొక్క, మధ్య=నడుమ, పతితంసత్=వడినదై, మాత్రిక=ముక్త్యముగా, జాయ
తే=అగును. ప్రాయేణ=తరచుగా, అధమమధ్యమోత్తమజుహం=అధములను మధ్యము

లను ఉత్తములను జేరినవారియొక్క, పుత్రయశఃపదశలు, విపంచిధాః = ఇటువంటివిగా నున్నవి.

తా. కాలిన యినుముపైన పడిన నీటిచుక్క ఊరుపేరులే నశించిపోవును. అబిందువే తామరపాకుమీఁద బడునేని ముత్యము వలె గనబడును. ఆ బిందునే సముద్రాంతర్గతమగు ముత్రైపుచిష్ట యందుఁ బడునేని మాక్షికమణి యగును. కావున ఆశ్రయము ననుఁ రించినవారి కాయాశ్రయానుసారము నీచులు, మధ్యములు, ఉత్త ములు అను పేరులు వచ్చును.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున ॥ నిల్చియనామక మై నశించు నా
నీరమె ముత్యమట్లు నలినీదళసంస్థితమై తనర్పు నా
నీరమె శుక్తిలోఁబడి మణితత్వముఁ గాంచు సమంచితప్రభం
బొరుషవృత్తు లిట్లధము ॥ మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్.

అవ. మంచివారగు పుత్రులుగాని మిత్రులుగాని భార్యలుగాని జన్మాంతరసుకృతము లేక లభింపరనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యః ప్రీణయేత్సుచరిత్రైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తృచేవ హితమిచ్చతి తత్కళత్రం,
తస్మిన్త్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం య
దేతత్ త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే.

59

వ్యా.—అథ సత్పుత్ర కళత్ర మిత్ర సంపత్తిః పుణ్యకృతధీనేత్యాహ—య ఇతి.—యః పుత్రస్సుచరిత్రైః వాక్యకరణాదిసదాచారైః, పితరం, ప్రీణయేత్ సంతోష యేత్ * 'ప్రీణో తర్పణ' ఇత్యస్తాధ్ధాతో' శ్చారాదికాణ్ణిచి లిప్త * 'ధూఞ్ ప్రీణో' యుగ్వక్తవ్యం ఇతి సుగాగమః' స పుత్రః 'పున్నామ్నో సరకాత్రాయత్' ఇతిపు్యకృష్ణ ఇతి పుత్రశబ్దవాచ్యః స హృషన్నమాత్రః—

'జీవతో'ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యుజ్జం భూరిభోజనాత్,

గయాహం పిజ్జదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా.' ఇతి స్మరణాత్,

య, ధృత్తిః వత్సయః, హితమిచ్చతి భయభక్తిభ్యాం హితాచరణకత్వరం భవతి, తదేవ, కళత్రం భార్యా - స తు యాదృచ్చికం - 'పరిధక్తివరా సాధ్వీ కాస్తా సా సత్య భాషి జీ'తి పరివ్రతాధర్మత్వాత్ - ని. 'కళత్రం శోణి భార్యయో' రిత్యుచరః,

య, దాచది అనర్థసంకటే, సుఖే సంపది చ, సమక్రియమవిషమాచారమిత్యర్థః - తుల్య
పుత్రి, కదేవ, మిత్త్రం సుహృత్-న త్యావత్సంపదోః త్యాగానువర్తనతత్పరః-

‘అవద్ధతం చ న జహతి దదాతి కాలే సన్నిత్రలక్షణమిదం శ్రవదన్తి సన్తః. ఇతి
పశ్యమాణత్వా, దేత త్రయము క్తసత్తుత్రాదిలితయం, జగతి భువి, పుణ్యకృతో ధన్యా,
లభస్తే ప్రాభువన్తి - న త్వకృతసుకృతా ఇత్యర్థః. ఏవంవిధ త్రితయలాభస్య మహాపుణ్య
ఫలత్వాదితి భావః. పసన్తలికాపుత్రమ్.

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, నుచరితైః = మంచి నడవడులచేత, పితరం = కండ్రిని, ప్రీతి
యత్=సంతోషపెట్టునో, సః=వాఁడు, పుత్రః=కొడుకు; యత్ = ఏది, భర్తః=పితామహ
నికే, హితం=మేలును, ఇచ్ఛతి=కోరునో, తత్=అది, కళక్రం=భార్య, యత్ = ఎవఁడు,
అపది=కష్టమునందును, సుఖేద=సుఖమునందును, సమక్రియం=సమానమైన పనిగలవాడో
(ఒక్కరిలిగినే ప్రేమించియుండునో), తత్ = వాడే, మిత్త్రం = స్నేహితుఁడు, ఏతత్
‘శ్రయం=ఈమూఁటిని (ముగ్ధుని), జగతి=లోకములో, పుణ్యకృతః=పుణ్యము చేసినవారు,
లభంలే=పొందుదురు.

తా. మంచి నడవడిచేతఁ దండ్రిని సంతోషపెట్టువాడే పుత్రుఁడు,
భర్తకు హితముఁ గోరునదియే పెండ్లము. అపత్నమయమునందును
సంపదలయందును సమానముగ చెలిమిచేయునతడే మిత్రము. ఇట్టి
పుత్రుఁడు భార్యయు స్నేహితుఁడును పుణ్యాత్మలకుఁగాని లభించరు.

చ. జనకునిఁ బూజలం గడుఁ బ్రసన్నుని జేయునతండు పుత్రుఁడే
వనిత మెలంగు భర్తృవశోవర్తిని యై యది సత్కళత్ర మే
జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియఁ దాతఁడు మిత్రుఁడీత్రయం
బును జగతిన్ లభించు గడుఁబుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్.

అవ. లోకములో మిగుల గౌరవమునొందు పెద్దలనడవడిని వర్ణించు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. సమత్వేనోన్నతుస్తః పరగుణకథనైః స్వాస్థుణాన్థ్యాపయస్తః
స్వాస్థాన్సంపాదయంతో వితతపృథుతరార్మ్యుయత్నాః పరాధే,
తౌన్ద్ర్యవాతేపరూతౌశరముఖరముఖాద్ధున్దనాన్ధుగిఖయస్తః
సస్తస్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చనీయాః. ౧౦

వ్యా — అథ సతాం తావదసాధారణగరిమాన్వదత్వేనాశేషపాదేయత్వమాహ—
సమత్వేతి.—సమత్వేన ప్రహృత్వే మై - వోన్నతుస్త బొన్నకళం ప్రాభువన్త-

స్తభాభావస్యైవోన్నత్యహేతుత్వాదితి భావః. పరేహం - గుణకథనైస్సద్గుణ పద్ధతైః, స్వాత్ స్వకీయాత్, గుణాత్ సౌజన్యాదీన్, ఖ్యావయంతః ప్రకటయంతః - న త్యాత్ప్రకటనయా - తాదృగ్భావస్యైవ నిజగుణప్రకటనహేతుత్వాదితి భావః, పరాధే వరప్రయోజననిర్వహణే - వితతౌ విస్తృతౌ - పృథుకరా - చారమ్యయత్నైః ప్రారమ్భాత్సహా - యేహం తే తథోక్తా, స్పష్ట ఏవ, స్వాత్థాం త్వప్రయోజనాని, సంపాదయంతో నిష్పదయంతః, వరకార్యసాధన పురస్కారేణై వాత్ప్రయకార్యసాధనతత్పరాః న త్వేకాంతత ఇత్యర్థః - తథాభూతత్వస్యైవాత్సార్థకత్వాదితి భావః, త్వాన్త్యా సహసశిలత్వేనై, వాక్షేపేణ నిష్టయా - రూక్షాక్షరాణి వరుషవాక్యాని - తైః ముఖరాణి వాచాలాని - ముఖాని యేహం తాన్ వరుషభాషిణ ఇత్యర్థః, దుర్జనాన్ ఖలాన్, దుఃఖయంతః - న తూచ్ఛుజ్జితయా - తథావిధత్వస్యైవ తేహం హృచ్చల్యప్రాయత్వాదితి భావః, అత ఏవ సాశ్చర్యచర్యా అత్యవ్యాశ్చర్యకరచరిత్రా, స్పష్టస్పర్శురుహాః, జగతి లోకే, బహుమతాః బహుమానితాస్తంతః, కస్యవాపుంసో, సాభ్యర్పనీయాః న పూజనీయా ఇతి కామః; సర్వేహమప్యభ్యర్పనీయా ఏవేత్యర్థః.

టీ. నమ్ర త్వేన = మృగినవారగుట (అణఁకువ) చేత, ఉన్నమంతః = బొన్నత్యమును (గౌరవమును) బొందుచున్నవారును, వరగుణకథనైః = ఇతరుల గుణములను జెప్పటలచే, స్వాత్-గుణాత్ = తమగుణములను, ఖ్యావయంతః = వెల్లడించువారును, పరాధే=ఇతరుల కార్యమందు, వితత...యత్నాః - వితత = విస్తరింపజేయుఁబడినదై, పృథుకర=మిక్కిలి గొప్పదైన, అరంభ=ప్రారంభమును, యత్నాః = ప్రయత్నమునుగలవారై, స్వత్థాన్ = తమవనులను, సంపాదయంతః - నెఱవేర్చుకొనువారును, అక్షే...ముఖాన్ - అక్షేప=దూషణచేత, రూక్ష = కఠినములైన, అక్షర = అక్షరముల (మాటల) చేత, ముఖర=వాగుచున్న, ముఖాన్ = నోరుగల, దుర్జనాన్ = చెడ్డవారిని, త్వాన్త్యాఏవ = పీర్చుచేతనే, దుఃఖయంతః = దుఃఖపెట్టువారును, (కావుననే) సాశ్చర్యచర్యాః = ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన నడవడిగలవాడగు, సంతః = సత్పురుషులు, జగతి=లోకమునందు, బహుమతాః (సంతః)=గౌరవింపఁబడినవారగుచు, కస్య=ఎవనికి, అభ్యర్పనీయాః=పూజింపఁదగినవారుకాదు?

తా. సత్పురుషులు అణఁకువగలిగియే బొన్నత్యమును పొందుదురు. పరులగుణములనే వెల్లడించుటచేత తమసహృదయత్వమును గనఁబఱుతురు. పరులకార్యసాఫల్యమునకై ఎక్కువ ప్రయత్నించి వారి

కార్యమును సానుకూలముచేయుచు తమకార్యముల నొనర్చుచుండుదురు. తమము కఠినముగ పరుషముగను నిందించు దుష్టులయందు ఓర్పుచు గంపబడుచునే వారిని దుగ్గిఖపెట్టుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకర మగునడవడిగలమహాత్ము లెవరికిఁ బూజ్యులుగారు?

చ. నతులగుచున్ మహాన్నతిఁ దోనర్చుచు నవ్యగుణోక్తిచే గుణోన్నతిఁ బ్రకటించుచున్ బరజనప్రియకార్యసమర్థతన్ సమంచితనిజకార్యసంగ్రహముఁజేయుచు నిష్ఠురవాదులన్ తమూభృతి నిరసించుచుం బరఁగుభీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణన మను

అజపదశకము

ప రో ప కార ప ద్ధ తి

అవ. సుజనపద్ధతిని నిరూపించి సుజనులు పరోపకారులు గాన, అపరోపకార పద్ధతిని నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలాద్గమైః

ర్నవామ్బుభిర్దూరవిలమ్పినో ఘనాః,

అనుధతాస్సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిః

స్వభావ ఏనైష పరోపకారిణామ్.

61

వ్యా.—అథ సౌజన్యస్య పరోపకారఫలకత్వాత్తన్నిరూపణానంతరం పరోపకార పద్ధతిం వర్ణయతి—భవన్తి—తరవః జనసరసాలాదివృక్షాః, ఫలాద్గమైః ఫలభాగైః, నమ్రాః అవతా, భవన్తి, ఘనా మేఘాః, నవామ్బుభిర్నూతనోదతైరుపలక్షితాస్సత్తః దూరవిలమ్పినస్సర్వత్ర ప్రవర్షవార్షమస్తరితసంచారిణో భవన్తి పశురుషాస్సమృద్ధిభిరుపలక్షితా అపి, అనుధతా అనుచ్ఛన్నా భవన్తి- తీక్షణస్వభావా న భవన్తిత్వర్థః- 'అనర్థితా' ఇతి పాశే-అయాచితా భవన్తి- యాచ్ఛాం వినైవ పరహితమాచరన్తిత్వర్థః. తథా ఏష ఉక్తనిజనప్రత్యాదివ్యవహారిక, పరోపకారిణాం పరహితాచరణశక్తిరణాం, స్వభావో నిసర్గసిద్ధ ఏవ న త్యాహార్యక ఇత్యర్థః, మహేన్ద్రో హి పరోపకారార్థక్షేపం క్షేపత్వేన న గణయన్తి- తేషాం తస్య స్వాభావ్యాచితి భావః; తదుక్తం—

'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నవ్యః,

పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారార్థమిదం శరీరమ్'

ఇతి.

అథా నరన్యాసోఽలంకారః. వంశస్థవృత్తమ్ - 'జతో తు వంశస్థముదీరికం జరా.'

టీ. తరవః=చెట్టులు, ఫలఉద్గమైః=పండ్లకాపులచేత, నమ్రాః=వంగునవి, భవంతి=అగును. ఘనాః=మేఘములు, నవఅంబుభిః=ప్రొత్తనీళ్లచే, దూరవిలంబినః=(అంతట వర్షించుటకై యాకాశమునందు) దూరముగ వ్రేలాడునవి, భవంతి; సత్పురుషాః=సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః=సంపదలచేత, అనుద్ధతాః=గర్వింపనివారు, (భవంతి); పరఉపకారిణాః=ఇతరులకు మేలుసేయువారికి, విషాః=ఇది (నమ్రత్వముమున్నగునవి), స్వభావః వివ=సహజమే.

తా. వృక్షములు ఫలకాలమున నమ్రములయి (వంగి)యుండును నూతనాంబువులుగల మేఘములు క్రిందుగనే వ్రేలాడుచుండును. సత్పురుషులు సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వమునహింపరు. ఇది పరోపకారపరాయణులస్వభావము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగురుతః గాంచు

నిగి వ్రేలుచు నమృత మొసంగు మేఘు

డుద్గతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత

జగతి సుపకర్తలకు నిది సహజగుణము.

అవ.—దయావంతులకు ముఖ్యములగు నలంకారములః శేషమున్నాడు:—

శ్లో. శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన దానేన పాణిర్నతు కన్కుణేన,
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం పరోపకారేణ న చస్తనేన. 62

వ్యా—అత్తైషాం ముఖ్యమణ్డనసంపత్తిమాహ— శ్రోత్రమితి—కరుణాపరాణాం దయాభూతాం - పరోపకారిణామిక్యర్థః, శ్రోత్రం కర్ణః-వి. 'కర్ణశబ్ద గ్రహణ శ్రోత్ర' మిక్యమర్థః, శ్రుతేన భర్తృకాస్త్రవణేనైవ, విభాతి ప్రకాశతే, కుణ్డలేన సువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేన, న తు విభాతి; పాణిర్హస్తః, దానేన సత్పాత్రత్యాగేన, విభాతి, కన్కుణేన కనకవలయేన న తు విభాతి; కాయా దేహః, పరోపకారేణ పరోపాపితాచరణేన విభాతి, కస్తూరీ ఘనసారవిమిశ్రితపటీరపజ్కులేపేనతు న విభాతి; మహత్తనాం శ్రవణాదికమేన స్వాభావికమణ్డనం న కన్కుణ్యత్, కస్య నశ్వరత్వాదివిభావః. వృత్తముపజాతిః.

టీ. కరుణాపరాణాం=దయాపరులకు, శ్రోత్రం=చేవి, శ్రుతేనైవ=(కాస్త్రములు) వినివేతనే, విభాతి. ప్రకాశించును. కుండలేన = అంటుబోడుచే, న=కాదు; పాణిః = చేయి, దానేన = ఈవిచేత, విభాతి; కంకణేనతు = మురుగుచేత నన్ననో, న=కాదు;

కాయః = దేహము, పరకపకారేణ = ఇతరులకు ఉపకారముచేత, విభాతి; చందనేన = గంధముచేత, న=కాదు.

తా. దయావంతులగు సత్పుషులచెవులకు శాస్త్రశ్రేణులగు ములంకారముగాని కుండలములు గావు. హస్తంబులకు అలంకారము సత్పాత్రదానముగాని కంకణములు గావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారము గాని చందనము పూసిననుట గాదు.

తే. ఆమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు
వలయమున నొప్ప దీవిచే శ వెలయుఁ బాణి
యురుదయాఘ్యులమేను పరోపకార
కలన రాణించు గందంబువలనఁ గాదు.

శ్లో. పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి
చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలం,
నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి
సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః.

63

వ్యా.—యదుక్త 'మనస్థితా నృత్పురుషా' ఇత్యాది తదేవ ప్రసక్త్యయతి—
పద్మాకరమితి.—దినం దివసం కరోతీతి దినకరస్సార్థః. * 'కృణోహేత్వి' త్యాదిసామ
ప్రకర్యయః, అభ్యర్థితో న భవతీతి నాభ్యర్థితః - అయాచితస్సన్నిత్యర్థః. * న శబ్దస్య
మప్పుచేతి సమాసః, పద్మాకరం పద్మవనం, వికచం వికసికం, కరోతి-ని. 'ప్రభుష్ణాత్పుల్ల
సంభుల్ల వ్యాకోచ వికచ స్ఫుటాః - పుల్లశ్చైతే వికసిత' ఇత్యురః, తథా చన్ద్రోఽపి,
కైరవచక్రవాలం కుముదపద్మా - ని. 'సితే కుముదకైరవ' ఇత్యురః, వికాసయతి
వ్యాకోచయతి, తథా జలధరో వారివాహోఽపి * పచాద్యచ్, నాభ్యర్థితస్సన్నేప,
జలం దదాతి ప్రవర్షతి, తథాహి, సప్తస్పృశ్పురుషాః, స్వయమయాచితా వినేత్యర్థః,
పరేషాం, హితే హితాచరణే, విహితాభియోగాః కృతాభినివేశాః - న క్షవదోధితా
ఇత్యర్థః; అతో యుక్తమేవం హితాచరణమేలేషామితి భావః.

సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాన్తరన్యాసః - 'సామాన్యవిశేషకార్యకారణ
భావాభ్యాం సదృశప్రకృతకార్యసమర్థనమర్థాన్తరన్యాస' ఇతి నర్వస్య సూత్రమ్.
వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. దినకరః = సూర్యుడు, నఆభ్యర్థితః (వికటమము) అపి=అడుగంటడనివాఁడయ్యెను, పద్మాకరం = తామరకొలనును, వికచం = పూచినదానిగా, కరోతి=చేయుచున్నాడు; చంద్రః=చంద్రుడు, ఆనభ్యర్థితఃఅపి, కైరవచక్రవాళం = తెల్లగులవలగుంపును, వికాసయతి=వికసిల్లుచున్నాడు; జలధరః = మేఘుడు, ఆనభ్యర్థితః అపి, జలం=నీటిని, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాడు; (అగును). సంకః = సత్పురుషులు స్వయం=తమంతటతామే, వరహిలే = ఇతరులమేలునందు, నిహితాభియోగాః=చేయఁ (వహించు) బడిన పూనికగలవారు.

తా. సూర్యుడు ప్రార్థింపఁబడకయే తామరకొలనును వికసించు జేయును. చంద్రుడు ప్రార్థింపఁబడకయే కలువల వికసించుజేయుచున్నాడు. మేఘుడు యాచింపఁబడకయే నీటిని ఇచ్చుచున్నాడు సత్పురుషు లెప్పుడు పరులకు హితమొనర్చుటయందే ఇష్టపడువారు.

లే. ద్యుమణి పద్మాకరము వికటముగఁ జేయుఁ
గుముదహర్షంబు గావించు స నమృతసూతి
యర్థితుఁడు గాక జలమిచ్చు సంబుధరుఁడు
సజ్జనులు దారె పరహితోచరణుతులు.

అవ. ఉత్తమమధ్యమాధముల వర్తనములఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాస్సార్వథాః పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే,
తేఽమీ మానుష రాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నంతి యే
యే తు ఘ్నంతి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే. 64

వ్యా.—అథ వ్యాపారతారకమైన పురుషాణాముక్తమాదిభేదమాహ—విక
ఇతి.—యే పురుషాః, స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని - ని. 'అర్థోఽభిధేయ రైవస్తు
ప్రయోజన నివృత్తి ష్చి' తృభిధానాత్, పరిత్యజ్య త్యక్త్వా, పరార్థఘటకాః పర
ప్రయోజనసంఘటనశీలాః, ఏతే, సత్పురుషాః పురుషోత్తమాః, సత్త్వగుణ తేనైవాభి
వ్యక్తత్వాదితి భావః, యే తు స్వార్థస్వావిరోధేనావైవమ్యేణ - స్వార్థనిర్వాహ
తత్పరత్వేనైవైవేత్కర్షః, పరార్థం పరప్రయోజననిర్వాహార్థమ్, ఉద్యమభృత ఉద్యోగ
భాజః, తే సామాన్యాస్సాధారణా-నుధ్యమపురుష ఇత్కర్షః, యే తు, స్వార్థాయ స్వార్థ
నివృత్తిర్థం, పరహితం, నిఘ్నంతి నాశయంతి, తేఽమీ, మానుషరాక్షసాః మానుష

శబ్దవాచ్య రాక్షసాః - తథా కూరాచారకత్వరత్నాత్పురుషాధమా ఇత్యర్థః, యేతు నిరర్థకం నిష్ఫలం ప్రయోజననిష్పత్తిరాహిత్యేనాపీతి యావత్, పరహితం ఘ్నన్తి, తే పుమాంసః, కే వా కథంభూతా వా, న జానీమహే ఉక్తప్రివిధపురుషవిలక్షణత్వాత్కాత్మాతుం న శక్స్మమ ఇత్యర్థః-అత ఏవ పరమసీచా ఇత్యర్థః; ఉక్తపక్షేషు యః శ్రేయాకో తత్పక్షా శ్రయణం కర్తస్యమాయుష్వతేతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే=ఎవరు, స్వార్థాకో=తమ ప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=వదలి, పరా... టకాః-పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనములను, ఘటకాః = కూర్చువారో, ఏ తే= వీరు, సత్పురుషాః=ఉత్తమపురుషులు; యే=ఎవరు, స్వా... ధేన-స్వార్థ=తమ ప్రయోజనములకు, అవిరోధేన=భంగము లేకుండ, పరార్థం=ఇతరులకొరకు, ఉద్యమభృతః=పూరిక గలవారో, (తే) తు=వారు) ఆన్ననో, సామాన్యాః= సాధారణులు (అనఁగా: మధ్యములు); యే=ఎవరు, స్వార్థాయ = తమ ప్రయోజనముకొరకు, పరహితం=ఇతరుల మేలును, నిష్కుంతి=పాడు చేయుదురో, తే అమి=ఆవీరు, మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులగు రాక్షసులు; యేతు=ఎవరన్న, నిరర్థకం=నిష్ఫల) ప్రయోజనముగా (తమకు లాభము ఏమియు లేకున్నను), పరహితం=ఇతరుల మేలును, నిష్కుంతి=చెఱుపుదురో, తే=వారు, కే=ఎవరో (ఎట్టివారో), న జానీమహే=గుర్రజుఁగము.

తా. తమకార్యముల విడిచి పరులకార్యములను చేయువారు సత్పురుషులు. తమకార్యములకు భంగములేకుండ పరులకార్యముల నొనర్చువారు మధ్యములు. తమకార్యము నిమిత్తమై పరులకార్యమును చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో రాక్షసులు. తమకు నష్టము లేకపోయినను పరులకు నష్టము చేయువారల కేవేరు పెట్టవచ్చునో నాకు తెలియుట లేదు.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థప్రాపకులొ సజ్జనులొ దమకార్యంబు ఘటించుచుకొ బరహితార్థవ్యాప్తులొ మధ్యములొ దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనులొ 1 దైత్యులొ వృథాన్యార్థభంగము గావించెడువార లెవ్వరొ యెఱుంగకొ శక్యమే యేరికిన్.

అవ. సన్నితలక్షణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పాపాన్ని వారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాః ప్రకటిరోతి,

ఆపద్గతం చ న జహతి దదాతి కాలే

సన్నిత్రలక్షణమిదం ప్రపదన్తి సన్తః.

65

వ్యా.—అథ సన్నిత్రలక్షణమాహ—పాపాదితి.—పాపాత్సాపాచరణా, న్నివారయతి నివర్తయతి - ధర్మోపదేశేన దుష్కర్మప్రవృత్తేః విరమయతీత్యర్థః, * 'జుగుప్సా నిరామే' త్యాదిగా వ్యామి, హితాయ యోజయతే సత్కర్తాచరణాయ ప్రవర్తయత ఇత్యర్థః-యద్వాశ్రేయస్సంగ్రహార్థం ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః, గుణ్యాం గోప్యం, నిగూహ త్యాచ్యాదయతి - న కుత్రాపి ప్రకటయతీత్యర్థః, గుణాన్ సౌశీల్యాదినద్గుణాన్, ప్రకటికరోతి ప్రఖ్యాపయతి-న తు నిగూహతీత్యర్థః, ఆపద్గతమతిసంకటస్థ, మపి, న జహతి న త్యజతి-తన్నిత్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం య'దిత్యుక్తత్యాదితి భావః; కాలే వ్యసనాది సమయే, దదాతి వాఙ్మితం దీశతి, తదిదం పాపనివారణాదికం సర్వం, సప్రసన్నురుహ, సన్నిత్రస్యాకైకవసుహృదః, లక్షణంస్వరూపం, ప్రపదన్తి పసంతరితావృత్తమ్.

టీ. (మంచిమిత్రుడు) పాపాల్ = పాపమునుండి, నివారయతి = తప్పించును; హితాయ=మేలుకై, యోజయతే=ప్రేరేపించును; గుణ్యాం=రహస్యమును, నిగూహతి = తప్పివేయును; గుణాన్ = (సౌశీల్యాది) గుణములను, ప్రకటికరోతి = వెల్లడించును; ఆపద్గతం=ఆపి=సంకటములో నున్నవానినైనను, న జహతి=పడలడు; కాలే = (వ్యసనము మున్నగునవి) గలిగిన సమయమందు, దదాతి = (కోరినదానిని) ఇచ్చున, ఇదం = దీనిని (వైన జెప్పినదానిని), సన్తః = పెద్దలు, సన్నిత్రలక్షణం = మంచిన్నీహితుని స్వరూపమునుగా, ప్రపదంతి=చెప్పుదురు.

తా. చెడుపనుల వారించుట, మంచిపనుల జేయుటకుఁ బ్రోత్సాహించుట, రహస్యసంరక్షణము, సద్గుణములఁ బ్రకటించుట, ఆపత్కాలమున విడువకుండుట, కాలముల కావశ్యక మగుదానిని ఇచ్చుట, ఇవి సన్నిత్రున కుండవలసిన లక్షణములు.

టీ. అభ్యుమువలన మరల్పు హితార్థకలితుఁ

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బోషించు గుణము

విడువఁ డాపన్ను లేవడివేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల ౧ మెలఁగుచుండు.

అవ. మంచిమిత్రులు వరస్పరము ఊరసీర (పాలలూ నీరుగలసిన) న్యాయమున నుండు రహచున్నాడు:—

శ్లో. ఊరేణాత్పగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః
 ఊరోత్తాపమవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానా హుతః,
 గస్తం పావకమున్న నస్తదభవద్ధృష్ట్యా తు మిత్రానృపదం
 యుక్తం తేన జలేన కామ్యుతి సతాం మైత్రీ పున స్త్విదృశీ. 65

వ్యా.—పునస్తదేవ ఊరసీరదృష్టావైర వర్ణయతి—ఊరేణితి.—ఊరేణ కర్తృ, ఆత్మానం-గతమువగతం ప్రాప్తం - యదుదకం జలం-తస్మై స్వాత్మమిశ్రిత జలాయేత్కర్థః, పురా పూర్వం, తే ప్రసిద్ధాః, అఖిలాస్సరుస్తా, శ్చ, గుణా నిజమాధుర్యభావభ్యాది గుణా, దత్తా హి విత్తిర్థాః భుం-స్వగుణప్రదానద్వారా మైత్రీసంపాదితేత్కర్థః, ఆతః ఊరోత్తాపం-ఊరస్య శ్రవణార్థ మగ్నౌ నిశీ ప్రస్య దగ్ధస్య-ఉత్తాపం సంతాప, మవేక్ష్య, తేన ఊరమిశ్రితేన, పయసా ఉదకేన-ని. 'పయః ఊరౌ వయోఽమ్బు చే' త్యమరః, స్వాత్మా స్వకరీరం, కృశానా మహ్నా, హుతః మిత్ర సంతాపానహనాత్సంశోషిత ఇత్కర్థః, కతస్తత్ ఊరం కర్తృ, మిత్రస్య జల, స్యావదం సంశోషరూపాం విపత్రిం, దృష్ట్యా పావకం వహ్నిం, గస్తం, మున్ననః ఉద్యుక్త, మభవత్ * 'ఉత్క ఉన్ననా' ఇతి నిపాతనా ల్పాధుః - జలసంశోషణే ఊరాణాం బహి ర్నిర్గమనసంభవాదితి భావః, కదనస్తరం తేన జలేన, యుక్తం మిశ్రితం సత్, కామ్యుతి ప్రకాస్తం భవతి * 'శమా మష్టానా మి'తి దీర్ఘః, కథా హి, సతాం మైత్రీ సావార్ధం-మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, ఈదృశీ పునః పరస్పరవ్యవసానమానకీలా భుం, ఆత ఏతద్యుక్తమితి భావః.

అత్ర స్వభావసిద్ధస్య ఊరసీరవ్యవహారస్య పరస్పరసంతాపదర్శనహేతుకత్వే నోత్పేక్షగాప్రియానిమిత్రత్వియాస్వరూపాన్ప్రేక్ష, సా చోక్తార్థావరన్ధ్రాన నిర్యూయధే త్యనయో ర్విజాతీయసంకరః. వృత్తముక్తమ్.

టీ. ఊరేణః=పాలచేత, ఆత్మ...కాయ=ఆత్మ=కాయము, గత=పొందిన, (ఆనందః కమతోఽగలసియున్న యనుట, కమతో మైత్రీచేసిన, అని వ్యంగ్యము.) ఉదకాయ = నీటికి, పురా=ముందు, తే = (ప్రసిద్ధములగు) ఆ, అఖిలాః = సమస్తములైన, గుణాః = (కమతీపు, తెలుపు మున్నగు) గుణములు, దత్తాః హి=ఈయంబడినవిగదా! (అందువలన) ఊరోత్తాపం-ఊర = పాలయొక్క, ఉత్తాపం=కాయగుటను, (కష్టమును అని వ్యంగ్యము.) అవేక్ష్య=చూచి, తేన=ఆ, పయసా=నీటిచేత, స్వాత్మా=తనస్వరూపము, కృశానా=అన్ని

యందు, హుళిః=వేల్పుఁబడినది. (అవిరియయ్యెననుట, మిత్రునికష్టమును జూచి సహింపక
యగ్నిప్రవేశముచేసెనని వ్యంగ్యము.) తల్తు=అపాలు నైతము, మిత్ర అవదం=మిత్రము
(అనునీటి) యొక్క (అవిరియగుటయును) అవదను, దృష్ట్వా = చూచి, పావకం =
అగ్నిని, గంతుం=పొందుటకు (అగ్నిలోఁ బడుటకనుట), ఉన్నన=ఉద్యుక్తము, అగ్నిలో=
అయ్యెను. లేన=అ, జలేన=నీటితో, యుక్తంసతో=కూడినదై, కామ్యతి=చల్లారుచున్నది.
(నీళ్లు చల్లినచో పొంగు తగ్గుననుట. దుఃఖముదీటి అత్తహత్తుప్రయత్నమును మానుకొనె
నని వ్యంగ్యము.) సతాం=నుంచి వారియొక్క, మైత్రి=స్నేహము, ఈవృత్తిసం=ఇటువంటిది
సుమా!

తా. పాలు తనయందు గలసినజలంబునకు తనగుణంబులన్నియు
నిచ్చెను. తనకిట్టిపాలు మొనర్చినక్షీరములకు గలుగుతపనమును గాంచి
జలము అగ్నియందుఁ బడెను. తనకు మిత్రమగుజల మగ్నియందుఁ
బడుటను చూచి క్షీరములు తానుగూడ అగ్నియందుఁ బడఁబోఁగా
దానితో మరల జలము కలియుటచేత శాంతిల్లుచున్నది. సజ్జనసహ
వాసము ఇంతయే అని యర్థము.

చ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్నుఁ జేరుట
క్షీరము దప్త మాట గని శ చిచ్చుటికెన్ వెతచే జలంబు దు
ర్వారసుహృద్విపత్తిఁ గని శ వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధమంతలో
నీరముఁకూడి శాంతమగు శ నిల్పు మహాత్ములమైత్రి యీగతిన్.

అవ. సత్పురుషు లెంతెంతవారికో యాశ్రయములుగా నుండురని సత్పురుషుల
మాహాత్మ్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతః స్వపితి కేశవః కులమిత స్తదీయద్విషా
మితశ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరలే,
ఇతోఽపి బడబాసలః సహ సదు స్తసంవర్తకై
రహా వితతమూర్జితం భరసహం చ సిన్ధోర్వపుః.

67

వ్యా.—అథైతద్మాహాత్మ్యమాహ—ఇత ఇతి—ఇతోఽస్తిస్వ)దేశే, కేశవో
విష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇతి భావః, స్వపితి యోగానుసంభావేన నిద్రాతి * 'దుదాదిభ్య
స్సార్వభౌతుక' ఇతిడాగమః, ఇతోఽస్తిస్వ)దేశే, తస్య కేశవస్య ఇమే కడియాః
* త్యదాదివృద్ధాచ్ఛః - యే ద్విషా హిరణ్యాక్ష రావణాదయ స్తేహం, కులం కమూహ

స్త్రీపతిచేషః, ఇతస్తతోఽన్యస్త్రిః ప్రదేశేఽపి, శరణార్థినో రక్షణాభిలాషిణః - ని. 'శరణం గృహరక్షత్రో, రిత్యభిధానాత్, తేషాం శిఖరిణాం మైనాకాదివర్గతానాం గణాశ్చ, శేరలే న్యవస్తి * 'శివో రు డి' చి రుడాగమః, ఇతస్తస్మాదప్యన్యస్త్రిః ప్రదేశే, సమస్తా యే సంవర్తకాః ప్రళయకాలప్రవర్తి మేఘవిశేషాః - అత ఏవ పుష్కలావర్తక సంజ్ఞయా చ వ్యవహర్యమే - తైస్సహ, బడబాసగాఽపి వసతి - తస్మాత్, సిన్ధోస్సముద్రస్య, వపుశ్శరీరం, వికతం శేకవాధారత్వేన విస్తృతం, ఊర్జితం బడబాసలాశ్రయత్వేఽవ్యతిరేకం, భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వహనక్షమం చ ఆహో ఆప్రమేయాన భావత్వేనాత్మవ్రాశ్చర్యమిత్యర్థః.

ఆశ్ర. లక్షయోజనపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్రస్యోపరిచ్ఛిన్న శేకవాద్యాధారత్వకథనా దధికప్రభేదోఽలంకారః - 'ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోఽధికే మత' ఇతి లక్షణాత్. పృథ్వీపృక్షమ్.

టీ. శేకవః=విష్ణువు, ఇతః=ఇచ్చట (ఒకచోట), స్వపితి = నిద్రించుచున్నాడు; ఇతః=ఇచ్చట (మఱియొకచోట), తదీయద్విహం - తదీయః=తత్సంబంధులగు (విష్ణువు యొక్క), ద్విహం=శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది.) ఇతఃచ=ఇచ్చటను (మఱియొకచోట), శరణార్థినాం=రక్షకునిఁ గోరిన, శిఖరిణాం = పర్వతములయొక్క, గణాః=సమూహములు, శేరలే = పరుండి యున్నవి. ఇతఃఅపి = ఇచ్చటను (మఱియొక చోటను), సమస్తసంవర్తకైసహ - సమస్తమైన ప్రళయాగ్నులతోఁగూడ, బడబాసలః= అపి=బడబాగ్నియు, (ఉన్నది.) సింహోః=సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వికతం = వికాలమైనదియు, ఊర్జితం=వృద్ధిఁబొందునదియు, భరసహంచ=బరువును ఓర్పునదియు, (అయియున్నది.) ఆహో=ఔరా !

తా. సముద్రము, తనయందొకచోట నెఱ్ఱుని, ఒకచోట రక్కసులను, ఒకచోటఁ బర్వతసమూహమును, ఒకచోట బడబాసలంబును వహించియున్నది. దీనిమహత్వ మెంతగొప్పయైనది!

చ. ఒకయెడఁ బర్వతంచ హరి శ యొక్కయెడఁ వసించు రాక్షస ప్రకరము లొక్కచో నడుఁగుఁబర్వతసంఘము లొక్కెడఁ బలాహాకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం బ్రకటభరక్షునుం బగుచు శ భాసిలు నౌర సముద్ర మెంతయున్.

శ్లో. జాతః కూర్మః స ఏకః పృథుభవనభరాయార్పితం యేన పృథం శ్లాఘ్యం జన్మధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్వీచక్రం, శర్కర-టీక-7

సంజాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టాన్న చాథో
బ్రహ్మాండోదుమ్బురాస్తర్శకవదపరే జస్తవో జాతనష్టాః.

68

వ్యా.—అథ పరహితాచరణపరాకాష్ఠయా ద్వయోరేవ జన్మస్థలం నత్వస్యేహ
మిత్యాహ—జాతఇతి.—కిం బహునా, అవతారేష్వపీత్యభ్యాహార్యమ్.—ఏకః కేవల,
సృహర్తాః ఆదికూర్తావతారవిన, జాతః జన్మలాభవానిత్యర్థః, కుతః? యేన కూర్తేణ, పృథు
ర్న హాక - యో భువనభరత్పతుర్దశవిష్టవభార - స్తస్మై తద్వహసాధమిత్యర్థః - పృథు
విభుమితి పృథక్పదం వా, పృథ్వం నిజకర్షురకల, మర్పితం దత్తం-నిరస్తరమధః ప్రదేశే
స్థిత్యా దుర్భరభువనభారేణ జనితః క్షేకస్సీధో ఇత్యర్థః, తథా, ధ్రువస్యాత్మానపాదే, ర్జన్వ
క్షాన్యుం సకలలోకప్రశస్తం, కుతః? యత్ర యస్మిన్కాఢ్యుపే; తేజస్విహమ్ గ్రహనత్కత్రా
దీనాం-చక్రం శింశుమారాఖ్యం గ్రహనత్కత్రమణ్డలంవా, నియమితం నియుక్తం న,
ద్భ్రుమితి పర్యావర్తతే - తత్రభవా స్థగవదనుగ్రహవశాత్సకలలోకాన్నతమేరుశిఖర
శిఖామణి ధ్రువః స్వాంత్రతేనైవ తేజస్విచక్రం ప్రవర్తయతితి శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవ
తాది కథాఽన్తసంభేద్యా; తతః కిమత ఆహ—పరహితకరణే వరోపకారాచరణవిషయే,
వ్యర్థో నిరర్థః అప్రయోజక ఇతి యావత్-యః పక్షః - సంజాతో యేహం తే సంజాత
వ్యర్థపక్షాః-న తు సంజాతపరహితకరణసమర్థపక్షా ఇత్యర్థః, * సాపేక్ష త్వేఽపి గమకత్వా
త్సమాసః, అవరే ఉక్తాభ్యామస్మే, జస్తవః ప్రాణినః - సైచోద్భావనార్థోఽయం
జస్తకబ్జప్రయోగః, ఉపరిష్టా న్న ధ్రువన దుపరిభాగే వర్తమానాన భవస్తీత్యర్థః, అథశ్చ
న కూర్తవ దధస్తాద్వా వర్తమానాన భవస్తీత్యర్థః, కిం తు ఉదుమ్బురః జస్తఫలాఖ్యా
పృథువిశేషః - తస్య ఫలముదుమ్బురం - సి. 'ఉదుమ్బురో జస్తఫలా యజ్ఞాఞ్గో
'హేమదుగ్ధక' ఇత్యమరః * 'ఫలే లగి' తి లక్ - బ్రహ్మాండ ముదుమ్బురం తస్మాన్తః ఆప్త
రాశే - అప్యయ మేతత్, యే మకతా నైస్తుల్యం తద్వత్ * లేన తుల్యం క్రియా శ్చ
ద్వలి రి' తి వలి ప్రత్యయః, జాతా ఉత్పన్నాశ్చ లే నష్టాశ్చ జాతనష్టా భవస్తీతి
కేవల * స్నాతానలిప్తవత్సూర్యకాలసమాసః; యతో న త్రైః కిమపి సాధిక మతో
మకకవ నిష్ఫలజన్మభిః కిమస్తైరితి భావః

రూపకోపమయో స్సంకరః. స్రగ్ధరాపృత్తమ్.

టీ. యేన=ఎవనిచేత, పృథు...రాయ - పృథు=పెద్దదియగు, భువన = లోకముల
యొక్క, భరాయ = బరువుకొఱకు, పృథ్వం = వీపు, ఆర్పితం = నమర్చింపఁబడినదో,
సః=అ, కూర్తః = కూర్తరాజు, ఏకః = ఒక్కఁటియే, జాతః = పుట్టినది. (అనగా;

ఎట్టపుడు క్రిందనుండి లోకముల మోయుటవలనఁ గలిగిన కష్టమును సహించినందున నితనిజన్మము సార్థకమనుట. యత్ర = ఎవనిచుట్టు, లేజన్మిచక్రం-లేజన్మి=లేజముగల వానియొక్క (నక్షత్రతారాగ్రహములయొక్క), చక్రం = మండలము, నియమితం సత్=విరుఱుపఁబడినదై, భ్రమితి=నుడియుచున్నదో, ఆ, ధ్రువస్య = ధ్రువునియొక్క, జన్మ=బ్రదుకు, జ్ఞాన్యం=జ్ఞానియాడఁదగినది. అపరే=ఇతరములగు, జన్మవశః=ప్రాణులు, ఐతహాసికరణే = ఇతరులకు మేలుసేయుటయందు, నా...పక్షః=సంజాత=పుట్టినవారై, వ్యర్థ=నిష్ప్రయోజనమగు, పక్షః=పక్షముగలవారు, (పుట్టి నిష్ప్రయోజకులలో చేరిన వారు) ఉపరిష్టాల్ న = (ధ్రువునకు) వైరము లేదు. అథశ్చ న=క్రిందను లేదు. (మఱి) ఉదుంబర=అత్తిపండువంటి, బ్రహ్మ...నః-బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండముయొక్క, అంతః = లోకల, మశకపల్=దోమలవలె, జాతనష్టః=పుట్టి చచ్చినారు.

తా. విస్తారమగుభూభారమును భరించిన ఆదికూర్మముయొక్క జన్మము, జ్యోతిశ్చక్రమును ప్రమింపఁజేయుటకు ప్రధానుడగుధ్రువుని యొక్క జన్మము, ఈరెండే లెక్కింప దగినవి? తక్కినవారందఱు పరోపకారము చేయఁజాలనివారగుటచేత ఆదికూర్మమువలె గ్రిందను ధ్రువునివలె ఊర్ధ్వభాగమునను లేక బ్రహ్మాండమును అత్తిపండులోని పురుగులవలె బుట్టి నశించుచున్నారు.

చ. వితతజగద్భరంబు దన శ వీఁపునఁ దాల్చినకూర్మనాథుఁడ౯
సతతము చంద్రభాస్కరుల శ చక్రముఁ ద్రిప్పఁధ్రువుండు సజ్జఁచల్
ప్రతిభ నబాండజుతుఫల శ రంధ్రవసన్తశకంబులట్ల నిం
దితవిఫలాధ్వసంగతి జనించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్.

అవ. సత్పురుషుల సడనడిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో.త్పష్టాం ఛిన్తి భజ త్తమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రాప్త్యానుయాహి సాధుపదవీం సేవస్య విద్యజ్జనం,
మాన్యాన్తానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రభ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయామేతత్సతాం చేష్టితమ్. 69

వ్యా.—అథ విధేయలోకం సంబోధయం త్వదాచారం శిష్యయతి - తృష్టామితి.—హే జనేశ్వర్యాచార్యం సర్వత్రాపి - మధ్యమపురుష, ప్రయోగ సంభవాత్, ఆలభ్యేషు ఐదధనేషు లాభాభిలాష స్తృష్టా-తాం ఛిన్తి వైరాగ్యశక్తిః విదారయ— అన్యథా అనేకాకాపాశనిబద్ధత్వేన జ్ఞేకభాగిత్వం స్యాదితి భావః, ఐదిభవాదిమాత్మద్య

మానేషు శ్రోధప్రతిబంధః తాం - భజ సేవస్య - అన్యథా ఉగ్రభావేన కార్య
హానిస్సాన్యదితి భావః, మదం విద్యాజనితదర్శం, జహి విజ్ఞానేన విహాశయ-అన్యథా
వివేకహాస్యతయా అకార్యకరణప్రవృత్తైః అసద్గ్రాహిస్సాన్యదితి భావః, పాపే పాప
కర్తాచరణే, రతిం ప్రీతిం, మా కృథాః అజ్ఞానేన మాకార్షి-కిం తు 'ధర్మం చ రే'
త్యాద్యుపదేశపచనేన సత్కర్తాచరణ ఏవ రతిం కుర్విత్సర్థః - అన్యథా నిరయపాత
స్సాన్యదితి భావః. * కరోతే ద్దుజే తాసి 'న మాజ్యోగ' ఇత్యుక్త ప్రతిషేధః, సత్యం
సూన్యతం, బ్రూహి 'సత్యం వ దే'తి పచనేన యథార్థమేవ వచనం వదేత్సర్థః-అన్యథా
'సాన్యతా' త్పాతకం పరమితి న్యాయా దవివేకీత్వప్రసక్తిస్సాన్యదితి భావః, సాధు
పదవీం నన్దార్థ, మనుయాహి ధర్మశాస్త్రానురోధే నానుసర - అన్యథోత్పథప్రతి
పన్నత్యే వచనీయతాది దోషావత్తిస్సాన్యదితి భావః, విద్యుజ్జనమ్ ఉపదేశేన కృతార్థీకరణ
కిలం పణ్డితమద్దలం, సేవస్య

'యస్తు పర్యటతే దేశాక్ యస్తు సేవేత పణ్డితాక్,

తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిధురివాప్నోసి.'

ఇతి పచనాద్బుద్ధితైశ్చద్యార్థం శుశ్రూషస్య - అన్యథా బుద్ధ్యుపైశ్చద్యాశీతత్వాద్య
భియోగస్సాన్యదితి భావః, మాన్యాక్ పూజ్యాచారయ యథార్థం పూజయ-అన్యథా

'సమాసమాభ్యాం వివచనమే పూజ్యే' ఇతి గౌతమసూత్రాత్,

'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యనే పూజ్యాన్వేనావమానితాః,

అయతో మహదాపన్నతి ధనాధర్మాచ్చ హీయతే.'

ఇత్యాది పరణాచ్చ కీర్తి సుకృత ధన హీయమానత్వ రూపాశ్రేయస్సాప్తిస్సాన్యదితి
భావః, కిం బహునా, విదిష్వ శ్శుశ్రూషసి కిముతాన్యాక్, అనునయ - 'సమశ్చ త్రై' చ
మిత్రే చే'తి భగవద్వచసాప్రసాదయ - అన్యథా రథే'షు పాతయిష్యస్మితి భావః,
ప్రశ్రయం గుర్వాచార్యాదిషు సమ్రత్వం వినయమితి యావత్, ప్రఖ్యాతయ 'గురా
నమ్రతే' త్యుక్తత్వాత్ప్రీతియ - అన్యథా దుర్వినితత్వాపవాదప్రసక్తిస్సాన్యదితి
భావః, కీర్తిం పాలయ జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తినిర్వహణే ప్రయత్నం కుర్విత్సర్థః -
అన్యథా 'క్షీతికలే కిం జన్మ కీర్తిం వినే'తి పచనాజ్ఞేవస్మృతత్వాచత్తిస్సాన్యదితి భావః,
దుఃఖతే సంజాతదుఃఖేషు భూతేష్యిత్సర్థః * తారకాదిత్వా దితచ్-జాతా వేకవచనం,
దయాం దుఃఖప్రవాణేచ్ఛలంజణం, కురు 'దుఃఖిషు కరుణే'తి శాస్త్రానురోధా
ద్విధేహి - అన్యథా చిక్షుకుద్ధ్యసంభవాదితి భావః, కుతః? ఏతత్సర్వం తృష్ణాచ్ఛేదానికం,
సతాం సజ్జనానా చేష్టికం వ్యాపారః, యది సౌజన్య యశాకామీ తజైవం ప్రవర్త
న్య - అన్యథా పురుషార్థలాభాసంభవాదితి భావః.

టీ. తృష్ణాఁ=ఆశను, భిన్ని = కోయలును; త్నమాం = పీర్పును, భజఁ=పొందుము; మదం=గర్వమును, జహి=వదలుము; పాపే=దుష్టునియందు, రతిం=ప్రేమను, మాకృథాః= చేయకుము; సత్యం = నిజమును, బ్రూహి = పలుకుము; సాధుపదవీం = పెద్దలమార్గమును, అనుయాహి=అనుసరింపుము. విద్వత్ జనం = పండితలొకమును, సేవన్య=సేవించుము. మాన్యాఁ=పూజ్యులను, మానయ = పూజించుము. విద్విషః అపి = శత్రువులచైనను, అనునయ = ఆదరింపుము; ప్రశ్రయం = ఆదేశమును, ప్రఖ్యాపయ = వెల్లడింపుము (చూపుము); కీర్తిరి = యశస్సును, పాలయ = కాపాడుకొనుము; దుగ్గితే=దుగ్గితముగలవారియందు (జాత్యేకవచనము), దయాం=కనికరమును, మరు = చేయుము (వహించుచునుట), ఏకత్=ఇది, సతాం=సత్పురుషులయొక్క, చేష్టికం=నడవడి.

తా. అత్యాశను త్యజించి ఓర్పు కలిగి మదమును విడిచి దుష్కార్యములందు మనసును పోనియక సత్యమునే పలుకుచు పెద్దలు పోయిన మార్గమున నడుచుచు విద్వాంసుల సేవించుటయు, పూజ్యుల మన్నించుచు శత్రువునైనను చక్కగఁ జూచుచు పెద్దలయందు ఆదేశము కలిగి కీర్తికి భంగము రానివిధంబుగ చరించుచు దుగ్గితులయందు దయను గనంబజచుచుండుము. ఇవి సత్పురుషులలక్షణములు.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్చియు మదత్యాగంబు దుష్టోపవాంఛాశూన్యత్యము సత్యముఁ బుధమతాచారంబు సత్సేవయుఁ వైశద్యంబును శత్రులాలసము మానవ్యప్రీతియుం బ్రశ్రయశ్రీశాలిత్వము దీనులందుఁ గృపయుఁ శిష్టాలిక్ ధర్మముల్.

అవ. సత్పురుషులు ఆరుదుగా నుండు రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీతాయ న్తః,
పరగుణపరమాణూః పర్వతీకృత్య నిత్యం
నిజహృది వితస న్తః సన్తి సన్తః కియ న్తః.

70

వ్యా.—ఈదృశా విరళా ఏవేతి నిశ్చయః—మనసీతి.—మనసి వచసి కాయే మనోవాక్కాయేషు, పుణ్యమేవ - పీయూషచుష్కాః—తేన పూర్ణాః - కరణాత్రితయేనాపి సత్కర్తాచరణకన్పరా ఇత్యర్థః * సి. 'పీయూషసమృతం సుధే' త్యుచ్యతే, త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం-లక్షణయా త్రిభువనస్థజ్ఞానిత్యర్థః *

'శక్తితాక్తే' త్యాదినా సమాసః * పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వమ్, ఉపకారశ్రేణిభిర్నితావరణ భరమ్పరాభిః. ప్రీణయన్తస్సంతోషయన్తః. * 'ప్రీణన్' ప్రీణన్' ఇతిథాతోకృపారాదికాణ్ణివి శతృప్రత్యయః. * 'భూష్' ప్రీణోర్నగ్నక్తవ్య' ఇతి నుగాగమః, పరేషాం గుణపర మాణా సత్యల్యగుణాసపీత్యర్థః. యతోఽణుర్నాస్తి స పరమాణురిత్యాహుః, పర్వతీకృత్య మహత్తరాన్ కృత్వా * అభూతతద్భావే చ్ఛిః * 'ఉర్నాది చ్ఛి డాచ శ్చే'తి గతి సౌఖ్యాం * 'హగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, నిత్యం ఖ్యాయన్తః నిరన్తరం ప్రకంసన్తః, తథా నిజ హృది స్వాస్త్యకరణ ఏవ, వికసన్తః సంతుష్యన్త, స్పన్తః సత్పురుషాః, కియన్తః కలిపయే విరళా ఏవేత్యర్థః, సన్తి-నతు సాన్ద్యాః వితాదృశగుణసంపత్తే రసాధారణ్యాదితి భావః, నిజహృది వికసన్తస్సన్తి సన్తః కియన్త ఇత్యేవపాఠః-తథా చోత్తర-సౌజన్యామృత సిద్ధవ ఇత్యాది. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. వచసి=కలఃపులాను, వచసి = మాటలాను, కాయే = చేష్టలాను, పుణ్య... పూర్ణాః-పుణ్య = పుణ్యమనెడి, పీయూషం = అమృతముతో, పూర్ణాః = నిండినవారు, ప్రీభువనం = ముల్లోకములను, ఉపకారశ్రేణిభిః = ఉపకారములవరుసలచే, ప్రీణయంతః = సంతోషపెట్టువారును, పర... అణాన్-పర = ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణాన్ = మిక్కిలి అల్యములగు గుణములను, పర్వతీకృత్య = కొండలుగాచేసి, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, నిజహృది = తమహృదయమునందు, వికసన్తః=అనందించువారును (అగు) సన్తః=పెద్దలు, కియన్తః=కొంతమంది, సన్తి=కలరు.

తా. మనోవాక్కాయములయందును సత్కర్తల నొనర్చుట యను అమృతముచేత పూర్ణులయి ముల్లోకములం దున్నవారికి ఉపకార మొనర్చుచున్నవారలయి పరులయందుండిన అణువులవంటి సద్గుణముల నైనను కొండంతగా భావించి వికసించుచున్న హృదయములు గలసజ్జనులు కొండలుమాత్రమే యుందురు.

చ. హృదయపవశశ్శరీరముల శ నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై ముదము బహూపకారముల శ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘటించుచుకొనదలక సాధుసద్గుణలసంబులు గొండలు నేని మెచ్చుచుకొనుచు వికాసయుక్తులగుమాన్యులు గొండలు వొల్తు రిద్దరన్.

ఇది నీలిశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మను

ఏడవదశకము.

ధైర్య పద్య తి.

శ్లో. రత్నైర్న హాభేస్తుతుమర్న దేవా న భేజరే భీమవిషేణ భీతిం,
సుధాం వినా న ప్రయయ్యిరాదుం న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః.

వ్యా—రత్నైరితి—దేవా అమరాః, మహాభేః క్షీరార్ణవస్య సంబద్ధిభిః రత్నైః
కౌస్తుభాదిమణిభిః. ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మనావపీ'తి విశ్వః-యద్వా - రత్నైః-ని. 'కాతా
కాతా' చ యచ్ఛ్రేష్ఠం కదత్తమభిధీయక' ఇతి వచనాత్ - విరావతోఽప్యైశ్రవః కల్ప
వృక్షాదిశ్రేష్ఠజాతీయవస్తుభిః హేతుభిః, న తుతుఘస్తుష్టిం న ప్రాపుః - మగనసమయ ఇతి
శేషః, కథా, విధ్యత్సన్నాని భీమం * 'భీమాదయోఽపాదాన' ఇత్యపాదానాథే భియః
మప్రత్యయ ఔచాదికః-కథాభూతం యద్విధం కాలహూటాఖ్యం-లేన హేతునా తస్మా
దిత్యర్థః, భీతిం, న భేజరే న ప్రాపురితి ధైర్యాతిశయోక్తిః. * విషేణ్యత్ర 'భీతార్థానాం
భయహేతు రి'త్యపాదానే షష్ఠ్యుక్త్యా భావ్యం - కథాఽపి హేతువ్యూత్ర వివక్షయా
ఽయం నిర్దేశఇతి మన్తవ్యం, కిం తు, సుధా మమృతం-విరా * 'వృధ గ్నివే' త్యాది
ద్వితీయా, విరామ మవసానం, న ప్రయయ్యి మగనాదితి శేషః-నుభోత్పత్తిం వినా న
విరతా ఇత్యర్థః-అనేన శీలసంపత్తిరుక్తా, కథాహి-ధీరా మనస్వినః, నిశ్చితార్థా, న్న విర
మన్తి విరామం న ప్రాపువన్తి-కిం త్యాఫలాదయం ప్రయతస్త వివేక్యర్థః. అతో ధైర్య
శీల సంపన్నానాం దేవానామపీదం యుక్త మేవేతి భావః. * 'జుగున్సా విరామే' త్యా
దిరా షష్ఠ్యుక్తి. * 'వ్యాజ్ఞుభ్యో రమ' ఇతి షరస్తేపదమ్.

అర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః. వృత్తముపజాలిః.

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహాభేః=గొప్పసముద్రముయొక్క, రత్నైః=(కౌస్తుభము
మొదలగు) మణులచేత (లేక, 'రత్న' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమయినందున విరావతము,
ఉపైశ్రవము, కల్పవృక్షము మున్నగు శ్రేష్ఠవస్తువులచేత), న తుతుఘః=సంతోషింపరై;
భీమవిషేణ=భయంకరుగు (కాలహూట) విషముచేత, భీతిం=భయమును, న భేజరే =
పొందరై; సుధావిరా=అమృతములేక (అమృతము లభించక), విరామం=మానుటను,
'న ప్రయయ్యి=పొందకపోయిరి. (అమృతము పుట్టినదియనుచు బిలువచుచు నే యిందీరి అనట.)
ధీరాః=పూనికగలవారు, నిశ్చితార్థాత్ = పూనికొనిన మోక్షమును యిది, న విరమన్తి=
విరమింపరు.

తా. అమృతమునకై పాలసూర్యమును ఒలింపుచున్న దేవతలు
అందలిరత్న లాభమునకు సంతోషింపక అందు పుట్టినకాలహూటవిషంబు

నకు భయపడక అమృతము కలుగునంతదనుక తమపట్టును వదలరైరి,
ధీరు లెప్పుడు తాము దలంచినకార్య మగునంతవఱకు ప్రయత్నమును
వదలరు.

తే. తనిసిరే వేల్పు లుదధిరత్నములచేత
వెఱచిరే ఘోరకాళోలవిషముచేత
విడిచిరే యత్న మమృతంబు ॥ వొడముదనుక
నిశ్చితార్థంబు వదలరు ॥ నిపుణమతులు.

అవ. ఉక్తమాదుల ధైర్యతారతమ్యమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్న భయేన నీచైః
ప్రారభ్య విఘ్ననిహతా విరమన్తి మథ్యాః,
విఘ్నేర్దుహుర్దుహురపి ప్రతిహన్యమానాః
ప్రారబ్ధము త్రమగుణా న పరిత్యజన్తి.

72

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థంసీచాదివృత్తికథనద్వారా ద్రథయతి—ప్రారభ్యకథి—
నీచైరథమి, విఘ్నేభ్యోఽన్తరాయేభ్యో-యద్యయం తేన హేతునా, న ప్రారభ్యతే
ఖలు-నోపక్రమ్యతే కార్యమితి శేషః-ని. 'విఘ్నేఽన్తరాయః ప్రత్యూహా' ఇత్యమరః,
మథ్యాః మథ్యమాస్తు, కార్యం ప్రారభ్యోపక్రమ్య, విఘ్నే - విహతా విహ్వలీకృతా,
స్వన్తో, విరమన్తి, విరతా భవన్తికర్థః, ఉక్తమాః ఉక్తప్రస్తావైః - గుణా ధైర్యశీలాదయో-
యేషాం తే తథోక్తాః పురుషక్రేష్టాస్తు విఘ్నే, దుహుర్దుహుః పానఃపున్యేన, ప్రతి
హన్యమానాః జన్ముజ్యమానా, అపి, ప్రారబ్ధముపక్రాంతం కర్త, న పరిత్యజన్తి; అతః కాల
గుంటుడబాసలాదివిఘ్నాద్యుపమాతత్వేఽపి ఉక్తగుణసంపన్నతయా దేవానాం సుఖో
త్పత్తిపర్యంతం మథనం యుక్తమితి శ్లోకద్వయస్యాపి తాత్పర్యమ్. అత్ర ప్రకరణే కృత
చిద్ ధైర్యస్య కృతచిచ్ఛీలస్య కృతచి దుభయస్యాపి ప్రాధాన్యనిర్దేశ ఇతి ద్రవ్యవ్యవ్-
'మనసో నిర్వికారత్వం దైర్యం సత్సత్వసి హేతుష్యి' త్యుక్తలక్షణం దైర్యం - శీలం తు
నియతకులౌచికస్వభావ ఇతి వివేకః. 'శీలం స్వభావే నద్వైతా' విక్రమభిధానాత్.

వసన్తలికావృక్షమ్.

టీ. నీచైః = అధములచేత, విఘ్నభయేన = విఘ్నములవలన భయముచే (విఘ్న
ములు గలుగు ననుభయముచే), న ప్రారభ్యతే = (వని) ఆరంభించుటడదు; మథ్యాః =
మథ్యములు, ప్రారభ్య = ఆరంభించి, విఘ్ననిహతాసన్తః = విఘ్నముచేఁ జెఱుకుటడిన

వారై, విరమయి=(వదిలి) కూనుదురు. ఈ త్రమగుణాః=మంచిగుణములుగలవారు, విష్ణుః= అటంకములచే, మునుర్ముహుః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాః=మిక్కిలికొట్టబడుచున్నవారై నను, ప్రార్థం=ఆరంభించబడినదానిని, న పరిత్యజంతి=వదలదు.

తా. అధములు విఘ్నములు సంభవించునని కార్యము నారంభింప వెఱుతురు. మధ్యములు ఆరంభించి విఘ్నములు వచ్చినప్పుడు వదలెదరు. ధీరు లెన్నిపర్యాయము లెట్టివిఘ్నములువచ్చినను తాము పట్టిన కార్యమును విడువరు.

కా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నాయాసం త్రస్తులై
 యారంభించి పరిత్యజింతు రురువిఘ్నాయత్తులై మధ్యముల్
 ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచుకౌఠ్యత్వన్నతోత్సాహు లై
 ప్రార్థార్థము లుజ్జగింపరు సుమీః ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్.

అవ. కార్యాద్ధి సుఖదుఃఖములను బరిగణించక పనిచేయు ననుచున్నాడు:—
 స్తో. క్వచిత్పృథ్వీశ్యయ్యః క్వచిదపి చ పర్యజ్ఞశయనః
 క్వచిచ్ఛాకాహరః క్వచిదపి చ శాల్వోదనరుచిః,
 క్వచిత్కన్ధాధారీ క్వచిదపి చ దివ్యాహ్నురధరో
 మనస్వీ కార్యాధీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్.

73

వ్యా. అథోక్తగుణంపన్నస్య కృచ్ఛాకృచ్ఛయోర్దక్షిణసఖాపరిగణనయా కార్యసాధనత్వమాహ—క్వచిదితి.—క్వచిత్కుత్రచిద్దేశే కాలే వా, పృథ్వీశ్యయ్య యస్య న తథోక్తః - కఠినతరపథజ్ఞతశయనోఽపీత్యర్థః, క్వచిచ్ఛాక హంస తూలికాతల్పే - శయనం స్వాహా - యస్య న తథోక్తః - మృదులతరకయ్యోఽపీ త్యర్థః - ని. 'శయనం మచ్ఛా పర్యజ్ఞ పల్యజ్ఞోః ఖట్వయా నమాః' - 'స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాహ' ఇత్యుభయత్రాఽవ్యవరః, క్వచిచ్ఛాక వివాహరో యస్య నీరసాహారోఽపీత్యర్థః, క్వచిచ్ఛాకాల్వోదనే కాల్యన్నే-రుచిః స్వాదో యస్య న తథోక్తః - 'షడ్రసోపేత మృష్టాన్నభోజనసంతుప్తోఽపీత్యర్థః, క్వచిత్కన్ధాం జీర్ణవస్త్రశకలనిర్మితా చ్ఛాదనం ధారయతీతి కన్ధాధార్యపి, క్వచిచ్ఛా దివ్యాహ్నురధరః కనక్కనకపీతాహ్నురధరోఽపి, కార్యాధీ కార్యనిష్పత్త్యభిలాషీ-అర్థః అభిలాషః-కద్వానధీ విగ్రహః.
 * 'కృద్వృత్తే ప్రధితవృత్తి ర్భవీయ నీ'తి మహాభాష్యే, మనస్వీ మహామనాః ధీరః
 * ప్రశంసాయా మినిః, పృథ్వీశ్యయ్యాదినా దుఃఖం చ న గణయతి, పర్యజ్ఞశయ

నాదినా సుఖం చ న గణయతి, కింతు సుఖదుఃఖయోస్సమాసావస్థయైవ కార్యసాధన
కర్తృణో భవతీత్యర్థః.

టీ. క్వచిత్=ఒకచోట (లేక ఒకప్పుడు), పృథ్వీశయ్యః=భూమియే పలుపుగాఁ
గలవాఁడును, క్వచిచ్ చ, పర్యంకశయనః=పట్టెమంచమునఁ బరుండుటగలవాఁడును;
క్వచిత్, శాకాహారః=కూరగాయ లాహారముగాఁ గలవాఁడును, క్వచిత్-చ, శాల్యాదన
రుచిః=శాకాహారమునందు, రుచిః=రుచిగలవాఁడును; క్వచిత్, కంఠాధారీ=
బొంతను వేసికొన్నవాఁడును, క్వచిత్-చ, దివ్యఅంబరధరః=అపారమైన వస్త్రములను
ధరించినవాఁడును; (అగు) కార్యార్థి=కార్యమునుగోరు, మనస్వీ=గోవుచునప్పుగలవాఁడు,
దుఃఖంచ=దుఃఖమును, న గణయతి=లేకొనఁపఁడు, సుఖంచ=సుఖమును, న (గణయతి)=
లేకొనఁపఁడు.

తా. కార్యార్థి యగుధీరుఁడు వీలునుపట్టి ఒకచోట భూశ
య్యయు, ఒకచోట పరుపులయందు శయనించుటయు, ఒకతావున శాయ
గూరల సారగించుటయు, ఒకచోటను శాల్యాదనంబు నేవించుటయు,
ఒకతావున బొంతగుడ్డను కట్టుకొనుటయు, ఒకచోట పీతాంబరముల
ధరించుటయుఁ గలిగియుండును. కాని కష్టములు వచ్చినవని దుఃఖమును
గాని సుఖము వచ్చినదని సంతోషమునుగాని పొందఁడు.

మ. ఒకచో నేలను బస్వలించు నొకచో శ నొప్పురుఁ బూసెజ్జవై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో శ నుత్కృష్టశాల్యాదనం
బొకచోఁ బొంత ధరించు నొక్కొకతటికై శ యోగ్యాంబరశ్రేణిలే
క్కకు రానీయఁడుకార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబు సుఖంబు మదిక.

అవ. ధీరులెప్పుడును శ్వాయమార్గమును వదలరని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిన్దన్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువన్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతు వా యథేష్టం,
అదైవ వా మరణమస్తు యుగాన్తరే వా
శ్వాశ్చ్యుత్పథః ప్రచలన్తి పదం న ధీరాః.

74

వ్యా.—అథ ధీరాః లోకకన్దా స్తులి ప్రాప్తా అపి శ్వాశ్చయమార్గాన్న శ్రశ్యన్తీ
త్యాహ—నిన్దన్తిన్తి. —నీతినిపుణా నయవిశారదాః, నిన్దన్తు, కథంచిద్దూషయన్తు, వా
ఇతి అథవా, స్తువన్తు భూషయన్తు వా, లక్ష్మీ స్సంకల్, సమావిశతు ప్రాప్నోతు, వా

ఉక, యథేష్టం నిర్దళం, గచ్ఛతు వా, అద్యై వేదానీ మేవ; మరణం నిధన, మస్తు
వా, ఉత యుగా నరే కల్పానరే వాఽస్తు, తథాఽపి, ధీరా ధైర్యకాలినః, స్వాధ్యాయా
స్వాధ్యాయా దనపేతా, త్పథో మార్గాత్, పద మేకపాదవిన్యాసమాశ్రమపి, న ప్రవిచ
లన్తి న భ్రశ్యన్తి, తేషాం స్వాధ్యయమార్గాపరిత్యాగ ఏవ చరమాగ్ధో న నిష్ఠాన్తుత్యాదిరితి
భావః.

టీ. నీతినిపుణాః = నీతియందు నేర్పరులైనవారు, నిందంతు = దూషింతురుగాక !
యదివాఃకాదేని, స్తువంతు = పొగడుదురుగాక ! లక్ష్మీః = సంపద, సమావికతువాఃకలు
గునుగాక ! యథేష్టమ్ = ఇచ్చవచ్చినట్లు, గచ్ఛతువా = పోవునుగాక ! మరణం = చావు,
అద్యవివవాఃఇచ్చడేకాని, యుగ అన్తరేవా = జీతాకయుగమునందుఁగాని, అన్తుఃకలు
గునుగాక ! ధీరాః=దిట్టలు, స్వాధ్యాయాత్ = స్వాయములేనిదిగాని, పథః=మార్గమునుండి,
పదం=అడుగు (మాశ్రమమారమైనను), న ప్రవిచలన్తి=తొలఁగరు.

తా. నీతివేత్తలు నిందించినను భూషించినను సంపదలు వచ్చినను
పోయినను మరణమిప్పుడే కలిగినను కల్పాంతరమునకుఁ గలిగినను ధీరు
లయినవారు స్వాధ్యయమార్గమును దాటి ఒక అడుగునైనను పెట్టరు.

కా. నీతి ప్రాధవిహారు లై ననిపుణుల్ నిందింపనీ మెచ్చనీ
భ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ శ గాఢంబుగా సాగనీ
ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతిమైఁ శ గానీ యుగాంతంబునకే
నీతిశ్లాఘ్యుపదంబు దప్పరు గదా శ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్.

అవ. ధీరుని లక్షణమును, ధీరుని మహిమయుఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

క్షిప్తే, కాన్తాకటాక్షవిశిఖా నఖి నన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి శోషకృశానుతాపః,
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్నమిదం స ధీరః.

75

వ్యా.—నను శో ధీరస్య వాకిం సాధయతీత్యాశక్యహ—కా న్తేతి.—యస్య
చిత్తం, కాన్తాకటాక్షః -

‘యద్గతాకటాక్షాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనం,
తారకాయాః కళాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.’

ఇతి భావప్రకాశోక్తలక్షణలక్షిత కామిన్యపాక్షాలోకనాని - త వివ విశిఖా బాణా,
న లునన్తి న భిద్ధన్తి న సమైహాయన్తితి యావత్, తథాశోషకృశానుతాపః శ్రోధాగ్నిసం

తావత్స. న నిర్దహతి న వ్యాకులయతి, తథా భూరయో బలవత్తరా - విషయాః శబ్దా
దీప్తియాభావత్స. లోభః పరస్వాదహరణే ప్రయత్నః; ఏతేన కామాదయోఽప్యవ
లక్ష్యస్తే - తథా చ-లోభా ఏవ పాశా రజ్జవత్స - బంధనహేతుత్వాత్తేషాం పాశత్వా
రోపణం, న తర్హన్తి తృష్టాయుక్తం న మర్హన్తి - కర్హన్తితి పాతే న స్వాయత్తీమర్హన్తి
తర్హః, న ధీరః కృత్స్నమశేషం, లోకత్రయం స్వర్గానిలోక ప్రతయమపి, జయత్యాత్మా
ధీనం కరోతీతర్హః, తస్య న కించిదప్యసాధ్యమితర్హః.

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, కాస్తా...విశిఖా-కాస్తా = ప్రియు
రాలియొక్క, కటాక్షవిశిఖాః = క్రేగంటిమాపులనెడి బాణములు, న ఖనంతి = గ్రుచ్చు
వో; ('బునంతి' అనుపాదమున—భేదింపవో,) కోప...తాపః-కోప = కోపమనెడి,
కృశాను = నిష్పయొక్క, తాపః = సంతాపము, న నిర్దహతి = తగులబెట్టడో (కలతఁ
బెట్టడో), భూరివిషయాః చ-భూరి=అనేకములగు, విషయాః = (శబ్దపుర్వాని) విషయ
ములు, లోభపాత్రైః = ఆశలనెడు త్రాళ్లచే; న కర్హన్తి = లాగవో, నఃధీరః = ఆధీరుడు,
కృత్స్నం = సమస్తమైన, లోకత్రయం = (స్వర్గము, మర్త్యము, పాతాలము అను)
మూడులోకములను, జయంతి=గెలుచును.

తా. ఎవనిమనస్సు కామినులమూపు లనుబాణములచే ఊతము
కాదో, ఎవనివ్యూదయమును కోపాగ్నిదహింపదో, ఎవనిమనస్సు అత్యాశ
యనుపాశములచే లాగఁబడదో అట్టిధీరుడు ముల్లోకముల జయించును.

ఉ. మానవతీకటాక్షశితకూర్మణముల విదలింపఁ జాల వె
వ్యానిమనంబు కోపమయవహ్ని దహింపదు లోభపాశసం
తానము మాల్వచందనవీతానములుకా వెత నేయ నోప కె
వ్యానివశంబునకా మెలఁగురవాఁడు జయించు జగంబు లన్నియుకా.

అవ. ఎప్పుడును సహజమగు ధైర్యగుణమును మాన్వలేమని చెప్పుచున్నాడు:—
శ్లో. కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తైర్నశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమాద్యం,
అధోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నిర్వాధఃశిఖాయాతి కదాచిదేవ,

వ్యా.—ధైర్యగుణస్యోక్తాః కథించిదపి న యుజ్యత ఇతి సదృష్టాంతమాచా—
కదర్థితస్మిన్—మత్సితోఽర్థః కదర్థ * 'కోః కక్షత్పురుషేషు చీ'తి ఋశబ్దస్య కదా
దేశః. కదర్థిత్యర్థః కదర్థితః - తస్య సీతైః కృతస్యాపి సతః, ధైర్యేణ వృత్తి ర్నర్హనం
యస్య తస్య సంబంధి ధైర్యమేవ గుణః, ప్రమాద్య మధః కర్తం, న శక్యతే; క్ష, దృ

ప్రస్తావన :- అధోముఖస్య కృతస్యావాఙ్మఖోకృతస్యాపి సతో, వహ్నో, శిఖా జ్వాలా, కదాచిదేవ కదాచిద, స్వధో న యాతి - కింతూర్ధ్వమేవ ప్రసరితీత్యర్థః, తద్దగ్ధీరస్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః. ఉపజాలిపుత్రమ్.

టీ. కదర్థితస్య అపి = తక్కువవాఁడుగాఁ జేయఁబడినను, ధైర్యవృత్తేః = ధైర్యముతోడి పరస్పరగలవానియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమగుణము, ప్రమాదమ్ = తుడిచివేయుటకు, నశక్యతేహి = వలను పడదునుమా! (ఉదాహరణమేమనః) — అధోముఖస్య = తలక్రిందు, కృతస్య అపి = చేయఁబడినవాఁడైనను, వహ్నో = నిప్పుయొక్క, శిఖా = జ్వాలా, కదాచిత్ ఏవ = చికానొకప్పుడు సైతము, అభిః = తల) క్రిందుగా, న యాతి = ప్రసరింపదు.

తా. ధైర్యవంతునికి ఎట్టిమగ్గము సంభవించినను అతని ధైర్యమును పోఁగొట్టుట అసాధ్యము. అగ్నిని తలక్రిందుగా పెట్టినను అగ్నిజ్వాల యూర్ధ్వముగనే ప్రసరించునుగాని అధోముఖముగ ప్రసరింపదు.

తే. నియతిచేతఁ గదర్థితం १ డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మాత్రపుంగఁ దరమె
క్రిందు నేయంగఁ బడినట్టికృష్ణపథుని
కీల యెంచిన మీఁదుగాఁ १ గెరలుఁ గాదె.

అవ. మంచినడపడిని చెఱుపుకొనటకంటె మరణమే మేలనుచున్నాఁడు;—

శ్లో. వరం తుక్టాచ్చుక్టాద్ధరుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాఽయం కాయః కఠినదృఢవస్త్రే విదలితః,
వరం న్యస్తోహస్తః ఘణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్నా పాతస్తదపి న కృతః శీలవిలయః.

77

వ్యా.—మరణోద్వోగో వా వరం న తు శీలవిలయ ఇత్యాహ—వరమితి.—
అయం కాయో దేహః గురుశిఖరిణోఽత్యున్నతపర్వతస్య శృక్లోత్పక్టాచ్చుక్టోపరి
భాగాత్కావ్యపి కస్తింశ్చిద్విషమే వికటే, కఠినదృఢవస్త్రే కర్మశపాషాణాస్తరాశే,
పతిత్వా, విదలితః కఠితశ్చే, ద్వరం మసాక్పీయం, తథా హస్తస్తీక్ష్ణదశనే విషాన
లాగ్రదంష్ట్రే, ఘణిపతే - ముఖే వస్త్రే, న్యస్తశ్చే ద్వరం, తథా వహ్నా పాతోఽగ్ని
ప్రవేశోఽపి, వరం, కిం తు శీలవిలయస్సత్సభావత్కాగః, కృతశ్చే తదపి పర

మపి మనాస్వియ మపి, న భవతీత్యర్థః, ప్రాణప్రయాసేఽపి శీలం న త్యాజ్యమితి తాత్పర్యం - 'దైవా ద్వ్యుతే వరః శ్రేష్ఠేలిప్స క్షీలం మనాస్వియ' ఇత్యుక్తరః,

టీ. ఆయంకాయః=ఈశరీరము, గురుశిఖరిణః=పెద్దకొండయొక్క, తుంగాల్= ఎత్తైన, శృంగాల్=శిఖరమునుండి, (శృంగోత్సంగాల్ - అనుపాతమున శిఖరముయొక్క ప్రభాగమునుండి, అనియర్థము.) క్వఅసి=ఓకానొక, విషమే=పొద్దుతగ్గులుగల (చదునుగాలేని), కఠినదృవల్ అస్తే=గట్టి తాతియంచున, పలిత్వా=పడి, విదళితః=నష్టా నుజ్జయినది (అగుట) వరం=కొంచెము మేలు; హస్తః=చేయి, తీక్షణతః=వాడికోరికలు గల, ఫణిపతిమథే = ఆదిశేషుని నోటియందు; న్యస్తః=పెట్టబడినది (అగుటయైనను), వరః; పవక్వా=నివ్వలో, పాతః = పడుట, వరః; తల్ అసి=అట్లైనను, శీలవిలయః= మంచినదవడియొక్క నాశము, నవరః=కొంచెమైనను మంచిదిగాదు.

తా. ఎత్తయిన పర్వతశిఖరమునుండి కఠినమయిన తాతిమీఁద పడి దేహమునువదలుటయు, భయంకరములగు విషజ్వాలల వెళ్లగ్రక్కు కోరులుగల ఆదిశేషుని నోటియందు చేయినిపెట్టుటయు, అగ్నియందుఁ బడుటయు ఇవి ఒకపక్షమున మేలనవచ్చును గాని సత్స్వభావమును విడుచుటమాత్రము మేలుగాదు.

చ. ఉరుతరపర్వతాగ్రముననుండి దృఢం బగుతాతిమీఁద స త్వరముగఁ ద్రెల్లి కాయము హారంబుగఁ జేయుట మేలు గాలిమే పరిదొరవారఁ గేలిడుట ॥ బాగు మాతాశనమధ్యపాతమున వరమగుఁ జారుశీలగుణవర్జన మ్హము గాదు చూడఁగన్.

అవ. శీలవంతునకు బాధకములుగూడ సాధకములగుచున్న పనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. వహ్నిస్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్తై కా న్నేరః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కురజ్జాయతే, వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షాయతే యస్యాశ్చేఽఖిలలోకవల్లభతమం శీలం సమున్మిలతి. 78

వ్యా...నస్వేవం శీల స్వాత్యస్తావశ్యకత్వ ముక్తం, తద్భావే శో లాభ ఇత్యాశక్త్యామామాహ-వహ్నిరితి.-తిస్య పుంసః, వహ్నిర్దాహశోఽపి భావః, జలాయతే జలమివాచరతి - తద్వచ్చితలా భవతీత్యర్థః * 'కర్తుః కృత్వలోప శ్చేతి కృత్' * 'అకృత్సార్వభౌమకయోరి' తి దీర్ఘః - ఏవం సర్వత్ర యోజ్యం

జలనిధిద్వస్తరోఽపీతి భావః, కుల్యాయతే అల్పనదీవాచరతి, తస్యేతి సర్వత్రాన్య
యోఽవగత్తవ్యః, తక్షణాత్తస్మిన్నేవ ఊణే - న తు విలప్యేనేత్యర్థః, మేరుః
స్వల్పశిలాయతే అల్పద్వదదివాచరతి, మృగపరిస్సంహః - హింస్రోఽపీతి భావః,
సద్యః కురణ్ణాయతే హరిణ ఇవాచరతి, వ్యాళస్సర్పః - విషరోఽభీషణోఽపీతి
భావః, మాల్మగుణాయతే పుష్పస్రగివాచరతి, విషమేవ-రసో ద్రవః ప్రాణత్రయా
సహేతుగితి భావః, పీయూషవర్షాయతే అమృతపృష్ఠిరివాచరతి, కస్యేత్యాకాణ్డాయా
మాహ—యస్య పుంసోఽక్షేఽఖిలలోకానానుశేషశానాం - పల్లభితరమత్యంతమనో
హరం, శీలం సత్త్వభావః, సమున్మిలతి సముల్లసతి, తస్యేతి సంబద్ధః, శీలంవన్నస్య దుఃఖ
హేతవోఽసి సుఖహేతవ వివ భవన్తి, ఆయమేవ పరమలాభ ఇతి భావః.

ఆత్మ కృతిర్ధాదౌపమ్యుక్త తీతేరుపమాభేదః-

‘ఇవాచిలోపే ద్వివిధేణములి కృచి చ కృశి,

తథా వాక్యే సమానే చ సత్త్వభైషా ప్రకీర్తితా.’ ఇతి.

(ఏషా ఉపమేత్యర్థః.)

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, ఆంగే=దేహముడు, అఖిల...తనం-అఖిలలోకం=సమస్త
జనులకును, పల్లభితరం=మిక్కిలి యిష్టమైన, శీలం = మంచియూచారము, సమున్మిలతి=
ప్రకాశించునో, తస్య=వానికి, వహ్నిః=అగ్ని, జలాయతే=నీటివలెనగును. జలనిధిః=సము
ద్రము, కుల్యాయతే=చిన్నకాలువవలెనగును. తక్షణాత్=అక్షణముననే, మేరుః=మేరు
చర్మతము, స్వల్పశిలాయతే = చిన్నతాయివలెనగును. మృగపరిః = సింహము, (మిగుల
క్రూరబౌతువైనను) సద్యః = వెంటనే, కురంగాయతే = లేడివలెనగును. వ్యాళః=త్రాచు,
(మహావిషము గలిగి బుసకొట్టుచున్నదైనను) మాల్మగుణాయతే = పూలదండదారము
వలె నగును. విషరసః = విషరూపముయిన ద్రవము, పీయూషవర్షాయతే = అమృతంపు
వానవలెనగును.

తా. ఎవడు సత్త్వభావము కలిగియుండునో, అట్టివానికి అగ్ని
జలమునలె చల్లగను, మేరుపర్వతము చిన్న తాతివలెను, సింగము జింక
వలెను, సర్పము పూలమాలవలెను, విషము అమృతమువలెను అగును.

చ. అతనికి వార్ధి కుల్య యగు శ నగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం
చితశిలలీల నుండు మదఃసింహము జింక కైఱంగుం దాల్చు గో

పితృభిః పూలదండ యగుః భీష్మవిషంబు సుధారసం బగున్
క్షీణి జనసమృతం బగుసుశీల మ దెవ్వనియందు శోభిలున్.

అవ. శీలవంతుల కెప్పుడును సంతాపము గలుగ దనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః క్షీణోఽప్యపచీయతే పునశ్చన్ద్రః,
ఇతి విమృశ స్తస్యన్తః సస్తస్యన్తే న విప్లుతా లోకే. 79

వ్యా.—అక్షైషాం కదాఽపి సంతాపో న ప్రవర్తత ఇత్యాహ—ఛిన్నఇతి.—
తరుః ఛిన్నస్సన్నపి, పురా, రోహ త్యుద్గచ్ఛతి, చన్ద్రః, క్షీణః కృష్ణపక్షే దినక్రమేణ
కృశస్సన్నపి, పునరుపచీయతే ప్రవర్తతే, ఇత్యేవం, విమృశన్తే మనస్యనుసందధానా
స్యన్తః శీలసంపన్నా, లోకేషు బహుజనేషు, విష్ణ్వేషు విష్వాలేషు సత్సప్తి, న సంతప్యన్తే,
కిం తు తరుచన్ద్రోదృష్టాన్తే నాభివృద్ధి మాశంసన్త ఏవ సస్తి త్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. తరుః=చెట్టు, ఛిన్నః=అపి = నశించిపోయినదయ్యెను, పునః = మరల, రోహతి =
ఎదుగును. చంద్రః = చంద్రుడు, క్షీణః=అపి = నశించిపోయినదయ్యెను, పునః = మరల,
ఉపచీయతే = పెరుగును. ఇతి=అని, విమృశన్తః = విమర్శించుచు, సంతః=పెద్దలు, (శీల
వంతులు), లోకే=లోకమందు, విప్లుతాః=సంతః = కష్టమునొందినవారై, న సంతప్యన్తే =
సంతాపము (దుఃఖము) నొందరు.

తా. సజ్జనులు, ఛేదింప బడిన వృక్షము మరల అంకురించుటయు,
క్షీణించిన చంద్రుడు మరల వృద్ధిపొందుటయుఁ గాంచుచున్నవారలయి
తమకు దుఃఖము కలిగిన సమయమున సంతాపము నందరు.

తే. ఖండితం బయ్యు భూజంబు శ వెండి మొలచు

క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధి శ జెందు సోమఁ

డివ్విధమున విచారించి శ యొడలు దెగిన

జనములకు దాప మొందరు శ సాధుజనులు.

అవ. శీలమే సమస్తమునకు భూషణ మనుచున్నాడు:—

శ్లో. విశ్వరూప్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞానసోమశతమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య సాత్రే వ్యయః,
అక్రోధస్తపసః క్షమా ప్రభవితుర్ధ్వస్య నీర్వాణజతా
సర్వేషామపి సర్వకారణమిదం శీలం పరం భూషణమ్.

వ్యా.—శీలమేవాశేషభూషణ మిత్యాహ—విశ్వరూపస్యేతి—విశ్వరూపస్య స్యా
 మ్యస్య, సుజనతా విభూషణం-న తు దోర్జన్యం, కౌర్యస్య విక్రాంతశ్వస్య వాక్సంయమో
 వాజ్ఞీయమో, భూషణం న త్వసంబద్ధప్రలాపిత్యం, జ్ఞానస్య కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకస్యాత్
 విషయకస్య వా, ఉపశమో విషయోపరతిః, విభూషణం న తు లోలుపత్వం, శ్రుతస్య
 శాస్త్రస్య, విషయో విభూషణం-న తు గర్వోద్రిక్తతా, విత్తస్య పాలే వ్యయః సత్పాలే
 ప్రతిపత్తిః, విభూషణం - న తు విటనటాపిష, తపసశ్చాప్తాయాదే రక్రోధః క్రోధ
 రాహిత్యం * క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽసి సఖో సమాస ఇవ్యతే, విభూషణం - న తు
 కోపశీలత్వం, ప్రభవతుః సమర్థస్య, యమా సహిష్ణుత్వం, భూషణం - న తూచ్ఛండతా,
 ధర్మస్య సత్పాత్రదానస్య, నిర్వాజితా వ్యాజరాహిత్యం, విభూషణం - న తు ద్రవ్య
 నాశదుశ్శిఖా, తథా సర్వకారణం విశ్వరూపి సమస్తనిదాన, మిదం పూర్వోపవర్తిత
 మేవ శీలం, సర్వేషా మపి సర్వపుంసాం, పరం సౌజన్యావ్యపేక్షయాఽభ్యుత్పన్నం,
 భూషణమలంకారః. ఆతస్సర్వథాఽపి శీలమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యమ్.

టీ. విశ్వరూప=దొరతనమునకు, సుజనతా = మంచితనము, విభూషణం = ఆలం
 కారము; కౌర్యస్య=పరాక్రమమునకు, వాక్ సమయమః=మాటనియతి (అనగా: ఆసంబద్ధ
 ప్రలాపములాడకుండుట), విభూషణం; జ్ఞానస్య=తెలివికి, ఉపశమః=కాంతి, విభూషణమ్;
 శ్రుతస్య=శాస్త్రమునకు (వినికీ), విషయః=అణఁతుప, విభూషణం; విత్తస్య=ద్రవ్యమునకు,
 పాలే=యోగ్యునివిషయమై, వ్యయః=కర్పు పెట్టుట, విభూషణం; తపసః = తపస్సునకు,
 ఆక్రోధః=క్రోధములేకుండుట, విభూషణమ్; ప్రభవతుః = సమర్థునకు, యమా = పీర్పు,
 విభూషణమ్; ధర్మస్య = ధర్మమునకు, నిర్వాజితా = దంబములేకుండుట, విభూషణమ్,
 సర్వకారణం=అన్నిటికిమూలమగు, ఇదంశీలం = ఈమంచిపడవడి, సర్వేషాంఅపి=అన్ని
 టికిని, పరం=ఉత్కృష్టమైన, భూషణం=ఆలంకారము.

తా. సంపదలు కలిగి సుజనుఁడుగ నుండుటయు, శరారుఁడై
 మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానముండి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు,
 విద్యావంతుఁడై విషయముకలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్పాత్ర
 యందు వినియోగించుటయు, తపస్వియై కోపము లేకుండుటయు, సమ
 ర్థుఁడై ఓర్పుండుటయు, నెపము లేక ధర్మము నొనర్చుటయు ఇవన్నియు
 వానికి ఆలంకారముతో సమానము.

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికిఁ
మానము నీతి విద్యకు శరణుంబు సుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికి
దానము దాల్చి శక్తికిని సభర్తనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ.

ఇది నీతిశతకమునందు ధైర్యపథతివర్ణన మను

ఎనిమిదవదశకము.

దైవపద్ధతి

ఆవ. ధైర్యశీలములు దైవాయత్తము లగుటవలన, నాపద్ధతులు నిరూపించిన పిదప
దైవపద్ధతిని నిరూపించుచు “పౌరుషముకన్న దైవమే బల” మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః నైనికాః
స్వర్లో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రైరావణో వారణః,
ఇత్యాశ్చర్యబలాన్వితోఽపి బలభిద్యుగ్నః పరైః సజ్జరే
తద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ ధిగ్ వృథాపౌరుషమ్.

వ్యా.—ఆళ ధైర్యశీలయోరపి దైవాయత్తత్వాత్సమీపానంతరం దైవ
పద్ధతి నిరూపయతి—నేతేతి.—యస్య బలభిద్య, నేతా శిక్షకః హితాహితోపదేశ
కర్తా, బృహతాం వాచాం పరిష్కృహస్పతిః - న తు యః కల్పిత * ‘కద్భృహతోః
కరపత్యోశ్చరదేవతయో స్సద్భూతవత్సే’తి సుదాగమ తలాపా, ప్రహరణం
ఆయుధం ప్రహరసాధనం తు, వజ్రం వజ్రాయుధం - పర్వతవక్షచ్ఛేదనేఽప్యుత్పత్తిక
మితి భావః - న తు యత్కించదయోమయం, నైనికాన్సురాః - న తు దుర్బల
తాకికాః, దుర్గం గుప్తిస్థానం, స్వర్గః స్వర్గలోకః - న తు మృత్యావహాదినిర్మితమ్,
ఆనుగ్రహః పరిపాలనతాత్పర్యం, హరేః ఖలు సకలలోకాధీశ్వరస్య విష్ణోః నను-తస్యా
వరజభావేనాపరిష్కృత్వా దితి భావః. న తు క్షుద్రదేవతాయాః, వారణో గజః,
విరావణః న తు యః కల్పితకలధిః, ఇత్యనేన ప్రకారేణ స బలభిద్యన్తి, ఆశ్చర్య
బలాన్వితోఽసాధారణత్వాదన్యుతకరశక్తిసహితోఽపి, సంగరే రణే, పరైర్దా
నవై, ధ్మగ్నో విదారితః, తత్తస్మాత్కారణా, ద్వ్యక్తం స్ఫుటం యథా తథా, దైవ
మేవ, శరణం రక్షకం, నను, పురుషస్య కర్తృ పౌరుషం * ‘హేయనాన్త యేవాపి
భ్యోఽజీ’తి యేవాపిత్వాదన్ - ని. ‘పౌరుషం పురుషస్యోక్తే భావే కర్తృణి తేజ
సే’తి దిక్ష్యః-పౌరుషం పురుషకారం, ధిగ్ధిక్ పౌరుషపుష్కల నిష్కమిత్యర్థః, వృథా

పృథ్వీప్రయోజకత్వాది భావః, ధిగ్గిరి * 'నిత్యనివృత్త్యా' రిత్వాభీష్ట్యై ద్విరుక్తేః, కద్యోగాత్పైరుషమితి ద్వితీయా; అతః పౌరుషస్యాకించిత్కరక్వ మేవాశ్రయణీయ మితి భావః.

“ఉద్యోగినం పురుషసింహమువైతి లక్ష్మీ
దైవం ప్రధానమితి కాపురుషా వదన్తి,
దైవం నిహత్య తురు పౌరుషమాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిధ్యతి కోఽత్ర దోషః!”

ఇత్వాదివచనస్య ఆయమేవ దత్తజలాజ్ఞానిరితి వేదికవ్యుత్ప.

అత్ర సాభిప్రాయవిశేషణత్వా త్పరికరాలంకారః. తదుక్తం.—‘సాభిప్రాయ విశేషణం పరికర’ ఇతి.

టీ. యస్య = ఎవనికి, నేతా = (హితాహితముల) నేర్పువాఁడు, బృహస్పతిః = వాచస్పతియో; ప్రహరణం = ఆయుధము, వజ్రం = వజ్రమో; (వర్జకములరెక్కలు నఱకినను మొక్కపోసిదరి భావము.) నైనికాః = బంట్లు, సురాః = దేవతలొ; దుర్గం = కోట, స్వర్గః = స్వర్గమో; (అనఁగా: మట్టిచే రాళ్లచే గట్టబడినదిగాదనుట) అనుగ్రహః = అనుగ్రహము (పరిపాలనతాత్పర్యము-ప్రాపు) హరేభిరు = విష్ణువుచేతదా? (అనఁగా: విష్ణువే యకనికే తముఁడుగా (ఉపేంద్రుఁడుగా) బుట్టినందుననుట) వారణః = విశుగు, విరావణః = విరావకమో (నముద్రునికొడుకొ); ఇతి = ఇట్లు, అశ్వర్యబలాన్వికతాపి = మిక్కిలి విచిత్రమైనబలముతోఁ గూడుకొనినవాఁడయినను, బలభీత్ = ఇంద్రుఁడు, సంగరే = యుద్ధమందు, పక్షి = శత్రువులచేత (రాక్షసులచేత), భగ్నః = పీడింపఁబడినా. తత్ = కాఁబట్టి, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, దైవం వివ = దైవమే, శరణం నను = రక్షకముకదా! పృథా = పృథ్వీయన, పౌరుషం = పురుషునికృత్యము, ధిక్ ధిక్ = చీచి (మిక్కిలి) నింద్య మునుట).

తా. బృహస్పతి గురువై వజ్ర మాయుధమై దేవతలు నేనలొని వారలయి స్వర్గముకోటయై విష్ణుమూర్తి అనుగ్రహముగలవాఁడై విరావతగజంబుకలిగి ఈవిధంబుగ అశ్వర్యమును కలుగఁజేయు శక్తిగల ఇంద్రుడే శత్రువులచేత యుద్ధమునం దోడిపోయెను. కావున దైవ బలమే ప్రధానముకాని పౌరుష మెందుకును పనికిరాదు.

చ. గురుఁడు గురుండు వాలు శత్రుకోటి సుపర్వులు వాహహినీపతుల్
సురభవనంబు గోట మధుసూదనుఁడున్ సయిదోడు దంటి ది

క్కరిపతి గాఁగ నొప్పుబలభూతియు దాయల కోడె నాజిలో
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్.

అవ. బుధమోక్షములకును, హనివృద్ధులకును దైవమే కారణ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భగ్నశస్య కరణ్ణపిణ్ణితతోర్ధ్వాన్ద్రియస్య తుథా

కృత్వాఋగ్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః,
తృప్తస్తతిశితేన సత్త్వరమసౌ తేనైవ యాతః పథా
స్వస్థాస్తిష్ఠత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ యే కారణమ్. 82

వ్యా — అథ బుధమోక్షయార్థానివృద్ధోక్త్యాపి దైవమేవ కారణమిత్యాహ —
భగ్నేతి. — అఋగ్సామకః కర్తా, నక్తం రాత్రే, వివరం చిలం, కరణన్యైవేతి భావః,
కృత్వా, భగ్నశస్య భగ్నత్వా. భగ్నమనోరథస్య కరణ్ణే పిణ్ణికాయాః-పిణ్ణితా పుణ్ణీ
కృతా - తమర్యస్య తథోక్తస్య - విహారప్రసారకూన్యతయాఽతికృచ్ఛదకామావన్న
స్యేత్కర్తృః, తుథా బుధుత్వావ్యవసేర, మ్హాన్ద్రియస్య వినష్టేన్ద్రియపాటవ్య, భోగినః
సర్వస్య, ముఖే, స్వయమేవదైవవశా, నిపతితః తతోఽసౌ భోగీ, తల్పిశితేన మూషక
మాంసేన, తృప్తస్య, తేనైవ పథా వినరేణ, సత్త్వరం కీమ్రం, యాతః బహిర్నిర్గత్య
జలాయితః, హే జనా ఇతి శేషః, స్వస్థాః స్థిరచిత్తాస్తవ, తిష్ఠత, పతః? వృద్ధౌ యే
చ దైవమేవ, పర ముత్కృష్టం, కారణం, హి, నశ్వస్య, దత్తో మూషకభోగివృష్టానైర
స్వస్థైర్భావ్యం, న తు వృథా పాదప్రేరితి భావః.

టీ. అఋః=ఎఋక, నక్తం=రాత్రిలో, వివరం=(పాముబుట్టలోగిరి) బొక్కను,
కృత్వా=చేసికొని, భగ్నశస్య=భంగ మొందిన (తప్పించుకొనిపోదుననెడి) యాశగలది
కనుకనే, కరండుండితతనోః=బుట్టలలో చుట్టచుట్టబడిన శరీరముగలదై, తుథా=అతిచేత,
మ్హా...స్య - మ్హాన=వాడిన, ఇంద్రియస్య=ఇంద్రియములుగలదై (ఉన్న), భోగినః =
త్రాచుః=బాముయొక్క, ముఖే=నోటిలో, స్వయమేవ=తనంతటనే, నిపతితః=పడినది;
(పిదప) అసౌ=ఈపాము, తల్పిశితేన=అదాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచే, తృప్తస్య=
కడుపునిండినదై, తేనైవ పథావిన = అదారిచే (అనఁగా: ఎలుక చేసినబొక్కగుండనే),
సత్త్వరం=పడిపడిగా, యాతః=పోయినది, స్వస్థాః తిష్ఠత=నెమ్మదిగానుండుండు; హి =
ఏలనఁగా; వృద్ధౌ=మేలునందును, యే=కీడునందును, దైవంవిన=అవృద్ధులమే, పరం=అతి
యమైన, కారణం=కారణము.

తా. ఒకరాత్రియందు ఆహారార్థము యెలుక ఒకపెట్టెకు రంధ్రము చేసి అందులో దూరెను. అంతకుమున్ను ఒకపాము ఆపెట్టె యందుండెను. ఇరకటమువలన దానిదేహము ముద్దయి బయటికివెళ్లుట ఇంక లేదని నిశ్చయించుకొని ఆఁగలిచేత ఇంద్రియపాటవము దప్పి కృశించుచుండెను. ఆయెలుక లోనికి ప్రవేశింపఁగానే సర్పము దానిని భుజించి ఆయెలుకచేసిన రంధ్రమునుండి బయటికి పాటిపోయెను. కౌవున వృద్ధి క్షయములకు దైవమే కారణము. మీరు నెప్పుడిగ నుండఁడు.

ఉ. రాత్రితి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధ మై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి పెద్దయు డస్సినపామువారే సం
పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని పాము దొలంగె బిలంబుతోవనే
యేతటి హనివృద్ధులకు నెక్కటి దైవమ కారణం బగున్.

అప. దైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికిని గలుగు దశను వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథా కన్దుకపాలేనోత్పతత్యార్థ్యః పతన్న పి,
తథా త్వనార్యః పతతి మృత్పిణ్డపతనం యథా.

83

వ్యా.—అథ దైవాయతీకతదన్యయారవస్థామాహ—యథేతి.—ఆర్యో దైవాయతీకః, పతన్నపి పతన్తిత్యార్థాన్నియైర్భవన్నపి, కన్దుకపాలేన దృష్టాన్తేన య, ధోత్పతత్యుచ్చయం ప్రాప్నోతి, తథా తద్వచేన ఆనార్యః మృత్పిణ్డపతనం యథా సాన్ద్యమృత్పాల మివ 'ఇవ వద్వా యథాశబ్దా' నితి దద్వ్యాచార్యానుకాసనాత్, పతతి నిలీనో భవతీత్యర్థః.

టీ. (ఆర్యః=దైవమును నమ్మిన) సత్పురుషుఁడు, పతన్=పడి = (ఏదో కారణము వలన) పడుచు (కర్గుడు)న్నను, కందుకపాలేన = చెండుపాటుగా, ఉత్పతితి = మైకి ఎగయును. తథా=అట్లే, ఆనార్యులు (దైవమును నమ్మని) దష్టుఁడన్ననో, మృత్పిండు పతనంయథా=బంకమట్టిమట్టపాటువలెనే, పతితి=పడును.

తా. చెండు క్రిందఁబడి మరల లేచునట్లు సజ్జనుఁడు హీనస్థితి నందినను వెంటనే ఉన్నతస్థితి నందును. బంటిముద్ద క్రిందఁబడి యల్లె యుండునట్లు దుర్జనుఁడు హీనస్థితి నందిన యల్లె యుండును.

క. కందుకమువోలె సుజనుఁడు

గ్రిందం బడి మగుడ మీఁదికి న్నెగయఁ జూచి

మందుడు మృత్పిండమువలె

గ్రిందం బడి యడఁగి యుండుఁ గృపణత్వమునన్.

అన. దైవబలము లేనివాని కెక్కడను మఖముగలుగదని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఖర్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సస్తాపితే మస్తకే

వాఙ్మద్దేశమనాతపం విధివశాత్తాలస్య మూలం గతః,

తత్రావ్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః

ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవహతకస్తత్రైవ యాన్త్యాపదః. 84

వ్యా.—దైవోపహతస్య న కత్రాపి సుఖప్రాప్తిరీత్యాహ—ఖర్వాట ఇతి.—
ఖర్వాటః స్వభావం ప్రలామశిరస్కుః—ఆప్తభాషాయాం ‘బట్టకలవాడు.’ మస్తకే నిజ
శిరసి, దివసేశ్వరస్య చూర్ణస్య, కిరణైః స్పృతాపితే సతి, అనాకపమాతపహన్యం దేశం
ప్రతి, ద్రుతగతిః శీఘ్రగమనః, గచ్ఛత్, తాళస్య తాళపుడస్య, మూలం గతః తాళా
ధస్తాత్తివతి, తత్ర తాళమూలేఽపి, పతతా పుస్తా ద్దళతా, మహాఫలేన పృథులకర
ఫలేన, అస్య ఖర్వాటస్య శిరః, స్వశిరశ్శబ్దేన పటపటాయమానేన సహితం, సశబ్దం
యథా తథా, భగ్నం విదళితం, నను కుత ఏత దిత్యాశక్యం దైవప్రాప్తికాల్యా
దిత్యాహ—దైవహతకో దైవోపహతః దైవానుగ్రహహన్య ఇత్యర్థః, యత్ర యస్మిన్
దేశే గచ్ఛతి-యం దేశముద్దిశ్య గచ్ఛతి, తత్ర తముద్దిశ్య, వాపద ఉపద్రవా అసి,
ప్రాయో భూమ్న, యాన్తి; కదేతన్నశకభయాద్దాహం విహాయ గచ్ఛతోఽరణ్యే
వ్యాఘ్రగ్రహణమభూదిత్యర్థః, శార్దూలవిక్రీడికమ్.

టీ. ఖర్వాటః = బట్టకలవాడు, దివసేశ్వరస్య=చూర్ణనియొక్క, కిరణైః=కిరణ
ములచేత; మస్తకే = (బట్ట) కల, స్పృతాపితే = మిక్కిలి కాంచబడంగా, అనాకపం =
ఎండలేని, దేశం = చోటును, వాంఛత్ = కోరుచు, విధివశాత్ = దైవవశమువలన,
తాలస్య=తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం=మొవటిని, గతః=పొందినవాడై, తత్ర అపి=అచ్చట
నైతము, పతతా=పడుచున్న, మహాఫలేన= పెద్దపండుచేత, అస్య=వీనియొక్క, శిరః =
శిల, సశబ్దం = (ఫళ్ళును) ధ్వనితోఁగూడునట్లు, భగ్నం = పగులఁగొట్టబడినది, దైవ
హతః=దైవముచే గొట్టబడినవాడు, యత్ర=ఎచ్చటికి, గచ్ఛతి=పోవునో, తత్ర ఏవ=
అచ్చటికే, అపదః=అపదలు, ప్రాయః=తఱచుగా, యాన్తి=పోవును.

తా. బట్టకలవాఁడొకఁడు మథ్యాన్న కాల సూర్యునివేడిమి
చేత తనతల మాడుచుండుటకుఁ దాళఁజాలక నీడగలప్రదేశమును

కోరి తాటిచెట్టు క్రిందికి బోయెను. దైవికముగ అప్పుడా చెట్టునుండి యొకపండు వానితలమీఁదఁ బడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. దైవబలముచాలనివాఁ డెచటికిఁ బోయినను అచటికే ఆపదలన్నియుఁ బోవును.

మ. ధర ఖర్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రథానాంగుఁడై త్వరతోడఁ బరువెత్తి చేరి నిలిచెఁగఁ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ దచ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విచ్చెక్ శబ్దయోగంబుగాఁ బొరి దైవోపహతుండు వోపుకడకుం గ బోవుంగదా యాపదల్.

అవ. దైవమే యన్నిటికన్న బలియనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గజభుజ్జ విహజ్జమబన్ధనం శశిదివాకరయోర్గ్రహపీడనం,
మలిమతాంచ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బలవానితి మేమతిః.

వ్యా.—అలో దైవమేవ బలియ ఇతిమమ మతిః ప్రవర్తక ఇత్యాహ-గతేతి.—
అయం సుప్తార్థః. యతోఽత్యస్త దుర్గ్రహాం గతాదీనాం బన్ధనం, జగత్పరీకాశకయో
స్సూర్యాచంద్రసోః రాహుగ్రహపీడనం, మలిమతాం ప్రాజ్ఞానాం, దరిద్రతామకించ
నత్వం చ, విలోక్య దృష్ట్వాఽపి, అహో ఆశ్చర్యమ్; అతస్సర్వస్యాపి దైవబలియస్త్యం
మన్యే, దైవమేవ మూలమితి తాత్పర్యమ్. ద్రుకపిలమ్మికమ్.

టీ. గజ...భనం-గజ=వినుంగులకు, భుజంగమ=పాములకు, విహంగమ=పక్షులకు,
బంధనం = కట్టును, శశిదివాకరయోః = చంద్రసూర్యులకు, గ్రహపీడనం = (చంద్రునకు
రాహువు, సూర్యునకు కేతువు) గ్రహపీడయు, మలిమతాం=బుద్ధిమంతులకు, దరిద్రతాంచ=
పేదటికమును, విలోక్య=చూచి, (చూడఁగాననుట) అహో=ఓహో! విధిః=దైవము,
బలవాన్ = బలియము, ఇతి = అని, మే = నాయొక్క, మతిః = కలంపు.

తా. బంధింపశక్యముగాని గజసర్పవిహంగములయొక్క బంధనమును, సూర్యచంద్రులకుఁ గల గ్రహపీడయు, బుద్ధిమంతులకు దరిద్రమును చూడ నాదునంబునకు దైవప్రభావము బలవత్తరమని నాయభిప్రాయము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బ్రతులుఁ గ బట్టునడుట

రవిసుధాకరులకు నెన న రాహుబాధ

బుద్ధిమంతులలేమియుఁ గ నొసఁగఁ జూచి
విధి బలాధ్యుఁ డటంచు భావించు మదిని.

అవ. గుణవంతుల కల్పాయువులను కేముట బ్రహ్మయొక్క మూఢత్వ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో: సృజతి తావద శేషగుణాకరం పురుషరత్నమలంకరణం భువః,
తదపి తస్మాదభి కరోతి చేదహహ కష్టమపజ్జితతా విధేః. 86

వ్యా:—ఏవం చేద్విధేరవృజ్ఞతా స్యాదిత్యాశయేనాహ—సృజతీతి.—విధి, రశేషగుణాకరం సకల సద్గుణాశ్రయం, భువోఽలంకరణం మణ్డనం, పురుషరత్నం పురుష శ్రేష్ఠం, సృజతి తావద్విధౌతి ఖలు, తతః కిమత ఆహ—తదపి కథాఽపి సృజన్మపీత్యర్థః. తత్పురుషరత్నం త్విణభి త్విణమాత్రేణ భస్మరం నశ్వరమిత్యర్థః. కరోతి చేత్, విధేః, రవజ్జితతా మాధ్య, మహాహ కష్ట మతి కృష్ణమితి విషాదాంతశయాభిద్యోతకమహాహేతి; కరోతి చేత్తత్పాజ్జిత్యమేవేత్యర్థః, తథా తాదృశపురుషరత్నస్య త్విణభిశ్చేత్వేనైవ నిర్తానాశ్చ అవజ్జిత ఏవ విధిరితి పరమరహస్యమ్: ద్రుతనిలమృతమ్.

టీ. (విధి=బ్రహ్మ) అశేష...కరం-అశేష=సమస్తములైన, గుణ=గుణములకు, ఆకరం = గనియను, భువః = భూమికి, అలంకరణం = అలంకారమునగు, పురుషరత్నం = పురుషోత్తముని, సృజతి తావత్ = పుట్టించునదా! తత్ అపి=అట్లయినను (అట్లు పుట్టించియు), తత్=ఆపురుషోత్తముని, త్విణభంగి=త్విణముగా చచ్చువానినిగా, కరోతి చేత్=చేయునేని, విధేః=బ్రహ్మయొక్క, అపండితతా=తెలివలేమి, అహహ=అయ్యయ్యో, కష్టం=దశకళకరము.

తా. వైవము సకల సద్గుణ సంపన్నుఁడను భూమికి అలంకారం డును అగు పురుషవర్మని నిర్మించియు వెంటనే వానిని నశింపఁజేయుచున్నది. అయ్యయ్యో దీనికిఁ దెలివలేదు గదా.

క. గుణమణిని యగుపూరుష

మణి ధరణికి రహణముగ నమర్చినవిధి యా

గుణవంతుని వెను దునిమిన

గుణహీనునిఁ గాఁగ నెనుకొనరే ఛాతన్,

అవ. ఎంతవాడైననరే పాడువిధిని దన్నించుకొనలే దనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆయుమమృతనిధానం నాయకోఽపోహ్యపథీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నోఽవతంసః,
విరహాయతి న చైవం రాజయత్త్వ శశాంజ్కం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లజ్జనీయః.

రి.

వ్యా — కథించిదని దైవయోగో న లజ్జ్య ఇత్యాహ—అయమితి.—అయః
బరిష్కృతమానశ్చంద్రః, అమృతస్య నిధానం స్థానమితి, ఓషధీనాం సంజీవిన్యాదీనాం,
నాయకో నేతాఽసి; శతభిషజా నక్షత్రేణ - శశేన వివర్జితైర్వైద్యైశ్చానుయాతో
ఽనుస్మతోఽసి, కిం బహునా శమ్భుర్భుకలలోకక్షేమకర్తృస్య శంకరస్య, మూర్ధ్నో
ఽవతంసశ్శిరోభూషణ, మప్యేనముక్తవిశేషణవిశిష్టం శశాంజ్కం, రాజయత్త్వ త్వయ
రోగో, న విరహాయతి న త్యజతి ఖలు, ఆతో హతవిధేర్నప్తదైవస్య పరిపాకో నియో
గః, కేన వా పుంసా, లజ్జనీయో న కేనాఽవీక్యర్థః; హతేతి నిర్వేదానుసంధానార్థకః.
రాజయత్త్వేత్యత్ర రాజ్యశ్చంద్రస్య యత్త్వ - రాజా చాసౌ యత్త్వేతి వా విగ్రహః.
యథాహ బాహుటః—

‘అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగము,

రాజయత్త్వ త్వయోఽనేవరోగరాడితి చ స్మృతః.’

ఇతి.

టీ. ఆయం = ఇతః (చంద్రః), అమృతనిధానం = అమృతమనకునిధిః
ఓషధీనాం=సంజీవని మొదలగు (మందు) మొక్కలకు, నాయకోఽసి = ప్రభువుగూడను;
శత...యాతః-శతభిషక్ = నూలుమంది వైద్యులచే, అనుయాతః = అనుసరింపఁబడిన
(వాఁడు)శతభిషజ్జుత్తముచే వెంటడింపఁబడినవాఁడనివాస్తవికార్థము); శంభుమూర్ధ్నః =
శివునితలకు, అవతంసః = భూషణము; కించ = అయినను, ఏవం = ఈ, శశాంకం =
చంద్రుని, రాజయత్త్వ = త్వయరోగము, నవిరహాయతి=వదలదు. హత...పాకః-హతవిధి=
పాడుదైవముయొక్క, పరిపాకః=పరిపాకము, కేనవా లంఘనీయః = ఎవనిచే దాటవల
నగును.

తా. ఈకనంబడు చంద్రుడు అమృతమునకు స్థానము. సకలౌష
ధులకురాజు. సూర్గురువైద్యులు వెంటనేయుందురు. జగత్పరిపాలకుఁ
డగు శివునికిఁ దాను స్వయముగ నలంకారము. ఇట్టిచంద్రునినైతము
త్వయరోగము బాధించుచున్నది. దైవవిధి దాటుటకు ఎవఁడును
సమర్థుఁడు కాఁడు.

చ. శతభిషగాధ్యుడ౯ సతతశంభువతంసము నయ్యు నోషధి
తతులకు నాఘుఁ డయ్యును సుభారసనేనధి యయ్యుఁ దారకా
పతి దనరాజయత్తభవబాధలఁ బాపగ నోషఁ డక్కటా
హతవిధికృత్య మెవ్వనికి నైన జగంబున దాటవచ్చునే.

అవ. ఆపదలు దైవాధీనము లనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియసఖ విపద్ధాఘాత ప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయబలే చింతాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః,
మృదమివ బలాత్ప్రిడ్డికృత్య ప్రగల్భకులాలవ
ద్భ్రమయతి న నో నో జానీమః కిమత్ర విధాన్యతి. ౧౬

వ్యా.—చునోనియస్తాఁడ౯వ్యయమేవేతి సఖాయం సంకోధయతి—ప్రియ ఇతి.

ప్రియశ్చాసా సఖా చ ప్రియసఖః - తస్య సంబుధిః - హే ప్రియసఖ * 'రాజ
హస్సఖాభ్యష్టచ' ఖల శ్మతోఽయం విధిః. ప్రగల్భకులాన తుల్యం ప్రగల్భకులాలవలే
ప్రాధమ్యకార ఇవేత్యర్థః. * 'లేన తుల్యం ప్రియా చేవ్యతి రి' తి పతిః, చున
మదీయచిత్తిం, మృదం మృత్రికా, మివ, బలాత్సామర్థ్యా, ప్రిడ్డికృత్య కపాలీకృత్య
విపదః ఆపదః - దద్దాఘాతాః ముద్గరఘట్టనానీవ - లేమిం - ప్రపాతానాం చ.
యా పరమ్పరా పాపపుష్కేనావృత్తిః - తస్యాః యః పరిచయస్సంస్తతో నిబిడ
పయవరస్పరసన్నివేశశ్చ స విప-బలం దాద్ధ్యం యస్య తస్మిన్, చింతా చక్రమిః
తస్మి, నిధాయ భ్రమయతి, అత్ర భ్రమణే, కిం విధాన్యతి కిం కరిష్యతి నా, న
జానీమః, కులాలస్త్రఘటం కరిష్యత్యయం తు కిం విధాన్యతి న జానీమ ఇత్యర్థః.

టీ. ప్రియసఖ=ప్రియమిత్రమా, ఖలఃవిధిః = చెడ్డదైవము, ప్రగల్భకులాలవల్ =
నేర్పరియగు కుమరివలె, మనః = (నా) మనస్సును, మృదంఇవ - మట్టినివలె, బలాత్ =
బలముతో (చేతిగొలది), పిడ్డికృత్య = ముద్దచేసి, విచల్...బలే-విచల్ = ఆపదలనెడి
దండ = కట్టలయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలయొక్క, ప్రపాత = పాటులయొక్క
వరంపరా=వరుసలయొక్క, పరిచయ = అభ్యాసమనెడి, బలే = బలముగలవగు, చింతా
చక్రే = చింతయనెడి సారయందు, నిధాయ = పడచేసి, భ్రమయతి త్రిక్వచున్నది.
అత్ర=ఇందు (త్రిపుటయందు), కింవిధాన్యతి=ఏమిచేయునో, న జానీమః = ఎఱుంగము.

తా. ఈపాపిష్టిదైవముగడిలేసినకుమ్మరివలె నామనస్సును ముద్ద
చేసి విపత్తులనియెడి కొయ్యలచేత నెల్లప్పుడుఁ గొట్లుచు చింతయను

చక్రమునఁ ద్రిప్పుచున్నాఁడు. ఏమిచేయుట కిట్లు చేయుచున్నాఁడో తెలియుటలేదు.

చ. కలితవిపత్తిదండపదః ఘట్టననేయుచు మున్నుకై వడికా
ఖలుఁడు విధాత పిండితముఁగా నొనరించి నితాంతచింతయా
బలితపుసారెవై నిలిపి పాయక డెందము ద్రిప్పుచున్నవాఁ
డలమి కులాఁగిరిఁ దెలియం గలవారమె యేమిసేయునో.

అవ. దైవము గొప్పవారి కెన్నియూపదల గలిగించినను దైర్యము కెప్పుడును వదల రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విరమ విరమాయాసాదస్తాద్ధురధ్యవసాయతో

విపది మహతాం దైర్యధ్వంసం యదీక్షితుమిహనే,

అయి జడవిధే కల్పాపాయేఽప్యవేతనిజక్రమాః

కులశిఖరిణః తుద్రానైతేన వా జలరాశయః.

69

వ్యా. విపమావత్తురమ్మరాచరణే మహద్ దైర్యధ్వంసో భవిష్యతీతి న మస్తవ్య మితి విధిమలక్షీకృత్యోపాలభతే—విరమేతి—అయితి ప్రశ్న - ని. 'అయి ప్రశ్నా నునయో రి' తి విశ్వః, జడేతి మాన్యే - విధే హే దైవేతి సంబోధకత్రయమ్, అస్తాద్ధురధ్యవసాయతో దురాగ్రహః, ద్య అయానస్తస్మా, ద్విరమ విరమ అభిక్ష్యేన విరతో భవ * 'నిత్య వీపుయో రి' త్యాభిక్ష్యే ద్విరుక్తిః, శోఽసావాయాన ఇత్యాశక్త్యా మాహ—విపది త్వత్కృతాపది, మహతాం మహత్తనాం దైర్యధ్వంసం ధీరత్వ ప్రాస, మిక్షితు, మిహనే కాష్టసే, యత్ త్వ, మస్తాదాయాసాదితి సంబధః, తస్యా త్వస్తానంభావితత్వాత్త్వదాయానన్యైవావశిష్టత్వాదితి. భావః, తతోవాఽనంభావితత్వ మిత్యాశక్త్య దృష్టాస్తముఖేన ద్రథయతి—కల్పాపాయే కల్పానైఽపి అతినంకటేఽపి కిముతాన్యదేతి భావః. అపేతాః విసప్తాః—నిజక్రమాః స్వమర్యాదాః యేహం లేతథోతా న్నస్తః, ఏతే కులశిఖరిణో మహేష్వాదిసత్తుకులావలా వా, జలరాశయస్సప్తముద్రా వా, తుద్రాసీచాః న ఖలు—కిం త్వత్కృతమర్యాదా విప వర్తంతే, అతః దృష్టావై ధీర ధైర్యధ్వంసనస్యాతిదుష్కరత్వాత్త్వదాయాన వివాశిష్టా న తు ఫలలాభ ఇతి భావః

'మహేష్వో' మలయస్సన్యాస్యమహానృత్యవర్యతః,

విద్యత్ప పారియాత్రశ్చ సదైతే కులవర్యతాః,

'లవణేక్షుసురానర్పదధిక్షీరజలార్ణవాః,' ఇతి.

టీ. అయిజడవిధిఁపిఁమూఢచైవమా! విపదిఁజపదయందు, మహాతాఁగొప్ప వారియొక్క, ధైర్యధ్వంసంధైర్యనాశమును, ఈక్షితుం = చూచుటకు, ఈహసే = కొరుచున్నావు, ఇతియత్ = అనునదియేదో, ఆయాసాత్ = కష్టమైన, అస్తాల్ = ఈ, దురధ్యవసాయతః = చెడ్డపూనికనుండి, విరమవిరమ = విరమింపుము విరమింపుము, విలే = ఈ, కులశిఖరిణి (వా) = కులపర్వతములుగాని (మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము, సానుమంతము, ఋక్షపర్వతము, వింధ్యము, పారియాత్రము ఇవి కులపర్వతములు), జలరాశయఃవా = సముద్రములుగాని, కల్పితపాయేతి = కల్పితమునందును, అపే... మాః — అపేతపోయిన, నిజక్రమాః = తమమర్యాదలుగల; క్షుద్రాః = అల్పములు, న = కావు.

తా. ఓ తెలివిలేని దైవమా! మహాత్ములకు ఆపదలను కలిగించి వారిధైర్యమునకు భంగముకలుగఁజేయఁ జూచుచున్నావు గాని ఇది సాధ్యముగాదు. కల్పితముననైనను కులపర్వతములు సప్తసముద్రములును తమమేరలుతప్పనట్టి నీచములుకావుకదా?

చ. దోసఁగులు వచ్చువేళ గుణ భుక్తులధైర్యగుణంబు సర్వముం
బస చెడునంచుఁ జూచెదవు సావపుదైవమ యిదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళయంబున వీతనిజక్రమంబు తై.
ససీ సెడ వించుకంతయును సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్.

అవ. అన్నిటికిని దైవమే శరణమవుచున్నాడు:—

శ్లో. దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి యద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్ప్రస్థాపనమేన్ననాగపి మహాన్నై వాశ్రయః కారణం,
సర్వాశాపఃపూరకే జలధరే వర్షత్యపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏన పతన్తి చాతకముఖే ద్విత్వాః పయోబిద్వహః. 99

వా. — తథాపి దైవమేవ శరణమిత్యాహ — దైవేనతి. — ప్రభుణా నమ
ద్దేవ, దైవేన, జగతి లోకే, యస్య పుంసో, యద్యస్తు, ప్రమాణీకృతం నిర్దిష్టం, తద్యస్తు
తస్మాదపనమేత్ సంగచ్ఛేత, మహానాశ్రయో, మనాగేషదపి, వైవ కారణం న
సాధనం హి - బహుఫలప్రాప్తాంతి కేషః, తత్ర దృష్టాంతః — సర్వాశాపఃపూరకే
సకలలోకమనోరథపూరికే - సకలదిగ్విచ్ఛాప్తఫలకే వా, జలధరేఽమృతామే
* వచాద్యచ్, అహన్యచానీ ప్రత్యహమ్ * 'అవ్యయం విధక్షి' త్యాదినా ఽవ్యయా

భావః-అహ్మశ్చ 'సపునకవదవ్యతరస్యా మి'తి సమాసాంతః, వర్షతి సత్యసి, చాతకస్య స్తోకపక్షిణో, ముఖే చక్షాపుటే, సూక్ష్మా అణవ ఏవ, తథాఽపి ద్వౌవా త్ర యో వా, ద్విత్రా ఏవ * 'సంఖ్యాయావ్యయాసన్నే' త్యానివా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే దజబహుగణా ది'తి డచ్ ప్రత్యయః, పయోబిద్ధవో జలకణాః, పతన్తి - స త్యాశ్రయమహత్తరమా బహుజలలాభ, ప్రత్రాపి దైవన్యైవ నియన్తృత్వాదితి భావః, తన్తాత్పర్యథా దైవమేవ శరణమితి తాత్పర్యమ్. ని. 'స్తోకక శ్చాతకస్సమా' ఇత్యమరః.

టీ. ప్రభుణా=సమర్థమగు, దైవేన = దైవముచే, జగతి = లోకములో, యశ్య= ఎవనికి, యత్=ఏది, ప్రమాణీకృతం=విర్పలుపఁబడినదో, తస్య = వానికి, తత్ = అది, స్వయం=తనంతట, ఉపసమేత్=దొరకును. మహా= గొప్ప, ఆశ్రయః = ఆధారము, మనాత్ అసి = కొంచెమైనను, కారణం = హేతువు, నైవ = కానేకాదు; (ఎట్లనః) సర్వా...రకే-సర్వ = అందఱియొక్క, ఆశా = కోరికలను, పరిపూరకే = సేరవేర్చునట్టి, (సర్వఆశా=అన్నిదిక్కులను, పరిపూరకే = నిండించునట్టి, అని యర్థాంతరము.) జలధరే= మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్షతిసలిఅసి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య=వాన కోయిలయొక్క, ముఖే = నోటియందు, సూక్ష్మాః = చిన్నవి, ద్విత్రాః = రెండుమూఁడు, పయోబిందవః=నీటిబొట్లు, పతన్తి=పడుచు.

తా. ఎవనికెంతయని దైవము నిర్ణయించునో అయ్యది వానికి తనంతటనే దొరకును. దీనికై బకరి నాశ్రయింప నక్కఱలేదు. నలు దిక్కుల వ్యాపించి మేఘము ప్రత్యహము వర్షించుచున్నను చాతకము నోటియందు సూక్ష్మబిందువులు రెండో మూఁడో పడునుగాని ఎక్కడ పడవు గదా?

తే. ఎవ్వనికి నిజగంబున నెంతఫలము

దైవకృత మగునది వాండు १ దప్ప కతనిఁ

గారణము గాదు వెనుబ్రాపు १ ఘునునిఁ జేరు

చాతకమువారే బడు నల్పదలకణములు

ఇది నీతికథకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మను

తొమ్మిదవదశకము.

కర్తృపద్ధతి.

అవ. సర్వము దైవాధీనమని దైవపద్ధతిని ముగించినదివలన ఆదైవము నైతము కర్తాధీనముగ నేయున్నదని నిరూపించుచు దైవముకన్నను కర్తయే గొప్పదనుచున్నాడు.

శ్లో. నమస్యామో దేవాన్నను హతవిధేస్తేఽపి వశగా

విధిర్వస్త్యః సోఽసి ప్రతినియతకర్తృకఫలదః,

ఫలం కర్తాయత్రం కిమురుగణైః కిం చ విధినా

నమస్తత్కర్తృభ్యో విధిరసి న యేభ్యః ప్రభవతి.

91

వ్యా. యదుక్తం దైవేన ప్రభుజేత్యాదిసందర్భేణ దైవస్యైవాత్యనావశ్యకత్వం, తస్యాపి కర్తృనియమ్యుత్సేవాస్యాకర్త్యాదిత్యాశయేన దైవపద్ధతినిరూపణానంతరేణ కర్తృపద్ధతి నిరూపయిష్యం, ప్రత్రాపి సర్వదేవనియామకత్వే విధే—ప్రనియామకత్వేన కర్తృణః ప్రాబల్యమితి వరమురానుజవిదధాతి—నమస్యామ ఇతి—దేవాన్విస్తాసి, నమస్యామోఽభివాదయామః, న త్వేకావ్రతయైలేహమేవాభివాద్యక్త, మేకన్నియామకస్య కస్య చిద్విధేః విద్యమానత్వాత్, సోఽప్యభివాద్య ఏకేత్యాశయేనాహ—లే దేవా అపి హతోయో విధిర్భక్త్య కస్య, వశగా నను నియమ్యాః ఖలు-అతో విధిరసి వస్త్యః న త్వస్యాపి స్వాకర్తృమిత్యాహ—సోఽసి విధిరసి, ప్రతినియతం యత్కర్తృణా ఏకం ఫలం తద్దదాతీతి తథోక్తః-యత్ఫలం కర్తృణః ప్రతినియతం తత్ప్రీతో న తు స్వకప్రత్య ఇత్యర్థః, తథా చ ఫలం కర్తాయత్రం యది కర్తాధీనం నే, దవరైః జేతైః కిం, విధినా చ కిం న కించిదపీత్యర్థః-కస్యైవ ఫలదానస్వామ్యాదితి భావః, కత్తస్తాకర్తృభ్యో జ్యోతిష్టామకసాదానాదిరూపేభ్యోనమః, యతః విధిరసి, యేభ్యః కర్తృభ్యో, న ప్రభవతి న సమర్థో భవతి-స్వాకర్తృప్రేణ ప్రవృత్తేరభావాదితి భావః.

ఆత్మ పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరం ప్రత్యుత్కర్తృవాపకాత్వాత్సాహచరకాభ్యోఽలంకారః-తల్లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. దేవాన్ = దేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నాను. (అయినను) లేఅసి = వారునైతము, హతవిధేః = సాదుదైవమునకు, వశగానను=స్వాధీనులునుమా! (కాబట్టి) విధిః = దైవము, వంద్యః = గొనియాడఁదగినది. (కాని) నఃఅసి = ఆదైవము నైతము, ప్రతి...దః-ప్రతినియత = నిర్ణయింపఁబడిన, కర్తృ = కర్తృముయొక్క, ఏక = ముఖ్యముయిన, ఫలం=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది, ఫలం = ఫలము, కర్తృకాయత్రం = కర్తృకు

అధీనమైనది; (కావున) ఆమరగడైః కిం = దేవతాసమూహములతో నేమి? విధినాచ
కిం=దైవముతోడను (బని) యేమి? తత్=కాబట్టి, యేభ్యః=నికర్తములపై, విధిరసి=
దైవమునయితము, న ప్రభవతి = చాలదో, కర్తభ్యః = (ఆ) కర్తములకు, నమః=నమ
స్కారము.

తా. దేవతలకు నమస్కారము. వారు నైతము పాడుదైవము
నకు లోబడినవారుగాన దైవమునకు మ్రొక్కెదను. అదైవము
కర్తానుసారముగ ఫలమునిచ్చునుగాన కర్తకు నమస్కారము. ఫలము
కర్తాధీనము గావున దేవతలతోడను దైవముతోడను మాకేమి దేవతల
చేత దాట శక్యముగాని కర్తమునకే మ్రొక్కెదను.

చ. శిధిలత లేనిభక్తి నతిశ నేయుదు వేల్పుల కాసుపర్వలుకా
విధివశవర్తు లావిధియు విశ్రుతకర్తఫల ప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్తవశ శ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి శిధికంబు గర్తమని వేమటు మ్రొక్కి భజితుఁ గర్తమున్.

అ. కర్తముయొక్క ప్రాధాన్యమును శిస్యచున్నాడు:—

శ్లో. బ్రహ్మ యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మజ్ఞాభాణ్డోదరే
విష్ణుర్యోన దశావతారగవానే శ్చిప్రో మహానిష్కటే
రుద్రోయేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షుటనం నేవతే
సూర్యో భ్రామ్యుతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్తవే. 92

వా. యదుక్తం విధిరసి న యేభ్యః ప్రభవతీతి తత్ప్రసాదయతి. బ్రహ్మేతి.—
యేన కర్తా కర్తా బ్రహ్మ చతుర్ముఖో, బ్రహ్మజ్ఞమేవ భాణ్డ-కస్యోదరే, కులాలేన
కుమ్భకారేణ తుల్యం కులాలవ, న్నియమితః వివిధవస్తు నిర్మాణకర్త త్వేన నియోజితః,
యేన విష్ణుః కుక్షిస్థాభలభువనోఽపి, మహా సంకటేఽపి కృచ్ఛ్రకరే, దశావతారా ఏవ
గవానమరణ్యాని-తత్ర శ్చిప్రో నిర్దిష్టః, యేన కర్తా, రుద్రోమృత్యుజ్ఞాహృషీతి భావః,
కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ పాణిపుటకే కంఠలస్థభిక్షాహరణోచితభావం తత్ర, భిక్షుటనం
సేవతే; కపాలస్థభిక్షున్మం భుక్తు ఇత్యర్థః, కిం చ యేన సూర్యోఽపి సకలలోకప్రకాశ
కోఽపి భావః, నియమిత ఇతి శేషః, గగనేఽస్తరితే నిత్యమేవ న తు హ్మమాత్మమపి
విశ్రమావకాశ, ఇతి భావః, భ్రామ్యుతి పరివర్తతే. * 'వా భాగీశే' త్యాదివా వికల్పాల్
శ్యన్ప్రత్యయః, తస్మై సకలవియస్తే కర్తవే నమః - తథాభూతస్యైవాభివాదనాచిత్యా
దితి భావః.

టీ. యేన=చేని (కర్త) చేత, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...చరే=బ్రహ్మండ=బ్రహ్మ
 డములనెడు, భాండ = కుండలయొక్క, ఉదరే=బావల, కులాలవల్ = కుమ్మరివల్, నియ
 మితః=ఆక్షాపింపఁబడెనో, యేన, విష్ణుః = విష్ణువు, మహాసంకటే=గొప్పగొప్పయిటుకట
 మైన, దశ...గమానే=దశఆవతార = పదియవతారములనెడి, గమానే = అరణ్యములలో,
 తీర్థః=త్రోయఁబడెనో, యేన, దుద్రః=శివుఁడు, కపాలపాణిపుట= కలపుట్టె యనెడి
 పంచపాత్రయందు, భిక్షుఅటనం = బిచ్చమునకుం దిరుగుట, సేవలే=చేయుచున్నాడో,
 (యేన) సూర్యః=సూర్యుఁడు, గగనే=ఆకాశమునందు, నిశ్చయం=నిశ్చయము, భ్రామ్యతి=
 నుడియునో, తస్మై=ఆ, కర్త=కర్త మనకు, నమః=మొక్కు.

తా. బ్రహ్మ చేనిచేతఁ గుండవలె నుండు బ్రహ్మాండమధ్యమున
 నుండ నియోగింపఁబడెనో, చేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములెక్కుట
 యనుకట్టమునకుఁ బాల్పడెనో రుద్రుఁడు చేనిచేత పుట్టెను పాత్రగా
 గొని బిచ్చగాఁడై దిరిగెనో, చేనిచేత సూర్యుఁడు ఆకాశమున సర్వదా
 తిరుగుచుండెనో అట్టికర్తకు నమస్కారము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలిశ.నప్రభవాండమునందు చేనిచే
 నిలిచె దళావతారవనససిపితుండయ్యె మురారి చేనిచేః
 బెలుచుం గపాలహస్తం డయి శ భిక్షుకుండయ్యె బురారి చేనిచే
 నలరవి చేనిచే దిరుగు శ నాఘనశర్తము వంద్యమే కటా.

అవ. కర్తము నకలనియామక నుగుటలన దాని నమస్కరించి, బ్రహ్మత్రయము
 లకు నిదానమగుట నయ్యది యవశ్య మాచరింపఁదగినది చెప్పుచున్నాము:—

శ్లో. యా సాధూంశ్చ ఖిలాకరోతి వినుసో మూర్ఖా హితా ద్వేషి
 ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్షమమృతం హాలాహలం తత్తేజాత్, [జః
 తామారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఙ్మితం
 హేసాధో వ్యవనైర్ధ జేషు విఫులేష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః 93

వ్యా.—విషం జ్ఞోకవ్యయేన నకలనియామకత్వక్కుం పూర్వముభిజాదనీయ
 తోవయోగాత్వయమభివాద్య సంప్రతి బ్రహ్మత్రయోపాతుల్యత్వచిత్తహేయతా
 మాహ—యేతి.—యా సత్క్రియా ఖిలాంశ్చ దుర్జనాని, సాధూన్కరోతి, మూర్ఖా
 నజ్ఞానినోఽసి, విషమః పక్షితాః, కరోతి, ద్వేషిణోఽసి, హితా త్సుహృదః,
 కరోతి, పరోక్ష మభిప్రాయమపి పస్తు, ప్రకృతమిన్ద్రియగోచరం, కురుతే, కథా,
 హాలాహలం విషమపి, కత్తేజాత్సద్య ఏ, వాచ్యకం కరోతి - తాదృశానువర్త్య

సంభవాదితి భావః, అతః హే సాన్ధో సజ్జన నిపుణేతి వా-సాధుస్సమర్థో నిపుణోవే'తి
కాశికాయాం, వాగ్ధోతమభిలషితం, ఫలం భోక్తుమిచ్ఛసి చేదితి శేషః, భగవతీం తాం,
సత్క్రియాం సత్కర్మారాధయ-తస్యాః అశేషఫలదాయకత్వాదితి భావః, కిం తు వ్యసనై
ర్విప్రులేష్వాచమన్యూష్టేషు, గుణేషు, రజస్తమః ప్రభృతిషు వృథావృద్ధిమాస్థామానశ్చైం,
మాకృథా మా విధేహి, తస్యాః క్షేత్రైకఫలకత్వాదితి భావః, కరోలేద్దుష్టః. *సమాజ్యోగ
ఇ త్యేత్ ప్రతిషేధః.

అత్ర ఖిలాదీరాం సాధుత్వాదికరణాదశక్యవస్తుకరణరూపా విశేషాలంకారః.

టీ. యా=విది (సత్క్రియ), తత్=తదాత్=ఆనిమిషముననే, ఖిలా=చ=దుష్టు
లను నైరము, సాధూ=మంచివారినిగా, కరో=చేయునో, మూర్ఖా= తెలివిలేని
వారిని, విదుషః=పండితులనుగా, (కరో) ద్వేషిణః=శత్రువులను, హితా= స్నేహి
తులనుగా, (కరో) పరోక్షం = ఎదుట కనబడనిదానిని, ప్రత్యక్షం = ఎదుటకనబడు
దానిగా, (కరో) తాం = ఆ, సత్క్రియాం భగవతీం = సత్క్రియయనెడి దేవతను,
హేసాన్ధో=హిసజ్జనుడా! వాంఛితం = కోరిన, ఫలం = ఫలమును, భోక్తుం = ఆనుభవించు
కొనును, ఆరాధయ=పూజింపుము. వ్యసనై=ఆపదలచే, విప్రులేషు=గొప్పవియగు, గుణేషు=
గుణములయందు, ఆస్థాం=ఆసక్తిని, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. ఓయి నేర్పరి! నీవు కోరినకోర్కెలను పొందఁ దలఁచితివేని
దుర్జనుల సజ్జనులుగను, మూఢుని విద్వాంసునిగను, శత్రువుల మిత్రులు
గను, ఇంద్రియాగోచరమును గోచరించుదానిగను, విషము నమృతము
గను, జేయఁజాలినసత్కర్మము నారాధింపుము, ఇతర విషయములకయి
పాటుపడకుము.

మ. ఖిలునిఁ సజ్జనుఁ గాఁగ మూఢజను సంఖ్యావంతునిం గాఁగ దా
యల సన్నిత్రులఁగా నగోచరముఁ బ్రత్యక్షంబుగాఁ బ్రాణవృ
త్తులనం బ్రెసమహావిషం బమృతముం గా జేయు సత్కర్మము
జ్ఞునిష్ఠానిధివై భజింపుము పయఃస్యా వాంఛితార్థా ప్తికిన్.

అ. పృథ్విక్షయములు గూడ కర్తాగ్నిసములేకాన పుణ్యకర్తను జేసికొనుమని
యుపదేశించుచున్నాడు;—

శ్లో. శుభ్రం సద్ద సవిప్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా
లక్ష్మీరిత్యనుభూయతే చిరమను స్యూతే శుభే కర్తవీ,

భర్తృ-టిక—9

విచ్చిన్నే నితరామనజ్జకలహక్రీడాత్రుటత్తనకం
ముక్తాబాలమివ ప్రయాతి యుడితి శ్రశ్యద్విశోదదృశ్యతామ్. 94

వ్యా.—వృద్ధిహానోర్విశేషాన్యకత్వమేవేత్యాహ—శుభ్రమితి.—చిరం చిర
కాలమారభ్యామస్మ్యుతేఽనువర్తమాణేఽపి*పిప్లుతస్తుసంతానేఽతిథాతో కర్తరిత్య.
*‘భ్యోక్త్యాడనునాసికే చే’తి ఊతి యదాచేతః, శుభ్రే కర్తరితి పురాకృతవశేషే సంభ
వతి సతిత్యర్థః, శుభ్రం సద్వ సాధాదికం, సవిభ్రమీకృతమితి, యువతయ ప్రదుణ్యః,
శ్వేతాతవత్రేణైకశ్వేతచ్ఛత్రేణోజ్జ్వలా, లక్ష్మీ రాజ్యక్రీరిత్యేకదళబుద్ధ్యర్థః, అనుభూయ
తేఽనుభుజ్యతే, జన్మాన్తరీయఫలహేతుత్వాత్తస్మిన్ భావః, విచ్చిన్నే శుభ్రకర్తరితి నిష్పే
సతి, నితరామనిశయేన, అనజ్జకలహోఽతిరూప్య వివక్రీడాఽతివ్రమా హేతునా
త్రుటా భిదురస్తనర్యసృతక్షణోత్తం * శేషే వప్రశ్నయః, ముక్తాబాలమివ భిక్య
త్సత్, సద్దామికమితి శేషః, యుడితి ద్రాగ్ధిలో యాతి, ‘యత్ర యత్ర స్థితం గోహే తత్ర
తత్ర విసశ్యతీ’తి న్యాయాదితి భావః, దృశ్యతాం నిలాశ్యగామిశ్చర్థః. అన్యయస్యతిచే
తాభ్యాం వృద్ధిహానోర్విశేష కాగణత్వం ప్రజ్ఞప్యమితి భావః.

టీ. శుభ్రకర్తరి = మంచికర్తలు (పూర్వజన్మమునందు కర్త నిమగ్నియైన
యదృష్టవశేషము), చిరం=చాలాకాలము, అపస్మ్యుతేసతి = హృదయవృద్ధినివిగ్రహింపగా
(అనగా: ఈజన్మమునకు దశ నమసరించినప్పుడెవల), శుభ్రం = ముకుభ్రమీ, సద్వ =
ఇల్లు, సవిభ్రమీకృతమితి అనగా, యువతయ = స్త్రీలు, శ్వేత...జ్వలం =
శ్వేత ఆకవత్ర = తెల్లగొడుగువేత, ఉజ్జ్వలా = ప్రకాశించు, లక్ష్మీ = సంపదయు,
(అనగా: తెల్లగొడుగు రాజవిహ్వలముగను విశచ్చల్రాజవత్వముగ నేలు రాజ్యైక్యమి
భావము.) ఇతి = అననన, (శుభ్రం)సద్వ ఇతి అనుబంధం కా. భూయతే = అపభ
వింపబడుచున్నది. విచ్చిన్నేసతి=(అశుభ్రకర్తయు) తెగిపోయి (అనగా, నితరాం =
మిక్కిలి, అనలగ... ముతం=అనంగకలహమున భగినిగ్ధ (కలిగితి) క్రిడచేత, త్రుటత్ =
తెగురున్న, తంతకం=వారముగల, ముక్తాబాలమివ = ముత్రైముతమువల, (అమంచి
యల్లు మొదలగునవి) యుడితి = వెంటనె, దిశః = దిక్కులను, పిశ్యత్ = చెనతీదము,
అదృశ్యతాం=కనరాదకుండుటను ప్రయాతి=పోయిచూస్తున్నది.

తా. మంచికర్తలమంచిమేననీ, మంచిమేడలు, విలాసవతులగు
జవ్వనులును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగల రాజ్యలక్ష్మీయు సవి మొదలగు
సవి కలుగును. అశుభ్రకర్తలగునేని పేడలు మొదలగు సకల సంపదలు

రతికేళియందు తెగినముత్యాలపేరులోని ముత్యములవలె నలుగడలఁ జెదరిపోవును.

చ. లలితనికేతనప్రియవీర లాసవతీధవళాతవత్తన
ద్విలసితవైభవం బనుభవించబడుకా సుకృతానువృత్తిచేఁ
జేలువగుపుణ్యకర్తము నశించిన నంగజసంగరత్నట
త్కలితగుణోరుమాక్తికనీకాయములట్లు దొలంగు సంపదలో.

అవ. వివసిచేసినను ముందుగా దానివర్ణవసానమును గనుగొని చేయవలయును గాని లొందరబడి చేయఁగూడదనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గుణవదగుణవద్వా కుర్వతా కార్యమాదౌ
పరిణతి రసధార్యా యత్నతః పణ్డితేన,
అతిరభసకృతానాం కర్తవ్యమావిష త్రే
ర్భవతి వృద్ధయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః.

95

న్యాయ. — ఆర్థమిమాచరణప్రకారమాహ — గుణవదీతి. — గుణవద్గుణము క్త, మగుణవద్గుణరహితం, వా యత్కార్యజాతం త, కుర్వతా = చేయుచున్నా, ౨ నేన, పణ్డితేన పరిజ్ఞాతా, పరిణతిః పరిపాకావసా, యత్నతః అతిప్రయత్నీన - సాపథానే నేతి యావత్, అపధార్యా = సుసంధేయా, యత్నత ఏవ కర్తవ్యజాతమార్థవ్యం సమా లోచ్య పరిణతివర్తనమిత్యర్థః, అన్యథా = సర్థమాహ — అతిరభసకృతానాం సమా సా = సుష్టితానాం, కర్తవ్యాం గుణవతాం పరిశేషః, అవిషత్రేర్విషమితివర్తనం * వికల్పదాహో సమాసః - వి పూర్వాత్పద్మతేర్విషమిత్వర్థముపసర్గవకా - ధాతూనా మనేకార్థత్వాదిత్యవగన్తవ్యం, వృద్ధయదాహీ మనస్సంతాపకారీ, కుట? శల్యతుల్యః శల్యప్రాచూ, విపాకః పరిపాకా, భవతి; ఆశస్సావధానేనైవ కర్తవ్యజాతమార్థమి యం, తథాభిపాద్యైవ విత్తసమాధాయకత్వాదితి భావః.

టీ. గుణవత్ (వి) = గుణముగలది (గాని), అగుణవత్ వా = గుణములేనిదిగాని, కార్యం = (వికారం) వదిని, కుర్వతా = చేయుచున్నది, పండితేన = పండితచేత, పరిణతిః = పరిపాకము, అదః = మొదట, యత్నతః = పూరితతో, అపధార్యా = అలోచించదగినది. (లేదని యసర్థము వచ్చుననుచున్నాఁడు:—) అతి... తానాం - అతిరభస = మిక్కిలి లొందరతో, కృతానాం = చేయబడిన, కర్తవ్యాం = పనులకు, అవిషత్రేః = (తాను) చచ్చు పటకు, శల్యతుల్యః = మురికితోఁ బోలినదై, వృద్ధయదాహీ = మనస్సును గాల్చునట్టి, విపాకః = వివరీతఫలము, భవతి = కలుగును.

తా. పండితుడగువాడు మంచిదో చెడ్డదో యగు నొకకార్యమును చేయఁ బూనునేని ప్రయత్నముగ నాలోచింపవలయును. అట్లుగాక అతిత్వరగా ఆలోచింపక చేసినకార్యములయొక్క ఫలితము మరఃపర్యంతము శల్యమువలె బాధించును.

తే. సగుణిర్గుణ కార్యముల్ శ సలుపు సుమతి
నేత పరిణతిఁ గడుఁ బ్రతీక్షింపఁ దగును
బరువకర్త విపాకంబు శ ఫలముననుక
హృదయము దహించు శల్యంబురీతి జగతి.

అవ. కర్తృభూమిని ఋజ్జీయఁ గర్త నాచరింపవలయును పరమమూఢుఁ డనఁచునాడు:—

శ్లో. స్థాల్పాం వై దూర్యమయ్యాం పవతి తిలఖం చాన్తనై రిన్ధనౌఘైః
సౌవర్ణైర్దాజ్ఞా గ్రైర్విలిఖతి వసుధామర్మతూలస్య హేతోః,
చిత్వా కర్పూరఖణ్డాన్ వృతిమిహ మరుతే శోద్రవాణాం సమస్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్తృభూమిం న భజతి మనుజో యస్తపా మన్దభాగ్యః.

వా. — అశస్యత్కర్తానస్తాతః దుర్తేభస్కరామాహ — స్థాల్పామితి. — సమజః ఇహ లోకే-విమారాకృప్తిభవతి వైదూర్యం వాలవాయజమణి-ని. 'వైదూర్యం వాలవాయజ మి' త్యమరః* 'విమారాశ్చ' ఇతి శ్లోకప్రకృత్యం - ఆశ్ర విమార కర్తృ వాలవాయస్యాదేశః పర్యాయో వా తత్రోపచరితో వా - తేన 'వాలవాయాద్ధిశేరసౌ ప్రభవతి - న విమారాన్నగరాత్ - తత్ర సంస్కృత' ఇత్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః-

'వాలవాయో విమారం చ ప్రకృత్యస్తరమేవ వా,

నవైకత్రేతి చేద్భూమ్యాజ్జిత్వరీషమపాచరేత్.'

వైదూర్యమయ్యాం వైదూర్యమణివికారాయాం * వికారార్థే మయట్; స్థాల్పాం పాత్రే, చాన్తనైశ్చన్దనకరుసంబంధిభి, రిన్ధనౌఘైః కావ్యభారైః, తిలఖం తిలపిష్టం, పవతి, కథా, సౌవర్ణపువర్ణవికారై, దాజ్ఞాగ్రైర్వలముత్తైర్మర్మతూలస్య హేతోరరాగభ్యవృక్షతూలార్థమిత్యర్థః. * 'వస్తీ హేతుప్రయోగ' ఇతి వస్తీ, పసుధాం భువం, విలిఖతి ర్నతి, కథా కర్పూరఖణ్డాన్ కర్పూరకదళీకాండాంశ్చిత్వా, శోద్రవాణాం శోరదూమభ్యురస్య విశేషాణాం-ని. 'శోరదూమస్త శోద్రవ' ఇత్యమరః, సమస్తాకర్పూరతో-ఽధికమి

తర్థః, పులిమావరణం, కరుణే, కోసా వీధ్యో దుర్భగ ఇత్యాశక్త్యాకాయామాహ—
ఇహం కర్తవ్యమితి కర్తవ్యచరణయోగ్యభూమి, ప్రాప్త్య మవధానో మనుజుః, ప్రప
క్వాన్ధాయణాది, కర్త, న భజతి న సేవతే, న ఇతి సంబంధః; వైదూర్యపాత్రే లిల
పిష్టపచనాదిప్రాయం కర్తవ్యవ్యస్థాం తపోనమస్థానమిత్యర్థః. అతస్సర్వథా సత్కర్మానుష్ఠే
యం శ్రేయస్కామేనేతి తాత్పర్యమ్.

అత్ర యస్తపో న భజతి న లిలఖలం పదతీత్యాది విశిష్టభజన పచనాద్యో
ర్వాక్యార్థయోగిద్వివేకత్వాసంభవాత్సాధ్యశ్యలక్షణాయసంభవద్వస్తుసంబంధో వాక్యార్థ
ర్థప్రతిర్నిదర్శనార్థేద ఇత్యేతత్సర్వం మూర్ఖపద్ధతో వ్యాఖ్యాతమితీహోపరమ్యతే.

టీ. ఇహం=ఈ, కర్తవ్యమితి=కర్తలు చేయదగిన ప్రదేశమును, ప్రాప్త్య=పొంది,
మందభాగ్యః = అదృష్టహీనుడైన, యః మనుజుః = ఏమనుష్యుడు, తపో = తపస్సును,
న భజతి = చేయఁడో, నః = అతడు, వైదూర్యమయ్యాం = వైదూర్యమజులతోఁ
జేయఁబడిన, స్థాన్యాం=పాత్రలో, చాంద్రైః=చందనసంబంధములైన ఇంధనపిష్టైః=
కట్టలమొత్తముతో, లిలఖలం = తెలికపిండిని, పచతి = వండును; సావర్ణైః = బంగారు
సంబంధములైన, లాంగల అస్త్రైః=నాఁగేటికట్టలతో, ఆర్మతూలస్య హేతోః = జిల్లేడు
ప్రతి నిమిత్తమై, పశుధాం = భూమిని, విలిఖతి=దున్నును; కర్పూరఖండైః=కర్పూర
పృక్షముల బోదెలను, ఛిత్వా=నఱికి, కోద్రవాణాం=ఆరికపైరుయొక్క; సమంతాత్ =
చుట్టును, పులిం=కంచెను, ఇహ=ఇచట, కరుణే=చేయును.

తా. కర్తవ్యమితియగు ఈభరతఖండమున జన్మించియు ఎవఁడు
తపము నాచరింపఁడో అట్టిభాగ్యహీనుఁడు వైదూర్యమణిచేత నిర్మింపఁ
బడిన వంటకుండయందు మంచిగంధపుకట్టలతో తెలికపిండిని వండు
వానితోడను, జిల్లేడువేరుకొఱకు బంగారునాఁగలితో భూమిని దున్ను
వానితోడను, కర్పూరపుటరంటుల నఱికి వానితో ఆళ్లకు కంచెవేయు
వానితోడను సమానుడగును.

మ. చెలు వొరత్నుకుటంబునం దతఁడు సుశ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిణ్యాకము వండె నారుగల కర్థిన్ సప్తపర్ణావృతుల్
నిలిచెన్ జిల్లేడుదూదికై పుడమి దుశన్నె బైడినాఁగేళ్ల ని
మ్ములఁ గర్పక్షితిఁ బుట్టి యెవ్వఁడు దపంబుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

అవ. పుణ్యకర్తమే సఫలముగాని యన్యముగా దనుచున్నాడు:—

శ్లో. నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాపి నైవ నచ యత్సకృతాపి నేవా,
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సత్ప్రీతాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యదైన వృక్షాః

97

వ్యా.—పుణ్యవిశేష ఏవ సఫలం న త్వన్వచిత్యాహ—నేతి.—ఆకృతిరాకార సంపత్తిలేన, న ఫలతి ఫలకారణం న భవతీత్యర్థః, కులం నన్వంతో వా, నైవ ఫలతి శీలం నన్వన్తావో వా, న ఫలతి, విద్యాపి వేదవేదాంతాత్మికాఽపి, నైవ ఫలతి, యత్సకృతా ప్రయత్నానస్తీతా, నేనా రాగాదిపరిచర్యా చ, న ఫలతి, కిం తు పూర్వతపసా పురాకృతసకృతేన సుచితాని సుపాదితాని, పురుషస్య సంప్రీతీని, భాగ్యాని, వృక్షా యథా వృక్షా ఇవేత్యర్థః - 'ఇవనద్వా యథా శబ్దా వి'తి స్మృత్యుచార్యాను శాసనాత్, కాలే పరిపాకసమయ ఏవ, ఫలన్తి ఖలు, కపోజశితభాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించిదస్తీత్యర్థః.

టీ. ఆకృతిః = రూపము (చక్కండనము), నవిఫలతి = ఫలించునో ఫలించదు. కులం = (మంచి)కాలియు, నైవ (ఫలతి), శీలతః = (మంచి) నడవడియు, న (వివఫలతి), విద్యా అపి=చదువుగూడ, నైవ (ఫలతి), యత్సకృతా = పూనికతోఁజేయబడిన, నేనా అపి=కొలుపును, నచ (వివఫలతి), (ఇతఁడేమనః) పూర్వతపసా = మునుపటి ఉపస్సచే, సుచితాని = కూడఁబెట్టబడిన, పురుషస్య = మనఁజానియొక్క, భాగ్యాని = పుణ్యములు, వృక్షా యథా = చెట్లవలె, కాలేవేవ=(పరిపాక)సమయమునందే, ఫలంతిఖలు=ఫలించుచున్నవి గదా?

తా. పురుషునకు ఆకారముగాని కులముగాని స్వభావముగాని విద్యగాని ప్రయత్నపూర్వకముగ చేసిననేవగాని ఫలము నొసంగవు. పూర్వకృతమయినతపస్సువలనఁ గలిగినభాగ్యమే వృక్షములవలె కాలము నకు ఫలమునొసంగును.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు శ రాజనేవ
కులము శీలంబు జాలవు శ ఫల మొసంగఁ
బూర్వపుణ్యసుచితభాగ్య శ ములు ఫలించు
గాలమునఁ బనసాదివృక్షముల కరణి.

శ్లో. మజ్జత్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూ జయత్వాహవే
వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలా విద్యాః కలాః శిక్షతాం,
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు భగవత్కృత్యా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవతీ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః? 98

వ్యా.—సర్వథాఽపి భావ్యభావినోరావశ్యకత్వం కర్తవ్యమేవేత్యాహ—
మజ్జత్వేతి. అమ్మసి, మజ్జతు మగ్నో భవతు - జలప్రహుడినేతి భావః; మేరుశిఖరం,
యాతు గచ్ఛతు - యోగానుసంఘానాదినేతి భావః. ఆహవే యుద్ధే, శత్రూ
జయతు, వాణిజ్యం క్రయవిక్రయాది, కృషి కర్షణం - సేవనం - పరిచర్యా-దౌత్యాది
నేతి భావః-లే కృషిసేవనే చ-తథా సకలా వసుస్తాః, విద్యాః వేదవేదాంగాదయః-

‘అక్లాసి వేదాశ్చత్వారో మిమాంసాన్యాయనివృత్తః,

పురాణం ధర్మతాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశః’

ఇత్యేతాశ్చతుర్దశవిద్యాః, కళా ఇతిహాసాగమరత్నపీఠీశ్చతుష్టైకభాః శిక్షతామ్ అభ్య
స్యతు, తథా, పరముత్కృష్టే, ప్రయత్నం పాశుకాసిద్ధాత్కకం, కృత్యా భగవత్సగేన
తుల్యం, విపులమాకాశం ప్రయాతు, శథాఽపి కర్తవ్యతో ధర్మధర్మాశ్చకర్తవ్య
దిహస్తికాలోకే, అభావ్యమభావి, ఫలం న భవతి, తథా భావ్యస్యావశ్యమభావినో ఫలస్య,
నాశః కుతః? తస్య బ్రహ్మణాఽపి సివారముతుశశ్యత్వాత్ - యన్మాని తద్భవత్వేన
యదభావి న తద్భవే దితి స్వాయాదితి భావః. అల్రామ్యాచుజ్జమాదీనాం చతుష్టజ్జా
కళాస్వేవాస్తరూపకవ్యవగస్తవ్యం, రాశ్చ కళా మదీయ శృంగాటకే సంఖ్యాతా
స్తత్రైవ ద్రవ్యస్యా ఇతిహాసపరమ్యుతే.

టీ. (పురుషంధు), ఆంధ్రసి=నీటిమండు, మజ్జతు = మునుగునుగాక!, మేరు
శిఖరం=మేరువునెత్తమును, యాతు=పోవుగాక! ఆహవే=యుద్ధమునందు: శత్రూ=
శత్రువులను, జయతు=గెలుచునుగాక! వాణిజ్యం = వర్తకమును, కృషిసేవనేచ=సేద్య
మును కొలుపును, సకలా=సమస్తములైన, విద్యాః = (వేదముమున్నగు) చదువులను,
కలాః = (ఇతిహాసాది) చతుష్టైకభలను, శిక్షతాం = నేర్చునుగాక! పరం = గొప్ప,
ప్రయత్నం=ప్రయత్నమును, కృత్యా=చేసి, భగవత్=పక్షివలె, విపులం=విశాలమైన,
ఆకాశం=ఆకాశమునుగూర్చి, ప్రయాతు = పోవుగాక! (విజని చేసినను) భాగ్యవశతో=
పుణ్యవశమువలన, ఇహ=ఈలోకమందు, అభావ్యం=కలుగదగనిది, న భవతి=కలుగదు,
భావ్యస్య=కలుగదలసినదానికి, నాశః=నాశము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. వర్తకముచేయుట, పైరుపెట్టుట, కొలువుకొలుచుట
మొదలగు పనులెన్ని చేసినను, ఎన్నివిద్యలు నేర్చినను, ఎంతకష్టపడినను

అదృష్టము లేక యేమాత్రఫలమును గలుగదు, మంచి యదృష్టము గలిగినయెడల వానికి ఫలము గలుగనీయక యడ్డపడుటకు నెవరికిని సాధ్యముగాదు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనకశైలముఁ జేరిన వైరివీరులం
గలిచిన రాజనేవఁ దిలకించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలతెఱఁ గెఱింగిన ఖగత్వము దాల్చినఁ గర్తనిఘ్నణా
కలన నభావ్య మైన పని గాదు వినాశములేదు భావికా.

అవ. ఆపదలయందు పైతము పూర్వపుణ్యమే రక్షించు ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే మహార్ణవే పర్వతమస్తకేవా,
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వారక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని.

వ్యా.—ఆతినంకటస్థస్యాసి ప్రాచీనపుణ్యసద్భావే తు న జ్ఞతిత్యాహ—వన
ఇతి.—అయం తు స్పష్టార్థః.

టీ. వనే=అడవియందు, రణే=యుద్ధమునందు, శత్రు...మధ్యే=శత్రు = బాగ
వారియొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, అగ్ని=నిప్పుయొక్కయు, మధ్యే=మధ్యను,
మహార్ణవే=పెద్దనదుద్రమునను, పర్వత మస్తకేవా=కొండశిఖరమునఁగాని, సుప్తం =
నిద్రించువానిని, ప్రమత్తం=బిడలుచెలియనివానిని, విషమస్థితవా = ఆపదలయందున్న
వానినిగాని, పురాకృతాని = పూర్వమందుఁ జేయఁబడిన, పుణ్యాని = పుణ్యములు,
రక్షంతి=రక్షించును.

తా. పురుషుని అడవియందును, యుద్ధమునందును, శత్రువుల
మధ్యను, నీళ్లలోను, నిప్పునను, మహాసముద్రమునను, కొండచివరను,
నిదురలోను, కైపులోను, అపాయమునను పురాకృతసుకృతములు
కాపాడును.

క. కాననమున రణమున సలి,లానలరిపుమధ్యమున మహాభి నగాగ్ర
స్థానమునమత్తుని ద్రితుఁ,బూనికతోఁబూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

అవ. వేయేల! పుణ్యమంతుడెచ్చటనేని సర్వసాధ్యముల నొందుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వో జనః సుజనతాముషయాతి తస్య,
కృత్వా చ భూర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య.

వ్యా—కిం బహునా, నుకృతినస్తావత్సర్గమప్యనుకూల్యమేవ ప్రయాస్తీతి
విగమయతి.—భీమమితి.—యస్య ఘనః, భీమః హింసాదిప్రాచుర్యేణ భయజ్ఞురం,
వహరుణ్యాసీ కర్తృ. ప్రధానం నియతం, పురం భవతి, తద్వదశేషభోగసాధనం భవతీ
త్యర్థః, తస్య సర్వోఽశేషోఽసి, జనః, స్వజనతాం కింకరతా, మువహూతి, తస్య
కృత్వా చతుస్సముద్రాస్తా, భూః, సన్నిధిస్సమీచీనైః రత్నైర్నహావద్రాదినవనిధానైర్ని
జేతైర్వా-రత్నైః శ్రేష్ఠవస్తుభిశ్చ - పూర్ణా భవతి, నమస్తస్మాని ప్రసూత ఇష్టార్థః,
కస్యేత్యక ఆహ—యస్య, నరస్య, విపులం బహుళం, పూర్వనుకృతం పురాకృతకక్కర్ష
నంతాతం పుణ్యమస్తే వర్తతే తస్మైతి సంబంధః, అతస్సుత్కర్తాచరణతత్పరేనైవ భవితవ్యం
శ్రయస్సామేనేతి సందర్భాభిప్రాయః.

టీ. యస్య=ఏ, నరస్య - పురుషునకు, విపులం = విస్తారమైన, పూర్వనుకృతం =
పురాకృతపుణ్యము, ఆస్తీ = కలదిో, తస్య = ఆతనికి, భీమం = భయంకరమైన, వనం =
అరణ్యము, ప్రధానంపురం = ప్రధానపట్టణము, భవతి = ఆగును, తస్య=ఆతనికి, నరః
జనః = జాకనులయు, నుజనతాం = సోజన్యమును, (పాతాం - స్వజనతాం = బంధు
భావమును.) ఉవహూతి=హిందును. కృత్వా చ=నమస్తమైన, భూః=భూమియు,
సన్ని...పూర్ణా=సన్నిధి=మంచినీధులతోడను, రత్న=మణులతోడను, పూర్ణా=నిండినది,
భవతి=ఆగును.

తా. ఎవనికి తోలుత సంపాదించబడిన యనల్పమైన పుణ్య
ముండునో, వానికి భయంకరమైన యడవియును భోగార్థమగునగర
మగును. వెఱవాఁరెల్లరును బాధువులగుదురు. భూమియంతయు రత్నపు
గనులతోడను మంచినస్తువులతోడను నిండినదై యుండును.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృత శ పుణ్యరాశి
యగుచు నుదయంబు గాంచినశుగుణనిధికి
వనము పురమగుఁ బరు లాత్మ శ జనము లగుదు
రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ శ యయి ఫలించు.

ఇది సీతీశతకమునందు కర్త వద్దతివర్ణనమును వదవదకము.

మ. యమునానీలసరోజసౌరభచసహ్యసంగిభృంగీకులః
 పమకంఠద్యుతిలిప్తశేషభుజగప్రాలంబజాంబూనదా
 ద్రిమహాకార్త్యకరూఢకూఢపదమాశ్వీరంప్రచుక్తత్రిని
 క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరక్రవ్యాఘ్రరాట్టాలకా.

క. సుమనోనాయక సంభృత

సుమనోర్ఛిత పదబిసప్రసూనభవానీ

సుమనోహర సురనిర్ఘర

సుమనోదామార్హ జాటజూటోద్దేశా.

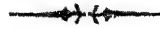
నీతిశతకము సమాప్తము

శ్రీ రస్తు

భర్తృహరి సుభాషితము

శృంగార శతకము.

అవతారిక. శ్రీమద్రాష్ట్రశ్రేష్ఠం దగుభర్తృహరి శృంగారసానుభవము గూడ నీలిపూర్వకముగాఁ జేయుచుగినదికాని, దానికి విరుద్ధముగాఁ జేయరాదని తెలియఁ జేసెను, మొదట నీలిపూర్వకై నీలిశతకమును రచించి పిదప శృంగారరసమనుభూతమై, యనంతరమున వైరాగ్యము గలిగించుటకు హేతువగునని యెంచి, మొదట శృంగార శతకమును వర్ణించి శర్వాక వైరాగ్యశతకమును వర్ణింపఁగలనని మనంబున నెంచి, శృంగారశతకమును బ్రాసాద్భివం గోరినవాడై శృంగారరసమునకు మన్వఃకుండు మఖ్యుఁడగుటవలన మొదట మన్వఃసమస్కారరూపమైననుంగళమును జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శమ్ముస్వయమ్ముహూరయో హరిణేషణానాం

యేనాశ్రీయస్త సతతం గృహాక్తు దాసాః,

వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రితాయ

తస్యై నమో భగవతే సుకరధ్వజాయ.

1

న్యాయ. — కంఠ్యితి — ఆశ్రయంభుశబ్దస్య శమ్ముశబ్దవదాదాదికడుప్పిత్యయా న్తత్వమవగత్యవ్యవహరం తు * 'భువన్మంజునరయోః క్విది' తి క్విప్పిత్యయా న్తత్వమ్ - అన్యథా 'స్వయంభూదేహోఽసా' విత్యాదాదివ దీర్ఘప్రసక్తాల్, తథా చ, యేన మకర ధ్వజేన, శమ్ము స్వయమ్ము హరయః హర విగ్ధి మురారయః సంహరన్మస్తి స్థితి కర్తృ త్వేన సకలభువనాధీశ్వరా ఆపీతి భావః, హరిణేషణానాం హరిణవన్తనోహరలాచనా నాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీ దేవీనాం, సతతమ్ * 'నమోవా హిత తయో రితి వచనాల్ సమో మకారధ్వజాయ, గృహే కుమ్భదాసాః జలకుమ్భధారవాహక భృత్యాః, అశ్రీ యస్త తాసు తాదృశ్చోహముత్పాద్య తథా విధేయాకృతా ఇత్కర్థః; కిముతాస్య ఇతి భావః. * కృత్యా కర్తృణి లోక తత్త్వ - అర్థనారీశ్వరత్వాచ్చ మౌఖిః, స్వయమ్మునశ్చ సరస్వతీ నిశేతసేకృతముఖత్వాల్, హరేష్వక్షిణ్ణస్థాపికలత్తీకత్వాచ్చైవముక్తమిక్యవగత్యవ్యవహరం, అత ఏవ, వాచామగోచరమవాత్సానసగోచరం - యచ్చరిత్రం మాహత్వమ్ - లేన విచి

శ్రవత్కృతో విచిత్రతః - కన్తే అత్మవ్రాశ్చర్యకారకాయోక్త్యర్థః. ని. 'విన్నయోఽదుశ్చ
మాశ్చర్యం చిత్ర మిత్యుచరః. * విచిత్రశబ్దా 'శ్చక్లరోతీ'తి ఇన్ద్రాత్కర్తృణీత్యః-గా
విష్టవద్యాపే విస్తి తోద్ధృక్, భగవతే సకలలౌకారాధ్యాయ-యద్వా-చమర్యుగ్రిహమధ్య
ప్రవిష్టత్వాత్ప్రద్యుమ్నరూపేణ భగవత్కృత్యత్వాద్వా కర్తృపామేశ్వర్థః.

‘అత్తావై పుత్ర నామాసి’

‘వత్సవాయాం ప్రవిశతి గరోః భూత్వా నృమాతృత్వ,

తస్యాం పునర్నవో భూత్వా దశమే మాసి తాయత’

ఇత్యాది శ్రు లేః, తన్తే మకరధ్వజాయ మకరకేతనాయ కామదేవసార్వభౌమాయ, నమః.

* నమస్వస్తీ’ త్యాదినా చతుర్థీ. వస్తలెలకావృత్తత్వ.

టీ. శమ్భునయంభుపారయః = శివ-బ్రహ్మ-విష్ణుశైలు, యేన=ఎవని (మన్మథుని)
చేత, హరిణ ఉక్షణానాం = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగలస్త్రీలకు (పార్వతీసరస్వతీ
లక్ష్యులకు), సతతం=ఎల్లప్పుడు, గృహకర్తృదాసాః = ఇంటిపని బానిసవాండ్లుగా, అక్రి
యంక=చేయబడిరో, వాచా...తాయ - వాచాం = వాక్కులకు, ఆగోచర = అందని,
చరిత్ర=చనులచేత, విచిత్రతాయ = చిత్రంపఁబడిన, కన్తే=ఆ, మకరధ్వజాయభగవతే=
మన్మథదేవునికొఱకు, నమః=వందము.

తా. ఒకటి చేయుటకును, ఒకటిచేయుకుండుటకును, జేసినదానిని
మఱియొక్కవిధంబుగాఁ జేయుటకును జాలినవారలయినను, బ్రహ్మవిష్ణు
శివులను ఏ మన్మథుండు మృగాక్షులగు కాంతలయొక్క పనివాండ్ర
నుగా నెల్లప్పుడు చేసినే అట్టి యనిర్వాచ్యమైన వింతయగు చరిత్ర
గలవాఁడు గనుక నైశ్వర్యవంతుండగు పూరితునికి నమస్కారము.
(అని కృతికర్త మన్మథునికి నమస్కారము గావించెను. ఈశ్వరుండు
పార్వతిని తనయర్థాంగమున నుంచుకొని యుండుటచేతను, విష్ణువు
లక్ష్మీని దనతొమ్మననే దాల్చియున్నందునను, బ్రహ్మ సరస్వతిని తన
వాక్కునందే యుంచుకొనియుండుటచేతను ఈప్రకారము వర్ణింపఁ
బడినది.)

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురళిశాసనులక భువనేశులక నిరా

తంకధృతిక మృగాక్షులకు శ దాసులఁ జేసినమేటికిం గురం

గాంకవసంతమిత్రునకు శ నంజలిఁ జేసెద వాగలీతని

శృంగచరిత్రచిత్రునకు శ పద్మణహారికి శంభరారికన్.

స్త్రీ ప్ర శం స.

అన. ఆలంబనవిభావములగు స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలు ప్రధానగుటవలన బం
ద్ధునితోకములతో స్త్రీప్రశంసను జేయఁబూని మొదట స్త్రీలు చిఱునగవు మొదలగు
గణితములు వశపఱచుకొందురని చెప్పుచున్నాఁడు:—

సీ. స్తితేన భావేన చ లజ్జయా భియా
పరాజ్ఞుపైరర్థకటాక్షవీక్షణైః,
వచోభిరీర్ష్యాకల హేన లీలయా
సమస్తభావైః ఖలు బంధనం స్త్రీయః.

2

వ్యా.—తత్ర ఆలంబనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్భేద్యే స్త్రీణాం ప్రశస్తత్వా
జోగ్యతావశ్యాత్తేన ప్రథమం స్త్రీప్రశంసాం చిక్షిప్తుస్తతాదా తావత్తానాం బంధనహే
తుత్వమాచా— స్తితేన—స్తితేన యావనాదిమదవికారజనితాకస్తికమన్దహాసేన—
'ఆకస్తికం తు హాసితం యావనాదివికారజమి'తి వచనాత్ - బాల్య యావన సంధా
పుకృష్టైః శృంగారవిషయైః ప్రథమాంతరణవికారో భావస్తేన చ - తదుక్తం—

'చిత్తస్య వికృతిః సత్త్వం వికృతేః కారణే సతి,
తతోఽల్పా వికృతిర్భావో నిజ స్వాదివికారవత్.' ఇతి-

'హాసే'తి పాతే 'ఈషద్భుప్రవికారస్యైర్భావో హాసః ప్రకీర్తిత' ఇత్యుక్తలక్షణేన
చేష్టావిశేషేణ చ, లజ్జయా కుచకుమ్భబోర్హలాచ్ఛాదనపదనవినమనదరనిమిలితనయన
త్వాదుభావక మనస్సుంజీవనరూప వీక్షణయా చ - 'చేతస్సంజీవనం వీక్షణాన్తరంగస్త
వాదిభి రి'తి లక్షణాత్, భియా, ఆకస్తికభయజనితత్రాసేనేత్యర్థః. తదుక్తమ్.—
'ఆకస్తికభయాచ్చిత్తతోభప్తానః ప్రకీర్తితః' ఇతి, 'లజ్జయా గుణైరి'తి పాతే ఆసామే
వాలంబనభూతానాం రూపయావనాదిగుణైరిత్యర్థః - 'ఆలంబనగుణోరూప యోవ
నాదిరుదాహృతః' ఇత్యుక్తత్వాత్, పరాజ్ఞుభైః ప్రియాధ్వాన్ములప్రాసారిభి రిత్యర్థః,
ఆర్థకటాక్షవీక్షణైః ఆసమగ్రపాక్షావగోశవైశ్చ-కటాక్షలక్షణంతు-సంగీకరత్వానకరే—

'యద్గతాగకవిప్రవైచిత్ర్యేణ వివర్తనం,

తారాకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తత్ కటాక్షం ప్రచక్షతే.' ఇతి-

వచోభిశ్శృంగారోకిలమధురకరమృదువాలాపైశ్చ, ఈర్ష్యయా వరోత్కర్షణానహనరూపా
నూయయా—యః కలహస్తేన చ- 'వరోత్కర్షణానహిష్టుత్వ మిర్ద్యాం ప్రాచుర్నసిపి

జి' ఇలి లక్షణాల్-యధ్వా-ఈర్ష్యయా కలహేన ప్రణయకలహేన చేలి ద్వైత్వై
కవద్భావః.*'సర్వో ద్వైత్వో విభాషైకవస్థవతీ' త్యనుకాసహాల్, తలయా వాగాదిభిః
ప్రియానుకరణరూపవిలాసవిశేషేణ చ-లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్భిర్గత్యా-ఉపచేష్టయే
లి లక్షణాల్, కిం బహునా? నను స్తభావైః ప్రమథోమాభ్యున్నేదానీనాత్వికభావైః
హస్తాత్సుక్యావసీత్యాదినభూరిభావైశ్చేత్కర్థః, స్త్రీయః బద్ధవం భిలు, పుంసాం సంసార
బద్ధహేతవః భిల్విత్కర్థః, లింగవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకత్వేన చాత్మభిప్రాయేణ చ-
'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇతి వద్రీష్టవ్యః;

ఆత్మ స్త్రీకటాక్షలాపాః ఆనుభావాః - 'కార్మభూతో-అనుభావస్యైకక-
టాక్షాదిశృరీరజ' ఇత్యుక్తత్వాత్, లజ్జాభయేర్భూయః సంచారిభావాః, భావితే శృంగార
చేష్టావిశేషా, ఇలి ప్రప్తవ్యమ్ - తదుక్తమ్.—

'భావో హవత్స హేలా చ మాధుర్యం పూర్వమిచ్ఛసి.

లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలకీర్తికం.

మోక్షాయితం కట్టమితం చిహ్నో' లలితం శిశూ,

కుసూహలం చ చరితం విహృతం హస ఇత్యసి.

ఏవం శృంగారచేష్టాన్యరేష్టాదికవిభా సుతాః' ఇతి.

ఈదృశ్యాననంపన్నానాం స్త్రీణాం బద్ధహేతుత్వం కిం సత్కర్మమితి భావః. ఈభా
వైతానాం శృంగారచాయితానాం మధ్యే భావలజ్జాభయేనోచ్య ముగ్ధాః, స్త్రీతార్థకటాక్ష
మధురాలాపవతోఽన్య మధ్యమాః, ఈర్ష్యాకలహావలంకార్యైః ప్రాధా, స్త్రీలి వివరితః.

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జాకటితమన్తభా,

లజ్జామన్తభయస్థా మధ్యమోచికయావనా

స్తరమస్థితప్రీడా ప్రాధా సంపూర్ణయావనీ' .

పంశస్తవృత్తమ్.

టీ. స్త్రీతేన=(యావనాదీమదవికారములచే నాకస్తితిముగ జనించిన) చిహ్నగళపు
చేత, భావేనచ=భావముచేతను, (భావమనఁగా: బాల్యయావన దలంపంధిలో మొట్ట
మొదట శృంగారవిషయమున జనించినమనోవికారము.) లజ్జయా = (స్తనములను
బాహుములమును గడ్డుకొనుట, తలవంచుట, కొంచెముగ కనులమూయుట మొద
లగు చేష్టలచే మనస్సంకోచము గలిగించు) సిగ్ధచేతను, భియా=(ఆకస్తికమగు) బెదరు
చేతను, వరాజ్ఞుభైః = (సిగ్ధచే) పెదముగమైన, ఆర్థకటాక్షచిహ్నజైరీదనగముక్తే గంధి
యాపులచేతను, వచోభిః=(చిలుక కొయిల ముగ్గునువాని కలకలపునలుకులవంటి) వల

కులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈర్ష్యా=ఇతరులగొప్పను సహింపమిచేఁ గలిగిన, కలహేన = పోట్లాటచేతను, లీలయా = (ప్రియుని స్వాధీనము చేసికొను) విలాసముచేతను, (నేయేల? నను ప్రభావైః=నను ప్రములగు (సార్వత్రిక - సంచారి) భావములచేతను, స్త్రీయః=ఆడు వాండు, (పురుషులకు) బంధనం ఇలు=కట్టుగదా !

తా. స్త్రీలు చిటునవ్వులచేతను, చేతులు మొదలగునవి త్రిప్పుట చేతను, సిగ్గుచూపుటచేతను, భయపడుటచేతను, పెడమోము చూపుట చేతను, కడగన్నులు సగముమూసి తెరిచి చూచుటచేతను, మాటల చేతను, పొలయలుక చేతను, సొగసులచేతను, మఱి యనేకచేష్టలచేతను పురుషులను గట్టివేయుదురు.

చ. చెలువపుఁదేటలేనగపురచేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలువగులీలచేత సుగుణంబులచేఁ గడగంటిచూపుచేఁ
గలహముచేత విందు లగుకందువమాటలచే నసూయచేఁ
బెలుచన నెంతవారి వలపింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్.

అవ. స్త్రీలకు కటాక్షాదులు స్వవిషయమున భూషణములుగను, పురుషుల మీదికి ఆత్మభయములవలె నున్నవి యని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. భూచాతుర్యాత్ కుఞ్చితాతాః కటాక్షాః

స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తాశ్చ హాసాః,

లీలామస్తం ప్రస్థితం చ స్థితం చ

స్త్రీణా మేతద్భూషణం చాయుధం చ.

3

వ్యా.—ఈ క్షమర్థం ప్రకారాంతరేణాహ-భూచాతుర్యాదిరి.—భూవా-శ్చాతు ర్యాల్లితాక్షేపవైచిత్ర్యా, కుఞ్చితాని కుణిక్పతాన్యక్షేపి యేషాం తే కథోక్తాః * 'విహువ్రహ్మ' సక్యక్షికో స్వాక్షాక్షచ' ఇతి వచ, కటాక్షాః ఆపాక్షేపణాని చ, ఏలేన రేచికభృకుట్యాభ్యా వ్యాపారవిశేషావృత్తా, కడుక్షమ—

'స్నిగ్ధా'వోర్థలితాక్షేప వికస్యా వికరేచికం,

ద్వయోర్ధ్వాలసమక్షేపకాటిల్యాద్యభివృద్ధిం విదుః.' ఇతి-

స్నిగ్ధాః స్నేహపరిప్లుతా, వాచశ్చ-స్నేహలక్షణం తు-

'విప్రమేభు భరమాం కామమారూఢే దర్శనాదిభిః,

యేనా నరక్షం ద్రవతి న స్నేహ ఇతి కథ్యతే.' ఇతి-

ణి' ఇతి లక్షణాత్-యథా-ఈర్ష్యయా కలహేన ప్రణయకలహేన చేతి ద్వైశ్చ
కవిదావః.*'సర్వో ద్వైశ్చో విభాషైకవగ్ధవతీ' త్యనుకాసనాత్, లీలయా వాగాదిభిః
ప్రియానుకరణరూపవిలాసవిశేషేణ చ-లీలా ప్రియానుకరణం వాస్విగ్ధత్యాభివేష్యయే'
తి లక్షణాత్, కిం బహునా? సమస్తభావైః సమ్యగోమాఖ్యస్వేదాదీనాత్వికభావైః
హర్తృత్వక్యావసీత్యాదినభావరిభావైశ్చేత్కర్థః, స్త్రీయః బద్ధనం బలు, పుంసాం సంసార
బద్ధహేతవః బలితల్కర్థః, లిప్తవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకత్వేన వాక్యభిప్రాయేణ చ-
'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇతి వద్దీప్తవ్యః;

అత్ర స్త్రీకటాక్షలాపాః ఆనుభావాః - 'కార్మభూతోఽనుభావస్సృక్క-
టాక్షాదిశ్చరీరణ' ఇత్యుక్తత్వాత్, లజ్జాభయేర్భూయః సంచారిభావాః, భావలీలైశ్శృంగార
చేష్టావిశేషా, ఇతి ద్రవ్యవృత్ - తదుక్తమ్. —

'భావో చావశ్య హేలా చ మాధుర్యం హైర్యమిక్యసి.

లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తిర్విశ్రమః కిలకీర్షికం.

మోట్రాయితం క్షుత్తమితం నివోగో లలితం శభా,

కుటూహలం చ చకితం విహృతం హాస ఇత్యుతి.

ఏవం శృంగారచేష్టాస్ఫురన్తేదశశభా మతాః' ఇతి.

ఈదృశ్యాధనసంపన్నానాం స్త్రీణాం బద్ధహేతుత్వం కిం సత్కృత్యమితి భావః. తథా
చైతానాం శృంగారచాయితానాం మధ్యే భావలజ్జాభయంత్యైశ్చ ముగ్ధాః, స్త్రీతార్థకటాక్ష
మధురాలాపవంత్యై మధ్యమాః, ఈర్ష్యాకలహాల్లావత్యై ప్రాధా, క్షేపి విచిత్రః.

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్తభా,

లజ్జామన్తభమధ్యస్థా మధ్యమోజితయావనా

స్మరమస్తీకృతప్రీడా ప్రాధా సంపూర్ణయావనై' తి.

వంశస్థవృత్తమ్.

టీ. స్త్రీతేన=(యావనాదిమదవికారములచే నాకస్తికముగ జనించిన) చిలునగవు
చేత, భావేనచ=భావముచేతను, (భావమనఁగా: బాల్యయౌవన దశలసంధికా మొట్ట
మొదట శృంగారవిషయమున జనించినమనోవికారము,) లజ్జయా = (ప్రసములను
బాహుమూలమున గవ్వకొనుట, తలవంచుట, కొంచెముగ కినుకముయందు మొవ
లగు చేష్టలచే మనస్సంకోచము గలిగించు) సిగ్ధచేతను, భియా=(ఆకస్తికమగు) పెదరు
చేతను, పరాజ్ఞుతై = (సిగ్ధచే) పెదముగ మైన, అర్థకటాక్షమిత్యై=సగముచే గంటి
'మామ్రలచేతను, వచోభిః=(చిలుక కోయిల ముగ్గుగునాని కలకలపువలంతులవంటి) వలు

వలచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈర్ష్యా=ఇతరులగొప్పను సహింపమిచ్చే గలిగిన, కలహేన =
పోట్లాటచేతను, లీలయా = (ప్రియుని స్వాధీనము చేసికొను) విలాసముచేతను, (వేయేల?)
సమస్తభావైః=సమస్తములగు (సాత్త్విక - సంచారి) భావములచేతను, స్త్రీయః=ఆండు
వాండు, (పురుషులకు) బంధనం ఇలు=కట్టుగదా !

తా. స్త్రీలు చిలునవ్వలచేతను, చేతులు మొదలగునవి త్రిప్పట
చేతను, సిగ్గుచూపుటచేతను, భయపడుటచేతను, వెడమోము చూపుట
చేతను, కడగన్నులు సగముచూసి తెరిచి చూచుటచేతను, మాటల
చేతను, పొలయలుకచేతను, సొగసులచేతను, మఱి యనేకచేష్టలచేతను
పురుషులను గట్టివేయుదురు.

చ. చెలువపుండేటలేనగప్రచేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలువగులీలచేత సుగుణంబులచేత గడగంటిచూపుచేత
గలహముచేత విందు లగుకందువమాటలచే నసూయచేత
చెలుచన నెంతవారి వలసెందురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్.

అవ. స్త్రీలను కటాక్షాదులు స్వవిషయమున భూషణములుగను, పురుషుల
మీదికి ఆయుధములవలె నున్నవి యని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. భూచాతుర్యాత్ కచ్ఛితాక్షాః కటాక్షాః

స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తాశ్చ హాసాః,

లీలామస్తం ప్రస్థితం చ స్థితం చ

స్త్రీణా మేతద్భాషణం చాచుధం చ.

3

వా. —ఈ క్షమధృత ప్రకారాంతరేకాహ-భూచాతుర్యాదిలి.—భూచాతుర్యాదిలి.—భూచాతుర్యాదిలి.
ర్యాదిలితాక్షేనైవిద్యై, కుచ్ఛితాని కుచ్ఛితానాన్తాక్షేణి యేహం లే తథోక్తాః *
'బహువ్రీహా' సకలక్షిణీ స్వాక్షాక్షాన్' ఇతి వర్, కటాక్షాః అపాక్షేతదాని చ, విలేన
కేచిత్తుకుట్యాభ్యా వ్యాపారవిశేషావృత్తౌ, తదుక్తమ్—

'స్యాద్భూచాత్తుర్యాక్షేప వికస్యా వికరేచితం,

ద్యయోర్భూలనమక్షేపకాటిల్యాద్యుక్తిరీతి విదుః.' ఇతి-

స్మిథాః స్నేహపరిష్కృతా, వాచశ్చ-స్నేహలక్షణం తు-

'విస్త్రమ్యే భరమాం కాష్టామాయాభే దర్శనాదిభిః,

యేనాస్తరక్టం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.' ఇతి-

లజ్జితమస్తం యేషాస్తే లజ్జితాస్తా లజ్జావసానా, హాసాశ్చ - కథాభూతహాసానామేవ
మోహనత్యాత్ - అత్యథా హాస్యరసాపర్యవసానాదితి భావః, లీలానస్తం లీలామధురం.
ప్రస్థితం ప్రస్థానమ్ గమనమితి యావత్, స్థితమవస్థానం చేత్యుభయత్రాప్తి. * భావేత్తః,
ఇత్యేకత్వర్యం స్త్రీణాం భూషణం చ చాతుర్యైశ్చయహేతుత్వాత్, ఆయుధం శస్త్రం
చ యవజనవిషయసాధనత్యాదితి భావః.

అత్ర కటాక్షాదీనాం లక్షణాని ప్రాగేహోక్తాని, సంచారలీలాశృంగారచేష్టా, భుజు
ట్యాదయోఽస్యే ఆనుభావా ఇతి జ్ఞేయమ్; కథా లీలామధురగమనస్య వద్మినీయకలక్ష
ణాత్పాద్యైశ్చైతాసాం లజ్జాలేశయత్వం సూచ్యతే...కమత్తం రతిరహస్యే—

‘వజరి మృదు సలిలం రాజహంసీవ తస్మై
త్రివలిలితమథ్యా హంసవాణీ సుజేషా,
మృదు శుచి లక్ష్మణ భుక్తే మానసి గాఢలజ్జా
ధవిశకునువాసో వల్లభా వద్మినీ స్వాత్.’

అత్ర భుజుట్యాదినముదాయే భూషణత్వాయుధత్వరూపదామ్రూపకాలం
కారః, కాదీనీపృక్షమ్.

టీ. భూచాతుర్యత్-భూ=కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యత్=నేర్పువలన,
కుంచి...క్షా-కుంచితకటంపలక్షణ, అక్షా=కన్నులుగల, కటాక్షా=శ్రేగంటిమాపులును,
స్మిద్ధా=అనురాగముతోఁగూడిన, వాచక=మాటలును, లజ్జితాస్తా=సిగ్గుచేసేదములయిన,
హాసాశ్చ=నవ్వులును, లీలామధురం=చిలాసముచే (మధువు) మెల్లనైన, ప్రస్థితం=చడకయు,
స్థితంచ=నిలకడయు, ఏకత్=ఇది, స్త్రీణాం = ఆడవారికి, భూషణం = ఆలంకారము,
ఆయుధంచ=శస్త్రమును, (అగును.)

తా. కనుబొమలు నేర్పుతోవంచి యరకన్ను వెట్టి కడగంటితోఁ
జూచుటయు, తిన్ననిపలుకులును, సిగ్గుతోఁగూడిన చిలునగవులును,
పలుకునడకయు, ముసీముసినగవును స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధములైన భూష
ణములుగను, పురుషులను పశుపటచుకొనుట కాయుధములుగను నగు
మన్నవి.

2. భూలతాదేవకుంచితశిష్టురణదాల్పు
కలికిచూపులు నెయ్యింపురబలుకు గీపు
సిగ్గునగవులు చెన్నగుచిన్నినడలు
సొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకును.

అన. శృంగారసమున కాధారమైన యలివను విదుశ్లోకములచే వర్ణించు చున్నాడు:—

శ్లో. క్వచిత్సభ్రాభజ్ఞైః క్వచిదపి చ లజ్జాపరిగతైః

క్వచిద్భీతిత్రస్తైః క్వచిదపి చ లీలావిలసితైః,

కుమారీణామేతైర్నదనసుభగైర్నేత్రవలితైః

స్ఫురన్నీలాజ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ చిశః.

4

పా. — అభ శృంగారానుభావదృగ్విలాసాన్ సపరికరం వర్ణయతి— క్వచిదితి — క్వచిత్ కుతచిత్, సభ్రాభజ్ఞైః భ్రుకుటిరేచితాఖ్యభ్రావ్యాపారసహితైః, క్వచిదపి చ, లజ్జయా, పరిగతైః ప్రత్యావృత్తైశ్చ, స్వానుమాల్యప్రకాశతైరిత్యర్థః. తదుక్తమ్— 'సప్రీడాలోక' నేనైవ స్వానుమాల్యప్రకాశన మి'తి, క్వచిదుద్భరిత్రస్తైః, బహుళభయ సమ్భృతైః, క్వచిదపి చ, లీలాభిగత ప్రత్యాగతవిలాసవిశేషైర్నేత్రానావిలసితైః కమనీయైః ఉజ్జ్వలైర్నా, తథా మదనైః - సుభగైర్నోహరైః విరక్తస్యాపి చిత్రక్షోభకరైరిత్యర్థః. 'యద్దర్శనాద్విరతోఽపి క్షుభ్యతే తత్సవన్నగ' మితి లక్షణాత్, ఏతైర్న క్రక్రకారైః, కుమారీణాం తరుణీనామ్, ఉత్పలాక్షణామితి భావః. * 'వయసి ప్రథమే' ఇతి జీవ, నేత్రవలితైర్నయనవిలాసై, ద్విశః, స్ఫురతాం వికసితానాం నీలాజ్జానాం నీలాత్పలానాం-ప్రకరైర్నికురుమైశ్చ, పరికీర్ణా ఇవ ప్యాక్షిప్తా ఇవ, లక్ష్యస్త ఇతి శేషః. ప్రసిద్ధ క్రియాధ్యాహారో న దోష. ఇత్యాహ వాచనః—'లిక్ష్ణాధ్యాహారా' నిత్యక్ర.

అత్ర నయనవిలాసానాం ప్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శనచావలం విినా అసమ్మనా క్కుతూహలం నాను శృంగారకృష్టితం సూచ్యతే—'కుతూహలం రమ్యదృష్టా చావలం పరికీర్ణత' మితి లక్షణాత్. భ్రుకుట్యాదీనాం లక్షణం ప్రాగేవోక్తమ్; తథా నయనవలన క్రియయా వికీర్ణకృత్రియాప్రేక్షణాత్ క్రియాసిమితక్రియాన్వయాహారేప్రేక్షా.

'యత్రావృత్తి సంతాపనాదన్యతేనోపగీర్తితం,

ప్రశంసం హి భవేత్సాప్రేక్షా సాహిత్యేప్రేక్షాం ప్రచక్షతే'

ఇతి లక్షణాత్; తనూ చ నయనానాం నీలాత్పలాసామ్యం గమ్యతే. తేన చోపమా వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారభ్వసి. శిఖరిణీపుక్తమ్.

టీ. క్వచిత్ = ఒకచోట, సభ్రాభంజైః = బొమమడిపాటుతోఁగూడినవియు, క్వచిత్ అపిచ = ఇంకొకచోట, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గుచబిందనవియు, క్వచిత్, భీతిత్రస్తైః = భయముచే బెరిగినవియు, క్వచిత్ అపిచ, లీలావిలసితైః = విలాసములచే నంద

మైనవియు, నుదసనుభక్తైః = కామముచే సులవరములగు, సుసూటిణాం = లేవరాంశ్రయొక్క, సేత్రపలికైః=నినులిప్పులచేత, వికసవిహ్వలః, స్ఫుర...భూసాం-స్ఫురత్ = పూచుచున్న, నీలకణ్ఠానాం=వల్లగలువలయొక్క, ప్రకరణః=గీర్ణః ఇహ = మొత్తములచే పెనచల్లలుచినివడి, (ఉండును.)

తా. ముద్దుచాంఠు కొన్నిచోట్ల గనుబొమ్మలు విడిచివెట్టు కొనియు, కొన్నిచోట్ల సిగ్గుచే నలసంఘకొనియు కొన్నిలావులం దులికిపడియు, కొన్నిచోటులందుఁ దమసొగసులం బూడియు, కొన్నిచోట్ల కనులములంబోలుమోములం జూపియు, కన్నులం ద్రిప్పియు సంతట నుండులుకలు విడిచిచినున్నవో యుచునట్లు చేయుదురా.

ఉ. భ్రూంకావిభంగంజతేయల్ సభయంబులు సత్రపంబులు
ద్యౌలలాసముల్ నిద్రాకేసినదుల్ యశంబులైనకాం
తాలఁ పూసినేత్రపాతంబులచే నెతెల్లె వెన్నుల
న్నీలుబోజుపత్రములం గింప ననం గనుకన్బై సంతయున్.

అని ప్రియ భక్త్యహారి నుభామితము చేయువాడని—

శ్లో. నిన్ద్రా వన్ద్రా వన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ
నన్ద్రా వన్ద్రా వన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ
నన్ద్రా వన్ద్రా వన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ
నన్ద్రా వన్ద్రా వన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ

వాచాః హాసః పి మాన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ
నన్ద్రా వన్ద్రా వన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ
నన్ద్రా వన్ద్రా వన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ
నన్ద్రా వన్ద్రా వన్ద్రాహాః కన్యజురహాసమ్ మే తోజనీ

నీత్వం సూచ్యతే- 'కాఽపి చామ్యేయగౌరీ' తి లక్షణాత్, పద్ధో దేహకాన్తిశ్చ, తథా
అలీనీనాం భృక్షాద్రానాం బిష్ణుర్వయశీలః తత్పన్నిభ ఇత్కర్థః. * 'గ్లాజిన్ధక్కున్నురి' తి త్పన్
ప్రత్యయః, కచానాం చయః కేశపాశశ్చ, ఇభవమృయోర్విభ్రమహరా విలాసహరిణో,
కరివశిరశిన్దజ్జలన్విత్కర్థః ని. 'కుమ్భా తు శిరసః సింహా వి' త్యమరః. వక్షోజౌ కుచకుమ్భా
చ, గుర్వీ దుర్భరా * 'వోతో' గుణవచనా ది' తి జీమ్-నితమ్బస్థల కటివత్సావ్నాగశ్చ-ని.
'వత్సాన్నితమ్బః స్త్రీకట్యా' ఇత్కమరః. * 'హసవదే' త్యాదిగా ఆకృతిమాధే జీమ్,
హరిణి హరి మనోహరం * భూర్వవజ్జివిః, వాచారం, మార్దవం వాస్తాధుర్వం మధుర
కోమలాలావశ్చేత్కర్థః. వికత్పర్వం, యువతిషు తరుణీషు, స్వాభావికం వ్యభాషణీధం*
'శత ఆగత' ఇతి తక్, మజ్జనం తరుణీనామేతన్నైసర్గికాలంకరణమిత్యర్థః.

ఆత్ర చంద్రవికాసీత్యాదిశబ్దైః ప్రాయశస్సద్భక్త్యవాచకాః, అత ఏవిషమా
లంకారః. తదుక్తమాచార్యదణ్డినా—

'స్ఫుర్ధతే జయతి ద్వేష్టి హసత్సర్వత్యమయతి

తదస్వేత్వనుబద్ధాతి తచ్ఛీలతి నిషేధతి

తన్న వాఽనుకరోతీతి శబ్దాస్సద్భక్త్యవాచకాః.'

ఇతి.

టీ. చంద్రవికాసి = చంద్రునివలె ప్రకాశించు, వక్త్రం = ముఖమును, హంక...
జీమ్-హంకజ = తామరలను, హరిహస = ఎగతాళిచేయుటయందు, జీమ్ = సేయుగల,
లావణీకేకమ్నలను, స్ఫుర్ధం = బంగారును, అపాకేష్టుః = త్రోసివేయునట్టి, వర్ణః =
(మేని) చాయయు, అలీనీజ్ఞః = ఆంధులు మైదలయొక్క (ను) జయించు, కచానాం
చయః = పొప్పుచు, ఇభ...హరా-ఇభ = విచగ్గులయొక్క, మధు = మంధస్థలమయొక్క,
విభ్రమ=విలాసమును, హరా = అపహరించు, వక్షోజౌ = కుచములు, గుర్వీ=గుప్పుదగు,
నితంబస్థల = నిజండునట్లును, వాచారం = మాటలయొక్క, హరి = మనోహరమగు, మార్ద
వంచ=మృదుత్వమును, యువతిషు=జవరాండ్రులు, స్వాభావికం=సహజమైన, మంధనం =
అలంకారము.

తా. చంద్రమండలముంబోలుమోమును, కేమలుములను గోలి
సేయంగల సేత్రములును, బంగారును మించినమేనిపొరును, తుమ్మెదలను
గెల్వజాలు కేశసమూహమును, ఏనుంగుకుంభముల సాంప్రమిత్రు
స్తనములును, లావణిజులను మిక్కిలి తిన్ననైన పలుకులును జవ
రాండ్రుల బుట్టుకతోడవచ్చే యలంకారములు.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సుధానిధిఁ బోలుమొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీలుమెలుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వు గుబ్బుచనుబంతులు గొప్పపిలుందు తేనియల్
చిమ్మడుముద్దుబుల్కులును శ జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగిన్.

అవ. ముద్దరాలియొక్కసొగసులు రమ్యము లని విద్ధింపుచున్నాడు —

శ్లో. స్థితం కేశచస్తుగ్ధం సరవతరలో దృష్టివిభవః

పరిస్పన్దో వాచామభివవలీలాసోక్తిసంసః,

గతానామారమ్యః కిలముతేలీలాపరికరః

స్పృశన్త్యాస్తారుజ్యం కిమివ హి న రమ్యం మృగవృకః.

6

వ్యా.—ఆశాలవృక్షగుణం యోగవచనా—స్థితిమితి.—స్థితి మద్దహాస
కంది చస్తుగ్ధం స్పష్టరం కేశలేతి యథామోగమధ్యహోత్సవ. ని. 'మధ్యః సుధర
మూఢమోః' ఇత్యమరః, బోల్చుచుండుమధ్యస్థలేష్వర నిజాగ్ని ప్రాసలభ్యుభోదాత్
స్థితశ్చేతనమృగశక్త్యము క్తిమిశ్రుత్య స్తవ్యమ. దృష్టిభివో మోగినిసంపత్తి, సరిపె అవటిలం
యథా తథా తరవత్సృజో భవతి, వాచాం పరిస్పన్దో వాగ్వాచాలోచన ఆభివ
నూతనా విలాసా యోసాం తో యో ఉక్తిరీతః. సరివాని తాటి సరసం రసయుక్త
దుదీర ఇతి యోవత్, భవతి. గతానాం నిలేనావత్ కరతీతి, ఆరమ్య ఉపక్రమః,
కిలయతః పల్లవః. తారకాచిత్వానిశితం—వాచాం మోగవస్తుస్థి ర్భవ్య
తథోక్తి—మోగవస్తుభవతో భవతిశ్చేత్త. అసి ప్రాసలభ్యం యోవనం స్పృశన్త్యా
మృగవృకస్తరుణ్యం సమస్త, కిమివ కిం నా, రమ్యం విలీలవచన; న హి భవతి, సర్వ
మసి రమ్యమేవ భవతిశ్చేత్త. ఇయం ముగ్ధా నామ—'ఉపయోగ్యవనా ముగ్ధా లక్ష్మ
విశిషమస్తథా' ఇతి లక్షణాత్.

శ్రీకృష్ణునివ్యయం దృష్టం నమోనానాదృష్టిలో నామ నామ—'జ్ఞాత్వై
ర్వ్యోమదైవరత్నోగో యశ్చోక్తి స్వ్యాదృష్టిలో' ఇతి లక్షణాత్. భావంబు క్రిమ్.

టీ. స్థితం=చేయబడ్డ, కేశం=కేశములు, చస్తుగ్ధం=చక్కనిచేసాం, దృష్టి
విభవః=చూపుట యగుము, పరిస్పన్దో=మరికటి పలుకరింప, వాచాం=చూటల
యొక్క, పరిస్పందః=వ్యాపారము, ఆభి...సరిపె-అభివం=ప్రతి, ఆరమ్య=సౌంధ్య
గల, ఉక్తి=చూటలచేత, కిలయతః=సంపదమైన; గతానాం=నడకలయొక్క, ఆరం
భో=ప్రాంభము, కిం...నిలేనావత్=దెలిసి (శ్రీకృష్ణుని అట్టికి), హి=నిరాసము
లనడి, రతికరి=మరివారముగల; తారకాచిత్వానిశితం=యోవముచు, స్పృశన్త్యా=అందరికి

చున్న, మృగదృశః = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగలది - నుందరిది, కింఞన=ఏది, రమ్యం = రమణీయమైనది, న హి=కాదు?

తా. మోమునందలి చిఱునగవు, చక్కనైన చంచలదృష్టి, కొత్తలైన సరసంపుఃబలుకులు పలుకుట, ఒమ్మొరపుటారంభదశయగు నడకలతీరు, వీనిలోఁ బ్రాయమున నుండు మృగాక్షి కేచి రమ్యముగా నుండదు! అన్నియు రమ్యములుగానే యుండును.

ఉ. ఇంచుకముద్దు లేనగవు ॥ లింపగునవ్యవిలాససూక్తుల
భృంచితలోలదృష్టియు నావారుణపల్లవమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయాసములు ॥ మేలుగ యావనలక్ష్మితోడ వ
ర్తించుమృగాక్షిచందము లాతి ప్రమదంబు ఘటంపఁజాలవే.

అన. కన్నులు మొవలగు పంచేంద్రియములకును మనస్సునెడి యాఱువయంద్రియమునకును విషయాభూతంబు లగుపదార్థములెల్ల నొకయంగనయందే యున్నవియని ప్రశ్నోత్తరముగా వర్ణింపఁబడుచున్నది:—

శ్లో. రష్టవేద్యమి కిముత్తమం? మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం
ఘృతవేద్యమి కి? తదాస్యపవనః శ్రావేద్యమి కి? తద్వచః,
కిం స్వాదేద్యమి? తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశేద్యమి కి? తద్వపు
ర్దేయం కి? నవయావనే సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః. 7

వ్యా.—అళ చక్షుఃప్రభృతివడిన్ది చూచామత్రైవ శాశ్వతరప్రతినియతవిషయాస్పర్శయతి—రష్టవేద్యమి.—ఆరప్రశ్నోత్తరమాలికయాఽవ్యయః కార్థ్యః. రష్ట్రం యోగ్యాని రష్ట్రవ్యాని-లేఖ దర్శనీయేష పక్షుః * యోగ్యాగ్రే తవ్యత్పక్వయః, ఉత్తమం శ్రేష్ఠం వస్తు కిమితి ప్రశ్నః, ప్రేమప్రసన్నం అనురాగవికసితం ప్రేమదాయా కర్మణః 'ద్రవీభూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయినీ' ఇతి లక్షణాత్, మృగదృశ్యస్త రణ్యా, ముఖం పవనమకర్మణః. ఏవముత్తరత్వాది - చక్షుఃప్రతికరత్వాదిని బావః ఘృతవేద్యమి అఘృతవేద్యమి కిముత్తమమితి ప్రశ్నః, తదాస్యపవనస్తస్యాః తరుణ్యాః-ఆస్యపవనో ముఖమరుచి-తస్యైవ ప్రూణతర్పణత్వాదిని బావః - యద్యపి ప్రాణేంద్రియవిషయో గన్ధః న తు పవనః-తథాఽపి తస్యాః పద్మినీజాతిత్వాత్తదాస్యపవనే తస్య సమ్మూయణాత్ ఏనాః త్రాగుస్తే-భేద్యో ఘృతస్తే-మిద్విద్యామాయస్తే ఇత్యాదిసద్భవసృష్టిని పవనే తద్ధర్మస్యేవచరితత్వాన్ని నిరోధి, శ్రావేద్యమి శ్రోతవేద్యమి-ఆర * యో

(అనిప్రశ్న.) ఆనుచ్చకంటి కమ్మతావియే. (అని యుత్తరము.) దీనిచే నానీకేంద్రియవిషయము చెప్పబడినది. వినదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనదేదీ? (అనిప్ర.) ఆదిలుకలకొలికి యొక్క పలుకులె (అని యుత్త.) దీనిచే శ్రోత్రేంద్రియవిషయము సూచితంబయ్యెను. పానము చేయదగిన వస్తువులలో నుత్తమద్రవ్యమేదీ? (అని ప్రశ్న.) ఆముగుదియొక్క శిష్యావిచిగుళ్ల తియ్యనిపానమే (అని యుత్త.) దీనిచే జిహ్వేంద్రియవిషయము చెప్పబడియె. తాడదగినవానిలో మేలైనది యేదీ? (అని ప్రశ్న.) మెలతల మెత్తని మేనుదీగయె. (అని యుత్త.) దీనిచే త్వగింద్రియవిషయము చెప్పబడియె. ఎల్లప్పుడు మనసునఁ జింతింపదగినదేదీ? (అని ప్రశ్న.) ఆయంగనలతభుకు బెళుకులె (అని యుత్త.) దీనిచే మానసేంద్రియవిషయంబు చెప్పబడియె. లోకంబున నుత్తమవిషయాభిలాషగలవారై తమస్త్రీసంభోగమే చేయవలయును.

నీ. చూడంగఁ దగినవో స్తుప్తులందు భువ మెద్ది?

తుల లేక తగువెలందుల మొగంబు;

వలఁగఁ గైకొనఁ దగువానిలో నెయ్యది?

మగువలవదనాబ్జమారుతంబు;

వీనుల కిం పైచేరవానియం దెయ్యది?

కోమలాంగులముద్దుగులుకుపలుకు;

తనులు సోకిన సుఖం బొనరించు నెయ్యది?

మెలతల సొబగైన బేనుదీప;

తే. యతిమధుర మెద్ది? కాంతాధర రామృతంబు;

సరసజనులకుఁ జింతింపఁ బాలు నెద్ది?

పువ్వుఁబోడుల వెలలేని బివ్వనంబు;

వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతులవిభ్రమములు.

అప స్త్రీలకు లోబడనిపురుషుడు లేడని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతాశ్చలద్వలచురంహతి మేఖతోత్థః,

యుక్తానామృతవాహితరూపంస్థః,

కర్పంతి కన్య న మనో విశం తకణ్ఠోన్మిత్ర

విత్రస్తమిద్ధవారిణీన్పుత్రైః టామైః.

వ్యా.—అథాసం ముఖ్యవ్యవహారాదానంతరం నవలలికనమ్రానాకర్ష
మాహ—వీతా ఇతి—చలన్త్యా గతిశ్చ చిత్రావ్యవహారే యే వలయసంహతిమేఖర
వలయసంహతిః కన్కణశ్రేణిః-మేఖలాశ్రయోః కాన్కణీవాదివా శర్మిలభ్యాః కిక్కిణ్య
లక్ష్మ్యస్తే-శనః క్షుద్రకశ్యవోన్మి తా-సుంహారో యునియన్తీ-సూప్తకాభ్యాం వజ్రులది
నాదమజ్జరాభ్యాం చ వరాటితాః తిరస్కృతా రాజనాభ్యాం నోహంసాక్షకా-యాభిస్తా
శలనానమద్దరమ్దగమనగాజమాచరచరీమా ఇశ్యన్త్యి. 'కాజహంసో'వృషశ్రేష్ఠేశ్వకాద్యు
కలహంసయోః ఇతి విశ్వః, 'కా'తేరస్త్రివిధయా 'కా'జహంసో' ఇతి జీ-తైషికశ్చ
కహా వైభాషికత్యాన్న ప్రకాశః, వీతా భూర్వీచైత్యవ్యాః సేవిమానవిశతి
వాన్మికాః స్త్రియ ఇశ్యన్త్య. విశ్రస్తా చోట-యథా-ప్రాధా చ-మా చ-చిదే ఖరక్తి
కర్మవృత్తైః-కర్మిణాశనమితైశ్శర్మ, కమాన్తరీహస్త్రివిధతైః, వీతేవైతాసా చ్చ
నిశ్చం సూర్యతే-చకనమృగభృగాశే ప్రావృత్త చ శేత్రే'ఇతి లక్షణాగోశశ్చ మనో,
వివశం చాన్తూహికం, న చర్మవి సర్వవృత్తేశ్శర్మ, శర్మ-విశ్వామిత్యంతు చరితహస్యే—

'అథా స్వాగో సుదకాష్టా శనినీ శనినీ విశ్వామిత్యంతు,
ప్రాధా స్వాగో కన్కణాశ్రయోః కాన్కణీవాదివా శర్మిలభ్యాః కిక్కిణ్య
లక్ష్మ్యస్తే-శనః క్షుద్రకశ్యవోన్మి తా-సుంహారో యునియన్తీ-సూప్తకాభ్యాం వజ్రులది

వయోలపిదముక్తయి—

'విదానానానోద్వ్యాం చక్రా కమ... భవో,
మేమప్తే శనినీ కన్కణా ప్రాధా వజ్రులభ్యాః
సప్తశం శర్మిణాశనమితైశ్శర్మ, కమాన్తరీహస్త్రివిధతైః, వీతేవైతాసా చ్చ

ఇతి.

అశ్ర కాజహంసోవరాటితాః తిరస్కృతా రాజనాభ్యాం నోహంసాక్షకా-యాభిస్తా
శలనానమద్దరమ్దగమనగాజమాచరచరీమా ఇశ్యన్త్యి. 'కాజహంసో'వృషశ్రేష్ఠేశ్వకాద్యు
కలహంసయోః ఇతి విశ్వః, 'కా'తేరస్త్రివిధయా 'కా'జహంసో' ఇతి జీ-తైషికశ్చ
కహా వైభాషికత్యాన్న ప్రకాశః, వీతా భూర్వీచైత్యవ్యాః సేవిమానవిశతి
వాన్మికాః స్త్రియ ఇశ్యన్త్య. విశ్రస్తా చోట-యథా-ప్రాధా చ-మా చ-చిదే ఖరక్తి
కర్మవృత్తైః-కర్మిణాశనమితైశ్శర్మ, కమాన్తరీహస్త్రివిధతైః, వీతేవైతాసా చ్చ
నిశ్చం సూర్యతే-చకనమృగభృగాశే ప్రావృత్త చ శేత్రే'ఇతి లక్షణాగోశశ్చ మనో,
వివశం చాన్తూహికం, న చర్మవి సర్వవృత్తేశ్శర్మ, శర్మ-విశ్వామిత్యంతు చరితహస్యే—

టీ చల...చాన్కణీ-చలన్త్యా గతిశ్చ చిత్రావ్యవహారే యే వలయసంహతిమేఖర
ముక్తముహూడినం, మేఖలాశ్రయోః కాన్కణీవాదివా శర్మిలభ్యాః కిక్కిణ్య
లక్ష్మ్యస్తే-శనః క్షుద్రకశ్యవోన్మి తా-సుంహారో యునియన్తీ-సూప్తకాభ్యాం వజ్రులది
నాదమజ్జరాభ్యాం చ వరాటితాః తిరస్కృతా రాజనాభ్యాం నోహంసాక్షకా-యాభిస్తా
శలనానమద్దరమ్దగమనగాజమాచరచరీమా ఇశ్యన్త్యి. 'కాజహంసో'వృషశ్రేష్ఠేశ్వకాద్యు
కలహంసయోః ఇతి విశ్వః, 'కా'తేరస్త్రివిధయా 'కా'జహంసో' ఇతి జీ-తైషికశ్చ
కహా వైభాషికత్యాన్న ప్రకాశః, వీతా భూర్వీచైత్యవ్యాః సేవిమానవిశతి
వాన్మికాః స్త్రియ ఇశ్యన్త్య. విశ్రస్తా చోట-యథా-ప్రాధా చ-మా చ-చిదే ఖరక్తి
కర్మవృత్తైః-కర్మిణాశనమితైశ్శర్మ, కమాన్తరీహస్త్రివిధతైః, వీతేవైతాసా చ్చ
నిశ్చం సూర్యతే-చకనమృగభృగాశే ప్రావృత్త చ శేత్రే'ఇతి లక్షణాగోశశ్చ మనో,
వివశం చాన్తూహికం, న చర్మవి సర్వవృత్తేశ్శర్మ, శర్మ-విశ్వామిత్యంతు చరితహస్యే—

తా. చేతికడియములయొక్కయు, నడుమునందలి యొడ్డాణముల యొక్కయు, కాళ్లయందెలయొక్కయుఁ గలరవములచే రాయంచల నోడించినయలినలు మిక్కిలి బెడిసినలేళ్ల చూపులఁబోలు తమక్రింగంటి చూపులం బర్వణజేసి యీపుడమియందలి దేవేపురుషునిమనసును లోఁ బటచుకొనఁజాలరు? (స్త్రీలు పురుషుల నన్ని తెఱఁగులచేతను వశపఱచు కొనఁగలరనుట.)

మ. కరచంచన్దణిఃపకణిక్వజరణత్యాంచీగుణస్సర్లనూ

పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ ॥ పూర్ణేందుబింబాననల్

ధర నెవ్వనిమనంబు నేకొనరు ముగ్ధత్రస్తనల్లన్నగీ

తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్.

శ్లో. కుంకుమరజ్జుకళజ్జితదేహః గౌరవయోధరకమ్పితహః ॥

నూపురహంసరణత్పరపద్మా కం న వశీకురుతే భువి రామా. 9

వా. — కుంకుమరజ్జుమేలి. — కుంకుమరజ్జున కాన్తిరజకర్ణమేన — నింకభవజ్జుమం, కాన్తిరజకర్ణాన్నిశిఖిం — 'కన్యాకాన్తికావకర్ణహ' ఇత్యుభయత్రావ్యుమరి. అభవా ఘృతృణావరపర్యాకుంకుమకుమరజ్జుకళజ్జితపద్మనన్. — కుంకుమం ఘృతృణమ్ ఇత్యుభిధానరత్నమాలాయామ్. యద్వా కుంకుమేన వజ్రేన — సిందూరావరనామ శృంగారభూషణాద్భవప్రవృత్తిశేషేణ చ. ని. సిందూరం నాగసవ్యవమ్, చీనవిష్టం చ గాన్ధారం పద్మం శృంగారభూషణమ్ ఇత్యుమరి. కలజ్జితశ్చిహ్నితో దేహో యస్యా స్నానుమంజునసిందూరావిరజితప్రవృత్త్యాతాకారేశ్వర్య ఆత వివ గౌరయో రమ ఇయో — యద్వా పద్మినీత్వాత్ స్త్రీసలసచ్ఛాయయోః — ప్రవయగళమనిష్ఠస్త్రిసలక్ర విదమ్నీ ఇతి లక్షణాత్. — పయోధరయోః సుచకుమ్భయోః — కమ్పితాశ్చలితా హారా ముక్తావలయో. — యస్యాస్యా కళిత్రా, నూపురా మజ్జిరావేవ హంసా — హంసానివ నూపురా వా.తా.హ్యు రణానీశబ్దాదుహానే. — పదే వివ పద్మే. — పద్మే ఇవ పదే వా. యస్యాస్యా ఆత వివ రూపాదమయోః సాఫలభాషప్రమాణాభివాన్వితేహవజ్రురి, రామా మృగీ భువం పురుషా, న వశీకురుతే న స్నాయత్రీనురుతే, జితేన్ద్రీయమపి స్నాయత్రీనురుత ఇత్యర్థ. ని. 'పత ఆయత్రతాయా చ' ఇతి విశ్వః. * అహంతతద్భావే చ్చిః. — 'హార్యానిద్విడాద శ్చ' ఇతి గలిసంజ్ఞానామ్. — 'కుగలిప్రావయః' ఇతి సమాసః, అత్ర, మధ్యపేక్యనవృత్తే.

అత్ర హరిణాం కమ్పితత్వవిశేషణేన పయోధరయోరత్వస్తవటుత్వం సూచ్యతే, అన్యథా కమ్పనాయోగాత్, తేన చాత్మక్యక్షయోపనసమ్మత్తిశ్చ గమ్యతే, పయోధరయోశ్చ గౌరవ్యవిశేషణేన రూపసమ్మద్విభజ్యతే; ఏతేగాఽన్యనగుణలాభ ఉక్తః, ఏవం కుబ్జుమపక్షేత్వనేన తటస్థోద్దీచనభావః కథితః; తథా హరనూపురాత్మకాల మ్మనాః జ్వరణపక్షుత్పత్తితః; రణస్పదపక్ష్యనేన సూచితో నీలాగతివిశేషరూపానుభావశ్చ; తథా చైవందిధసామగ్రీసమత్తసితేన,

‘అభిరూప్యమకాతిన్యమన్తానాం చాలిమార్దవం,
ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యాననే భవేత్.’
‘కృతాధరాజ్యసంస్కారా నభికేళిషు నానాః’

ఇత్యుక్తా-

ఇత్యుక్తచేష్టావిశిష్టయావనపరిపూర్ణేన రమయతీతి రామేతి ఘృశ్చత్వా లోకోర్ధరలావణ్య సమ్మన్నేనాలవ్యుపనిభావేనోదితే శృంగారసార్థవే శో చాన నిమజ్జతీతి భావః. అత్ర జ్ఞాఘ్నవిశేషణయోగాదుదాత్తతా నామ గుణః, లక్షణం తూక్రమ్, తథాశ్చ స్తనుకుమారాధనస్తర్భా కైశీ మతా’ ఇతి లక్షణాత్. దోధకశృతమ్ - ‘దోధకవృక్షమిదం భభభా నౌ’ ఇతి లక్షణాత్.

టి. కుంకుమ... దేహ-కుంకుమ=కుంకుమయొక్క; పంక=పంకద చేత, కళంకిత = గుణుతుగల, దేహ=శరీరము గలదియు, గౌర...=హరి - గౌర= ఎఱ్ఱని, పయోధర= పాలిండ్లయందు, కంపిత=కదలుచున్న, హరి = మత్స్యాల పేరులు గలదియు, నూపు... వద్దా-నూపురహంస=(ధ్వనియందు) హంసలవంటియం దెలచేత, రణల్=మ్రోగుచున్న, పదపద్మా = అడుగుదమ్ములుగలదియు, (అగు) రామా = సుందరి, భువి = భూమియందు, కిం=ఎవనిని, న పశీకురుతే = స్వాధీనము చేసికొనదు?

తా. కుంకుమవృన్వతోగూడిన మైపూత పూసికొని, బంగరు వన్నెగల గుబ్బలవై ముత్తైపుసరమ్మ లదురుచుండ, తమ్మిరేసులజోలు కాలియందెలు ఘల్లుఘల్లుమని మ్రోతలు మ్రోగుచుండ నతివలకుఁ బుడమియందుఁ బురుషు లెవ్వరు వశులుగాక యుందురు? జితేంద్రియుల నైనను మగువలు తమసొగసులచే లోఁబఱచుకొందురు.

చ, గౌనబగుమేన సంకుడుదశకుంకుమమంక మెసంగ సిగ్భృపుం
జనుగవ రత్నహరిములు స సారె బెనంగ బదాంబుజంబుల

మొనసేగిల్లుటందెందుకొనెను నానంగ వైభవం
బెనయంగ గుల్కుకల్గి సొబగెవ్వని దా వలపించ దిమ్మహిన్.

అవ. అబలలు గబలలే యని నాచేయును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. నూనం హి తే కవివరా వివరితవాచో
యే నిత్యమాహురబలా ఇతి కామినీస్తాః,
యాభిర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః
శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః?

10

వా.—అత్తెతాసాం ప్రాగ్భ్యం వర్ణయతి—నూనమితి.—తే కవివరా కవి
శ్లోకా, వివరితవాచో వ్యక్త్యుత్తమనాః, నూనం నత్యం హి, తే క ఇత్యాశక్త్యాదయో
మాహ—యే కవివరాస్తాః ప్రసిద్ధాః, కామినీః, అబలాః దుర్బలా, ఇతి నిత్యమాహుః
బ్రువతే, వర్ణయంత్యర్థః, త ఇతి సమ్భవః. * 'బ్రువ' పఞ్చాశాదునిత ఆహా 'బ్రువ' ఇతి
ఉనాదేశః—బ్రువ ఆహాదేశశ్చ, కథం వివరితవాచ ఇత్యాశక్త్యా తాసాం ప్రాగ్భ్యం
సాధయతి—మూఢిః కామినీభిర్విలోలతరతారకాః కనీకా—యేషు తే
కథోక్తా యే - దృష్టిపాతా లోచనప్రసారానైర్దృష్టిరజైః * 'కర్తృకరణయో
స్తృతీయా' ఇతి కృతీయా - 'తారకాక్ష్య కనీకా' ఇత్యమరః, శక్రాదయ ఇద్వా
దయోఽపి - కిముత్యా ఇతి భావః, విజితా నిజితా-సాదృశ్యత్రీకృతాఇత్యర్థః. తాస్త
కామిన్యః-కథమబలాః కుతో దుర్బలాః? కింతు ప్రబలా వివేకార్థః, వివేకమాత్రే
జైవేద్వా) మృజ్జయినీనాం బలివత్త్వం కిం వత్త్వమ్. అత ఏతాసాం దౌర్బల్య ప్రతి
సాదకాః కవయ ఏవ దుర్బలవాచో న తు తా ఇతి భావః

ఆత్మోక్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వాద్వాక్యార్థపేతుకం కావ్య
లిప్తమలక్ష్యం—'పేతోర్వాక్యవదార్థేవ కావ్యలిప్తముదాహృకమ్' ఇతి లక్షణాత్.
సప్రతిబాప్తత్వమ్.

టీ. యే = ఎవరు, (కవివరులు) తాకామినీః = ఆయువతులు, అబలాః ఇతి =
అబలలు (బలములేనివారు) అని, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, ఆహుః=చెప్పుదురో, తేకవి
వరాః=ఆకాపింద్రులు, నూనం=నిజముగా, వివరితవాచః హి=తప్పుడుమాట (హంత) లు
గలవారుమా! యాభిః=విస్త్రీలచేత, నిలా...పాతైః=విలోలతర=మిక్కిలి కదలునట్టి,
తారక=నల్లగుడ్డులుగల, దృష్టిపాతైః = చూపువేటులచేత శక్రాదయః ఆని = ఇంద్రా
దులు నైకము, విజితాః = 'గెలువఁజేసె' తాః=ఆస్త్రీలు, అబలాః కథం=అబలలు
(బలములేనివారు) ఎట్లు (అగుదురు.)

తా. జనరాండ్రనుజూచి వీరబలములేనివారని యెల్లప్పుడు వర్ణింపబడినవలు ప్రశ్నోక్షమునకు విరుద్ధముగామాటాడువారు. ఇది నిక్కము. స్త్రీలు చంచలములగు తమగుర్తుల నిష్ఠటు శ్రీపృథ్వీదేవతనే సర్వరాక్షస సంహారము గావించిన యంద్రాదులను కూడ నెల్పిరి. అట్టి కామినుల నెట్లు అబలలని చెప్పుదగును. కావున వారు దుష్కలలని చెప్పుకవులు మాటలపటిమలేనివారుగాని వా రెన్నటికిని అబలలుగారు.

చ. అతిసలః జూచి వీరబలంబును వచించు మహాకవీంద్రులు
ద్ధతవిపరీతవాదు లివిదబ్బగ గాదు విలాసినిశయం
చితతరళాక్షిపాతములచే గెలువంబడి రింద్రముఖ్యులు
ధృతి నటునంటివా రబల శరేగతి నైరి తలంచి చూడంగన్.

ఆవ. మన్మథుడు కామినులకు బలివారని చెప్పులచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నూనమాక్షాకరస్తస్యాః సుస్థువో మరకధ్వజా,
యతస్తస్మేత్రసంచారసూచితేషు ప్రవర్తతే.

11

వ్యా.—అథ కామదేవస్య కామినిశిశిరశ్చతుర్యేక్ష్యతే—నూనమితి—మరక
ధ్వజః కామదేవస్తస్యాః ప్రసిద్ధాయాః భూష్యోస్తానూనా, సుస్థుః కామిన్యః
కాతావేశవచనం - సుభుజామిన్యర్థః, అక్షాం శిశిరస్యాభావం కారణం * 'కృభో
మేతు' ఇత్యాదివాటప్రశ్నయః, నూనమిన్వత్ప్రేక్షామః; కుశః? యతః కారణా
త్తస్యాః సుభువో - నేత్రసంచారేణ వృద్ధిప్రసారేణ - సూచితేషు సంభాషితేషు,
ప్రవర్తతే - యథా లాకే స్వామివృద్ధిచూచితే స్వస్య ప్రవర్తతే స్వనిర్వర్తకం. అతః
కామినిసాం నూనమయం కింకర ఇతి భావః; కామినిశిశిరసామేత్రవ జనస్య మన్మథా
వేశనమృవాదియమత్ప్రేక్షా; సాచ సూచయితి స్వభావ సద్భావార్థాచ్చా. తదుక్తమ్—

‘మన్యే శక్నే ధృవం నానం ప్రాను ఇత్యేవమాభిః.

ఉత్ప్రేక్షా వృత్తయే శక్తైరివశక్తౌఽపి లాభ్యతే’ ఇతి.

విలేన తాసామప్రతిహతజన్మకరణసామర్థ్యం వ్యభిచరే. (శాస్త్రం).

టీ. మరకధ్వజః=మన్మథుడు. నూనం=నిశ్చయముగా, సుభుజః=చక్కనికను
బొములుగల, తస్యాః=ఆయనవలె, అక్షాగరి=గుంట; (మీర ఎవనిచూచి కొట్టుచున్నావో
బంటు వానిని కొట్టుచున్నావా? అట్లే యనుట) యతః=నిలయన, శక్నే... లేడుకరణం

ఆయువతియొక్క, నేత్ర=కన్నులయొక్క, సంచార=చలనములచే, సూచిత=చూపబడిన, ఇవు=బాణములు గలుగునట్లుగా; (లేక, సంచార=చలనములకు, సు+ఉచితేషు=మిక్కిలి తగినటువంటి... లేక, సూచిత = చూపబడినవారివై, ఇవు=బాణములు గలుగునట్లుగా, లేక, సూచితేషు = చూపబడినవారియందు, లేక, 'ఇవుః, అనుపాఠమున-బాణములు గలవాడై) ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నాడు.

తా. మరుఁ డతివయొక్కవిధేయుఁ డగునేవగుడేమో, కావుననే యలినలు కంటిచూపుచే జూపబడినవారికడకుఁ జోవుచుండును. లో కంబునఁ బ్రభువుపొమ్మన్నచోటికిఁ బనివాడేగుచుండును. అట్లే మరుఁడు కాంతలు దృష్టితోఁ గనఁబఱచిన వారిమీఁదికిఁ జోవుచుండునుగావున నతివల కితఁడు పనివాడై యుండనోపును. కామినీజనంబుల క్రింగంటి చూడ్కులు పడినమాత్రముననే పురుషులు మన్మథునిబారిఁదగులుదురు.

క. నారీజనముల కాజ్ఞా

కారి యగుభటుండు మరుఁడు శ గాఁబోలుఁ జామీ

వారికటాక్షము స్తోఁచిన

వారియెడన వాఁడిఁ జూపి శ వర్తించుఁగదా.

అన. ఒకకామి యొకానొకకాంతను జ్ఞాపించునట్లు శ్లేషమూలమున దానిని సంబోధించువిధంబు నీరెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. కేశాః సంయమినః శ్రుతేరసి పరం పారం గతే లోచనే

అస్తర్వక్తమపి స్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజానాం గతైః,

ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజకుమ్భావిమా

విత్థం తన్వి వపుః ప్రశాస్తమపి తే రాగం కరోత్యేవ నః 12

వ్యా.—అథ రాగిణిః శ్లేషవైచిత్ర్యాత్కామినీప్రశంసాపరం పవనం సమ్మోఘన మభిధాయాహ ద్వాభ్యావ-కేశా ఇతి.-కేశాః శిరోరుహాః, సంయమినః సంయతాః సమ్యక్ జ్ఞీయమవస్తత్పు, లోచనే అపి శ్రుతేః పరం పారం కర్తావ్యక్తాస్తత్త్వం పేదాస్తపరిశీలన తాత్పర్యం చ, గతే, అస్తర్వక్తం వక్త్రాభ్యస్తరమపి, స్వభావతః నిసర్గాచ్ఛుచిభిః శుభ్రైః పవిత్రైశ్చ, ద్విజానాం దస్తానాం విప్రజానాం చ-ని. 'దస్తవిప్రజ్ఞానాం ద్విజాః, ఇత్యమరః. గతైః, కీర్ణం వ్యావృత్త ఇమా ఏతే ఇతి హస్తనిర్దేశః, వక్షోజకుమ్భా తుచకుమ్భా, ముక్తానాం మాత్రికహారాణాం దీప్తముక్తానాం చ, సతతాధివాసేన నిరస్తరావస్థానేన సస్తకనివాసేన చ,రుచిరా-ని. ముక్తా తు మాత్రికే ముక్తః-ప్రావృత్తముక్తా తు మోచితః' ఇత్యుభయ

త్రాపి విశ్వః. అతః హే తస్యి - ఇథముక్తప్రకారేణ, తే వపుః శరీరం ప్రకాశం
ప్రసన్నమ్-వై రాగ్యసాధనసంపత్తిమదపీతి యావత్ * 'నాదాస్త' ఇత్యాదినా నిపాతః,
నోఽస్తాకం, రాగమనురక్తిః - సమ్మోగాభిరాషమేవేతి యావత్, శరోలి ఉత్పాద
యతి-న తు వై రాగ్యమితి విరోధః - స చోక్తరీత్యా ఆభాసికత్వాద్విరోధాభాసోఽల
క్ష్మారః - 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇన్యతే' ఇతి లక్షణాత్, స చ క్షేప
ప్రతిభోత్థాపిక ఇతి తయారక్త్యాజ్ఞిభావేన సంసరః; లోచనే ఆస్త్యక్షమిత్వత్ *
ప్రగృహ్యత్వాశ్చ కృతిభావః * 'ఈదూరేద్దీప్తవచనం ప్రగృహ్యమ్' ఇతి ప్రగృహ్య
సంక్షా. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. హే తస్యి=దీప్తకాంగీ, తే=నీయొక్క, శేకాః=పిండ్రుకలు, సంయమినిః=
చక్కని నియమముగలవి (ముడిగలవి అని వాస్తవార్థము), లోచనే అపి = కన్నులును,
శ్రుతేః=వేదముయొక్క (చెనియొక్క), పరం = ఉత్తమమైన, పారం = తుదను, గతే=
పొందినది. (అనగా వేదాంతమును (ఉపనిషత్తులకు) వసించినవి-చెని యవతలియించు
వఱకు వ్యాపించినవి-మిక్కిలి చాలుగన్నులనుట.) వక్త్రం=నోరు, అంతః=లోకం, స్వభావ
శుచిభిః - స్వభావ = ప్రకృతిచేతనే, శుచిభిః=పవిత్రులైన (తెల్లనైన), ద్వికానాం =
బ్రాహ్మణులయొక్క (దంతములయొక్క) గణే = సమూహములచేత, క్షిప్తం=వ్యాప్తమై
నది (సహజముగ పవిత్రులగు బ్రాహ్మణులసంగముచేః జాట్టుకొనలవలెనని-సహజముగ
తెల్లని వలువరుసగలది). ఇమా=ఈ, పక్షోః=పక్షం, పక్షానాం=ముక్తుల
(పుణ్యపురుషుల)యొక్క (ముత్యములయొక్క) సతః=చిరా-సకత = ఎల్లప్పుడు, అధి
వాస=కాపురము (ఉనికి)చేత, రుచిరా=ప్రకాశించునది. ఇథ = ఇట్లు, తే=నీయొక్క,
వపుః=శరీరము, ప్రకాంతం అపి=కాంతిని (విరట్లని) దీనినివదలనను, సః=మాకు, రాగం
వివ=అనురాగమునే, శరోలి=చేయుచున్నది.

తా. ఓకాంత! నీకేశములు సంయమినిలు (చక్కని నియమంబు
గలవి). నీకన్నులో శ్రుతిపారంగతములై యున్నవి (ఉపనిషద్విచారము
చేయునవిగనున్నవి). నీనోటిరంధ్రమును స్వభావశుద్ధిద్విజగణములతోఁ
గూడియున్నది (చక్కనినడతగల బ్రాహ్మణగణములతోఁ గూడియున్నది).
ఈ నీకుచకుంభములును ముక్తుల కెల్లప్పుడు దునికియై యున్నవి (దీవన్తు
క్తుల కెల్లప్పుడు తాపకమై వెలయుచున్నవి) ఓసన్న నీమైవీ:గగలదానా!
నీమే నిట్లు శాంతమైయున్నను (వై రాగ్యసాధనసంపత్తిగలవిగ)నున్నను)

మాకు రాగమునే (సంభోగాబిలాషనే) కల్పించుచున్నది. ఇది యొక్క వింతగదా (శాంతులకడఁ జేరినవారికి వైరాగ్యము గలుగవలసి యుండఁగా, సంభోగాబిలాష గలిగించుట యనునది విరోధము) ఓతస్వీ! నీ నెఱికురులు ముడివేయఁబడియున్నవి. నీకన్నులు చెవికుద నొందుచున్నవి. నీవదనంబునఁ దెల్లనిపల్వరున లున్నవి. నీగుబ్బసాలిండ్లు ముత్తైపునరులతో నెల్లప్పుడు పెలయుచున్నవి. నీశరీర మిట్లు తేట దనముగలిగియుండుటచే మాకు రాగమును గలిగించుట వింతగాదు. అని పరిహారము.

ఈశ్లోకమున స్త్రీశరీరము శాంతమయ్య రాగజనకంబుగా నున్న దనుటచే విరోధము. అది పైఁజెప్పినతీరున నాభాసితమగుటచే విరోధా భాసాలంకారము. సంయమి, శ్రుతి, ద్విజాదిపదములకు శ్లేషము చెప్పటచే రెంటిని సంకరము.

ఉ, వావిరి గన్నుదోయి శ్రుతిసారగ మోతయు సంయముల్ కురుల్ భావకుది ద్విజప్రకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ను క్రావళిరమ్యముల్ కుచము లక్కట యిట్లు ప్రశాంతమయ్య రా జేనదభాషి. మేళు విరజించుచు నున్నది మాకు రాగమున్.

శ్లో. ముగ్ధ ధానుష్కలా కేయమపూర్వా త్వయి దృశ్యతే,
యయా విధ్వసి చేతాంసి గుణైరేవ న సాయకైః. 13

అర్థము.—ముగ్ధ ఇతి.—ధనుః ప్రహరణస్య ధానుష్కః ధన్వీ*ప్రహరణః; ఇతి తత్* 'ఇరుసుక్తాస్తా త్కః. ని. 'ధన్వీ ధనుష్కానానుష్కః' ఇత్యుపసరి. తస్య భావస్తతా, హే ముగ్ధే నుద్ధరి-ని. 'ముగ్ధస్యందరమూఢయోః' ఇత్యుపసరి. యద్వా హే ఉదయద్యోవసభావే, త్వయ్యపూర్వా అదృష్టరూ-అసాధారణీతి యావత్ - ధానుష్కలా దృశ్యతే, ఇయం ధానుష్కలా, కా కీదృశీ - న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. కుళః? యయా ధానుష్కలయా హేతునా, చేతాంసి యువజనమనాంసి దుర్లభ్యాణీతి భావః, గుణా మార్వోర్వీరూపయావనాదయశ్చ తైరేవ, విధ్వసి సంప్రహరిసి, సాయకైః బాణైస్తు, న విధ్వసి, యతః గాంధీ ధానుష్కా పౌగ్ధా వివ సులభ్యాణ్యేవ లభ్యాణి బాణైరేవ విధ్వసి, త్వం తు ముగ్ధాఽసి దుర్లభ్యాణ్యసి లభ్యాణి మాన్విభిరేవ విధ్వసీతి శృత్వా త్వదీయధానుష్కలాయా అపూర్వత్వాబద్ధేయత్వమితి భావః; స్త్రీణాం రూపయావనగుణసంపత్తిరేవ పరప్రహరణసాధనమితి ఫలితార్థః.

అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్సోత్తరవాక్యార్థసమర్థితత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య లిక్తమ్; తచ్చ గుణయోః ధ్వేషభిత్తికాభేదాభ్యవసాయమాలాలేశయోక్తినిరూప్యధమిక్య నయోరక్షాజ్ఞిభావేన సంకరః; తేన చ ప్రసిద్ధాద్ధానుష్కానవసూనానుపమేయభూత మ్గాయా అధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇక్యలక్ష్కారణాలక్ష్కారభ్యునిః. ఆనుష్టుప్.

టీ. హేముగ్ధేఃపీల్లా! (మద్దరాలా!) యమా=చేనిచేత, చేతాంసి = మనస్సులను, గుణైః విసః=అల్లెత్రాడులచేతనే (రూపలావణ్యైః గుణములచేతనే), విధ్యసి=వేధించుచున్నావో, సాయకైః=బాణములచే, న (విధ్యసి)=వేధింపవో, (అటునంటి) ఆపూర్వా=మునుపెక్కడలేని, ధానుష్క-తా = విలునేస్తురికనము, త్వయి = నీయందు, పృశ్యతే=కనబడుచున్నది, ఇయం కా=ఇది యెట్టిది?

తా. ఓ ముద్దరాలా! నీమీద కొత్తదైన విలుకానితనముగన్నట్టు చున్నది. లోకంబున ప్రోడలగు విలుకాంతు చక్కగా గనబడు లక్ష్యవస్తువులనే బాణములతోఁ గొట్టుదురు. నీవన్న నో ముగ్ధవయ్య (మూఢవయ్య, అందగత్తెవయ్య) గంటిక గనబడని లక్ష్యములగు మనస్సులను గుణములచేతనే (అల్లెత్రాటిచేతనే, సాందర్యాదిగుణములచేతనే) గొట్టుచున్నావు ఇది వింతగదా. (అనఁగా నీవు నీసాందర్యాది గుణంబులచే మామనస్సులను అకర్షించుచున్నావు అని సమాధానము.) క. శరములచే భేదింపక, నిరతముఁ జేసెదవు హృదయఃసంర్భేదము భా సురగుణములచే నదృఢత, కరచాపప్రాధి నీకె కలదు లతాంగి.

శ్లో. సతి ప్రదీపే 1సత్యగ్నౌ సత్సు తారా 2 రవీంద్రమ్,

వినా మే మృగశాబాహ్యౌ తమోభూతమిదం జగత్.

14

వ్యా.—సతీతి.—ప్రదీపే ఆర్థప్రకాశదీప్త్యాపి, సతి విద్యమానేఽపి అగ్నౌ తథాభూతే వహ్నా, చ సత్యపి, 1'సత్యగ్నే' ఇతి పాతే త్రిలోకప్రకాశాః సూర్యౌ, సత్యసి తథా తారా 2మణిస్టుభు తిమిర నిరాసకత్వేన ప్రసిద్ధేషు సత్యత్రవద్దరాగదిమాణి క్యవస్త్రేషు, సత్త్వపి. తథాప్రసిద్ధమా పూర్వానుభూతయా చ, మృగశాబర్య బాల హరిణస్యేవాతీణి యస్యాస్తయా, ప్రియతమయా వినా *బహుప్రమా సత్కర్తవ్యః స్వాత్మాక్షచ, * 'షిష్టారాదిభ్యశ్చ' ఇతి ఉష్ - ఇదం జగన్తే మమ, తమోభూత మన్తకారమయమ్, లక్ష్యత ఇతి శేషః, తస్యా ఏవ మమ నయనబోలిర్హృదితి భావః.

ఆత్రాధనాచారసంహితాసమగ్రతీర్థన ప్రసిద్ధే ప్రదీపాదికారణసముదాయే సత్యపి
తన్నిరాజులచరణాభ్యుదయమునాల్లొందెను. తత్సమగ్రాధనసత్యత్విర్లుకేహేతి
ర్నికద్యతే' ఇతి లెదాకాత; తథా ప్రదీపాదినచ్చాజేతి తమోభూతత్వనితి నిరో
ధకృత్యజ్యుతే; లేత చాస్య అహోమోహాన్తర్వంత పస్తు గమ్యత ఇత్యుచంకారేణ వస్తు
క్షయి. పుత్రం పూర్వసత్.

టి. ప్రతిపేక్షించును, సతిపేక్షను, అగౌరవ నిష్ఠ, సతిపేక్షను, తారాదళి
 ఇందుఁజూపును. సూర్యుఁడను, చంద్రుఁడను, సర్ప = ఉన్నను, మృగశాలఁజూపు
 విశాలతేజిల్లున్నులవంటి కన్నులుగలది (నాస్త్రియురాలు) లేక, ఇదు = ఈ, జగత్ =
 లోకము, తమోధుఁడనుచి. కటికాదళి.

తా. వెలుంగునిచ్చుటకు పగటిపూట సూర్యోదయము, రాత్రులందు చంద్రుడు, నక్షత్రములు, అగ్నిహోత్రుడు, దీపము మొదలగు వస్తువులున్నచో, ఆతోడిపిల్లకన్నులంబోలు కన్నులుగల యోమగువలెనుచేసిజగమెల్ల నిరంజన గ్రమ్మియున్నట్లే తోచుచున్నది. ఆకాంతయే నారండోకి మొదటగు నిచ్చికది కావున నదిలేక నేను జడుడనై యున్నాను. అని యెవకొముసలడు తనకలికానితో జెప్పుకొనిను.

ఆ. పెమ్మ-బిడియ లున్న ర జక్క-చచ్చె యొన్న
రిక్క-కాయం డొన్న ర జక్క-లున్న
బిచ్చి-లేమియ్యి- ర చేయి పెడంబాయు
నొప్పు డొధవార ర మయ్యె జగము,

కెల్లో, ఉమ్మడి స్వభావ మీ, ఈ శి సేల్ పలి ప్రాంతే

రాగాభిప్రాయాదుఃఖలమునకును బుద్ధియు నామ న్యథామే,
సాక్షాత్కారమునైనను కేవల విభాతా ప్రయోగముచేసిన న్యయుం
మధ్యస్థులైన వారితో తామనధికం రోమాదుల కేవల సా.

[illegible]

చేత్తేతానీతి శీషః, వృథాం మనఃసీదాం, కుర్వన్తు, నామితి కుత్సాయామ్, భిలానాం
వరపీడాకరణస్య స్వాభావికత్వాదితి భావః; కిం తు పుష్పాయుధేన కామదేవేన, స్వయం
స్వహస్తేన, లిఖతా, సాభాగ్యాక్షరమాలికా సాభాగ్యవృక్షాకపుష్పవర్ణచక్రీరివ స్థితేశ్యు
తేప్రితా, తథా మధ్యస్థా అవగన్నప్రదేశవిలగ్నా కటస్థాఽపి, సా రోమావలిః రోమ
రాజీ, కేన వా హేతునా, అధికం, తాపం కరోతి మనస్సంతాపయతి, విష్టకటస్థస్య
వరసంతాపకరణానాదిత్వాదితి భావః.

అత్ర పూర్వార్థే ఉద్వృత్తత్వాదిపదార్థానాం జ్ఞేషభ్యస్తా స్వాభావ్యేన చ
విశేషణగత్యా వీడాకరణం పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాత్పదార్థహేతుకమేకం
కావ్యుల్లిఖ్తః ఉత్తరార్థే తు తటస్థపదార్థస్య జ్ఞేషభ్యస్తావైవ కేన సంతాపయతీత్యాజ్ఞేష
పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాదవరం చ; తచ్ఛాస్తీతేప్రితాయా సాపేక్షితత్వాత్సంకీ
ర్ణమ్; తత్పూర్వవాక్యకావ్యుల్లిఖ్తేన చైరపేక్ష్యత్సంస్పృశ్యత ఇత్యనయోః సజాతీయ
సంస్పృష్టిః; ఏతేన స్వభారాదేర్లోకోత్తరలాపణ్యసంపన్నత్వమత్యంతజననమూహశేన్వేన
నూచ్యతే. కాద్యులవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. ఉద్వృత్తః = మదించిన (నైః ఉచితే గుండ్రనైయన్న), విదః స్వభారః =
ఈచలబరువు (అనఃగాః బరువగునచనులు), తరో = చలములయిన (అందములయిన),
సేలే = కన్నులు, చలే = చలములైన, భూలలే = బొమ్మలగులు, రాగా... తన - రాగ
మచ్చరముచే (ఎఱుపుచే), అధిష్ఠితం = పొందఁబడిన, ఇనం పిష్టవల్లం = ఈమోవిచిగురు,
వృథాం = కష్టమును, కుర్వన్తునామ = చేసినను చేయునుగాక. పుష్పాయుధేన = మన్నఘని
చేత, స్వయం = తనంతటనే, లిఖతా = వ్రాయఁబడిన, సా... కికా ఇవ - సాభాగ్య =
పెనిమిటి ప్రేమించుటయొక్క (తన్ను ప్రియుఁడు నిష్కపటముగఁ జేమించెనని
తెలుపునట్టి), అక్షరపంక్తికా ఇన (స్థితా) = అక్షరములబలిపరె నున్న, సా రోమా
వలిః = అనఁగారు, మధ్యస్థాఽపి = (విచక్షమునను జేరక) కటస్థముగనున్నను (నడుము
మీఁదనున్నదయ్యును), కేన = చేసిచేత, అధికం = మిక్కిలి, తాపం = సంతాపమును,
కరోతి = చేయుచున్నది ?

తా. ఈయద్వృత్తమయిన (గర్వించిన; అని బాహ్యార్థము, గుండ్ర
నైన; అని అంతరార్థము) చనుల బరువును, ఈచలములైన (నిలుకడ
లేని; బా.కదలుచుండు=అంత.) ఈచలములయిన కనుబొములును, రాగ
ములుగల(మచ్చముగలదగు; అనిబా.ఎఱుపుగల; అని అంత.) పెదవియు

వ్యథను గలిగించినను గలిగింపనీ. మన్తభుండు స్వయముగా వ్రాసిన
 శౌభాగ్యమును దెల్పునక్షరపంక్తియో యనదగిన యీనూఁగారుమధ్య
 స్థమయినను (తిన్నచైయున్నను; బా. నడుమనున్నను, అంత) మీఁదు
 మిక్కిలిగాఁ దాపంబుగలిగించుచున్నది. ఏకారణముచేతనో తెలియకు
 న్నది. లోకంబున గర్వచాపలద్యేషాదిగుణములుగలవారు పరులకు హాని
 చేయుట సహజమే. నెమ్మదిగలవాఁడు గూడ నొరులను బాధించుట
 యాశ్చర్యకరంబుగా నున్నది. నీచనుల యుబ్బును, అదరుపాటును,
 బెళుకు కనులచూడ్కులును, నీకనుబొమ్మలలీలలును, నీయెట్టుని కెష్టాని
 చిగురును మనమునకు వ్యథను గలిగించుచున్నవి. పీనియన్నిటికంటె
 నెక్కువగా మరుఁడు వ్రాసినయక్షరములబంతియో యనదగు నీనూఁ
 గారు నన్ను మదనానిలసంతప్తునిఁ జేయుచున్నది. నీయెడ మరులు
 గలిగి, నిన్నుఁ బొందుటకు వీలుగామిచే నన్నీ యంగములెల్ల వెతలఁ
 ద్రోయుచున్నవి. నన్ను దయతోఁ జూచి నీతోడిపొందనుగ్రహింపుము.

చ. గరువపుఁజన్నులుం బెళుకు. శగన్నులు నిల్కడ లేని కన్బురుల్
 మురియుచు నెట్టవాటుజిగిమోవియుఁ దాపముఁజేయుగాఁ దగుకా
 స్తరలిఖితోరుభాగ్యలిపిజాల మనం దగి మధ్యవర్తియై
 పరఁగినరోమరాజియును శ బాయక తాపముఁ జేయ నాయమే.

శ్లో, ముఖేన చంద్రకాంతేన మహానీలైః శిరోదుహైః,
 కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయావ సా. • 16

వ్యా. — ముఖేన ఇతి — చంద్రకాంతేన ఇన్దుసున్దరేణ చంద్రకాన్తమణిరూపేణ చేతి
 గమ్యతే, ముఖేన చ, మహానీలై రతిమేచకైః సింహలద్విపసంభవేంద్రానీలైశ్చ శిరోదుహైః
 కున్దలైశ్చ - సింహలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తు తే స్త్రుతాః ఇతి భగవానగ్రస్త్యై,
 తథా పద్మస్య రాగ ఇవ రాగో యయోస్తౌ తాభ్యాం పద్మరాగరూపాభ్యాం చ, కరా
 భ్యామ్ సా నుద్ధరీ, రత్నమయా రత్నరూపేన, రేజే. * 'తల్ ప్రకృతవచనే మయట్',
 * 'టిడ్గాజిఫ్', ఇత్యాదినా జీప్. ఆనన్దప్.

టీ. చంద్రకాంతేన = చంద్రునివలె సందమైన (చంద్రకాంతమణియైన, అని
 మఱియొక యర్థము), ముఖేనముఖముచేతను, మహానీలైః = మిక్కిలి నల్లవైన (ఇంద్ర
 నిలమణులైన), శిరోదుహైః = తలపెండ్లు కలచేతను, పద్మరాగాభ్యాం = తమరలయెఱుపు

వంటి యెఱుఁగులవైన (కెంపులయిన), కరాభ్యాం = చేతులచేతను, సా = ఆకాంక్ష, రత్నమయి ఇవఁవఱులచేత జేయఁబడినవియో యన, రేఖే = ప్రకాశించెను.

తా. చంద్రకాంతమణిరూపమైన మోమును, గొప్పనీలముల రూపుదాల్చినకురులును, వడ్డరాగమణిరూపములైన కరంబులు గలది యగుటంజేసి, యాచెలువ రత్నమయియు యున్నట్లు కానిపించెను. ఆసుందరియెక్క మోము చందురునిమాడ్కి మనోహరముగను, నెఱికురులు మిక్కిలి నల్లవిగను, హస్తములు తామరపూవులమాడ్కి నెఱ్ఱగను నున్నవి.

లే. మిగుల శశికాంత మైననెఱ్ఱమోముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైననెఱ్ఱులచేత
జలజరాగము లయినహస్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామికిరత్న మమలే.

శ్లో. గురుణా స్తవభారేణ ముఖచంద్రోఽథ భాస్వతః,
శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేఖే గ్రహమయీవ సా. 17

వా. — గురుణేతి. — గురుణా మధురేణోర్ధ్వతిహాపేణ చ-రి. 'గురుస్తు' ఇమృతే శ్రేష్ఠే గురా వితరి మధురే' ఇత్యుభయప్రస క్త్యాన్వితే. స్తవభారేణ చ, భాస్వతా ప్రకాశవతా భాస్వరేణ చ-ని. 'భాస్వాన్ భాస్వనసూర్యయోః' ఇతి విశ్వస్. ముఖ మేవ చంద్రో-స్తవ చ, శనైశ్చరాభ్యాం మన్దగమకాభ్యాం శనైశ్చరాభ్యాం గ్రహభ్యాం చ, పాదాభ్యాం చ సా గ్రహమయీవ రేఖే, స్రస్త్రినా తు పూర్వవత్.

అత్ర స్థితకద్యయైవి ద్వేషమహిమ్నా రత్నచయగ్నప్రజామంజుత్వేప్రేక్షణాల్ ద్వేషనంకిర్ణేయముల్పేక్షి; తయా చాస్య తాత్పర్యం తయాహావణ్య సౌందర్యకానివిశేషభాగ్యసౌభాగ్యాదినకలకల్యాణసహాభిరామత్వం గమ్యతే; వితప్త మదీయశృంగారశృంగారకే రుక్మిణీనన్ద భద్రాభ్యానే 'నిధిమయీ గ్రహమయీ' ఇత్యత్ర విద్యరేణ ప్రకల్పితమితిహోదరమ్యతే, అనన్యత్.

టీ. గురుణా = గొప్పనియైన (బృహస్పతియైన, అనియధాంశరము), స్తవభారేణ = చనులబడవుచేతను, భాస్వతా = కాంతిగల (మాద్యసిచేతన), ముఖచంద్రేణ = ముఖము ఆనెడి చంద్రునిచేతను, శనైశ్చరాభ్యాం = బుట్టగనడము (శనైశ్చరులయిన), పాదాభ్యాం = అడుగులచేతను, సా = ఆకాంక్ష, గ్రహమయీ ఇవ = గ్రహరూపిణియో యన

(అనగా: లక్షా గ్రహములచేతనే యామెయవమవముల నిర్మించెనో యనునట్లు), శేషప్రకాశించెను.

తా. స్తనభారమునెడి గురువును, వెలుగుగలవాడగు ముఖమనెడి చంద్రుడును, శనైశ్చరము లగుపాదంబులను గలది యకాటవలన నాసుందరి గ్రహమయి యుండునట్లు మెఱయుచుండెను. ఆ మగువయొక్కమోము చంద్రునివలెను, స్తనములు మిక్కిలి బరువుగలవిగను, పాదములు తిన్ననినడక గలవిగాను నుండెను.

క. గురు వగుకుచభారంబును

సరసశాభాస్వదాస్యోచంద్రండు శనై

శ్చరము లగుచరణములుఁ గల

కరిగమన దవర్చె నార గ్రహరూప యనన్.

శ్లో. తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హరి

వక్త్రం చ చారు తప చిత్త కిమాకులత్వం,

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు తవాప్తి వాఙ్మృ

ప్రత్యైర్విసా న హి భవన్తి సమీహితార్థాః.

18

పా. — తస్యా ఇతి. — తస్యైర్విసా తస్యా, ఘనౌ నిబిడా యద్యపి, జఘనం క్షిప్రోభాగశ్చ, హరి మనోహర యద్యపి. 'స్త్రీకట్యాః క్షీణే తు జఘనం పురో' ఇత్యమరే. వక్త్రం చ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి, హేచిత్త, తప, అకులత్వం లోలుపత్వం, కిం కిమర్థమ్? మంత్రిస్త్యర్థః. తావన్తాల్లెలాసంభవాదితి భావః. తస్మి కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ — తేషు స్తనాదిషు, తప, వాఙ్మృ సంగోగాభిలాషి, అప్తి యది వర్తలే వత్, తస్మి పుణ్యం సత్కర్మ, కురుష్వ సమాచర. కుతః? పుత్రైర్విసా సమీహితార్థా వచ్చి తార్థా, న భవన్తి సా ఖలు, జ్యోతిష్కోమాదిన్కర్తాచరణేన రహస్యసంగోగవత్కేన చిత్తుణ్యవశేనైవ నవాది తస్మాభోగః సంభవన్యరీతి భావః అర్థాన్తర్యాసాలంకారః.

దశస్తలికా.

టీ. తస్యాః = ఆమెయొక్క, స్తనౌ = స్తనములు, ఘనౌ = గొప్పది (బిందొటి కంపి నవి అని కాని), జఘనం చ = మెలమింపు, హరి = అతిమైనది, వక్త్రం చ = ముఖమును, చారు = సుందరమైనది, యది = అయినందున, చిత్త = హిమవనా!, తప = సీత, అకులత్వం కిం = కలఁతయే! తేషు = వనియందు. తప = సీత, వాఙ్మృ = యోగికమైనది, పుణ్యం =

పుణ్యమను, తుదవ్వ=చేసికొనుము. (విలయన) పుణ్యైః విశాఃపుణ్యములులేక, సమీహి
అథాఃకోరఃబడిన వస్తువులు, న భవంతి హి=కలుగవుగదా!

తా. ఆనాటియొక్కగుబ్బలు గొప్పవిగానున్న నేమి? ఆయుగ్గ
పిఱుందులు మనోహరంబుగా నున్న నేమి? ఆయతివమోము చక్కనిది
నున్న నేమి? ఓమనసా! నీకేల యీకలవరపాటు? నీకు వానియందు
గోర్కిగలదేని, తపస్సుదానము మొదలగుపుణ్యకార్యములను జేయుము
దానధర్మాదులం జేయక కోరినకోర్కులబ్బునే. జ్యోతిష్టోమాదియాగ
బుల నొనరించువారికి రంభాదితెఱగంటియన్నువలసంభోగ మబ్బివట్లు
ఏదియో పుణ్యవిశేషమున్న నే కాని యోమనసా! నీకట్టియుత్తమా
గనయొక్క సంభోగము దొరక నేరదు.

చ. సుదతివయోధరంబు లతిసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా
వదనము హృద్య మంచు జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానిపైఁ దలఁపు శ గల్గిఁ బున్నెము లాచరింపు మిం
పొదవ లభించునే సుకృతయోగము లేక సమీహితార్థముల్.

అవ. సుందరస్త్రీలవిలాసమహిమను వర్ణింపుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రాధసరత

ప్రతాపస్థారంభాః స్వరవిజయదానప్రతిభువః,

చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారై కగురవా

విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయస్తే స్యుగదృశామ్.

19

వ్యా.—అథ విలాసవర్ణనం నిగమయతి —ఇమే ఇతి.—తారుణ్యశ్రీయో
యావనసంబదో-నవపరిమలా నూతనపరిమలస్థాయాః తద్వదభివృద్ధికా ఇత్సర్థః. యద్వా
తారుణ్యశ్రీయో నవోఽపూర్వః పరిమలః సౌభాగ్యవిశేషో యేషాం తే తథోక్తాః,
ప్రాధసరతం ప్రచండారిత్ర క్రతయః ప్రతాపః సామర్థ్యమ్ తస్య-ప్రారమ్భ ఉపక్రమాః,
స్వరస్య జగజ్జీవీరస్య మస్త్యధస్య విజయదానే-ప్రతిభువః, లగ్నకాః. ని. 'స్యర్థగ్నకాః
ప్రతిభువః' ఇత్యుచరః. యథా ప్రతిభువః అథమర్థాత్ ధనముద్భవ్యక్య ఉత్తమర్థాయ
దాతుం సమర్థాస్తథా ఇమేఽపి దిగ్విజయమాకృప్య స్వరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్సర్థః.
చిరం చిరకాలమారభ్య, చేతశ్చోరాః చిత్రాకర్త కాః మనోహరా ఇతి యాదౌ. • నిగ

కాదై రాకన్తి కథయక మామకరణాది ప్రత్యగ్ యావనవికాదై లేక గురవోత్తమస్తభూ
యష్టా, మృగదృశాం తరుణీనాం సంబన్ధిన ఇమే పూర్వోదవన్తి తా, విలాసవ్యాపారాః
ప్రకారచేష్టావిశేషాః కిమపి అనిర్వాచ్యతయా, విజయస్తే సర్వోత్కర్షణో వర్తస్తే. * వివ
రాభ్యాం తేజీ ఇత్యాత్మ నేపదమ్. శిఖిణీవృక్షమ్.

టీ. మృగదృశాం = లేడికన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, తారు...మళాః = తారుణ్యం
యావనముయొక్క, స్త్రీ = సంపదయొక్క, నవవరీమళాః = క్రొత్తతావులను, ప్రాశ్న—
రహ్యుః-ప్రాశ్నమరతః = కఠినరతులయందలి, ప్రతాపః = నేర్పుయొక్క, ప్రారంభాః = ఉపక్రమ
ములును, స్వర...భవః-స్వర = మన్వభునియొక్క, విజయ = గెల్పును, దాన = ఇచ్చుట
యందు, ప్రతిభవః = పూటకాపులును, చిరం = బహుకాలమునండి, చేతః చోరాః =
మనసుయొక్క దొంగలును, అభి...భవః-అభినవ = క్రొత్తలైన, వికార = మనోవికార
ములకు, వికగురువః = ప్రధాన గురువులనగు, ఇమే = ఈ, విలాస వ్యాపారాః = శృంగార
చేష్టలు, కిమపి = చెప్పనలవిగాకుండునట్లు, విజయస్తే = అన్నిటికన్న మిన్నలై యున్నవి.

తా. లేడి కన్నులంబోలు కన్నులుగలచెలువలయొక్క యీశ్వం
గారచేష్టలు జవ్వనముచే గడుమెఱయుననియు, విస్తారమగు మరుకేలి
సల్పుటయందుగల నేర్పునకుం బ్రారంభదశను దెల్పునవియు, మరునికి
గెల్పుకొనఁగుటకుం బూటకాపులుపు, విడువక కాముకులడెందము
ను జూఁగొనునవియు, క్రొత్తక్రొత్తసింగారంపువికారములను బాగుగ
నేర్పఁగలవియునై యింతింతనరానికహిమతోఁగూడి వెలయుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపురగల్గికి దావులు ప్రాశసంగమం

బునకు నుపక్రమక్రియలు శ పుష్పధనుర్జయదానదత్తవా

ద్భవనీజచిత్తహేతులు వికారనిదానము లైనకామినీ

జనులవిలాసకృత్యములు శ సంతతరమృతరంబు లెన్నఁగన్.

అవ. కామినులయం చెక్కువ మోహము గలదనియొక్క నర్వర్షమును వా
రహసింతురని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రణయదుధురాః ప్రేమోద్ధారా రసాశ్రయతాం గతాః

ఫణితిమ్బదలా ముగ్ధప్రాచూః ప్రకాశితసమ్మదాః,

ప్రకృతిసుభగా విప్రమృద్ధాః స్త్రుత్రోదయదాయినో

రహసి కిమపి వైర్విరాలాపా హరన్తి మృగీద్భుశామ్.

ವ್ಯಾ. ಪ್ರಣಯ ಚರಿ.

‘విన్నపే’ పరమాం కాష్టామూర్తాః సర్వకానిధిః,

దేవీనామ సంకీర్తన ప్రసంగి న స్మృతా ఇతి చ్యుతే.

ఇత్యుక్తలనఁబఁచి ప్రణయవర్ణన నుచితము. లేన ప్రణయవర్ణన మనురా నుతా
మహారాజు. 'శివశ్రీయతే తాపా' యేన చన్ద్రశకుం ప్పురవో ఇతి లలితాలో, ప్రేక్షా
అనురాగవశేషేణ - ఉదారా రత్నాః - మనోహరా ఇతి తా మనో, రసాత్రయతాం
శృంగారానుభవం గతాః - శృంగారవప్రకారోద్భూతా ఇన్ద్రజ్యోతిః. భవేత్త్యా నమగ్ధుంశః
పేణ - శ్రీ మధురః మాధుర్యగుణః. త్వాం శృంగారప్రేమా దన్యర్థః, మగ్ధప్రేమాః
సౌమమర్యభిరాః - శ్రుతిజ్ఞేయా ఇన్ద్రజ్యోతిః. ప్రకాశిని శృంగారానన్యర్థః భవేత్త్యా
త్సుక్రం - యైస్తే తఖోత్తాః, ప్రకృతివర్ణనః. పద్మావతితాః, నిత్యసౌఖ్యం విశ్వాన
పరిపుతాః, అత ఏవ, పద్మోదనరాజవశో శివోద్భవత్యాం పద్మసోప్రకాశవతి,
మృగీవృతాం సుఖభిః స్వైరాణాంశః : త్కృష్టవం ఇతి సూచనో, చూడి నిమిది మార్చి,
యద్యా రహసి స్వైరాణాంశః ఇన్ద్రజ్యోతిః, తిలక మిదం, మోహ్యా సువిజ్ఞాత్యమూ
మనోహరా భవన్తిన్ద్రజ్యోతిః.

[illegible][illegible]

తా. లేడికన్నులమూడ్చి గజలు కన్నులుగలయంగనలేకతంబునఁ జనవుతో మాటాడుమాటలు ప్రేమచేఁ దియ్యనివియు, అనురాగమును వెలువరించునవియు, శృంగారశతమున కాదరులైనవియు, మాటాడు రీతిచే నుడువములును, స్పృష్టములు గానివియు, నిబ్బరలపునఃతరమును వెలిపుచ్చునవియు, స్వభావమాచేతనే సొంపులును, ఋక్తచే నరసము లును, మన్మథవికారము గలిగించునవియు నై కాముకుల యావధన మును పోంచుకొనుచున్నవి.

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రాచుర్యముల్ ప్రేమ భూషణముల్ దర్శితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాసార్థముల్ హృదయముల్ ఘటిత్రాద్యము లంగజప్రసనముల్ సప్రాణేశ్వరీవర్తభాషణముల్ నామఁ గొల్లలాడెడి రహస్యకీడలం దెప్పుదున్.

ఇది శృంగారశతకమున స్త్రీవర్ణన యను
ఒకటవదిశతి.

సంభోగవర్ణనము

అవ. శృంగారము సులభోగశృంగారము, విప్రలంభశృంగారముని ద్వివిధము. కవిసంభోగశృంగారమును వివాదసరిత్యముగా వర్ణించువాడై, మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమున చర్చింపుచున్నాఁడు:-

శ్లో. విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమరాణాం
భామూను తస్మి విచచారః కలహితః,
స్తవోత్తరీక్షణ కరోద్ధృతః
నిహారమస్మి శశిసో ముముఖాన్.

21

వా. - అగ్ర సంభోగవిశ్రమ్యచేదభిన్నయోః శృంగారయార్థభ్యే సంభోగ శృంగారం సప్రవృత్తమర్థస్య చర్చయన్యన్మాహ విప్రలంభశృంగారమేకేవాహ-
విశ్రమ్య భా - విశ్రమ్య విశ్రమ్య, విశ్రమ్య, భామూను చర్చయన్యన్మాహ విప్రలంభశృంగారమేకేవాహ-
ప్రవేశేష - విశ్రమ్య విశ్రమ్య పునః పునః ప్రయతంతి * విప్రలంభాని ద్వివిధాని.
వి. 'భామూన్యకాపి కాన్త' ఇతి వికర్షణ. విచచార సంచచార-లేలివసంచారవ్యతిరేకవివరణోదాహరణ్యాది భాషి. కథంభూతా సతీ? కరోద్ధృతేన హస్తోనిస్తేన,

స్తనోత్తరీయేణ కుచకుమ్భాచ్ఛావనటాభ్యులేప, శశినక్షస్త్రిన్య, మయూఖాన్కిరణాః-
ఆశవానితి యావత్, నివారయంతీ నిరాకుర్యంతీ-గ్రీష్మోష్ణోష్ణజనేవేతి భావః, చస్త్రీ
కిరణానాం విరహీణీజననావకరత్నాక్షస్మిన్వాచోక్షి, విలేన దళాఃస్థావరేషు పశ్యీ
మన్వభావస్థా - తథా రచతుర్థీ కాగరావస్థా - తథా ఉత్తరీయేణ శశిమయూఖానా
మనివారణీయత్వవివేకాభావాద్విక్షిప్తవృత్తీలే కామకాస్త్రోక్త ద్వాదశావస్థావశే
వశమీ ఉన్మాదావస్థా సూచ్యతే - కన్వీకృతేన కార్యావస్థా చ కథితా. తదుక్తమ్—

‘వృత్ మనస్సక్తసంకల్పా, కాగరః కృతకాఽపరమః,

ప్రీత్యాగోష్ఠావమూర్ఛానా, ఇన్ద్రవక్త్రవశా దశ.’

ఇతి;

కామకాస్త్రోక్తమ్—

‘చతుఃప్రీతిర్నవస్సక్తః, సంకల్పాఽపరః ప్రలాపితా,

కాగరః, కార్యమరవిర్జ్జిత్యాత్మాగో, ఒభి సంజ్వరః,

ఉన్మాదో, మూర్ఛరం చైవ, మరణం చరమం విదుః.’

ఇతి;

ఇయం చ విరహోక్తాన్తికా—

‘విరయకృత్థికం కాస్తే విరహోక్తాన్తిగోష్ఠానా.’ ఇతి లక్షణాత్.

ఉదాహరిష్యేత్.

టీ. కాచిత్ = ఒకానొక, శస్త్రి = కృశాగి (సుందరి), వశే = ఉద్యానవనమందు,
రక్షిత్వలేన-కర = చేరితో, ఉల్ ధృలేన = ఎత్తెక్కుకొనఁబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ =
సమవయ్యటచే, శశినః = చంద్రునియొక్క, మయూఖాన్ = కిరణములను, నివారయంతీ =
బిడ్డగించుచు, స్రుమానాం = బెట్టయొక్క, యాస = నీడలయందు, విశ్రమ్య
శ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి, విచారః = తిరగింపు.

తా. ఒకానొకకాంత ప్రియవిరహముచే జక్కినమేను గలదై,
మొక్కవనంబునఁ బ్రోద్దపుచ్చ వచ్చి యచ్చటఁ గాయంచుండు పండు
చెన్నెలలతావంబు నైరింపఁ జాలక తనపైఁట కొంగు నెత్తి యావెన్నె
లు దనపైఁ బడకుండునట్లు నివారించుచుఁ జెట్టయొక్క దట్టములైన
నడలయందు మాటిమాటి కలసటఁ దీర్చుకొనుచుఁ దిరుగుచుండెను.

౪. విరహకృశాగి యైనఘనవేణి యొకర్తు వనంబులోపలం

దరువులనీడలందు సుశీతంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం

ధురగతి సంపరించె జనుకదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా

వెరవుగఁ బూని యగ్గలభుఁవెన్నెలకాఁకఁ దొలంగఁ జేయుచున్.

అన. కవి సంభోగశృంగారమును వర్ణించు బాని యందు బాహ్యము, అభ్యంతరము అను ద్వివిధశృంగారములలో మొదటిది యగు అతింగసాదియావృత్తన బాహ్య శృంగారమును చెందున్దోకములచే వర్ణింపుచున్నాడు:—

స్థో. అదర్శనే దర్శనమాత్ర కామా
దృష్ట్యా పరివృజ్జరనైకలోలాః,
అలిష్ఠితాయాం పునరాయతాత్యై
మాకాస్త హే విగ్రహయోరభేదమ్.

22

వ్యా.—అథ సంభోగశృంగారః—స చ బాహ్యభ్యంతరభేదేన ద్వివిధః, వాత్సల్యం నేనావృత్య ద్వివిధస్యాపి ప్రకారానరేణ ద్వివిధత్వము క్తమ్:—

‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతం,
తత్రాద్యం చున్మునాక్షేపనభదస్తక్షతాదికం,
ద్విధీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్.’

ఇతి,

తత్ర ప్రథమమలిక్లనరూపం సోపస్కారమాహ ద్వాభ్యామ్—

అదర్శన ఇతి.—అత్ర యత్రచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః కార్యః, అదర్శనే ప్రియతమవిషయకదర్శనాభావే సతి * క్వచిచ్ఛిషజ్యత్రతిషేధేపి నష్టమానభివ్యతే-యథా అదర్శనమత్ర పణమభాషణమనుచూరణమిత్యాద్యభియోక్తైః; దర్శనమాత్రవివ కామోఽభిలాషో యస్యా సా తథోక్తా - తావత్తాత్రాభిలాషితీకర్తవ్యః. తతో దృష్ట్యా, ప్రియతమమితి శేషః. పరివృజ్జరనుభే అలిక్లనజనితనుభే - ఏకం ముఖ్యం యథా తథా-లోలా సక్పష్టా. ని. ‘లోలశృంగలసత్పష్టయోః’ ఇత్యమరసి.యా-అయతాక్షీతి శేషః, తస్యా మాయతాత్యైం కర్తావ్యవిత్రాన్తలోచనాయాం ప్రియతమాయాం. పునరాలిక్లితాయాం సంపరివృత్తాయాం సత్యామ్, విగ్రహయోః శరీరయోః. ని. ‘శరీరం వర్త విగ్రహః’ ఇత్యమరసి. అభేదమ్ నిగ్రమ్, ఆకాస్తహే-తాదృగ్గాఢాలిక్లననుభవమనభవిరుమభిలషా మహే ఇత్యర్థః. తద్యథా—‘ప్రియయా ప్రియా సంపరివృత్తీ న భావ్యాం కిచ్చిన వేద నాన్తరమేవాయం పురుషః’ ఇత్యాదిశ్రుతేః ప్రియతమాగాఢాలిక్లనపరివృత్తే విగలిత వేద్యాన్తరత్వేన బ్రహ్మనవనబ్రహ్మచారి నుభవిశేషసంభవాత్తథావిధాలిక్లనాకంసనం యుక్తమేవేతి భావః. తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘తత్స్పృఖ్యం చరతకర్మ వేదనమహోఽనన్దోపమం మూఢభీః,

కో నా నిష్ఠతి సూక్ష్మమన్దకళాదైచిత్రముఢో జనః.’

ఇతి;

అన్యతాప్రకరమ్—

*పుష్పమూలేషు బహులమ్' ఇతి లక్షణం, ముఖే జృహ్మణం మదనమదజనితజృహ్మశ్చ-
ని. 'జృహ్మస్తు త్రిషు జృహ్మణమ్' ఇత్యుక్తం. యద్వా సంభోగోత్పక్యచాచక రాగనిలస
స్ఫూర్తిశ్చ, పవనీ, యుక్తమాలిం కాశ్చిరజ మిగ్రితం ఘనవృణరసమస్పృశితం చా,
చందనం పాటిరవద్ధం చ, పక్షసి, మదాలసా మదేన మస్థలా, ప్రియతమా గాఢాజ్జిత
మత్తకాశిని చ, ఇత్యేషోఽయం సముదాయః, స్వర్గః స్వర్గశబ్దవాచ్యః. అగమః వికవ్యతి
రిక్షస్వరాభిధాయకశాస్త్రం తు, పరిశిష్టః పదానభిజ్ఞత్వాదముఖ్యః, స్వర్గపదవాచ్య
ముఖ్యార్థభోధసామ్యైకత్వర్థః, అన్యైకత్వస్వర్గత్వేనైవ వదేదితి భావః. స్వర్గసమాససామ్య
ప్రబోఽనుషేషేతి షరమర్థః. రథోద్ధలాశ్చ త్త-రాన్నదావిహ రథోద్ధతా లగో' ఇతి
లక్షణాత్.

టీ. శిరశి=తలయందు, జృంభణః=పువ్వులు = పూచుటకు సిద్ధముగానున్న, మాలతీ=
జాతిపూవులమాలయోను, పవనీ = చేపమునందు, కంకుమ అనిలం = కంకుమపూవుతోఁ
గూడిన, చందనం = గంధమును, పక్షసి=తొమ్మన, మదాలసా = (యోచన) మదముచే
సోలుచున్న, ప్రియతమా=ప్రియురాలు, ఏషః=ఇది (భోగము), పరిశిష్టః = మిగిలినదై,
అగతః = (ఈలోకమునకు) పచ్చిన, స్వర్గః = స్వర్గము, (స్వర్గమునందలి భోగమే
యనుట.)

త. ఏమూసవు: డరవిరిసిన బాజిపూవులమాలను ధరించి
కంకుమపువ్వుతోఁ జేర్చిన చందనము మేని కలఁచుకొని మనోహర
యగు ప్రేయసిని తొమ్మనఁ జేర్చుకొనుచున్నాఁడో వాఁ డిహోకంబు
ననే స్వర్గసుఖంబు సమభవించుచున్నాఁడు.

చ. తలపయి మాలతీసుమహామము నెమ్మయిఁ గుంకుమంబుతోఁ
గలసినకమ్మతావి విరగందపుబూత వెడందతొమ్మనం
దలికులనీలకుంతల మదాలస నీలసరోరుహక్షియు
గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగఁ దగదే మఱి వేతె యున్నదే.

అవ. ఇక సాశ్వంతరశృంగారమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రాజ్ఞామేలి మనాగనాగతరసా జాతాభిలాషం తతః
సక్రీడం తదసు శ్లశిశృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః,
ప్రేమాద్వగ్నిం శృప్తవాణీయనిగ్ధరహశ్రి డాప్రగల్భం తతో
నిశ్శృంగాన్లవికర్షణాశిసుఖం రహస్యం కులస్తీరతమే.

వ్యా.—అథాభ్యుత్తరసంభోగం వర్ణయితుముపక్రమతే—ప్రాసరి—ప్రాక్
ప్రారంభే, మనాక్ ఆలంబం, మామేతి మాస్తు మాస్త్వితి నిషేధవచనేన, అనాగతః అను
త్పన్నః రసోఽనురాగవిశేషో యస్మిన్ స్తత్, మాధ్యామితి భావః. తతో నిషేధానంతరం
జాతోఽస్మూరితోఽభిలాషో వాహ్ని యస్మిన్ స్తత్తథోక్తమ్. తదన్వభిలాషానంతః *
'అనుర్జక్షతే' ఇతి కర్తృప్రవచనీయత్వాద్విధియా, నీవీమిన్రంసవాదిషు మన్దోద్యమనభావా
ప్రీడా తయా సమా సప్రీడమ్ - * 'తేన సమా' ఇతి తుల్యయోగే బహువ్రీహిః, *
'వా'వసర్జనస్య' ఇతి సమాభావస్య సత్త్వమ్. అథ ప్రీడానంతరం, క్షణోద్యమం నిరాకరణే
శిథిలప్రయత్నమ్, పురుషద్యమనాభావానంతరమ్-పురుషక్షణోద్యమనంతరార్థకః, ప్రధ్వస్తం
విగలితం-దైర్ఘ్యం ప్రాతిలాఘ్యలక్షణమ్ యస్మిన్ స్తత్తథోక్తమ్-ఆశ్చర్యతాభిముఖ్యమిత్యర్థః.
తతః ప్రేమాద్ధృతి ప్రణయరసవర్ణనమ్. తతః స్పృహణీయా అన్యోన్యమభిలషణీయా-
నిర్భరా ఉద్యోలాశ్చయా రహఃప్రీడా వికాంతలయః విప్రచ్యుతహారా ఇత్యర్థః-తాభిః
ప్రగల్భం ప్రాదమ్, తతో నిస్పృహ్యవృత్తిబద్ధే - ఆద్యనిర్జన సమచాచ్యయవమర్జనేన-
అధికం ముఖం వరమానన్దో-యస్మిన్ స్తత్తథోక్తమ్, కులస్తీరకం స్వస్తీసంభోగం రమ్యం
సుందరమ్-అత్యుత్తమనోహరమితి యావత్; వికచ్చ ప్రళయసమాగమవర్జేన ద్రవ్యవ్యవ-
అన్యథోక్తవ్యవహారసంభవాది భావః. కులశబ్దావృత్తసంభోగ స్వాధిక అరణ్య
ప్రాగల్భ్యభూతికలేన్వోక్తవిలక్షణత్వాదన్యాయో ద్రవ్యవ్యవ.

నామకా తు ముగ్ధా, నాయకస్తూతమోఽనుకూలః కామకస్త్రేఘ నిపుణః,
అన్యథోక్తక్రమసంభోగాసంభవాది మద్రవ్యవ్యవ సంభోగలక్షణముక్తం రతిరహస్యే.—

'అనుకూల నిషేపతే యత్రాన్యోన్యం విలాసిః',

గర్భవస్పర్శవాసిని స సంభోగ ఉదాహృతః' ఇతి,

అత్ర మామేతి వాగారంభమాదితైరనుభావైర్దాలాభిలాషావనిత్యుక్తేన రత్యాఖ్యా
స్థాయీభావన, సప్రీడమిత్యనేనోపలక్షితైః సంచారభావైః, అవశేషైర్విశేషైర్వర్ణభా
యథం ప్రతీయమానైరనుభావాదివిశేషైః కులస్తీ ఇత్యుక్తేనాలమృలసనిభావేన ప్రతీయ
మానో రససార్వభౌమః శృంగారో నిస్సృజాఽద్ధవికర్తృణాఽధికమభిమత్యనేన పరిపూరిత
శయం ప్రాప్నోతితి వేదికవ్యవ. కాఠ్యులవిక్రీడికవ్యవ.

టీ. ప్రాక్ = మొదట, మనాక్ = కొంచెము, మామాఇతి = వలదువలదని, అనాగత
రసం = పెలుపెదని రుచికలదియు, తతః = తరువాత, జాతః = జన్మించు = పుట్టివారోరకగల
దియు, (తదనుసేవన) సప్రీడం = సిగ్గుతోఁ గూడనట్లు, క్షణోద్యమం = సడలించుబడిన
యవయవములుగలదియు, పురుషః = కరువాత, ప్రక్షల్పస్తదైర్ఘ్యం = తొలగిన దిట్టతనముగల
దియు, ప్రేమ అర్థం = ప్రీతిచే కడిగినదియు (పురానురాగము గలదయట) స్పృహ...

గల్పం-పుహళీయ = కోరందగిన, నిర్భర=మితిలేని, రహంక్రీడా=వీకాంతకేళియందు,
 ప్రగల్భం = గట్టితనముగలదియు, కళః = అటుతరునాత, నిశ్శృంక...సుఖం.నిశ్శృంక =
 భయములేని, అంగ = ఆవయవములయొక్క, వికర్షణ=రాపిడిచేత, అధిక = ఎక్కువైన,
 సుఖం=ఆనందముగలదియు, (ఆగు) కలస్తీరకం=మలకాంతపొందు, రమ్యం = మనోహర
 మైనది.

తా. రతి గలుగకముందు వలదు వలదని యడ్డుబాటుతోఁ గూడి
 నదియు, అనంతర ముదయించినరాగము గలదియు. ఆపై ని సీగ్గుతోఁ
 గూడినదియు, తరువాత వివశమైన శరీరముగలదియు, పిదప విడువఁ
 బడిన ధైర్యముగలదియు, అరురాగముతో నిండినదియు, కమనీయమై
 గాఢానురాగయుక్తమైన వీకాంతక్రీడచే ప్రాధమైనదియు, అంతనుండి
 జంకులేక కుచోద్యవమర్దనము వలన మించిన సుఖము గలిగిన కుల
 కామినీసురతమే మనోహరమైనది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మంచితరాగ మంతల

జ్ఞోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంత చైర్యవి
 చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా
 వ్లాదక రాంగసంగము కలప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

శ్లో. ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తభమ్మిల్లకానాం

ముకుళితనయనానాం కించిదున్తిలితానామ్,

ఉపరిసురతభేదస్నిగ్ధగంధస్థలానాం

అధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్త్రగి పిబంతి.

25

వ్యా.—అథ యదుక్తమ్ 'నానాకరణకల్పితమ్' ఇతి, తత్ర నానాకరణాని హైను
 కాదిబన్ధవిశేషాః, తేషాం మధ్యే ఏకం బన్ధవిశేషం వివత్సుస్తదనకూలముపరిసురతమాహః—
 ఉరసీతి.—ఉరసి నిపతితానాం పురుషాయితబన్ధవకాద్వక్ష్యస్థల మధిష్ఠితానామ్, అత ఏవ
 స్రస్తభమ్మిల్లకానాం రతిరగ్రసనిష్ఠాగ్రకచక్రచయానామ్ - ని. 'భమ్మిల్లః సంయతాః కచాః'
 ఇత్యునురః. ముకుళితనయనానాం సుఖపారవశ్యాజ్జ్ఞానుభావానుకరణాద్వా వినిమిలిత
 భోచనానామ్, తథాఽసి కీర్ష్యసిన్తిలితానామ్ ఈషన్సుకలితలోచనానామ్-అన్యథా

అనాదిత్యాది భావః, అక వివ ఉచితురే యః-భవః శ్రమస్తేర స్వీకృతి స్వీకా
 ద్వాదే-గర్జనాని యానిం తానానా-శ్రవః భవః హి తత్కాశి స్వీకాదిభూష
 కృత్ ఇతి లక్షణాత్, భూకాం ప్రయోమానాం పరిభి, అభివృద్ధి అభివృద్ధి,
 భాగ్యవస్తృ భాగ్యకాలివః, నిబద్ధి స్త్రీనాభవ్య నివృత్తాభివృద్ధి స్త్రీరాధరం మత్స్య
 స్త్రీశృంగ, విశ్వపుష్కలకృతామేవ పాదవతి, న త్వన్మేమామవిక భాగ్యవస్తృ ఇత్యుక్తమ్
 తథా బాహ్యసురక విశేషరూపమి, మన్యురూపభాగ్యవస్తృకాగ్రా- కథితమిత్థం
 గస్త్యమ్.

పురుషాయతః కథాను కం రితిహస్యే.—

‘స్వేచ్ఛమా శ్రమిణి వల్లభే తథా యోషిరూపరతి పూమిదా యశమ్.’ ఇతి.

నామకాస్తు ద్రగల్పాః.—

‘స్తరవస్త్రీకృతా పౌష్టి సుప్రకృతా’ ఇతి లక్షణాత్.

నామకా, కావ్యస్త్రవస్త్రీకృతా అవస్థాలక్ష్మ, స్వభావోత్తరంపాదః —

‘స్వభావోత్తరసా చారు యథావస్త్రీకృతా’ ఇతి లక్షణాత్.

మానస్యమే —

నీ ఉచి = అచ్యుత, పరిచితా = ప్రవేశించు, ప్రవేశమిచ్చువా
 జాతీయోద్ధరణవారు, ముగళిరవనువాదా = మూలీకన్నులవారు, కింబిత్ =
 కొంచెము, ఉన్నతితానాం = (గర్జన) లెజదియించుచు, ఉచి = అనాం-ఉచు
 సురక=పురుషాయతరియించి, భేం = అలంకార, స్వీకృత=వెనక, గ.వర్ణకానాం =
 చెక్కిరిప్రదేశములకలవారు, (అను) వర్ణకానాం = అలంకారముగ్న, అభరమధు =
 అభరావృతము, భాగ్యవస్త్రీకృత=అభ్యుష్టములు, కింబిత్=పాదము చేయుదురు.

తా. సిగవిడ నానందపాదచక్రమున మహాసి కు మూయుని కను
 దన్దులతో నుండి పురుషాయితప్రదేశం బెక్కులుచున్న రొమ్మన
 ప్రాలిం కామియలయధరావృతము పూర్ణంబులు గ్రోలుదురు.

ఉ. అన్కున వ్రాలి కొప్ప నిమి క గుల్లలచాడగం గన్నుచామర
 చక్కగ మోప్పి చొక్కి పురుషాయితసంజిత శ్రమంబునం
 తెక్కుల ఘర్తచిందువులు క చిందగ వింవొరింనుబొంట్లమే
 లొక్కపుమోవితేనే చవి కబాతురు భాగ్యముః గల్లునేర్పరుల్.

అవ. భూభూషణులం జేరంగొక గుఱుమే కథలమర చెప్పమన్నాడు:—

స్థో. ఆమిలితమయవానాం యః సురతః సోఽయ సంచితం భాలి,
 మిథునైర్నిభోఽపథాలితమవతథమిద మేవ కామనిర్వహణమ్. 28

వ్యా.—ఆథ జ్ఞానపూర్వకవివ సురతానుభవః సార్థకః, న త్వస్య ఇత్యాహః—
అమాలిక ఇతి.—అమాలికనయనానాం సుఖపారవశ్యాద్ధరముఖళిక నయనానాం,
యూనాం యః సురతరసః సురతాస్వాదః, సంవిదం ఆను జ్ఞానమనుసృత్య భాతి-అయ
మేతాదృశ ఇతి జ్ఞానగోచరకయా ప్రతిభాతీత్యర్థః. ఇద మేవ జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ
ప్రతిభాన మేవ, అవితథం ఆవృత్తమ్-సార్థకమిత్యర్థః. కామస్య మన్దగ్రస్య కామపురుషా
ర్థస్య వా - నిర్వహణం ప్రతిహేషవమ్ - ఉజ్జీవరమితి యావత్, న త్వస్యదాభాసత్వాదితి
భావః. మిథునైః రసజ్ఞైః స్త్రీపురుషైః - సి. 'స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వన్ద్వ'మిత్యుక్తమితి.
మిథోఽన్యోన్యం, అవధారితం నిశ్చికమ్ - అనుభవివామేవాగ్నిశ్చయసంభవాదితి భావః;
జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ వివ కామపురుషార్థ ఇతి ఫలితార్థః. ఆత ఇత్థంభూతసురత
మేవ కర్తవ్యమ్-న త్వన్యాదృశమ్ - తస్య జ్ఞేకమాత్రఫలకత్వాదితి తాత్పర్యమ్. ఆర్యా
వృత్తభేదః.

టీ. అమాలికనయనానాం=కొంచెము మూసినకన్నులగలవారి (నాయకానాయ
కులయొక్క), యః=వి, సురతరసః=సంభోగానందము, సంవిదం ఆను=జ్ఞానము ననుసరించి,
భాతి = ప్రకాశించుచున్నదో (అతఁగా ఈసంభోగ మిటువంటిది తెలియుచు ననుభ
వించుబడుచున్నదో), ఇదావీవ=ఇదియే (ఈజ్ఞానమే - అనుభవమే), అవితథం=వృత్తము
కాని, కామనిర్వహణం - కామం = కామ(పురుషార్థ)ముయొక్క, నిర్వహణం = నెఱచే
ర్పుట, (అని) మిథునైః = (ఆలుమగల) ఇంటలచేత, మిథః=వరస్పరము, అవధారితం=
నిశ్చయించుబడినది.

తా. సురతశ్రమమునఁ గన్ను లరమోడ్చినతరుణు లగుస్త్రీపురు
షులు తెలివితోఁ గూడి యేసంభోగ సుఖము ననుభవించురొ, అసుఖా
నుభవమే కామపురుషార్థమునకు సాఫల్యమని యారసజ్ఞులగు స్త్రీపురుషు
లొండొరులు నీధారణచేసియున్నారు.

తే. కన్ను లరమోడ్చి విహరించుచున్నవారి
సురతభోగంబు తెల్పితోఁ బరఁగెనేని
రమ్య మగు నిది కామనిర్వహణ మనుచు
నాయకానాయకులకు నిశ్చయముగాదె.

అవ. స్త్రీపురుషుల కవస్థాభేదముచే నుచితముగాదిని, దోషమును జెప్ప
చున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉదమనుచితమక్రిమశ్చ పుంసాం
యదిహ జరాస్యపి మాన్యథా వికారాః,
కర్తృజీక-12

యదపి చ న కృతం నితమ్మినీనాం

స్తనవతనావధి జీవితం రతం వా.

27

వ్యా.—అథ సురతావధిం కథయన్నిగమయతి.—ఇదమితి.—ఇహస్తిం లోకే, పుంసామిద, మనుచితం అన్యాయమ్, అక్రమో నిర్వర్త్యచక్ష్వ, కిమిదమిత్యాశంకా యామాహ-జరాను వార్ధక్యావస్థాస్వపీత్యర్థః. మాన్వథా వికారాః సురకవ్యాసజ్ఞాః కృతా ఇతి యత్, ఇదమితి సబంధః కిం తు యోపరావధికసురకమేవ న్యాయ్యం మర్యాదా గోచరం చేత్యర్థః. తదపరితనసురకస్యాభాసత్వాదితి భావః. తథా నితమ్మినీనాం స్త్రీణాం చ, తిదమచిదమ్; కిం నచిత్కృత ఆహ—స్తవచరణం అవధిః మర్యాదా యస్య తత్తథోక్తం, జీవితం జీవనం వా, రతం వా సురకం వా, న కృతమితి యత్, బ్రహ్మణేతి శేషః, తదితి సబంధః, స్త్రీణాం తావత్ స్తవచరణావధికమేవ జీవనం కర్తవ్యం, సురకమపి తదవధికమేవ, అన్యథా 'వజ్రాభ్యాశ్చవధి మరతో వృద్ధతామేతి నారీ' ఇతి కామ కాస్త్రోత్తేవృద్ధానాం సంభోగానర్హత్వాత్ - 'త్యజేదవృక్షాన్ముతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్' ఇతి నిషేధస్తరణాత్ - 'అన్యథం లక్ష్మణయోధరాణాం స్త్రీణాం చ దుఃఖశ్రయమేవ భూమా'. ఇతి లక్ష్మణస్తవచరణమినిసంభోగస్య దుఃఖరూపత్వాచ్చేతి భావో యథాహ మానుః—

'అయమసి జరతః ప్రకామసంస్థితః సుఖసంబంధుః సయోధరోపరుద్ధాః,

సకలమనుతామగమ్యరూపాః పరితపంతి కాస్త్రటిష్ఠంతి.' ఇతి.

అక్ర స్త్రీణాం పురుషాణాం చ యోపరావధికసురకమేవ రమణీయమితి తాత్పర్యమ్.

పుష్పితాగ్రా పృథక్—'అయం నయగరేభతో యశారో యుజి చ నజా జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా.' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ఇహ=ఇప్పుడు (ఈ లోకములో), పుంసాం = మగవారికి, జరాను=మృది దశయందును, మాన్వథాః = మాన్వగ్రసంబంధమున, వికారాః = చేష్టలు, (ఇతి) యత్=అనునీయనియో, నితాచిరీచాం = స్త్రీలకును, ప్ర...ధి-స్తవ=చతులయొక్క, పరకన=కాయలు, అవధి=పద్ధతి, జీవితం వా=బ్రదుతిగాని, రతం వా=సుభోగముగాని, న కృతం=చేయబడలేదు. (ఇతి) యత్=అనుననియో, ఇహ=ఇది, అచిరకం=తగనిది, అక్రమశ్చ = క్రమములేనిదియు, (అన్యాయ్యమచుట)

తా. ఈ పురుషులు ముసలివా రయిన పిదప గూడ మన్వథవికారంబు గలిగియుండునట్లునర్చుట యు స్త్రీలు కుచములు జారిపోవునంత

వఱకే బ్రతికియుండునట్లుగాని, సురతము సలుపునట్లుగాని యుండవలె నని యేర్పాటు చేయకపోవుటయు మిక్కిలి యనాగరికముగాను, న్యాయవిరుద్ధముగాను నున్నది.

చ. ఇది యుచితంబు గానిపని శ యిమ్మహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు శ మానక యున్ని జరాభరంబునం
గొదమమిటారిముద్దుదనుగుబ్బలు జాతినవెన్న బోంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము శ మాన్వడు తామరమాలి బాణయే.

అవ. సుఖానుభవమునకు జన్మనము ముఖ్యమని మూఁడుశ్లోకములచే 'పర్తింపు చున్నాఁడు'—(దేహంతరమునఁ గొల్వగొల్పిప్రాయపువారివచనము.)

శ్లో. రాజస్త్రప్తామ్బురాశేర్న హి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం
కోవాఽర్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వవపుషి గళితే యావనే సాసురాగే
గచ్ఛామః సద్ద యావద్వికసితనయనేన్దీనరాలోకినీనా [నామ్.
మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం యుడితిన జరమా లుప్యతే ప్రేయసీ

వ్యా.—యదుక్తం సురతానుశంకృత యావత్సౌక్యవ్రావశ్యకత్వం త్రిభిర్వర్ణయతి. కల్రాదౌ చిరక్రవాసవిర్విజ్ఞానాం రాజసేవాతత్పరాణాం యూనాం వచనమేతత్—రాజుని. —హ రాజన్, జగతి అస్తిన్ లోకే, కశ్చిదేవ కశ్చిదపి పురుషా, శ్రష్టా భవతిహి - నైవాహ్నురాశిః సముద్రస్తత్య ఆవసానం పారం, న గతో హి న ప్రాప్తః ఖలు; కిన్తు మగ్న ఏవేత్యర్థః శ్రష్టామః అపరిచ్ఛిన్నత్వాదహ్నురాశిత్వరూపణమ్, భ యావత్కౌఞ్చితార్థలాభేఽపి న తైః ప్రయోజనసిద్ధిత్యాహుః - ప్రభూతైః ప్రచురైః - ని. 'ప్రభూతా ప్రచురం ప్రాజ్ఞమ్' ఇత్యుచరః, అర్థైర్ధనైః, కో వార్థః 10 ప్రయోజనమ్; న కిమసీర్థ్యః. అకింబత్కరత్వాదితి భావః. ని. 'అర్థోఽభిధేయైవస్తుప్రయోజనవిపృత్తిమ్' ఇత్యుచరః. కస్తీన్ కథంభూతే సతి? స్వవపుషి నిజకరీశే (అధికరణే). సాసురాగే సంభోగేచ్ఛావనకే అనురాగసహితే వా యావనే, గళితే సతి-కోఽర్థ ఇతి సంబంధః - ధనలాభాదపి యావనమేవాస్తాకం బలీయ ఇత్యర్థః. అతస్తావత్తత్సృష్టమేవ, సద్ద స్వగృహం ప్రతి, గచ్ఛామో యాస్యామః, యావత్ యదా, వికసితాని ఉత్పన్నాని. - కుముదాని తైరవాణి - ఉన్దీనరాణి నీలారవలాని చ కత్సప్తకా అలోకా నేత్రాణి - ఆసా నస్తీరి తథోక్తానామ్ - సీతాసితాబలమనోహరనయనా నామిత్యర్థః. ని, 'సితే కుముదతైరవే' - 'ఉన్దీనరం చ సీలేఽస్తిన్' ఇత్యుభయత్రాయ

మరి. ప్రేయసీనాం ప్రయతమానాం సంబన్ధి, రూపం యావనవ్రయుక్తసౌష్ఠ్యం జరయా, ఆక్రమ్యక్రమ్య అభీష్టహక్రమ్య, ఝషితి ఆష్టసా. ని. 'ప్రాయ్వికృష్టజ్ఞాపాఠాహ్నియ' ఇత్యమరి. న లుప్యతే న హియతే, తావదితి సంబంధి - అన్యథా శకతా పాయే బిలభననవద్దనుననైవ్యల్యాద్వృద్ధస్త్రీగమననిషేధాచ్ఛేతి భావః. ని. 'యావత్రా వచ్చ సాశల్యైవధా మానేవధారణే' ఇత్యమరి.

టీ. రాజ్ = ఓరాజా! జగతి = లోకములో, కల్పితో విస = ఎవ్వఁడును, తృప్తి అంబురాశేః ఆకయనెడి సముద్రముయొక్క, పారం = ఆపరిఁబ్టును, న గతిః హి = పొందఁ దాయెఁగదా! స్వపపుషి = తనదేహమునుండి, సతనురాగే = అనురాగముతోఁగూడిన, యావనే = జవ్వనము, గతితే = జాతగా, ప్రభూతైః = గొప్పవైన, అర్హైః = ధనములతో, ఆర్థః = రుద్రోజనము, కివా = ఏమి! విక...నీనాం - వికసిత = విప్పారిన, నయనఞ్చాదీ వరన్తల్లగలువపంటి కన్నులతో, ఆలోకినీనాం = మాచుట్టిప్రేయసీనాం = ప్రయరారంద్రయొక్క, రూపం = రూపము, జరయా = మునలితనముచే, ఆక్రమ్య ఆక్రమ్య = ప్రేరిని ప్రేరిని, ఝషితి = కటాంబన, యావత్ = ఎంతలో, న లుప్యతే = చాఁగొట్టబడదో, (తావత్ = అంతలో) సర్వ = ఇ టికి, గచ్ఛామః = వెళ్లెదము.

తా. ఓరాజా! ఆశ యనునది సముద్రముం బోలినది. లోకం బున నానముద్రపు దరిఁజూచినవాఁ డొక్కఁడయినను లేడు. మాదేహ మున జవ్వనంబు జారకయుండునపుడే సుఖంబుల ననుభవింపవలయును, యావన ముడిగిన పిదప నీయపారధనమున్న నేమి యుపయోగము! శాస్త్రుఁడ బుడమితేడా! విరిసిన కలువలంబోలు కన్నులతోఁ జూచు మాప్రియురారంద్రయొక్క. రూపంబు ముడిమిచే శెడిపోకమునుచే మా యింద్లకుఁ బోయి సుఖంబుల ననుభవించు నుత్తర వాసఁగుము.

కా. ఆశాసాగరపార మేరిని శశ్యం బానె చేరంగ భో

గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గలితం శ బై నకా ధనం టేల థా
త్రీశా! యింటికి బోదుమే ప్రయవధూహ్యద్యోల్లసద్రూపరే
భాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరాక్రాంతంబు గాకుండఁగన్.

అవ. సర్వార్థములకు జవ్వనము మూలమని చెప్పుచున్నాఁడు. —

శ్లో. రాగస్యాగారమేకం సరళతమహాదగభరంప్రాప్తిహేతు
ర్హేహస్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపత్య,

కస్తర్పస్యైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధం
లోకేఽస్మిన్నహ్యవర్థవ్రజకులభవనం యావనాదన్యదస్తి. 29

వ్యా.—అథానర్థమూలమాహ—రాగస్యేతి,—రాగస్య మాత్సర్యస్య, ఏకం
అగారం ముఖ్యాయతనమ్ అనురాగైకస్థానమితి వా, తథా, నరకశతేషు నిరయవరమ్
రాను-యాని మహాదుఃఖాని తీవ్రయాతనాస్తేషాం సంప్రాప్తిహేతుః ప్రాప్తిసాధనమ్—
అగమ్యాగమనాదిదుష్కర్మ ప్రవర్తకత్వాదితి భావః. మోహస్య స్త్రిస్తరాసత్రియావస్య,
ఉత్పత్తిబీజం జన్మకారణమ్.ని. 'హేతుర్నా కారణం బీజమ్' ఇత్యనురః. జ్ఞానతారాధిపస్య
ప్రబోధచంద్రియ, జలధరవటలమ్ ఆభిబృన్దం-జ్ఞానప్రకాశ ప్రతిబింబకమిత్యర్థః. కస్తర్పస్య
కామదేవస్య, ఏకం మిత్రం ముఖ్యబంధుః, ప్రకటితో-వివిధో నానావిధః - స్పష్టః ప్రకా
శశ్చ - దోషప్రబంధః పాతకసంబంధో-యస్య తక్షణోక్తమ్-యద్యోవనమితి శేషః, అతో
ఽస్మిన్ లోకే; తస్మాద్భావనాదన్యతో ఇతరతో, అనర్థానాముక్తవిధానాం - వ్రజస్య
సమూహస్య-కులభవనమ్ ఉత్పత్తినికేతనం, నాస్తిహి, ఇదమేవాత్మవ్రాధములమిత్యర్థః;
తదుక్తమ్.—

‘యావనం భవనంపత్తిః ప్రభుత్వమవివేకితా,

ఏతైకమప్యనర్థాయ కిము యత్ర చతుష్టయమ్?’ ఇతి.

టీ. రాగస్య = అనురాగమునకు (లేక, మాత్సర్యమునకు), ఏకం = ముఖ్యమైన,
అగారం=ఇల్లు, నర...హేతుః-నరకశత = నరకముల నూలులయందలి, మహాదుఃఖ =
గొప్పదుఃఖముయొక్క, సంప్రాప్తి=రాకకు, హేతుః = కారణము, మోహస్య=అజ్ఞానము
నకు, ఉత్పత్తిబీజం=జన్మ కారణము, జ్ఞానతారాధిపస్య = తెలివియకు చంద్రునకు, జల
ధరవటలం=మొయలుల మొత్తము, కందర్పస్య = మన్మథునకు, ఏకమిత్రం=ముఖ్యమైన
కుడు, ప్రక...బంధు-ప్రకటిత = వెల్లిపుచ్చబడిన, వివిధ = అనేకప్రకారములగు,
స్పష్ట=స్పష్టమైన, దోషప్రబంధం = తప్పులు కుప్పబగలదియు, అస్మిన్ = ఈ, లోకే=
లోకముందు, అనర్థ...భవనం-అనర్థ=కీడులయొక్క, వ్రజ=సమూహమునకు, కులభవనం=
వంశపరంపరగవచ్చిన యిల్లు, (అగునట్టిని) యావనాత్ = యావనముకంటె, అన్యతో =
మఱియొకటి, నాస్తిహి=లేదుగదా!

తా. యావన మనునది యాశకుఁ బ్రధానస్థానము. పెక్కుపాప
ములను, తీరని వ్యసనంబులను బొందుటకుఁ గారణ మైనది. మోహ
మును గలిగించు విత్తనము. జ్ఞానమును చంద్రునికి మొయిళుల గుంపు
వంటిది. (మొయిళుల గుంపు చంద్రమండలమును గ్రమ్మనట్లు జ్ఞాన

మును గ్రమ్తునది.) మరునికి విడువని నెచ్చెలి. పెక్కులైన పాపములను నిగ్గయముగాఁ జేయించునది. మంచినలులకుఁ బ్రతిబంధకమయినది. ఇట్లు చేటులకుఁ బుట్టినంతి వంటిది జన్మనమునకు మించినది మఱొక్కటి యీ భూలోకముననే లేదు.

చ. రతిపతిచేతివాలు భువరాగనివాసము నీతివైరి ము
గ్గతిశతదళిఖమోహజనికాణి ముజ్జ్వలబోధతారకా
మతినిబిడాభ్రబృందము శతభ్రప్రతిబంధము దోషసంగసం
గత మగునేగి జన్మనమరఃన్న జగంబున వేతె యున్నదే.

అవ. ఇట్టి సర్వార్థమూలమయినయోవనమున వికారము నొందనిపురుషుఁడ భక్తుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శృంగారదుమనీరదే ప్రసృమరక్రీడానస్తోతసి
ప్రద్యుమ్నప్రియబాధవే చతురవాఙ్ముక్తాఫలోదస్వతి,
తస్మిన్తతచకోరపార్వణిభా సాభాగ్యలక్ష్మీనిధా
ధన్యః కోఽసి న విక్రియాం కలయతేస్తాప్తే నవే యావనే. 3)

వ్యా.—ఇథం భూతే యావనే కల్పితేన నిష్క్రియ ఇత్యాహ—శృంగార ఇతి—శృంగారః సంభోగనిత్రలచ్చూప శృంగారస ఏవ ద్రుమోపుత - ప్రస్థు నీరదే అప్పువాహే - అప్పురితత్వకవగితత్వకల్పకల్పమైశ్వర్య రూపావస్థాళిః చి ధాహవహ ఇశ్వర్యః, ప్రస్థుశరో వ్యాచనీ - యః క్రీడానస్తో వత్సభశీతి-ప్రస్థు స్తోతసి ప్రవాహే - అవిచ్ఛేదేన ప్రవర్తక ఇశ్వర్యః. అనవా ప్రసృమరక్రీడానాం రస్తోతసి రస్త్రవాహే - యథేచ్ఛానిహారావశ ఇశ్వర్యః. ప్రస్థుశతేశ్వర్యశ్రీపు ణ స్యుః క్షరన్ ప్రద్యుమ్నశ్చ కల్పశృంగ-ప్రియబాధవే ఆద్రుభా * స్వాధేఽన్ ప్రశ్నయః. ని, 'ప్రద్యుమ్నా మివశేతః, కష్టకోఽన్యకోఽన్యః' ఇత్యుతరః. చతుర వాన్తి కిపులవాక్యశ్లేష - ముక్తాఫలని మాత్రీకనయః-లేహమువస్వతి సముద్రే- సరససంలాపిశ్చ త్రివిధేనభూత ఇశ్వర్యః - 'ఉచ్ఛవాచదధౌ చ' ఇతి నిపాతవా త్యాహ. సముద్రస్య ముత్తారత్వముత్తం రత్నకాస్త్ర—

'కీర్తిభద్రేమూకవరాహకర్ణస్సాహిత్యక్షర్ణవశేణబాని,

ముత్తాఫలాని ప్రథిగాని గాఢే లేహం తు తుత్త్యుష్ణవమేవ భూరి.' ఇతి. కస్మిన్చాం విలాసినాం - శేత్రాశ్లేష చకోరాః చన్ద్రికాపాయితీనిశేషి లేహం పార్వణి నిధౌ భూగ్ధ చన్ద్రి-కద్వదుష్టానక ఇశ్వర్యః. *పర్వణి భవః పార్వణి ఇతి విగ్రహః-ని,

‘విధివిష్టా చప్రేమసి’ ఇత్యుతురః. సౌభాగ్యలక్ష్మ్యః సౌందర్యసంపదో - నిధా నిధానే - కదాచిదసి స్వావస్థానదకాయాం సౌందర్యలక్ష్మీర్న డీయత ఇన్ద్రధః. సవే యావనే నూతనే వయసి, ప్రాప్తే సతి, కోఽసి ధన్యః కల్పిదేవ మృత్యుతీ, విక్రియాం మన్వధవికారం, న కలయతే న ప్రాప్నోతి; ఈదృశస్తు చిరల ఇతి భావః.

బ్జోకద్వయేఽపి నిరవయపరూపకాలంకారః.

శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. శృంగార...జే-శృంగార = శృంగారమనెడి, ద్రుమ = వృక్షమునకు, నీరజే = మేఘమయనదియు, ప్రభు...ప్రాశసి-ప్రభుమర = వ్యాపించునట్టి, క్రీడా = సంభోగ మందలి, రస=రస (ఆభిలాష)మనెడి రస (జల)మనకు, ప్రోతసి=ప్రవాహమయినదియు, ప్రద్యుమ్నప్రియదాంధవే = మన్వధుఃకు నెయ్యంపుచుట్టుమయినదియు, చతు...న్యతి-చతుర = చిత్రములైన, వాక్ = మాటలనెడి, ముక్తాఫల = ముత్యాలపూసలకు, ఉదన్యతి = సముద్రమైనదియు, తస్మి...విధా-తస్మి = కృతాలగలయొక్క, నేత్ర = కన్నలనెడి, చకోర=చెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధా=పున్నమచందరుడైనదియు, సౌభాగ్యలక్ష్మీధా=సౌందర్యసంపదకు గనియైనదియు, (ఆగు) సవే యావనే = కొత్తప్రాయము, ప్రాప్తే (సతి) = రాఁగా, కోఽసి ధన్యః = ఎవఁడో పుణ్యవంతుడు, విక్రియాం = (మనో)వికారమును, న కలయతే = పొందఁడు. (తఱచుగా నందఱు బొందుదురనుట.)

తా. మేఘంబు వర్షించి చెట్లకు పెంపొందించునట్లు, శృంగార రసమును బెంచునదియు, పాటుచుండు క్రీడాఁసం బనెడి యుదక ప్రవాహమువంటిదియు, మరుని కనుఁగఁబండు వైనదియు (ప్రియ బంధువుమాడ్కి మన్వధునికే బ్రేమగూర్చునదియు), జాణపలుకు లనెడి ముత్తైములకు సంద్రముమాడ్కి నునికిపట్టును, చకోరకటులను బున్నమ చందరుండు సంతోష పెట్టునట్లు తీరగెఁబోదుల కన్నుల కింపొదవు నదియు, సౌందర్యసంపదకు నునికియు వైన యశావసము దేహమున నెలకొన్నయప్పుడు పుణ్యాత్ముఁ డెవ్వఁడో యొక్కఁడు చిత్తవికారంబు పొందఁడుగాని తక్కిన యందఱు చపలు లగుదురు.

జ. మానునికూర్చి చుట్టము సుషుంచితకేళిరసప్రదంబు శృం

గారమహిజనీరదము ॥ కంజముభిజనవృక్షకోరరా

కారజనీశమండలము ॥ కాంతనచోమణివార్ధి యశావసం

బారయఁ జెందుచో వికృతి ॥ నందనివాఁడె కృతార్థుఁ డిచ్ఛుహిన్.

అవ. యావదనునర్థమూలము గనుక, కామినులను విడిచినయెడల నాయావన
నునర్థమలకుఁ గాఁబడునుగాదు గదా యని శోకించి, మగువల విడుచుట కష్టమని మూఁడు
శ్లోకములచే వర్ణింపుడున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారేఽస్మిన్నసారే కుస్మవతిభవనద్వారనేవాకళబ్జ-

వ్యాసక్లస్య స్తథై ర్యం కథమలభియో మానసా సంసిదధ్యుః,
యద్యేతాః ప్రోద్యదిద్దుద్యుః సివయభృతో న స్యురమృజనేత్రాః
ప్రేభృత్కాఞ్చికలాపాః స్తనభరవివషన్తధ్యభాజస్తరణ్యాః. 31

వ్యా.—మదుక్తం యావదస్యావర్థమూలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగేఽత్యవ
దూరాపాస్తమిత్యావస్థా తానామపరిత్యాజ్యతాం త్రిభిర్వర్ణయతి.—సంసార ఇతి-
అమలభియో నిర్మలమకయో మనోవ్రత, మానసం నిజం మనః, అసారే నిస్సారే, అస్మిన్
భవిష్యత్కాలే, సంసారే కలత్రాదిపోషణవ్యాపకభూషే, కుస్మవతిభవనద్వారస్య కుస్మిక
రాజకన్తిరప్రతిహారస్య-సేవా అనువర్తనమేవ - కలన్తోఽపవాదః - తత్ర యోవ్యా
వస్తా - అత్యాసక్తిస్తేష వృత్తం - పుర్యం ధీరత్వం యస్య తత్సోక్తమ్, ఈదృశ్యవృ
త్తాన క్రమవినయశ్శర్కరః. కథం సంసిదధ్యుః సమాదధ్యుః, న కథంచిదపీత్యర్థః. కిం న
స్యాచ్చేదిత్యుక్త అవా—ప్రోద్యక్ ఉచిత్యరో-య ఇష్టః తస్య ద్యుతిరపి ద్యుతిర్యేషం
తాని చష్టభవతాని మాణ్డీప్తాని వా - ఉద్యద్వికేషణ సామర్థ్యాల్ - తాని నివరయాని
అంశుకాని-విభ్రీరీతి శభోక్తాః, అమృతే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మపలాశవికాల
లోచనా ఇశ్యర్థః. ప్రేభృత్కాఞ్చికాః క్షణద్రశవా ఏవ - కలాపా భూషణాని -
యాసాం తాః - యద్వా కాఞ్చిక్రి భూషణాని యాసాం తాః, ని. 'కలాపా
భూషణే బద్ధే' ఇ త్యుచ్యతే. స్తనభరేణ కుచకమ్భగౌరవేణ - వివషన్తి అవవతాని -
మధ్యాని చలగ్నాని - భజన్తిరి శభోక్తాః - పీవరకుచాః కృష్ణదర్శిన్ ఇత్యర్థః. ఏతేన
సౌందర్యాఽతిశయ ఉక్తః. ఏతాః ప్రసిద్ధాస్తరణ్యా యువతయః - న మ్యుర్మది న భవే
య్యుర్మది - తస్మి కథం సంసిదధ్యుతి సంబధ్యః; అతో వికేతకరుణేనాం విద్యమానత్వా
జేవ సుధియాఽప్యేవంభూతా భవన్తిశ్యర్థః. తస్మాత్తరణ్యా దుష్కరిహారా ఇతి భాసః.
తదుక్తమ్—

'అసాధానిహ సంసారే సుర్వారే మకరభ్యజే,
కులే చ కామినీమూలే కా వా స్యాత్పురికల్పనా'

అతోక్షరవాక్యాదస్య పూర్వవాక్యాద్విరుద్ధకమేకుత్వాత్కాఞ్చితిస్థభేదః. ప్రథం.

టీ. ప్రోద్యోగ—భృతః-ప్రోద్యోగః=ఉదయించుచున్న, ఇందు=చంద్రునియొక్క
 ద్యోతి=(కాంతివంటి) కాంతిగల, సిచయ = చీరలును (చంద్రుడు కావలసి పెప్పుచీరలనుట),
 భృతః=ధరించువారును, అంభోజనేత్రాః=తామరలవంటి కన్నలుగలవారును, ప్రేంఖిత్.
 ...లాపాః-ప్రేంఖిత్ = కదలుచున్న, కాంచీ=పీడ్చుటనునెడన, కలాపాః = సొమ్ములుగల
 వారును, స్తన...భాజః-స్తనభర = చనులబరువుచే, వినమత్ = వ్రాలుచున్న, మధ్య=నడు
 మును, భాజః=బొందినవారును, (ఆగు), వీతాః కరుణ్యః = ఈ(ప్రసీధలగు) యువతులు,
 నన్యాయది = ఉండలేని, అమలధియః = నిర్మలబుద్ధిగలవారలు, అసారే = సారములేని,
 అస్తిక = ఈ, సంసారే=సంసారమునందు, ష...ధైర్యం-కున్యవతి = దుష్టరాజులయొక్క,
 భవనద్వార = దేవిదేహజారములమందలి, సేవా = కొలువుయొక్క, కళంక = దోషము
 యొక్క, వ్యాకంఠ=సంబంధముచేత, వ్యస్త=చెదరిన, ధైర్యం = దీమనముగల, మానసం=
 మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సన్నిదధ్యః=కుదుర్చుకొందురు?

తా. ఈ నిస్సారమయిన సంసారమునందు జక్కగా నుద
 యించిన చంద్రునికాంతిసమాహమునంటి కాంతిగలవలువలు దాల్చిన
 వారును, కమలనేత్రులును, ఘణిల్లుఘణిల్లుమని రవణించు చిరుగెజ్జల
 యొడ్డాణములు ధరించినవారును, గబ్బిగుబ్బులబరువుచేః గొంచెమువంగిన
 నడుము గలవారునైన యీ ప్రమదలుండలేని నిర్మలమనస్సుగల వండి
 తులు చెడ్డ రాజులవాఁళ్లయందుః గొలువుకొలుచుటయందలవాటుచే
 ధైర్యమువీడిన తమ మనసుల నెట్లు ధరింపగలరు? (చెడదొరల
 కొలువునలని దుఃఖముచే గలవరము నొందినవారయినను పురుషులు
 ప్రైశ్చివీనగుణములుగల స్త్రీలను బొందుటచేత నిలుకడగల మనస్సు
 కలవారగుదురు.

చ. జలజవిలోచనంబులును సన్నపుజుండుర కావించెలుం
 గులుకుమెటుంగుజన్నులును సగొంచెపుగొనులు రత్నకింకిణీ
 కలరశనాగుణంబులును సగల్గినకాంతలు గల్గలేని గా
 సిలి మతిమంతు లేటికి వసెంతురు రాజగృహంగణంబులన్

అవ. స్త్రీలపైనియా పురుషుల మ్రొక్కునట్లుచేయునని చెప్పుచున్నాడు:—
 శ్లో. సిద్ధాధ్యాసితకన్ధరే హరవృషస్కన్ధావరుగ్గద్రుమే
 గజ్జాధాతశిలాతలే హిమవతః సానౌ స్థితే శ్రేయసి,
 కళి కుర్వీత శిరఃప్రణామమలిసం స్థానం మనస్వీ జనో
 యద్విత్ సక్తురజ్జకాబనయనా న స్యుః స్వరాస్త్రం స్త్రీయః.

వ్యా.—సిద్ధితి = సిద్ధిర్యోగిభిః - ఆభ్యాసితా ఆధిష్ఠితా - కష్టదాగుహ-యస్మిం
 ప్రక్షణోక్తే వీరేన కష్టస్థిహేతుత్వం సూచ్యతే, చారణ్య నిర్వహణిహితస్య-యో వృధా
 వాచనభూతో మహాత్మ్యస్య స్కంధేన హంసవీరేన - కపదేతి యావత్ - ఆపదాః
 భగ్నాః-మృచా యస్మిన్ తక్షణోక్తమ్, * 'యజ్ఞో భద్రే' కర్తవ్యత్వః, * 'వివికత్వ'
 ఇతి నిష్ఠానత్వే జగత్వమ్. వీరేనాఽభిలశ్చేత్తదభివసాన్నిధ్యముత్తమ్, గణ్ధాధాతాని
 గణ్ధాప్రకృతితాని - శిలారతాని, యస్మిన్ తక్షణోక్తే - వీరేనాఽత్యస్తవచిత్రత్వ
 ముత్తమ్. అత ఏవ శ్రేయసి శ్రేష్ఠే-శ్రేయశ్చరే - చా, హినువతో గిరేః సంబంధి
 స్థావే ప్రదేశే స్థితే సతి, తో చా మనస్వీ చుమేధాః ధీరో జనః * 'ప్రకంసామూచినిః,
 శిరో నిజోత్తమానం, ప్రణామేన కున్యవలిపాదవప్తవేన - మలిసం కలక్కిరమ్, అత ఏవ
 ప్లుసం ఉత్కర్షహీనం, కర్వీత, 'మలిసం మానో' ఇతి పాతే - మానం నిజాభిమానం
 (కర్త) - శిరః ప్రమాదామేన నిజోత్తమాక్షణిమచేన-మలిసం ప్రతిష్ఠాహీనం-కర్వీత, నతో
 ఽపీత్యర్థః. కఠో! యద్యస్తాత్మాదాత్, విక్రస్తమరక్షణానయనాః పద్ధిసీజాతిత్వా
 చ్చుకీకరణవారిజేక్షణాః, అత ఏవ, స్వనాస్త్రం మహావీర్య స్వరస్య జగత్విజయసాధన
 భూతబాణ ఇత్యర్థః. * విక్లవచనవ్యక్తయో నిర్వహణునోలేన జాత్యభిప్రాయేణ వా
 'వేదాః ప్రమాదమ్' ఇత్యాదిపద్ధిప్రవృత్తి ఇత్యుక్తం ప్రాక్, స్త్రియః న స్యుశ్చేత్, అతః
 ఆమోక్షమననశ స్త్రభూతస్త్రీదామవరిత్యాజ్యతయా విద్యమానత్వాదేవ ముస్మినామపీవృ
 గ్గుతపస్తాపత్రిరితి భావః. పృత్రముత్తమ్.

టీ. విక్రస్త...నయనాః - విక్రస్త=చెదన, కురంగకాల = లేడిపిల్లలయొక్క,
 నయనాః = (కన్నులపంటి) కన్నులుగలవారును, స్వరఆస్త్రం=మన్నధబాణమును, (అగు)
 స్త్రియః = ఆతువాండు, న స్యుః యగ్ = లేరేని, సిద్ధా...కంధలే-సిద్ధ=యోగులచే,
 ఆభ్యాసిత = ఉండబడిన, (యోగులకాంక్షామయన) కంధలే = చరియలుగలదియు,
 చార...దు మే - చార = శివునియొక్క, పువ=ఎడ్డుయొక్క, స్కంధ=మూపురముచే,
 అపరుక్ష=విజయబడిన, గుమే = చెట్టుగలదియు, గంగా...కలే - గంగా = గంగచేత,
 ధారణ=కడుగుబడిన, శిలారతే = నారిప్రదేశములుగలదియు, (అగు) హినువతః = హిను
 వతముయొక్క, సానా = చఱియందు, శ్రేయసి = పుణ్యము లేక మోక్షము, స్థితే
 సతి = సిద్ధముగానుండగా, తో మనస్వీ = విముద్ధితుడు, శిరః=(తన)కలకు, ప్రణామ
 మలిసం = (బిరికి) చుగటచేత మాసినదిగాను, ప్లుసం = వాడినదిగాను, కర్వీత = చేసి
 కొనుడు.

తా. వెఱచిన బిరికమానల కన్నులంబోలిన కన్నులుగల యంగ
 నలు మన్నభుని తూపులుగారే, సిద్ధులు వసించెడి గుహలతోఁ గూడి,

ఈశ్వరుని వాహనంబగు నందికేశుని దేహముచే విలువబడిన చెట్లచే వెలయుచు గంగాజలముచే బావనంబగు తాత్ప్రదేశముగలిగి యుండు సుపద్రవము లేని హిమవంతముయొక్క ప్రదేశమున్నప్పుడు, ఏదీరుడగు మానవుడు రాజులకు సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి తనశిరస్సును మలినమయి వాడునట్లు చేసికొనును? లోకంబున స్త్రీలు మన్తథ వికారంబుఁ గలిగింపఁజాలనివా రయినయెడల, మనుజులు సంసారములఁ బ్రాసే, హిమవంతమున కేగి తపస్సు చేయుచుందురు, అట్లుకాక మన్తథ వికారమునకు వారు కారణభూతులై యున్నందుననే పురుషులు రాజుల యడుగులకు మడుగులొత్తుచు వారిచుట్టును దిరుగుచుందురు.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోస్కంధప్రదేశాహతో

త్తుంగత్వాజము సింధుసేవితగుహాస్తోమంబు శీతాచలో

త్సంగంబుండఁగ నెవ్వఁడోపు నృరపాదంబుల్ దలందాల్పు సా

రంగీకాబవిలోచనల్ మనసిజాన్త్రంబుల్ లేనిచోన్.

అవ. స్త్రీలే బంధపాతువులని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసార! తవ పర్యవ్రతదవీ న దవీయసీ,

అన్తరా దుస్తరా న స్యుర్మది రే మదిరేక్షణాః.

33

వ్యా.—సంసార ఇతి.—మే సంసార, తవ, పర్యవ్రతదవీ ఆవసానసీమా, న దవీయసీ న దవిష్టా భవతి - న దూరకరేతి యావత్ - క్లిష్ట వేదీయస్యేవేత్సర్వః. * 'దూరకల్పాదియనుని 'ఉగితశ్చ'ఇతి జీవ * 'హాలదూర-ఇత్యాదిసా యదాదివరలోప పూర్వగుణా, కుతః? లే తవ, అన్తరా మధ్యే, దుస్తరా మహానద్య ఇవ తరితుమశక్యాః * 'ఈషద్వః—' ఇత్యాదిసా ఖల్పిన్యయః. మదిరేక్షణాః స్త్రీయః, న స్యుర్మది న సంభావితాప్యేత్, న దవీయసీతి సంబధా, సంభావితత్వాదేవ దవీయసీత్సర్వః; విలేన సంసారపారగమనప్రతిబద్ధిన్యః స్త్రీయ ఇత్కుక్తమ్, తత్పరిత్యాగే తు శ్రేయస్సంభవ ఇతి భావః. పూర్వార్థోకేచ్యుతాఽపి చ పూర్వకరణ్ణోకవత్కార్యమున్నేయమ్. అనన్తమ్.

టీ. రేసంసార = ఓసి సంసారమా! ఆంతరా=నదులు, దుస్తరాః=భాద (దాట) రారి, మదిరేక్షణాః=మదింబున కన్నులుగలవారు (నుందరిమణులు) న స్యుర్మది=లేఖం దురేని, తవ=నీయొక్క, పర్యంతదవీ = తుదకుదారి, దవీయసీ=దూరమైనది, న=కాదు.

తా. ఓసంసారసముద్రమా! నడమ దాట నశక్యలయినయతిస
లుండరేని; నీయావలిగట్టునకుఁ జోవుదారి యంతదవ్వుగాదు. ప్రభుదల
మూలమున యీసంసారము నకుఁ గట్టువడి యుండవలసినది కాని, వారు
లేనిచో సంసారము విడుచుట యంతకష్టము గాకయుండును

తే అమితసంసార! నీదుపర్యంతపదవి

గతి దలంప దవీయసి గాదు సూచె

యర్థి నీలోనఁ గడవంగనలవిగాని

ఖంజరీటాయతాతులు గలుగరేని.

పక్షద్వయనిరూపణము

అవ. స్త్రీలయం దనురాగముగలుగునిమిత్రము సంభోగశృంగారమును వర్ణించి
మరల వారిని వదలుట బుద్ధిమంతులకు నసాధ్యముగావున నందఱు వారియందే కగులు
గలిగియుండురు. అట్టిసంసారులకు శ్రేయస్సు గలుగు బెట్టని యాక్షేపించి స్త్రీలను
ద్రేవతోఁ జూచువారి స్త్రీలోకసౌఖ్యములును, స్త్రీలను వదలివిర్రాగులకుఁ బరలోక
సౌఖ్యములును గలుగునని తెలుపుటకై యనురక్తి, విరక్తియనురెండుపక్షములను ఇంక
నేమి వర్ణింపఁజేయుదును—

శ్లో. దిశ వనహరిణేభ్యో వంశ కాన్డాచ్ఛవీనాం

కబళముపలకోటిచ్చిన్నమూలం కుశానామ్,

శకయువతికపోలాపాణ్డతామ్బూలన్ద్రీ

దళమరుణసఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః.

34

వ్యా.—ఇత్థం స్త్రీణాం పరిహర్తుమశక్యత్వే కదానక్రస్య కుతః శ్రేయఃప్రాప్తి
రిత్యాశక్త్యానాం కదశ్యస్తాత్యాజ్యయోరప్రైహికాముష్మికఫలసాధనక్రమేవేతి మనసి
కృత్వా కదభయమిదానిం తావన్నరూపముం ప్రతిజానీతే—‘అథ పక్షద్వయ
నిరూపణమితి’—అతస్త్రిణాం పరిత్యాజ్యత్వకథనానంతరం పక్షయోః విరక్త్యనురక్తి
రూపపక్షయోః ద్వయస్య నిరూపణం శ్రీయతే, కత్ప్రకారమావిశతినమాప్తేర్వర్ణ
యతి.—దిశేతి.—హే జనేశ్వర్యాహర్యప్ర. వనే భుక్త్యారణ్యే, హరిణేభ్యః కుర్రేభ్యః—
కపాలప్రస్త్య నిర్భీకత్వేన లేమాం నమీపవర్తిత్యాదితి భావః. ఉపలకోట్యా
నిశితపాపాప్రాప్తేన—చ్చిన్నాని లూనాని మూలాని—యస్య కథోక్తమ్—కత్

లదిత్రాదిసాధనాస్తరాసంభవాన్మూలానామబలతోటిచ్చిన్నత్వము క్తమ్, వంశకాండ్యు వంశ
కరీరస్య-ధరిపి చ విర్యేషాం లేవాప్ సరసానామిత్యర్థః, కుశానాం, కలశం గ్రానం వా-
దిశ, తపశ్చరణసమయ ఇతి శేషః; అథవా, వధూభ్యః ప్రియతమాభ్యోఽరుణానా
మగ్రః-పాటితం శకలితం-శకయివలీనాం శకాభ్యుదేశీయకరుణీనాం-కపాలవదాపాణు-
అనమస్తాదవలం, యత్రామ్బులవల్లీలం నాగవల్లీపత్రం, తద్వాదిశ, సంసరణసమయ
ఇతి శేషః; ఉక్తోధయ మేవ వరసుసౌఖ్యనిదానమ్ ఉభయత్ర, నాన్యదితి భావః. ఏవ
ముక్తరత్రాసి యథాయోగమూహనీయమ్.

అత్ర సఖానామదుగ్రహణం మహాభాగ్యలక్షణ తేషాం సుభోక్త్యవ్యతసార్థమ్.
తదక్తమ్ సామ్యుక్తైః—

‘పాణి పాదతలే రక్తే నేత్రాస్తశ్చ సఖస్తథా,

తాలు జిహ్వోఽధరోఽం చ సప్తరక్తస్సఖి భవేత్.’ ఇతి.

మాలినీ.

టీ. వనహరితేభ్యః = అడవిచింతలకు, వంశ...వీనాం-వంశ కాండ=వెదురు మోసు
యొక్క, ఛవీనాం = (కాంతివంటి) కాంతిగల, కుశానాం = దర్బలయొక్క, ఉపల...
మూలం-ఉపలతోటి = రాలియంచులచే, ఛిన్న = కోయబడిన, మూలం = పేరులుగల,
కలశం (వా)=గ్రానము(కడి)ను (గాని), వధూభ్యః = స్త్రీలకు, అరుణానామగ్రైః = ఎఱ్ఱని
గోరుకొనలచే, పాటితం = చీల్చబడిన, శక...దళం-శకయివలం = శకదేశ స్త్రీలయొక్క
కపాలం=చెక్కిల్లవలె, ఆపాండు=కొంచెము తెల్లచైన (గోధుమవన్నెగల), తాంబూలవల్లీ
దళం వా=తములపాకునుగాని, దిశ=ఇప్పు.

తా. ఓరునుజుడా! నీవు పావనమయిన యరణ్యమున బెదరు
లేకచగ్గటకేలేంచిన జింకలకు వెదురు మొలకలవలె బసరుగల దర్బలను
కత్తెరత్రాళ్ల యంచులతోనఱికి మేత నెట్టుము. (విరక్తుడవేని యడవి
యందు వసించుము. అనిభావము) లేదా: శకదేశపుటతివల చెక్కిల్లవలె
నంతటా దెల్లనైన తమలపాకులను నీయెఱ్ఱని గోళ్ల కొనలతోఁ జీల్చి
యింతుల కిమ్ము. (అనురక్తుడవేని యింటనుండి స్త్రీలంకూడి విహరిం
పుము అనుట.)

చ. శిల మొన మూలముల్ చిదిమి చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే.

లలితములైనదర్బకబళంబులు లేళ్ళకు నిమ్మ కానలోఁ

గలితక కాంగనావిపులగండవిపాండురనాగవల్లికా

దళముల గోళ్ళు ద్రుంచి వనతాతలి కైన నొసంగుమిమ్ములన్.

శ్లో. అసారాః సన్వేతే విరతివరసా వాళ విషయా
జగుప్యంతాం యద్వా నను సకలదోషార్పదమితి,
తథాఽప్యేతద్భూమా న హి పరహితాత్పూజ్యమధికం
న చాస్తిక్ సంసారే కువలయద్యశో రమ్యమపరమ్.

35

వ్యా—అసారా ఇతి.—తే ప్రసిద్ధాః, సర్వే, పాపహేతుత్వాత్సాహచర్యాః శబ్దాదయః ప్రకృష్టపరితాదయా వా, అసారాః అస్థిరాః - నిస్సారా ఇతి వా. ని. 'సాహ' బలే స్థిరాంతే చ' ఇత్యభిధానాత్, తథా, విరతౌ పరిణామయే-విరసా ఆర్థకలా ఇతి వా, యద్వా సకలదోషార్పదమితి రాగద్వేషమోహాద్యోషదోషప్రతిష్ఠాపకమితి హా* అన్వయం ప్రతిష్ఠానుష్ఠాన ఇతి నిహితకార్యుభాగయః-నిష్ఠవచనవ్యక్త్యయదు పూర్వస్తవ్యక్తి, జగుప్యంతాం పరిత్యజ్యంతాం - పోత్యాగే పరమసుఖలాభాదిభావః. తథా చ నిత్యం—'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖమనంతం విదధతి' ఇతి* 'గుప్యేన్ద్రాయామ్' ఇతి నన్నంతాల్ కర్తవ్యమితి విధానాదే తత్తే; తథాఽప్యేత ప్రకారో విషయాగాం జగుప్యంతేఽప్యేతద్భూమా అస్యాం భువి, పరహితాల్ పరోపకారకరాల్, అధికం ఆతిక్రమే, పుణ్యం, న హి నాస్తి ఖలు.

'జ్ఞోకార్థేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థాంతరే',
పరోపకారః పుణ్యయ సాహచర్యమిదమ్.

ఇతి పదనాదిపమేవాత్మవ్రతప్రకృతికృత్, అథాస్తిస్సంసారే చ, కువలయద్యశ ఉత్పరాత్యైః * 'అస్యారాదితరతే' ఇత్యాదివా దధ్యమీ, అపరం ఆవృత్, రమ్యం వస్తు నాస్తి-ఇయమేవాత్మవ్రత మనోసారేకృత్. అతో దోషవృష్ట్యా విషయాన్వితృజ్ఞ శమ సుఖానుభవతాత్పర్యేణ చా స్థాకవ్యయ, అన్యథా పరహితాచరణతత్పరేణ సాంసారిక కయా వా పరిత్యజ్య, న కు ప్రకారాచరణేతి భావః. శ్లో. 36.

టీ. విలేతా, విషయాః (ప్రకృతానాం నిత్యత్వాత్) విషయములు, అసారాః సారములేనివియు, విరతివరసా = పరిణామయనందు చప్పునైనవియు, సంతు=అనుగాక! యద్వా=లేక, నను=నీయ, సకల... స్వయం-సకలం=నను ప్రకృతైవ, దోష=పాపకములకు, ఆన్వయం = పట్టిల్లు, ఇతి = అని, జగుప్యంతాం = నిందించుచుండుగా! తథాపి = అయినను, వితద్భూమా = ఈభూమియందు, పరహితాల్ = పరోపకారముకంటె, అధికం = గొప్పదయిన, పుణ్యం=పుణ్యము, నలేదు. అస్తిక్ సంసారే=ఈసంసారమునందు, కువలయద్యశః = కలువకంటెకంటె, అపరం = మఱియొకటి, రమ్యం= ఇంద్రునియు, న=లేదు.

తా. ఈసంసారములు (శబ్దాదివిషయములు లేక పుష్పచందన వనితాదులు) సారహీనములుగానైనను, మొదట మనసున కింపుగ చున్నను గొనను నీరసములుగా నుండిన నుండుఁగాక. లేక చెఱుపుల న్నిటి కిర వని యంద తావిషయముల నేవగింతురుగాక. అయినను భువిని పరోపకారమునకంటె మించినపుణ్యములేదు. ఈసంసారమునఁ బలువకంటెలకంటె సౌఖ్యగణనవస్తు వేదియులేదు.

స. దురితనివానముల్ సకలబోషగృహంబులు సారహీనముల్

పరిణతిహూరముల్ విషయస్వగతు లెంతయుఁ గుత్సితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృతంబులు బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హరతరవస్తువుల్ కువలమాత్రులకన్నను గల్గ వెవ్వియున్.

అప. పర్వతనితంబ స్త్రీనితంబులలో నేది యాశ్రయింపఁదగినదని యడుగు
పన్నాడు—

1. మాత్సర్యముత్యాగ్య విచార్య కార్య

మార్యాః సమర్థాదమిదం వదస్తు,

సేవ్యా నితమ్భాః కిము భూధరాణా

ముత స్తరస్తేరవిలాసినినామ్.

196

వ్యా.—మాత్సర్యమితి.—ఆర్యాః పక్షితాః మాత్సర్యమ్ అనూయా—పక్ష
కమితి యావత్, ఉత్సాహ నిరాకృత్య - తస్య యథార్థకథనప్రతిబద్ధత్యాదితి
పః. కార్యం కర్తం యోగ్యమ్ - విధేయమిక్కర్థః. విచార్య ఉపాపాహభ్యాం సమ్య
కాలోచ్య, తతః, సమర్థాదం మర్యాదయా సప్తార్థానలిక్రమణేన సహితం యథా భవతి
థా, ఇదం ఏకత్వే, వదస్తు కథయస్తు, కిమిదమిత్యత ఆహ-ధరస్తీతి ధరాః *పచాద్యచ్-
పరో ధరా భూధరాస్తేహం భూధరాణాం, నితమ్భాః కటకప్రదేశాః, సేవ్యాః కిము
శ్రయణీయా వా, ఉత ఆధవా, స్తరస్తేరాః స్తరోల్లసితాః-మదనమదోత్కటా ఇక్కర్థః.
పద్మాస్తరేణ మత్తథావేశేన హేతునా-స్తేరాః సంభోగౌత్సుక్యరూచకమష్టేతమస్తర
సనాపిష్టా ఇక్కర్థః. * 'ప్రేక్ష' ఉవద్ధసనే' ఇతి ధాతోః * 'నమిక్మి' ఇత్యాదినా
ప్రత్యయః. ఆధవా విషయమాత్రవిస్త్రాన్నిరహేణ విశృంఖలవృత్తిక్యమదనుష్ఠరత్వాది
విశిష్టకటాక్షచీక్షణాని స్తేరకట్టనివక్షీతాని. తదుక్తం భావప్రకాశే—

'అచిత్తీర్షవిషయం మదనుష్ఠరమీలికమ్,

స్ఫురద్యుజ్జ్వలతాయుక్తం తత్ స్తేషమితి కథ్యతే.'

ఇతి.

తాని చ స్వరప్రభాసాని యాసాం తాసాం స్వరస్తేరాణాం-విలాసినినాం విలసనశీలానాం తరుణీనామ్ 'పా కవలన-' ఇత్యాదితా సుమద్భుత్యయః. నితమ్భుః కటి ప్రదేశాః ఆశ్రయణీయా వా, ఇదం వదన్వితి సంబంధః; యది 'వైరాగ్యం స్యాత్త్వగిరినితమ్భుః సేవ్యాః, ఆస్యథా విలాసినినితమ్భు ఇతి త్వదీయప్రశ్నస్మేదముత్తరం న త్వన్యదస్తీతి భావః. ని. 'కటకాఽస్త్రీ నితమ్భాఽస్త్రీ' - 'వశ్యాన్నితమ్భుః స్త్రీ కట్యా' ఇతి చోభయత్రాప్యవరః.

ఆత్ర పూర్వార్థే వికవర్ణస్య పురుషునరావృతేర్భుక్త్యనుప్రాసః శబ్దాలంకారః—

'వికద్విప్రభృతీనాం చ వర్ణానాం తు యదా భవేత్,

పునరుక్తిరసా నామ పృత్త్యనుప్రాస ఇవ్యతే.'

ఇతి లక్షణాత్.

అయం చ నితమ్భు ఇత్యత్ర ద్వయానామవి నితమ్భునాం ప్రకృతత్వాత్సేషమలప్రకృతత్వగోచరేణ వికవాళావలమ్బిసంధ్యయవదేశశబ్దాదర్థద్వయప్రతీతేః కేవలార్థప్రవణేన విజాతీయినోత్తరవాక్యస్థేన శ్లేషేణ తిలకజ్జాలవల్ వరస్వరవైరపేక్ష్యోల్ సంబృష్టే కించిచ్ఛుక్తార్థాలిశయమావహతీతి కావ్యస్య మహానుక్కర్తాః ప్రతిపాదిత ఇతి రహస్యమ్. పృథముపకారిః.

టీ. ఆర్యాః=పెద్దలు, మాత్సర్యం=మచ్చరమును, ఉత్సాహం=తోలగించి, కార్యం =చేయఁదగినదానిని, విచార్య = ఆలోచించి, సమర్పాదం=మర్యాదతోఁ గూడునట్లు (స్వాయ్యముగా), ఇదం = దీనిని, వదంతు=చెప్పుదురుగాక; (దేసిననఁగా:) సేవ్యాః = ఆశ్రయింపఁదగినవి, భూభరాణాం=కొండలయొక్క, నితంబాః కిము=నెత్తములా? ఉత=లేక, స్వర...విలాసినినాం-స్వర=ఉన్నభునిచే (కామముచే), స్తేర=చిఱురవ్వుగల (లేక, వికసించిన), విలాసినినాం=నెరజాణలయొక్క, నితమ్భుః కిము=పిఱుండలా?

తా. కార్యాకార్యములనెఱుంగఁగల యోపండితులారా! మీరు మచ్చరంబుమాని, శాస్త్రానుసారంబుగ నే నడుగఁబోవువానిలో నేది చేయఁదగినదో చెప్పుడు. పర్వతనితంబములు (దుర్భేదభాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా! మదనవికారంబును చిఱునగవును గలస్త్రీలనితంబములు (కటిపశ్చాద్భాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా!

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడనాడి సమంచిత కార్యనిశ్చయో

దారవిచారు లై సరసత న్వచియింతురు గాక సజ్జనుల్

ధారుణి నేత్రముల గిరినితంబములొ మణి కాక మన్నథ
స్తేరవిలాసినీజనవిశేషనితంబములొ తలంపగన్.

అన. ఈసంసారమునఁ బండితులకు రెండువిధములుగాఁ గాలంబు గడచుచున్నది
యని చెప్పుచున్నాఁడు;—

శ్లో. సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వే గతీ పణ్డితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతాఘృణవలలితధియాం యాతు కాలః కథిష్ఠితః,
నో చేన్దుగ్ధాన్దానానాం స్తనజఘనఘృణాభోగసంభోగినీనాం
ఃసాంఘికః శాయినీనాం స్తరసమరకళాకాశలీదేశికానామ్. 37

వా. — సంసార ఇతి. — స్వప్నస్య సార ఇవ సారో యన్తిక్ నః - మిథ్యా
భూత ఇత్యర్థః. * 'సప్తమృతమానే' ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః. కథా పరిణత్యాం పరి
ణామావస్థాయాం - తరలే అస్థితే - అకాశ్వక ఇత్యర్థః. సంసారే సంస్మృతే, పణ్డితా
నాం పరిజ్ఞానానాం, ద్వే, గతీ అవస్థే, విద్యేతే ఇతి శేషః. కే ద్వే ఇత్యాశ్చజ్ఞానా
మాహ—తత్త్వజ్ఞానమేవ - అమృతాఘృణ అమృతప్రాయజలం - తత్ర జ్ఞవ ఇవలలితా
రుచిరా - యద్వా తత్త్వజ్ఞానామృతాఘృణి - జ్ఞవః జ్ఞవనః-క్రీడేతి యావత్-తత్ర
లలితా ఉల్లాసవతి - ధీర్యేషాం తత్త్వజ్ఞానోల్లిసితముద్ధీనామ్ సతామిత్యర్థః, కథంచి
దలిత్రయత్నేన, కాలా, యాతు గచ్ఛతు అతిక్రమత్విత్యర్థః. -ని. 'కథమాది తథాప్యన్తః
యత్నగౌరవవాధయోః' ఇత్యుక్తుః. 'కాలః కదాచిత్' ఇత్యుపపాతః, ఇయమేకావస్థా;
నోచేదేవం న స్వాప్నేత్తర్హి, స్తనయోర్ధ్వనజఘనే విపులకటేపురోభాగే చ-అభోగసంభోగి
నీనాం విస్తృతసంభోగేచ్ఛావతీనామ్ - యద్వా స్తనయోర్ధ్వనజఘనస్య నివిడతరజఘనస్య
చ-య అభోగోఽస్తార-స్తత్ర సంభోగినీనామ్ కుచదుర్దన - నిధువన రూపవాన్కృభ్యస్తర
సంభోగాకాఙ్క్షితీనామిత్యర్థః. విలేన సమాసురాగిత్వముక్తమ్. అన్యథా ఆభాసప్రసక్తాత్,
తదుక్తమ్—

‘ఏకత్రేవాసురాగళ్ళేత్తిర్మజ్జేచ్ఛగతోఽపి వా,

యోషితో బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధా మతః,’ ఇతి,

ముగ్ధాన్దానానాం సుందరస్త్రీణాం నవయావనానాం వా, ‘ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా’ ఇతి
లక్షణాత్. ‡ మృగాలః కన్యకలీషు నిద్రలోచూఞ్చనమవసనదనత్రదేశేషు, * ‘జానపదః’ ఇత్యా
దినా అశ్రుప్రమాదే జీమే, భగితమాచ్ఛాసితం - యత్కూరకలం - తస్య స్వర్భః సంవర్కః-
ఏవ లీలా తత్ర-ఉద్యమ ఉద్యోగో యేషాం లేషాం సతావ - కామినీమేవానోజన్య
శత్రుః-18

స్వర్ణసుఖమనుభవతాం సతామేవేత్యర్థః. కాలో యాతు, ఇయం వై కావధా; ఇమేన్
ఏవోత్తమే గతీ, న త్వేతద్వ్యతిరిక్తం గత్యవరమస్తీత్యర్థః, సర్వదా జ్ఞానవివృత్యాః
కామగోష్ఠ్యా వా కణ్డితానాం కాలో యావయితవ్యః, న త్వస్యభేతి భావః. మూలా
స్థేత్యనేన అసాం చిత్రిణీకలిత్యం సూచితమ్, తదుక్తం రచితమాస్మే—

‘మదఃసవనమస్యా వర్షలోహ్యవమస్త
ర్షుదు మదవజ్జబాధ్యం రోమభిర్నాతిసాన్దైః,
ప్రశృతివజలవృష్టిన్యాన్యసాభోగసత్తా
రమయతి మధురాల్యం చిత్రిణీ చిత్రరక్తా.’

విశజ్ఞాక్యనుకూలసురతనియతయామోఽపి తత్రైవోత్తః
‘వ్రజతి రతిసుఖాగ్ధీ చిత్రిణీమగ్రయామే
భజతి దినరజన్వోర్హస్తీరీం చ ద్విరీమే,
గమయతి చ కృతీయ శఙ్ఖినిమద్భ్రావాం
రమయతి రమణీయాం వద్ధిని తుర్యయామే.’

మతాస్త్రతే తు ద్విరీయయామ ఇత్యుక్తమ్—

‘ఘనకువనభగ్నేదైర్వృష్టిసూతైశ్చ మణ్యే
రతినియతకైశ్చ ప్రీతిముక్తైర్వహోభిః,
అశృతతరకభాభిస్త్రతయామే ద్విరీయే
మగుణసహితమస్తస్మిన్రీతిః సంలభేత.’

స్తద్ధరా.

టీ. స్వర్ణసారే = కలయొక్క సక్తవంటి సత్తగలదియు (అనగా; కలవలెనె
యనత్వమయినదనుట), పరి...రచే-సరిణి = పరిణామమునందు, తరణీ = నిలకడలేని
దియు, (అగు) సంసారే = సంసారమునందు. పండితానాం = తెలివగులవారికి, ద్వేగరీ =
రెండుదోషములు (అవియేవ) తత్త్వ...ధిమాం - తత్త్వజ్ఞాన = పరమాత్మవిజ్ఞానమనెడి
అమృతపీఠం = అమృతప్రవాహములలో; ప్రవ = లేలుటయందు, లలిత = ఉత్సాహముగల,
ధిమాం = ముద్దిగలవారికి, కాలః = కాలము, కథంచిత్ = అతివృష్టునగా, యాతు = కడ
చునుగాక; చిత్రి = లేసున్న, స్త్ర...సీనాం - స్త్రీ = చన్నులయు, జఘన = మొలయు,
ఘన = గొట్టు, ఆభోగ = విరివియొక్క, సుభోగీనీనాం = అనుభవముగలవారై, స్నాన =
వెడదయైన, ఉరః = అముమోడి, కాయసీనాం = కరుణమనఁజ్ఞి, ముగ్ధ అంగకానాం =
ముద్దరాండ్రగు స్త్రీలకు, స్త్రవచర = సుభోగముయొక్క, కళా = విద్యయందలి,
కోశరీ = శేషయొక్క, దేశికానాం = అచార్యులగువారికి, (కాలః, యాతు.)

తా. ఈయస్థిరమయిన పారములేని సంసారమునందుఁ దిరుగు పండితులు పరబ్రహ్మవిచార మనెడి యమృతమునందు మునుఁగుటయను తెప్పయందుఁ బొరలుచుండు తెలివిగలవారై కాలంబుపుచ్చెదరు. కాదేని గబ్బిగుబ్బులును, వెడఁదలగు పిఱుందులును గలవారగు చక్కని మగువల మరుగీములం దాశతోడఁ దమచేతులను దడవ్రచుండుట యందు మక్కువగలిగి కాలంబుపుచ్చెదరు. (సంసారమునఁ దత్త్వజ్ఞాన మొక్కగతి. స్త్రీలనితంబములందుఁ జేతులనుంచుకొని యుండుట రెండవగతి. ఈరెంటిలో మొదటిదగు తత్త్వజ్ఞానములేసపుడు, స్త్రీలనితంబసేవనమే తత్త్వజ్ఞానమువలె సుఖదాయకమని భావము)

శా. సారం బెక్కడలేక మిథ్య యగుసంసారంబునకా మార్గముల బారం జూచిన రెండు పండితులకుఁ బ్రహ్మనుసంధానయో గారూఢత్వము రూపవద్యువతిరగ్మ్యఘోలమీనధ్వజా గారణ్యస్తకరారవిందకృతయోగ్యస్ఫుర్నిలీలాప్తియన్.

శ్లో. ఆవాసః క్రియతాం గాఢే పాపహారిణి వారిణి,
స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహారిణి హారిణి.

33

వ్యా—ఆవాస ఇతి.—పాపాని హరత్కఫీక్షమితి పాపహరి-

‘గాఢం వారి మనోహరి మురారిచరణచ్యుతం,

త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహరి పునాతు మామ్.’

‘పాపాపహరి దురితారితరణధారి దూర్ఘసారి గిరిరాజగుహావిహారి,

ఋషాకూకారి హరిపాదరజోవిహారి గాఢం పునాతు పరికఙ్కుభకారి వారి.’

‘త్యాదినా నమస్తపావత్తయకర ఇత్కర్థః. * ‘బహులమాభీక్ష్యే’ ణిసిః, గాఢే గఢానంబ నిః, * ‘తస్యేదమి, ఇశ్యన్వికృయః, వారిణి, ఆవాసః క్రియతామ్, స్నానపానాదినా నాహ్యభ్యస్తరకుద్ధిసంపాదనద్వారా న్నర్తాపవర్గప్రాప్త్యర్థం తత్ర నివాసో విధీయతా మిత్కర్థః. తగా చ శ్రుతిః—

‘సితాశిలే సరిలే యత్ర సంగలే తత్రాప్తుతాసో దివముత్పతన్తి,

యే వై తన్వాం విమృశన్తి ధీరాస్తేజసాసో ఆమృతత్వం భజన్తే.’

ఇతి-

పురిపు—

‘గఢా తుక్తరణ్ణిణి భవభయక్షేకావహా నర్వదా.

మర్త్యానామహానాత్మకృదసి స్వర్గోఽసి సంస్థాపి.' ఇత్యాది.

అథవా మనోహారిణి అత్యుత్తమనోహరే * పూర్వవజ్జీరికి, తుళి? హరిణి ముక్తావశరతి
* అత్ర మత్స్వర్గీయ ఇవి ప్రత్యయః, తరుణ్యా నవయావనాయాః, ప్రసవ్యయే అవాసః
పరిశీలనతాత్పర్యం క్రియతామ్, తరుణీ ప్రసాశ్రయస్యైవ నిరతిశయసుఖహేతుత్వాది
భావః.

అత్ర తరుణీ గ్రహణం ప్రసవ్యయర్థ పరిభాషావేన పాటవారిశయద్యోకనార్థమ్,
అన్యథా అభాసప్రసక్తాత్; ఏతేన మణిహరణ్యుక్తియోగోపేతం ప్రోద్వయహరయో
రవ్యన్యోరౌరామణీయకప్రకాశవరిపాహవహత్వేన విశిష్టప్రసవ్యయస్యాశ్రయణయోగ్య
త్వం సూచికమిత్యవగప్రవృత్త, యథాహ స్రీహర్షః—'తరుణీ ప్రోవిన నీత్యుతే మణిహరా
వరిరామణీయకమ్' ఇతి.

అత్ర పూర్వోక్తపాత్యభ్యుపాయస్యామయమహిమః కథాంబుకాంబుకం సు
స్పృహః స్పృహా. అనన్తవ.

టీ. పావహారిణి = పావములను బోగొట్టు, గాంగేగంగదైవ, హారిణి (హ) =
నీటియందు (గాని), హారిణి = ముల్మలపేరులుగల, మనోహారిణి = ఇంద్రవైవ, తరుణ్యాః
జవరాలియొక్క, ప్రసవ్యయే వాచనమద్యోమహిమఃగాని, అవాసః = కాపురము, క్రియ
తాం = చేయబడుచుండు!

తా. విరక్తుఁడగువాఁడు సకలపాపములఁ బోగొట్టి పుణ్యముల
నొసఁగెడి గంగానదీతీరమునఁ గాశిమొదలగు పుణ్యక్షేత్రములందు
వసించుదగును, అట్లు వసించి మోక్షము నొందువలయుననుట. లేదా,
ముత్యాలహారములచే నొప్పడి జవరాలి గబ్బిగుబ్బలదోయియందు
రమించి యిహలోకీ సౌఖ్యములం గుఱువవలయు.

తే. అఖిలపాతకభయహారి శ యైవగాంగ
వారియందైన యుపమనోహారి యగుచు
హరి యగుకల్పిగుల్కుమితూరిచన్న
దోయియందైన వాసుని శ నేయవలయు.

అ. ౪౬ తానే దైవత్వం కైతర మిచ్చుచున్నాడు:—

స్థో. కిమిహ బహుభిరు కైర్మ్యైశ్చ నావైష్ఠ్యః ప్రలావై
ర్వ్యనుమహ పురషాణాం సగదా నేపనీయం,

అభినవమదలీలాలలసం సుందరీణాం

స్తనభరపరిఖన్నం యావనం వా వనం వా.

39

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం నిగమయతి—కిమితి.—ఇహస్మిన్నథే, బహుభిరపరి
మితైర్యక్షిణునైః నిస్సారైరుక్తైరునితైః, ప్రలామైరసర్థకవచనైః, కిం ఫలమిశేషః.
వాచోనిష్ఠావనం వివాహన కిచ్చిచ్ఛలమస్తీర్థ్యః. ని. 'ప్రలాపాననకం వచః' ఇత్యమరః.
కింత్విహస్తిం లోకే, పురుషాణాం ద్వయం, సర్వదా నిరస్తరమ్—'సర్వథా' ఇలివాపాతః,
సేవనీయమ్, కిం తద్ద్వయమత ఆహ—అభినవా నూతనా-యా మదలీలా మన్వథాచేశ
జనితవిలాసాస్తాసు లాలసం లోలుపమ్, అత్యాస క్తమ్యిర్థ్య. స్తనభరేణ కుచకలశభారేణ-
పరిఖన్నం పరిశ్రాంతమ్, ఉభయత్రాపి యావనపతీర్థ్యో యావన ఉచచర్యతే, సుంద
రీణాం యావనం, వా, న క్షయచందరీణామితి భావః, ఉత వనం పుష్కారణ్యం వా, సేవ
నీయమితి సంబంధః, ఏతయోరేవ వరమనుభవదానత్వాదితి భావః.

మాటినీ.

టీ. ఇహ=ఈవిషయములో, యుక్తికూనైః=యుక్తిలేని, ఉక్తైః=చెప్పబడు, బహుభిః
ప్రలామైః=పెక్కుమాత్రలచే, కిం=ఏమి (లాభము)? ఇహ=ఈలోకములో, సర్వదా
= ఎల్లపుడు (లేక, సర్వథా=సర్వప్రకారములచే), పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం
= సేవనీయా=రెండు సేవింపదగినవి, (ఏవన) అభి...లసం - అభినవ=ప్రీతయైన,
మద=మనస్క) మదమయొక్క, లీలా=విలాసములయందు, లాలసం=ఆసక్తిగలదియు,
స్తనభరపరిఖన్నం=కుచులబురుపుచేసలసిన, సుందరీణాం = అందకత్తెలయొక్క, యావనం
వా=ప్రాయముగాని, వనం వా=అడవిగాని.

తా. ఆద్యులారా! పొందికలేకుండఁ జెప్పిన పలుతెఱంగులగు
వట్టిమాటలతో నేమియుపయోగము? ప్రపంచమున మానవులు జన్మ
సంపురుచ్చురమువలని వేడుకతోఁ గులుకుచుండువారును, స్తనభార
ముచేఁ గొంచెము ముందుకు వంగినవారు నైన యెలువల యశావనము
నైనను, వనంబునైనను సేవింపవచ్చును. (వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు
జవరాండ్రును గొలువవలయును, వైరాగ్యగలిగిన పదంపడి యరణ్య
మున నుండవలయునని భావము.)

చ. కనుగొన యుక్తిగముక్తములు? కా నీవి మాటలు వేయునేటికి
గొనబుగ రెండు మానవులకుఁ భజనార్హము లైనవస్తువుల
వినుతనవీనచారుమదగవిధ్రుమలాలససుందరీజన
స్తనభరఖన్నమై యమరు? యశావనము? వనము? వసుంధరన్.

అవ. ఆరివయ్య సుఖదుఃఖములకుఁ బ్రధాన హేతువు, మహాకృటి కాదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

స్థో. సత్యం జనా వచ్చి న పక్షపాతాల్లోకేషు సప్తస్యపి తథ్యమేతత్,
నాన్యన్ననోహరి నితమ్మినీభ్యో దుఃఖైక హేతుర్న చ కశ్చిదన్యః.

వ్యా.—ఇదానీం నిష్కృష్టమర్థమాహ—సత్యమితి.—కిం బహునా, హేజనాః, సత్యం వచ్చి యథార్థం బ్రవీచి, పక్షపాతాల్ జైవమ్యాన్న వచ్చి, సప్తమి లోకేషు ప్యేకదేవ తథ్యమిత్యర్థః. కేమేతదిత్యక ఆహ—నితమ్మినీభ్యస్తయజీభ్యః, మనోహరియనోహరం వస్తు, నాస్తి. తథా తాభ్యోఽన్య ఇతరః, దుఃఖానా-మేక హేతుర్దుఖ్యకారణం చ నాస్తి - 'ఓ' భోగో రమణీ వి నే'త్యాదినా భోగైకసాధనత్వాత్ - 'బద్ధమూలస్య మూలం హి మహాదైవరకరోః స్త్రీయః' ఇత్యనర్థకమూలత్వాచ్చ నితమ్మినీవామేవ పరమ సుఖదుఃఖైకనిదానత్వాదితి భావః.

ఆశ్ర సప్తస్థానా కక్షద్వయనిరూపణస్వాయమభిప్రాయః—ఆఖణ్డినిరతిశయా నష్టావాప్తిలక్షణ లేనాభ్యర్థితత్వాత్తుభ్యో మోక్షః పురుషార్థ ఇతి సకలమకస్మిద్ధాన్యః, ప్రమాదిభాజో విశ్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యామేవ నిష్పన్నత్వాత్కామస్య పిక్వబుణవిమోచన హేతుభూతకయా సకతం మహాపురుషచరిత్రహేతురుహర్థకమితి సద్వికేత్యర్థశ్చేత కేతుపాక్షాలవాత్స్వాయనాచిత్తూర్వసిద్ధాన్యః; ఏవం చ సతి పూర్వాలాభే పరః కర ఇతి న్యాయాత్ ముఖ్యకల్పలాభేఽనుకల్పస్వాపి విహితత్వాన్వోక్షపురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యలాభే కామపురుషార్థసాధనేషు వా ఆవశ్యం ప్రవృత్తిః కర్తవ్యేత్యనుసంభావైవముపన్యస్తమితి.

కశ్ర నితమ్మినీభ్యః కరమ్యనన్త్యనర్థ హేతోర్వ్యక్త్యపి సంబంధేఽప్యసంబంధోక్తే రతిశయోక్తిభేదః. ఇష్టోన్మా—'స్వాప్తి'న్మా యది తా జగోః, ఉచ్ఛేదో వరా జకాస్తతో గోః ఇతి లక్షణాత్.

టీ. జనాః=జనులారా! సత్యం = నిజమును, వచ్చి = చెప్పుచున్నాను. పక్షపాతాల్ = పక్షపాతమువలన, నశనాదు. సప్తమి లోకేషు అపి=ఏమిదిలోకములయందును, ఏకత్=ఇది, తథ్యం=నిజము. (ఏదియన) నితంబీరీభ్యః = (గొప్పవిఱుగుదులుగల) మందరులకంటెను, మనోహరి=ఇంద్రుడని, అన్యత్=మఱియుకటి, నశలేదు; దుఃఖైక హేతుః చ = దుఃఖమునకు ముఖ్యకారణమును, అన్యః = మఱియుకటి, కశ్చిత్ = ఒకటియు, నశలేదు.

తా. ఓజనులారా! నేను పక్షపాతములేక నిక్కువముఁ జెప్పెదను. లోకంబులయం దన్నిటియందును ఇదే యథార్థమైనసంగతి. వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు స్త్రీకంటె సుఖప్రదమైనది మఱొక్కటి లేదు. విరక్తి గలిగినపిదప స్త్రీకంటె దుఃఖహేతువు మఱొక్కటిలేదు.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు
నిఖలజగములయం దిది శ నిక్కువంబు
తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు
వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు.

ఇది శృంగారశతకమునందు సంభోగవర్ణన మను

రెండవవింశతి.

కామినీగర్వణము

అవ. విద్వాంసుఁడును స్త్రీలనుబాది మోహించుచున్నాఁడని చెప్పచున్నాఁడు:—
శ్లో. కాన్తైత్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరేత్యున్నమ
త్ప్రీనోత్తుజ్జవయోధరేతి సుముఖామ్భోజేతి సుభూరితి,
దృష్ట్వా ముహ్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తాతి విద్వాంసః
ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రీయమహో మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్. 41

వ్యా.—యదుక్తం 'దుఃఖవైకహేతుర్న చ కల్పిదన్య' ఇతి కదేవ ప్రవణ్ణయితుమిదానీంకామినీగర్వణమారభ్యతే—అథ కామినీగర్వణమితి—అథ సంభోగనిరూపణానంతరం కామినీగర్వణం కామినీనిష్ఠా ఆవింశతినమాప్తి క్రియత ఇతి శేషః. నను శృంగారాలమృతత్వేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్వాణే శృంగారవర్ణనప్రతిష్ఠాభక్తిః ప్రసక్త్యేతేతి चेన్న, శిశుపాలాదికృతభగవద్గర్వాణస్య పుష్కారభవర్యవసానవత్కామినీగర్వణస్యాపి యథాభంబవిచ్ఛంగారవర్ణన వివచర్యవసానాన్న కోఽపి విరోధఇతి చుస్తవ్యమితిప్రారంభేవవివృణోతి.—కాన్తైతి—న త్రితి విద్వాక్సారాసారవిచారచతుఃశ్చానవాసవీశ్వర్యః - కిముత్యాస్య ఇతి భావః * 'విదేశ్యశర్యయ రి' తి వస్యాదేశః, ప్రత్యక్షేణాశుచిభస్త్రికాం ఆపనిత్రచర్తపుటం * స్వార్థే కః * 'ప్రత్యయస్థాత్కాత్వాప్యే' త్యాదినా ఇకారాదేశః. * 'భన్తై'వాబాన్తే త్యాదినా వైకల్పికః - 'పుత్రి'కా'మితి పాతే - అశుచిపాహ్నులికాం ఆత్మస్తజగుప్తీకరూపామిశ్వర్యః. తదుక్త—

హాస్యోఽస్మి నందర్శనమక్షియంగ్మమశ్శుజ్జ్వలం తత్కలుచావసాయాః,

ప్రసాద చ వీనా విలాసార్పణా స్థానాంతరే కం నరణా న యోషిత్. ఇతి,
ఇద్ధం భూతాం స్త్రీయం*వామ్యునిః నితి విజ్ఞానియోనేతి, వృష్ట్యా, కాస్తా కమః
యేతి కమోహారేతి వాని. 'కాస్తం కమోహరం దున్యమి' శ్లోకురీ, ఉత్సలే ఇద్ధవలే ఇ
లావనే యస్యాస్య కథోక్తేతి, నిఘంట్రోజీభగా వృగంబరితమృదిష్టేతి, ఉత్సమస్తా
పూర్వముత్పతనాదివ స్థితో-ఉతః? వీనా వీవరా ఉత్సా ఉత్సలేచ-వయోధరా ప్రసా-
యస్యాస్య కథోక్తేతి-ని. 'స్త్రీ ప్రసాస్తా వయోధరా వి'శ్లోకురీ, సముఖామృతా
మృదవవారాగస్తేతి, శోభనే మవవారాద్రకదలిలే-భు)వో యస్యాస్య కథోక్తేతి చ,
మాద్యతి మత్తో భవతి, మోచలే హృద్యతి, ఆధిరమలే క్రీడతి *ఆధిపూర్వాద్రమలే
ద్వతి తతో*వ్యాప్తిపూర్వవైదివ కరస్తేచాశ్చరియమాల్, ప్రస్తేతి ఉక్తప్రకారేణ
ప్రకారాంతరేణ వా అభిప్రేతి, అతః, మోహస్యావిద్యాగూ, దుష్టేష్టికం దుర్బలసికం,
అహో విద్యాంసవచీప్రకరణావత్సం కరోతీత్యాశ్చర్యవిశ్లోకం. వికస్నర్వం వ్యామోహ
ములసేమ, తస్య దురుష్టేత్యాదిని భాషా: యద్యతః-

'అమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజస్తనగులులం న్నభావమన్యమకౌచమధు)'నం,

కనీసరే మూత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢో న రమేత వ్యక్తితః.

ఇది వచనాత్మకస్వరూపం. జాగృతకామినకలెలకే నడుచుచు వచ్చి, కథానీ
మోహస్వాస్యప్రస్థానల్పప్రకలవాక్యమిహముక్తమిశ్వరగ్రహస్యమి.

ఆత్ర. క్రియానా బహిష్కారం నకుచ్చితవాత్సల్యమునాకారః.
ఏక విషయః—గుణక్రియానామనవ్యవలంకారస్వరూప్యయః ఇతి లక్షణాత్.

కార్తీకశ్రీచిహ్నము—మార్గశిర శ్రీరమకృష్ణమహాకార్తీకశ్రీచిహ్నము

టీ. విద్వాం ఆసి=మడినుడు ప్రకము, ప్రశ్న...ప్రశ్నాం-ప్రశ్నకు=ప్రశ్నకు
ముగా, ఆశుచి=ఆశుచక్రమైన, భస్మికాం (లోలు) తెల్లమైన, స్థియం=అడు
దానిని, దృష్ట్యా=చూచి, శాంతాఇతి=నశోహరించినయ్య, ఉష్ణలగావనా ఇతి=కలు
వలవంటి కన్నలుగలదనియ్య, కృత్యో=జీర్ణరా ఇతి=నికాలమగు వియమల బయపుగలది
యీనియు, ఉన్న...భరా ఇతి=ఉన్నయితే=జైయబడుచున్న, వీన = బలివీన, ఉత్తంగ=
ఎత్తయిన, కమోధరా ఇతి=పాలిండ్లగలదని యొ, సుముఖంభో=జా ఇతి=చక్కనిమోము
దామరగలది యనియ్య, సుభ్రూ=ఇతి = మండికనబొయలుగలదియనియ్య, ముహూతి =
మోహించును, 'మోదలే'=నంతసించును, ఆభిరమలే=క్రీడించును. ప్రస్తావి=పొగడును,
మోహశ్య=మోహముయొక్క, దుష్ప్రవీరం=మందగము, అహో=అహోర్ముము.

తా. లోకమున విద్వాంసుఁడు నైతము తనకంటికి బాగుగాఁ గనఁబడుచుండు తోలుబొమ్మవంటి కాంతను జూచి మోహించు చున్నాఁడు. మఱి యానంద మొందుచున్నాఁడు. శోరఁదగినది యనియు, కలువకంటియనియు, వెడఁదపిఱుఁడులభారంబు గలదనియు, నుత్సాహముతోఁ గూడిన గబ్బిగుబ్బలుగలదనియు, తమిళనాటిమోము గలదనియు, సొగసుబొమ్మలగలది యనియుఁ గొనియాడుచు రమించు చున్నాఁడు. ఆహా! మోహముయొక్క చెడ్డవ్యాపార మేమని చెప్ప వచ్చును?

ను. మలభూయిష్టపుఁదోలుబొమ్మ యగుకొమ్మం జూచి విద్వాంసుఁడుం బులిసఁజ్రోచి మనోహరస్తవి నవాంభోజాస్య నీలోత్పలా ఓ లతాతన్వీయటంచు మత్తుడగు హర్షించుకా రమించుకా బలీ బలియంచుకా వినులించుమోహవికృతులీ భావింపఁగా జిత్రముల్.

అవ. మూఁడు శ్లోకములచే స్త్రీస్వరూపమును దూషించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. స్త్రుతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ,
స్పృష్టా భవతి మోహాయ సా నాను దయితా కథమ్. 42

వ్యా. అగ్రస్థిరాశువుడై స్వరూపం నూషయతి—స్త్రుతేతి—యాస్త్రుతా నవ్యకవృద్ధివినాస్త్వలిపిబోధ్యధకనద్యావవశాత్ప్రసానే కదాచిత్సరణవిషయాకృతా సతీ, తాపాయ భవతిత్కర్థః, తతః దృష్టా సతీ, ఉన్మాదకారిణీ చిత్తవిక్రమకరి భవతి, స్పృష్టా, ఆర్గిరా సతీ, మోహాయ భవతి బహిః ప్రవర్ణానిస్తరణకారిణీ భవతి, అతస్మా వధూః కథం నాను మతో వా - దయితా ప్రియతమా న కథంచినవీత్కర్థః, కింతు ఉక్త బహ్వంశరహేనుభూతత్వాత్ ఆప్రియకమైవేతి భావః.

అగ్రస్త్రుతా భవతి తాపాయేతి పదార్థానాం పరేషణగత్వా కురీయపాదశ్చ కదాశ్చం ప్రతి హేతుత్వాత్వాప్యోక్తేదేహి.

టీ. స్త్రుతా = కలఁచఁబడినదై, తాపాయ = తాపముకొఱును, భవతి = అగును. దృష్టా = చూడఁబడినదై, ఉన్మాదకారిణీ (భవతి) = పిచ్చినెత్తించునది (యగును). స్పృష్టా = తాఁచఁబడినదై, మోహాయ = మోహముకొఱును, భవతి = అగును. సా = ఆటు వంటిది, కథం నాను = ఎట్లుగా, దయితా = ప్రియరాలు (అగును)?

తా. తఁచినమాత్రమున వేండ్రముగలిగించును. చూచినంత మాత్రమున వెట్టిని గలుగఁజేయును. తాఁచినంతమాత్రమున సొక్కించును. అట్టిమగువ నెట్లు ప్రియురాలనవచ్చును?

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపముఁ

గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁగడఁవేడుక ము

ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు

వనిత దయిత యనుచుఁ బలుకీవచ్చునె జగతిన్.

శ్లో. తావదేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా,
చక్షుష్పథావతీతా తు విషాదపృతిరిచ్యతే.

43

వ్యా.—తావతి—తావనేన తావత్పర్వస్తమేవామృతమయీ అమృతోఽ
మాచాతదన్తస్థురతశ్చేత్సర్థః వ్యసారితి శేషః. * 'తప్త్య' కృతివచనే మయత్ *
'టిష్ఠాణి' త్యాదినా నై, కేయత్పర్వస్తమిశ్యత ఆహ—యావద్వావత్పర్వస్తం, లోచన
గోచరాచక్షుర్విషయా భవతి తావతి సంబంధః, వృతిశ్చేతే తు నైవమిత్యాహ—చక్షుష్ప
థాత్ లోచనమార్గాత్ * 'ఋహ్ని' త్యాదినా నమాసాన్తః, అతీతాతు అతిక్రాంతా చేద్వి
షాత్కాలమాత్రాః, పృతిరిచ్యతే అతిక్రాంతవతి-తద్యత్ప్రాప్తప్రయానకారిణీ భవతీశ్చర్థః.

ఆత్మ వధ్వా అమృతమయ్యోహినిచ్చమానత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభి
ధానాదసంబంధే సంబంధరూపాఽతికయోక్తిః.

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా = కనులకుఁ గనఁబడునది (అగునో),
తావత్ విన = అందఁకనే, అమృతమయీ = అమృతరూపమైనది. చక్షుఃపథాత్ = శీత్ర
మార్గమునుండి, అతీతాతు = కడచినవైచి, విహితం = విడుచుకొంటెను, అతిరిచ్యతే =
గొప్ప దగుచున్నది. (విషమువలె విడిచిది ప్రాణమును గీయుననుట.)

తా. సుందరి కంటికిఁ గనఁబడు సంతపఱకే యమృతముమాడ్కి
నింపు గలిగించుచుండును. కంటికిఁ గనఁబడకున్న నాసుందరియే విష
మునుపించినదై ప్రాణముల కుచ్రవము గలిగించును. సుందరాంగుల
వియోగము నైఁచుట దుష్కరమని భావము.

తే. ఎంతలో నింత కన్నులయెదుట నిలుచు

సంతలో నింపు వాటించు నే నమృతమట్లు

కాక లోచనమూంబుఁ గడచెనేని

గడఁగమునకున్నఁ బ్రాణసంకటముఁ జేయు.

ఆవ. స్త్రీయొక్క మంచినెట్లంటె తెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నామృతం న విషం కించిదేకాం ముక్త్యా నితవిన్వీనీ,
నై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ,

44

వ్యా — ఉత్తమేవార్థం భక్త్యైవరేణాహ—నేలి—ఏకాం నికమ్పిసిం, ముత్వా
విహాయ, అమృతమమృతశబ్దవాచ్యం, కిందిద్వస్తు నాస్తి, విషం విషశబ్దవాచ్యమసి కింది
నాస్తి. ఇయ మేవామృతప్రామా విషప్రామా చేత్కర్థః, ఘట వితదిత్యాకర్ణ్య తత్త్వం
సాధయతి—రక్తానురాగవలీ చేత్, నైవ నికమ్పి జ్యేష్ఠ, అమృతలతా సంతివసి భవతీత్కర్థః,
విరక్తా అనురాగరహితా చేద్విషవల్లరీ విషలతామజ్ఞరీ - ని, 'వల్లరీ మజ్జరీ స్త్రీయా
మి' త్యనురః - ప్రాణావహరిణీ భవతీత్కర్థః.

అత్ర నికమ్పిసీవ్యతిరేణామృతవిషయోరస్తీత్వసంబంధేఽప్యసంబంధకథనాత్ సం
బంధే అసంబంధరూపాలికయోక్తిః. తథోత్తరాధే తస్యా మోహమృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వ
రూపజాద్రూపతాలంకారః, స చ రక్తకల్పవిరక్తత్వవదార్థపేతుకకావ్యలిప్తోద్భిక్షః
సమ్యుక్తాలికయోక్తిముష్టివయతీతి సంకరః.

ప్రాయేదైకార్థమప్యనేకం క్షోకముక్తివిశేషబాధాల్లిఖిత్తి కవయః - యథానైషభే-
ఆదావేవ నిఘీయూని శ్లోకద్వయం, యథా చ మాఘే - ప్రసాధికస్యేత్యాది శ్లోకద్వయ
మిత్యాది.

టీ. నికంబిసిం = గొప్పపిలుగుదులుగల, ఏకాం = ఒక్కతెను, ముత్వా = వదలి,
(నుందరికక్క- అనుట) కిందిలే = విడిమైనను, అమృతం = అమృతము, న = కాదు, విషం =
విషమును, న = లేదు, యుక్తా (యది) = కూడినదైన, సావిన = అనికంబిసియే, అమృతలతా =
అమృతపుండీగ, విషుక్తా (యది) = ఎడబాసినదైన, నిషవల్లరీ = విషపుండీగ (అగును).

తా. చక్కనిపిలుగుదులుగల స్త్రీ యొక్క టితప్ప వేటొక్క విషము
గాని యమృతముగాని లేదు, ప్రేమగలస్త్రీయే యమృతలత ప్రేమలేని
కాంతయే విషపుండీగె. అనురాగముగఁ స్త్రీ యమృతలతరూఢిఁ
బ్రాణముల నొసఁగును. అనురాగము లేనియతివయే విషపుండీగెవలె
బ్రాణముల దీయునని భావము.

ఆ. వదలి నొక్కదాని కి విడిచి యించుక యమృ
తంబు లేదు భువి విషవంబు లేదు
అమృతలత లతాంగి కి యనురాగంబు లేదు
గాక మెలఁగెనేని కి గరళపల్లి.

అవ. స్త్రీ యశయాశ్రమను జేసిన బృష్టికర్తకు సిందించుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఆన రుక్తి సంకయానామవివయభవం పట్టణం సాహసానాం
దోషాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం తే త్రమప్రత్యయానాం,

స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణం
స్త్రీయస్త్రం కేన సృష్టం విషమమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పాళః.

వ్యా. - ఆధో స్త్రీయస్త్రప్రప్తరం సూచయతి - ఆవర్త ఇతి - సంకయానాం సుజేహానామావర్తః పరిపాకః - సకలసూచకోష్ఠగీర్ణాగమిశ్యతః, అవివేచనానాం, భువనం లోకః, సాహసానాం, వట్టణం నగరం, దోషదానాం రాగస్వేషాదీనాం. నన్నిధానమక్షయ నిధిః - కదాచివస్యక దోషా న క్షీయన్త ఇతి భావః, కపటశతమయమశేకైకతవ ప్రచురం - బహువిధకైకతాన్యత్రైవ ప్రాచుర్యేణ వర్తన్త ఇతి భావః, * ప్రాచుర్యే మయత్, అప్రత్యయానామవిశ్వాసానాం-ని. 'ప్రశ్నయోగికభక్తజ్ఞానవిశ్వాసపాటు' ప్రిత్యురూః, తేత్రమశ్చ త్రిభూమిః - ఆశేతాప్రశ్నయోగ్యావకమిశ్యతః, స్వర్గద్వారస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్య, విఘ్నో ప్రతిబంధః. నరకపురముఖం యదులోకద్వారం-కత్వా చకమిశ్యర్థః-ని. 'మథా తు వచనే మథ్యే తాస్మై ద్వారాన్యుపాయయో' ని యాదవః, సర్వమాయాకరణమేషకావృత్తివిచ్ఛేద్యకాలమసేవ్యకాలపేటివిశ్కల్య, అమృతమయం సుధారూపం - విషం బహుమృతవస్త్వీరీమహాగం విచార్ణమాశే విషప్రాయవిశ్కల్యః లోకస్య జనసముదాయస్య, పాళో నిష్కలసాధనం, స్త్రీయస్త్రం స్త్రీరూపకీలకం, కేన సృష్టం నిర్మితం, ఈపురనగ్రాకమయన్త్యవిచ్ఛేద్యకాలం ఆస్య మర్మిశ్చ సేవకేశ్యకల్య-ఆక వివ కేనేత్యుక్తం, యథా యదవస్థి అప్తైవ సృష్టం కథాపి ఈమృతవ్యవచ్ఛేద్యకాలం తస్యేన తస్య కామోచ్ఛారణమపి కర్తుం న యోగ్యం ఇతి కేనేత్యుక్తం.

ఆత్ర స్త్రీయస్త్రే పట్టణాదిమామనాన్నివచయన్ముదకాంశంశాళి - శకుత్తం -

'అలోపనివయస్య స్వావతిరోహితసూచిణి,

ఉపరజ్జగమారోప్యమాణం తద్రూపాద మతన్.' ఇతి. ప్రధరావృత్తమ్,

టీ. సంకయానాం = సంజేహాములయొక్క, ఆవర్తః = సుడి, అవినయభవనం = అవినయమునకుడిట్లు, సాహసానాం = తెనుపలకు, వట్టణం = చట్టణము, దోషదానం = దోషములకు, సలో నిధానం = మంచినీధి, కపటశతమయం = కపటములు మంచులగులది, అప్రత్యయనాం = అపవృక్షములకు, తేత్రం = పాలము, స్వర్గద్వారస్య = స్వర్గపువారికి, విఘ్నో = అడ్డము. నరకపురముఖం = నరకములవట్టణములకు హతారము, సర్వమాయా కరణం = ఎట్ట మోసములను బడలి, అమృతమయం = అమృతరూపమును, మోషవిషము, ప్రాణిలోకస్య = ప్రాణిసమూహమునకు, పాళః = (చిరి) త్రాసు, (అగు) స్త్రీయంశ్రవం = స్త్రీయనెడి యంశ్రము, కేన = ఎవరిచేత, సృష్టం = చేయబడినది

తా. సంశయముల కునికిపట్టును, అడఁకువలేమికి బుట్టినిల్లురు, తెంపులకు వీడును, పాపములకుఁ బెన్నిధియు, పెక్కువంచనలే మేనుగఁ గలదియు, అపనమ్మికలకుఁ బుట్టుచోటును, స్వర్ణపువాకిలి నడ్డగించు గడియమ్రాసును, నరకపట్టణమునకు వాకిలియు, మాయలకన్నుంటికిఁ బెట్టియయు, ప్రాణులకుఁ గట్టుత్రాడును, అమృతమువలెఁ గాన్పించు విషమునైన యీ స్త్రీయంత్రము నేమాయకాఁడు సృజించెనో! తెలియకున్నది.

మ. నరకద్వారము సాహసాకరము పుణ్యస్వర్గపిఘ్నంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దోషస్థాన మప్రత్యయో
త్కరసుతేత్రము కాలహూటమృతాకారంబుస్త్రీయంత్రముఁ
ధర నెవ్వఁడు సృజించె బూకుషగలోద్భవక్రియాపాశమున్.

అప. కవులపలుకులకు మోసపోయిన యొకనివచనము:—

ఇతో, నో సత్యేన మృగాచ్చ వష వదనీభూతో న చేద్దీర
ద్వన్ద్వం లోచనతాం గతం న కనకైరప్యజయప్తిః కృతా,
కిం త్యేనం కవిభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజానన్నపి
త్వజ్ఞాంసాస్థిమయం వపుర్భృగదృశాం మన్దో జనః సేవతే. 46

వ్యా.—ఇథయన్తైశ్చక్రప్రమః స్త్రీయంత్రం కవివాక్పిఙ్గవశ్చిత్ మూఢోఽను
వర్తత ఇత్యాహ—నో ఇతి.—ఏష పరిదృశ్యమానో, మృగాచ్చశ్చద్వైస్సత్యేన యథా
ర్థేన, అపనసం వచనం సంభాషమానో వదనీభూతో వచనత్యేన పరిణత ఇత్యర్థః నో న
భవతీతి వేషః. * ఆభూతకదాపచ చివ్వి * డిర్యాచిచిదాద శ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం*
'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, తథా ఇద్దీవరద్వన్ద్వం నీలాత్మలయంగళం*ద్వన్ద్వం
రమాశ్యో త్యాదిగా నిపాతః, లోచనతాం లోచనభావం చ-నగతం 'తస్య భావస్త్యతలా
వ'తి తతో ప్రశ్నయః, తథా కనకైస్సుచర్త దత్తైః-యథాచామ్యేయ ప్రమానైరిత్యర్థః-
'కాఽసి చామ్యేయగౌరీ'తి వద్ది నీస్వరూపవిరూపణాత్-ని. 'అథ చామ్యేయశ్చమ్యకో
హేమపుష్పః ఇత్యమరు * పుష్పమూలేషు బహుళమి'తి లుక్, అజ్ఞయప్తిర్దాత్రయప్తి
రపి, న కృతా ని నిర్మితా, కిం త్యేనముక్తప్రతారిణ వచనం చంద్రి ఇత్యాద్యాకారే
ణేత్యర్థః, కవిభిః ప్రకల్పయంతైః కవిశ్వరైః, ప్రతారికమగా వశ్చేతచిత్తైః-నిమోహిత
స్సన్నితి యావత్, మన్దో మూఢః-న తత్త్వం జానన్నకిన త్వదం చంద్రి కిం తు
కత్యామ్యేన రథా వ్యవచిత్త ఇతి వివస్వతీత్యర్థః, త్వజ్ఞాంసాస్థిమయమర్థవ్రతానుష్ఠిత

మహీశ్వర్య, మృగవృకాం స్త్రీణాం వపుః కంఠసరం, సేవలే సంభోగార్థమాశ్రయతే, విద్వాంస్తు నైవమితి భాషి.

అత్ర ప్రతారికమనఃపదార్థవ్యూహసమీకపపురాతనవిజ్ఞానదాగ్ధం ప్రతి హేతు త్యాత్మావ్యక్తిభేదః. శాస్త్రాలవిశ్రేణిత్వం

టీ. ఏషః మృగాంకరః ఈచంద్రుః, సర్వేషాంవిశ్వయముగా, వదనీభూతః = ముఖమైన వాడు, నో = కాదు; ఇంద్రవర్షంవర్షం = వర్షకలువలజల, అచనతాం = కన్నులగుటలు, గతంచ న = పొందినవియుకాదు; కనతైః అః = చంద్రునిపూర్వలచేత, అంగయప్టిః = చేతిజ్జలచంటి (సామ్రాజ్య) సేహము, కృతా న = చేయబడినవిగాదు; కింతు = మఱియేమన, ఏవం = ఇట్లు (చంద్రానుబు ముఖములుగానైనవిని), కఠిభిః = కవులచేత, ప్రతారికమనాః = మోహింపబడిన మనస్సులకాదు, మందః జనః = తెలివితేలిక పాదులు, తత్త్వం = నిజము, విజ్ఞానో = తెలిసినవాడయ్యెను, మృగవృకాం = లేడికన్నులుగలవారియొక్క, శ్వక్ = మాంసకాశీచుయం = తోలు మాంసము ఎముక - వివిరూపమున, వపుః = శరీరము, సేవలే = సేవించును.

తా. నిజము పరికించి చూడఁ జంచురుడే యీ మృగాక్షుల మోముగాఁ గాలేదు. కలువలజంటయే దానికన్నుదోయిగాఁ గాలేదు. దానిమొయిదీగ పడితితో జేయబడలేదు. అయినను, కవులు చంద్ర ముఖ, కలువకంటి, కనకాంగి యని వర్ణించుటచే వివేకియుఁ దాను వస్తు తత్త్వము నెఱింగినవాడయ్యుఁ గవులమాటలకు మోసపోయి, మూఢుఁ డయి చర్తము మాంసము నెముకలుగ నుండు నీచ్యుగాక్షులశరీరమును గొలుచుచున్నాడు.

చ. అల నెల కామినీవదన శ్రీమై జనియించగ లేదు కల్పలతా
నెలతకుఁ గన్నులై యునికీ శివక్కుము గాదు కదానిచే నొడలో
వలనుగఁ జేయలేదు కవిచందితమాంసముఁ దై వివేకియై
మలమలినాంగనాతనుసమాశ్రయఁ దై విహరించు మందతన్.

అను. స్త్రీలకు స్వాభావికము వైచారికమిహుడులు మొదలగునవి కన్నులు. సూక్ష్మ యను భ్రమని పురుషుడు మోసపోవుచున్నాడని గుఱువ వృత్తాంతహాచే జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. లీలావతీనాం సహజా విలాసా
స్తవప మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి,

రాగో నలిన్యాహి నిసర్గసిద్ధ
స్తత్ర ప్రమత్తేవ ముథా షడజ్జిః.

47

వ్యా.—అథ పురుషాణాం భాగ్నిం నదృష్టాస్తమాహ—లీలావతీనామితి.—
లీలావతీనాం విలాసినీనాం, విలాసాః విభిమాన్సహజాః సై నర్మికాః, అత ఏవ, తే
విలాసాః, మూఢస్యాజ్ఞస్య, హృది స్ఫురన్తి ఆత్మగోచరా ఇమే విలాసా ఇతి ఋద్ధ్యా
నర్వదా హృదయపరిస్పృశితా భవన్తి త్యర్థః నితచ్చ వృత్తైః పరి భావః, తథాహి—నలిన్యాః,
రాగో రక్షమా-అనురాగశ్చ, నిసర్గసిద్ధః, కింతు, షడజ్జిః షట్పదః విటశ్చ ధ్వ్యోతే,
పుథా వ్యర్థమేవ, తత్ర నలిన్యాం, భిరుతి రాగోఽయం షడ్గోచర ఇతిభాగ్నిస్త్యా పర్య
టతి-వస్త్రకస్త న తథా, అతో వ్యర్థమస్య భిరుతిమితి భావః.

అత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేన సామ్యనిర్దేశాద్వస్తాంతరం కారః.

‘యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బతయోచ్యతే.

సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్స దృష్టాన్తో నిగద్యతే.’ ఇతి లక్షణాత్;

అయం చ రాగయోర్ద్వయోర్ధేనేతి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాలికయోక్తి
నిర్వ్యాఘ్రభాగ్నిరుద్యుత్తీవితయా ప్రస్తుతనలిసేషట్పదవిశేషేణ సామ్యాదప్రస్తుతకామినీవిట
ప్రతీతిగోచరసమాసోక్త్యాఽన్వేన సంకీర్త్యతే. వృత్తముపజాతిః.

టీ. లీలావతీనాం=విలాసవతులకు, విలాసాః=వియోగములు, సహజాః=తోడఁ
జుట్టినవి; తేనివ=అవియే, మూఢస్య=మూఢునియొక్క, హృది=హునస్సునందు, స్ఫురన్తి=
ప్రకాశించును. నలిన్యాః=తామరతీగకు, రాగః=ప్రేమ (ఎఱుపు అని వాస్తవాధ్యము.),
నిసర్గ సిద్ధః=స్వభావముచే నేర్పడినది. (అయినను), తత్ర=అచ్చట, షడంజ్జిః=
కుమ్మెద, (విటుఁడనియు స్మరి.) ముథానివ=వ్యర్థముగానే, తత్ర=దానియందు (అతీగ
యందు), భిరుతి=లిరుగును.

తా. ఎఱుగులువకు రాగము (రక్తవర్ణముండుట) స్వాభావికమై
నను, ప్రమరము వ్యర్థముగా దానిచుట్టును దిరుగునట్లు వేడుకకత్తె
లగు జనిరాండ్రకు కడగంటిచూడ్కులు మొదలగుచేష్టలు స్వాభావిక
ములుగా నున్నను మూఢు లగుపురుషు లాచేష్టలన్నియుఁ దమ్ముఁ గూర్చి
యో వాడు నేయుచున్నారని యనుకొందురు. వా రట్టియభిమానము
గలిగియుండుట వ్యర్థము.

తే. లలిత మైనట్టిలిల లీలావతులకు

సహజ మది హాధునకు మది సందడించు:

బద్దినీకి రాగగరిమ స్వాభావికంబు

తేటి పనిలేక దానిలోఁ గదిరుగుచుండు.

అవ. చెలవలమోము మోహజలముగా నున్నది, అంశ్యమునఁ గట్టబడవనకు
గాన దానింకావి మోహమందరాదని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో యదేతత్పూర్ణేన్దుద్భుతిహరముదారాస్థలి పరం
ముఖాబ్జం తన్మృత్యోః కిల నసతి యత్రాధిమధు,
ఇదం తత్త్వంపాకద్రుమఫలమిదానీమతరసం
వ్యతీతేఽస్తి కాలే విషమివ భవిష్యత్కలుషణమి.

43

వ్యా—ఆధాపాకరమణీయరమముఖాబ్జం శేవ న నామోహితవ్యమిత్యాహ—
యదితి.—యనేకవర్ణనీయం తన్మృత్యోః కలుషణం, ముఖాబ్జమివ ముఖాబ్జం వక్త
వద్దం కర్తృ, పూర్ణేన్ద్రోః పూర్ణవర్ణ్యోన్మృతీవానః, నామోహితం—తత్కల్పమిత్యర్థః—
అబ్జస్య పూర్ణేన్ద్ర్యతిహరశ్యం నిరర్థమితి భవతి, కథా, కలుషకృతముదారా రమ్యా -
అపృలిరాకారో-మధ్య తక్షణోక్తం, ఇం చ, యత్ర ముఖాబ్జే, ఆధిమధుభోగ్యమబ్జి-
మధు మకరవ్యం-అమృతం వా, విసతి అస్తి కిల - కిలతి మారాయాన తు కదాఽవ్యస
భూతమిత్యర్థః - ప్రస్థానోపేతు మగిన్ద్రోః పర్తలే - ముఖాబ్జే తు మారామాత్ర మేవ నకు
వక్తవక్తవస్తీతి భావః, తదిమ వక్తవద్దమిదానం అస్తిక సమయే ప్రారంభకాల ఇత్యర్థః,
ఆతిరసమతిశయశమాన్యసంకలుషైః నిరసకమితి సూచ్యం, కిం నిమగ్ననిర్వాణ్య
మిత్యర్థః, పాకద్రుమస్య బాలపాలాన్వృతస్య-ఫలమి-అదేవ బాలస్యవక్తవస్త్యోక
బిద్దేశః-ని, 'పాకః పాక' అర్థః 'విశుద్ధి' ఇత్యయః, మద్యా-పాకద్రుమఫలం పకేషు
పుష్పవిశేషఫలమిత్యర్థః - కథాభావస్త్యేవాన్వృతసంకల్పైః తి భావః, యదోఽ-కింపాక
మోషకృత్యం - ద్రుమఫలం-కథాభావస్త్యేవ తుదేవోపాశ్చరణ్యనితి భావః, అథవా
కింపాకాభ్యో ద్రుమః యస్య ఫలమాపాకమగుం మద్యామదము చ న్యస్య కింపాక
ద్రుమస్య - ఫలం తక్కల్పమిన్ద్ర్యైః, కింపాకస్తో నిభాన్వృతరేఖా న్యగ్భవః, కస్య రసా
వాదివృక్షవిశేషదావక స్త్యే తు కపిలేష ప్రసాదా, అస్తిక ప్రకర్తమాసే కాలే, వ్యతీతే
ఆతిక్రాంతే సతి, విషమివ గలభమివ, అనుభవం క్వలాన్మృతవ్యవధిరస మ్రాహేన విశేష
నికే విహితాకరణాన్వృత్యవాయు వాఽశ్చ త్తక్షణకృతమిత్యర్థః, భవిష్యతి కథా చ

కాలాస్తరేఽవశ్యం దుఃఖజనకత్వాత్తాదాత్వికసుఖలాభేన తరుణీపదనవద్దం న విశ్వస
సియ మితిభావః. శిఖరిణీపుక్తమ్.

[కింపాశశబ్దశ్చ 'విషముష్టా నిరర్థశే చే'తి శబ్దరత్నకోశే వర్తతే, తస్మాత్ రసా
లాదివృత్తాస్త్రపాలిత్యం న సంభవతీతి చుప్తవ్యమ్.]

టీ. యల్ ఏతత్ = ఏముది, పూర్ణ...హరం - పూర్ణ ఇందు = నిండు చంద్రుని
యొక్క, ద్యుతి = కాంతిని, హరం = అహహరించునదియ, కరం = మిక్కిలి, ఉదార
అశృతి = మంచిరూపముగలదియు, యశ్ర = ఎందు, అధరమధు = అధరామృతము, పరపిల =
ఉన్నదటయో, తస్మాత్సౌకి = కృశించియొక్క, తల్ ఇదం ముఖ అబ్జం = అయ్యామోముఁ
దామర; కింపాశ ద్రుమఫలం = ముష్టిచెట్టు పండు, ఇదానీం = ఇప్పుడు, (అనుభవించు
నపుడు) అతిరస = మిక్కిలి రుచిగలదియై, ఆన్తికాళే = ఈకాలము, ఆతీతే = గడు
వగా, విషమివ = విషమువలె, ఆసుఖదం = సుఖమునీయనిది, భవిష్యతి = అగును.

తా. తీరగెబోడియొక్క మోముదమ్మి పున్న మంచుదురు మెఱుగు
నపహరించునదియు, మిక్కిలి యొక్కల రూపుగలదియు, మోవియందుఁ
దీసిగలదియునై యావనసమయంబున ముష్టిపండువలె నెంతయు సౌఖ్య
కరంబుగాఁ దోచినను, యావనకాలము మీఱినతర్వాత విషమువలె
దుఃఖపరమగును.

శా. రాకాకైరసమిత్ర కాంతిహరమై శరమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకం బై విలసిల్లుచున్న రమణీశుంభస్తుఖాబ్జంబు కిం
పాశశ్చోదఫలం బగున్ రుచిర మైస్తారంభకాలంబునం
గాకోలంబు తెఱంగుగన్ నరులకుం శగ్ధు బొసంగుం దుదినన్.

అవ. స్త్రీసరిత్యాగము చేసినవానికి సంసారమే లేదని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఉన్నీలత్రినళితరజ్జునలయా ప్రోత్తుజ్జవీనస్తన
ద్యవ్యేనోద్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసిని,
కాంతాకారధరా నదియమభితః క్రూరాశయో నేష్యతే
సంసారార్జునమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్. 49

వ్యా — అథాస్యా అనర్థహేతుభూతనదీక్షణిరూపణేన పరిత్యాజ్యక్యమాహ—
ఉన్నీలపితి.—తిరగ్భూతాః పశ్యేత్సత్రివశ్య ఇతి ద్వగుసమాసః-యథాఽహవాచకః—
'త్రివళీజ్జు సిద్ధః సంక్షాచే ది'తి సూత్రేణ వర్తయ ఇతిప 'ద్విస్సృజ్యే సంక్షాయామి'తి
సంక్షాయాం ద్వీగుః. ఉన్నీలస్య ఉత్పద్యమానాస్త్రీసఖ్యో పశ్యత్యయమేవ తరణ్ణః .

త్రిత్వసంఖ్యా వశ్యస్త్రీవశ్య * ఉత్తరపదలాపినమానః. తా వీవ కరక్తా ఊర్తయ-
 ప్రేహం - నిలయా, ప్రోత్తుగ్ధావమ్యన్నతో - వీణా నిలరా చ - యోప్తకా తయ
 ద్వైవ్యేన యగలేన హేతునా, ఉద్గతముచ్చలత్ చక్రవాకయుగళం చక్రవాకాఖ్య
 వక్షివిశేషయుగ్లం - యస్యాః - స్తవరూపచక్రవాకయుగ (వ్యర్థక, వక్త్ర మేవామృజం-
 లేనోద్ధానతే ఆభిష్టమిలి తనుద్ధాసినీ * 'బహు' మాభిష్టమి'లితినః, అభిరస్మయస్తాత్,
 తూరా కుటిలహృదయా - నదివక్షే తూరా వక్రగతిప్రవాహ - ఆశవా - ఆభిరస్మ
 ర్వకః ప్రవర్తమానః - తూరా నక్రాద్విప్రారణవృహి, యస్యాస్యా, కాస్తాకారధరా -
 కాస్తాహృదధారిణి, ఇయం పరిదృశ్యమానా నదికర్త, ఆత్మస్థిత లోకే నీంచరవిహ
 ర్ణవః తక్ర మజ్జరం - నాపేతీ తే నాభిలష్యతే యః, తదా ఆనపేత్యహస్ - దూరేణ
 సంశ్యజ్యతాం దూరకర నిజ విప్రుజ్యతాం * 'దూరాన్త కాప్తేభ్యో' స్వీరీయా చే'రి
 వికల్పాశ్రుతీయా, అన్యథా తక్నమాశ్రయేణ అర్థవన్జయమేవ సిద్ధం స్మృతి భావః.

లక్ర నమ ప్రవస్తురై సావయవరూపకాలంకారః. కాటూలవిక్రీడితమ.

టీ. ఉన్మి...లనూ-ఉన్మి లతో ఉపొందునట్టి. ప్రీడితః (కడుపుమీడి) మూడు
 మడుకలనెడి, తరుంగః అలలయ్యుక్తం నలనూ = పుక్షిగలదియన, ప్రో...వర్ణంజేన -
 ప్రోత్తుంగ = మిక్కిలినిక్క పొడుచుకొనినది, వీరః అనీచరియెన, స్తవద్వంద్వేన = చను
 దోయి (అనుమిచ) చేత, ఉద్య...యుగళా - ఉద్యక = స్పీకర, చక్రవాకయుగళా =
 జక్కవలజంటగలదియన, నక్రా...సిని-వక్త్రంబున = ముఖమునెడిలామరచే, ఉద్ధాసినీ =
 ప్రకాశించునదియు, ఆభిరః = అంతట, తూరజమా = కిరీటమైన హృదయముగలదియు
 (మొనకుమన్నగు తూరజలబంధులగు స్థావరమునదియన), ఆగు) కాంతా ఆకార
 ధరా = ప్రియారాలి (కాంత = మనోహరము) దూరమును దూర దిగ, ఇయం నది = ఈయేను,
 సంసారార్థ వమజ్జరం = సంసారము ద్రమున మును ను, పేష్యతేయది = పొందించునేని,
 తదా = అప్పుడు, దూరేణ = దూరముగా, సంశ్యజ్యతాం = విమలమలముగాక!

తా. త్రివళులనెడి యలలును, నిక్కునలుండచున్నులనెడి జక్కవ
 కవలును, మోమనెడి తమ్మియుం గలిగి యంతటం గూరానయముగల
 (కఠినమనస్సుగల యని స్త్రీవరమున నర్థము. మొనకు మొదలగుతూర
 జంతువుల కునికపట్టయిన యని నదీవరమున నర్థము.) స్త్రీయను నేటు
 సంసారి మనుషముద్రమునకుం గొనిపోవుచది కావున సంసారసముద్ర
 మున మునుగఁ గొరినివారు స్త్రీనకిని చాలదూరముననే విడువ
 వలయును.

ఉ, చన్నులు చక్రవాకములు శ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జములొ
గన్నులు మీలు నాభి సుషి శ గాఢనితంబము నైకతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యను శ నేటికి దవ్యల నున్ని చాల మే
లెన్న భవాభిమజ్జన ముదేయియుఁ గోరనివారి కిమ్మహిన్.

అవ. స్త్రీలను నమ్మరా దనుటకుఁ గారణములు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జల్పిన్ని సార్థమశ్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః,
హృద్గతం చిత్తయన్త్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషితామ్? 50

వా. — ఇతోఽపి న విశ్వాసార్హాః స్త్రీయశ్చత్యాహద్వాభ్యాః — జల్పస్త్రీలి —
అశ్యేన సార్థమేవేన పురుషేణ నమా, జల్పిన్ని సల్లపన్తి, సవిభ్రమాన్సవిలాసాన్సత్యః,
అన్యం పురుషం, పశ్యన్తి, హృద్గతం హృదయస్థమన్యం చిత్తయన్తి, అతో యోషితాం
స్త్రీణాం, ప్రియతమః నియత ఇతి శేషః, కో నామ? న కోఽపిత్కర్షః.

టీ. (స్త్రీలు) అశ్యేన సార్థం = ఒకనితోఁగూడ, జల్పిన్ని = మాటాడుచుండురు,
(అప్పుడే) సవిభ్రమాః = విలాసముతోఁ గూడినవారై, అన్యం = మఱియొకని, పశ్యన్తి =
చూచుచుండురు; (అప్పుడే), హృద్గతం = మనసునందున్న, అన్యం = వేఱొకనిని,
చింతయంతి = తలఁచుచుండురు; యోషితాం = స్త్రీలకు, ప్రియః = ఇష్టుఁడు, కోనామ =
ఎవఁడు?

తా. స్త్రీ లొక్కనితోఁ బ్రేమ మీఱ మాటాడుదురు. మఱి
యొకనిఁ దలఁకుటెఱుకు నడతలతోఁ జూతురు. మనసున మఱొక్కనిని
దలఁచుచుండురు. కావున వారి కిష్టుఁ డొక్కఁడనుట లేదు.

తే. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు శ రొక్కనరునిఁ
జూతురు విలాససంపద శ సొంపు గులుక
మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు శ మనసులోనఁ
గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుగొమ్మలకును.

అవ. స్త్రీలకడఁ జేరరా దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపసర సఖే! దూరాదస్తాత్కటాక్షవిహసలాత్
ప్రకృతివిషమాద్యోషిత్యైర్వాన్విలాసఫణాభృతః,
ఇతరఫణినా దప్తశ్శక్తిశ్చిత్పిత్పితృమాషధై
శ్చతురవనితాభోగగ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్మథాః.

వాగ్ధి.—అథ యోషికస్సర్వస్వయాపేన సఖాయం భేదయత్ దూరాదవస్థుని
మువదికలి—అవసరేతి,—హే సఖే బన్ధో, కటాక్షా ఆపార్థునిక్షణాన్వేన - విహింసా
విహింసా - యస్య కస్తాత్, ప్రకృత్యా విషమాత్ స్వభావక వివ కుటిలాత్ *
‘ప్రకృత్యానిభ్యస్తృతీయా చేతి (?) కృతీయాసమాసు, నిలాసా విశ్రమా-విషభగాః
స్ఫుటాస్తా చిన్తతీతి తథోక్తం’ - ని. ‘స్ఫుటాయాం తు భగా ద్వయో రి’ త్యురహి,
కస్తా, ద్యోషికస్సర్వత్కామినీరూపవ్యాః’, దూరాదవస్థం దూరం గచ్ఛ - యోషికస్సర్వ
సమాగమం మా కుష్టికర్థ్య, అన్యథా తత్సమాగమేన దంశనప్రకృత్యాన్వితా
దుష్కరత్వాదితి భావః. * ‘దూరాన్వికాశేభ్యో ద్వితీయా చేతి చకారాత్కృష్ణియా,
తదేవ ప్రకటయతి ఇకరేతి—ఇకరప్రసేనా ప్రసిద్ధసర్వేణ, ఉప్యై పుమాక్, ఔషష్టైః
మూలికామణిమస్త్రాదిభిర్యర్థ్య, చికిత్సితం నిహింసాపరీక్షానోష్టముతుం, శక్యం, చతుర
పనితాభోగినా నిపుణకరుణిసర్వేణ - గ్రస్తం ద్రవ్యం సమాశ్రేయం చ పురషంతు,
మన్త్రిణామాన్త్రికా విషవైద్యా, శ్రుతిప్రది నిపుణ్విహి; కర్ణానిహితోన్మాదస్య దుర
వరోపత్వాదితి భావః.

అత్రాపి సమస్తవస్తువత్రి సామ్యసమాపకాలాకారః; లేన, నోపమానాత్పరీక్ష
సర్వాదుపమేయస్య యోగిక్షప్తస్యాభివ్యక్తిరేవ్యతిరేకః స్వస్థితః ఇత్యలంకారే
నాలంకారధ్వనిః. చాలిదేవ్యక్తిమ్ - అక్షణం తూక్తిమ్.

టీ. సఖే=చెలికాలా! కటాక్షవిష ఉపలాగ్ = క్రిగంటిమఃపులనెడివిషాన్ని
గలదియు, ప్ర...మాల్ = ప్రభవః=స్వభావముచేకనే, విషమాల్ = కుటిలమయినదియు
(సర్వపరమందు పుట్టినది మొదలు మానవరూపమున), విలాస...భృకః = విలాస=వ్యంగ్య
చేర్చులనెడి, ఘనా=పడగలను, భృకః = పొరిచుచుండు, (అను) అస్తాల్ = ఈ, యోగీల్
సర్వాల్ = స్త్రీయనెడి పామునూడి, చూచాల్ = చూచునూడి, ఆపసర=తోలగుమ్మ,
హి=నిలయున; ఇతరభక్తిహ = మఱియుని పాముచే, విష్ణు=విజయవంశమును, పోషణః
మందులచేత, చికిత్సితం = నివర్తులగు, శిశ్య=భాష్యము; చతు...గ్రస్తా = చతుర
శేర్పరియైన, మఱలా=స్త్రీయనెడి, భోగి=పాముచేత. గ్రస్తా = వట్టబడిన (అమలబడిన)
వానిని, మంత్రిని=రాజుచనచెప్పువారు, (విజనవృత్తు) శృంగనిహి=నిడుచుదురుగా!

తా. చెలికాండ! కడంగంటిమాపులనడి విసపునిప్పులు గ్రక్క
నదియు, స్వభావ వక్రమైనదియు, సంపులనడికడగలను దాల్చినదియు
నైన యాడుది యను సాముకడంబడిక దప్పునకు బరుగెత్తుము
తక్కినసాములు గజదినయెడల మంత్రజ్ఞులు మూలికలు చెచ్చి చిత్త

చేసి, విషవేగము తగ్గించి మాన్పుదురు. జాణయగు నెలఁతుక యను పాముచే గఱవఁబడినవానిని గుడుర్పుట యసాధ్యుని తలంచి మంత్రజ్ఞులు విడిచివేయుదురు.

ఉ. చూపు విషంబు విశ్రమముసొంపు ఫణాఫలకంబుగా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని శరూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్వదస్తునకుఁ దప్ప విషంబు మహాభవంబులం
బాప వధూభుజంగవిషభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్.

శ్లో. విస్తరితం మకరకేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశమత్ర భవామ్బురాశౌ,

తేనాచిరాత్తదధరామిషలోలమర్త్య

మత్స్యనిశ్చయ్య స పచత్యనురాగవహ్నా.

52

వ్యా.—పునః ప్రకారాన్తరేణ భీషయతి—విస్తరితమితి—మకరకేతనో మదన-
విన ధీమతి కైవరప్రేత - కర్తా - ని. 'కైవరే ధాశధీవరా' విత్యమరః, అత్రాప్తిక్,
భవామ్బురాశౌ సంసారసాగరే; స్త్రీసంజ్ఞాఽప్య సంజాతా స్త్రీసంజ్ఞితం-యోషిద్రూప
విత్సర్థః - తారకాదిత్వాదికత్, బడిశం మత్స్యవేధనం మత్స్యగ్రహాకసామిష
వక్రాయాన్త్రమిత్సర్థః. ని. 'బడిశం మత్స్యవేధన మిత్సమరః, విస్తరితం ప్రవర్తికం,
యేన స్త్రీబడిశేన, కస్య స్త్రీబడిశస్యాధరమేవామిషం మాంసఖణ్డం-కర్త లాలా సత్సంజ్ఞా-
యే మర్త్యా మనుజాన్తవిన-మత్స్యా మీనా స్తాననురాగ విన పహ్నిస్తత్ర, వివచతి విశే
షేణ పశ్వాక్ కరోతి - ఆశ్చ్యంతం సంతాపయతీత్సర్థః, వస్తదధీవర వివేరి శేషః,
పోఽప్యేకద్భవైవ మనుజాన్వరిషీడయతీతి భావః. అత్రాపి పూర్వవద్రూపకాలంకారః.
పనస్తలలకా.

టీ. అత్ర=ఈ, భవఅంబురాశౌ = సంసారమనెడి సముద్రమందు, మకరకేతన
ధీవరేణ=మన్మథుడనెడి జాలరిచేత, స్త్రీసంజ్ఞితం = అడుదియనెడి, బడిశం=గాలము,
విస్తరితం=చాలఁబడినది; తేన = ఆగాలముతో, సః = ఆమన్మథుఁడు, అచిరాత్ =
త్వరగా, త...మత్స్యిక్ - తల్ = ఆస్త్రీయొక్క, అధర = పెదవియనెడి, ఆ
మిష=మాంసమనందు, లాల = ఆకల; మర్త్య=మనుష్యులనెడి, మత్స్యిక్=చేఁదలన,
విశ్చయ్య = లాగి, అనురాగవహ్నా = ప్రేమయనెడి నిప్పునందు, పచతి = వండు
చున్నాడు.

తా. మరుఁడను జాలరి యీ సంసారమను సముద్రమున నాలి

యరు గాలమును విసరివైచియున్నాడు. ఆ గాలమున మోవియను నెరయున్నది. ఆయెరయం దాశపడి యీ గాలమునకుఁ జిక్కుకొన్న పురుషులనెడి చేపలను లాగి యాజాలరి వలసనెడి నిష్ఠునందుఁ బడనము చేయును, కావున నా గాలమునకుఁ జిక్కుకొనకుడు.

ఉ. చేరి మనోజధీవరునీరచేత భవాంబుధిలోన సంగనా

కారముఁ బూని యున్న పెనుగలము చిమ్మగనయ్యె దానిచే
భీరుజనాథరామిషముఁ బేర్చి భుజించునరాండజంబులకా
వారక సారెనుం దిగిజిరవండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్.

శ్లో. కామినీకాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే,

మా సజ్జుర మనఃపాథ! తత్రాస్తే స్తరతస్కరః.

53

వ్యా.—అథ మానసం భీషయతి—కామినీతి—కథానం గచ్ఛతి నిత్యమితి పాథో నిత్యబధికః * 'పథో య నిత్యమి'తి జప్రత్యయః. పథాదేశశ్చ - మన ఏవ పాథః తస్య సంబుధిః - హే మనఃపాథ, కచావేవ పర్వతౌ తాభ్యాం-దుర్గమే గత్తుమశక్యే కామిన్యాః-కాయౌ దేహస్య ఏవ కాంతారమరణ్యం - తత్ర, మా సంచర సంచారం మా కరు-నప్రవర్తస్వ ఇక్ష్వర్థః. కుచస్తత్ర కాంతారే స్తర ఏవ తస్కరః చోరః, ఆస్తే వర్తతే, స చ మానసర్వస్వమపహరిష్యతీతి భావః. ని. 'చోరై కాగారికస్తేనదన్యుతస్కరమోషకా' ఇక్ష్వమరః. * 'తద్భృపాతోః కరపత్నీశ్చోర్దేవతయోస్సద్భావ శ్చే'తి సుడాగమక లోపా. ఆలంకారస్తు పూర్వవత్.

టీ. హేమనఃపాథ = మనసనెడి బాటసారి, కుచపర్వతదుర్గమే = చనుగొండలచేఁ బోవరాని, కామినీకాయకాంతారే = స్త్రీయొక్క శరీరమనెడి యడవియందు, మా సంచర=లిరుగకుము. తత్ర = అచ్చట (అడవిలో), స్తరతస్కరః = మన్మథుడనెడి దొంగ, ఆస్తే=కలడు.

తా. ఓ మనరనెడి బాటసారి! బలితంపు గుబ్బలనెడి గట్టులచేఁ జొచ్చుటకు వీలుకాకయున్న క్రాల్లంటి మేననెడి యడవియందుఁ దిరుగకుము. అచ్చట మరుం డనెడి దొంగయున్నాడు. అతఁడు నిన్నీడ్చుకొని పోవును సుమీ.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై

ఘన మగుకాంతాశరీరకాంతారమునం

జనఁ బోకు మనగపాంథుండ

కనలుచు మరుఁడ నెడిదొంగ గలఁ డచోటన్.

అవ. ఒక కాముకుఁడు విరక్తుఁడై స్వానుభవముఁ జెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వ్యాధిర్దేహ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా
నీలాబ్జద్యుతినాహినా వరమహం దప్తో న తచ్చక్షుషా,
దప్తే సన్తి చికిత్సకా దితి దితి ప్రాయేణ దర్శాగ్నినో
ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య న హి మే వైద్యో న వాప్యోషధమ్. 54

వ్యా:— అథ త్రిభిః కస్యచిదనుభవమాలక్ష్యమా—వ్యాధిర్దేహేతి.—వ్యాధిర్దేహ ఆత్మాయలేన - అన్యత్ర కర్తావవిశాస్తేన, చలేన చక్షులప్రకృతినా, వక్రగతినా నివర్తనజలసంచారేణ, సమానమేతద్విశేషణద్వయం, లేజస్వినా బలవతా ఆత్మజ్ఞులేన చ* ప్రకంసాయాం వినిః, భోగినా ఫణవతా - ని. 'భోగస్సుఖే స్త్రాదిభృతా వహేశ్చ ఫణకాయయో' రిత్యమరుః. అన్యత్రాభోగినేతి ష్యేనః - విశాలేనేత్యర్థః, నీలాబ్జస్య నీలాత్పలస్య - ద్యుతివ ద్యుతిర్యస్య లేన - ఏకత్ర తద్వర్ణేన - అన్యత్ర తక్చక్షుషేనేత్యర్థః, అహినా సర్పేణ, వరమశ్చ వ్రహ్-అహం దప్తః, కిం తు తచ్చక్షుషా తస్యః కామిన్యః చక్షుషా ఉక్తవిశేషణేన, న దప్త ఇత్యర్థః, చికిత్సకాః వైద్యా, ధర్మాగ్నినో వరోవకారవివక్రయోజనమేహమస్తి తథాభూతాస్సన్యః, దితి దితి ప్రతిదిశం * 'నిత్యవీక్షయోరి'తి విప్లవాయాం ద్విర్భావః, ప్రాయేణ భూషా-సన్తి సర్వత్ర సన్తిత్యర్థః. కిం తు, ముగ్ధాయాః ముగ్ధాక్షనాయాః-యదక్షి - యద్వా ముగ్ధాక్షి సుందరావలोकనం - లేన సర్వరూపేణ - క్షణం క్షణమాత్రం - వీక్షితస్య దృష్టస్య గ్రస్తస్యేత్యర్థః - విక్షతస్యేతి పాతే దృష్టస్యేత్యర్థః, మే మమ తు, వైద్యో న హి చికిత్సకో నాస్తి హి, ఔషధం విష హరణేషజమపి చ, నాస్తీత్యర్థః, అతో మహామోహార్జవనిషజ్జనమేవ న తు తత్సారగమనమితి భావః.

అత్ర ప్రసిద్ధావ్యపేక్షయా చక్షూరూపాహారాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః - 'ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ స' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వ్యాధిర్దేహః=మిక్కిలిపొడవైనదియు, చలేన=చంచలమైనదియు, వక్రగతినా=వంకరనడకగలదియు, లేజస్వినా=కాంతిగలదియు, (ఇంతవఱకు సర్పమునకును, నేత్రమునకును విశేషణములు సాధారణములు.) భోగినా=వడకగలదియు (సర్పవరము). అభోగినా=వెడలెన్నదియు (అని నేత్రవరము.), నీల ఆబ్జద్యుతినా=నల్లగలవ కాంతిగలదియు, (ఆగు), అహినా=సర్పముచేత, అహం = నేను, దప్తః=కఠవలబడినవాడను.

(అగుట), వరం=కొంతమేలు. (కాని, అటువంటిదేయకు), తల్ చతుహ=ఆమువరి కంటిచేత, (కటవలదినవాడనగుట) న = (కొంచెముమేలు) కాదు; (విలయన); దాష్టే (నలి)=(పాముచేత) కటవలదినయెడల, దిశిశిశి. ప్రతిదిక్కునందును, ప్రాయేణ= కటచుగా, భర్త ఆధిపతి=పుణ్యమునుగోరునట్టి, చిశ్శికా= (విష)వైద్యులు, సన్తి=కలరు; (కాని), మగ్ధా...తస్య-మగ్ధాక్షీ = ఆంధములైన కన్నులుగలవారి (జవరాండ్ర) యొక్క, ఈక్షణ=మాపుచేత, నిక్షీతస్య=చూడబడినట్టి (లేక, మగ్ధాక్షీ = యువతులచే, త్తణ=తుణకాలము, నిక్షీతస్య=చూడబడినట్టి), మే=నాకు, వైద్యకవా=చికిత్సచేయు వాడు, నహి=లేడుగదా? బోషభంవాఅహి=మంపనాని, న=లేను.

తా. మిక్కిలి నిడువై కదలుచు వంకరగాఁ బోవునదియు, బలిమి గలదియునై పడగ గలిగి, నల్లంగలువవంటి వన్నెగల సర్పము నన్నుఁ గఱచినను హనిలేదు. అయితే చెవివఱకు నిడువై యదురుచు, వంకర గాఁబోవుచు మెఱుంగుగలిగి నిజీవి గలిగి-యుండు నల్లంగలువకు సాటి వచ్చు నాకలువకంటెయొక్క చూపులను పాముగఱచినఁ గిడు తప్పక వచ్చును. అది కొంచెమైనను మేలుగాదు. సాధారణము లగుపాములు గఱచినఁ జికిత్స చేయుపుణ్యాక్షులు మూలమూలకు నెంతో యున్నారు. ముద్దుమాడ్కులుగలక్రాల్పంతిమాపు తగిలెనా చికిత్సచేయు వైద్యులును లేరు. మందును లేదు.

చ. ఉరగము ముట్టెనా నరుల కి మర్చిని వెజ్జలు భర్తృశీలు రై
గరభము నెక్కు డింతు రధిసంబుగ నాయతమేచగోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిః బూనినమానిసిచూపు సోకినం
బురుషున కెందు మందులును బొంగువు పొందరువెజ్జలెవ్వరన్.

శ్లో. ఇహ హి మధుఃసితం వృత్తమేతద్రసోఽయం
స్ఫురతి చిమః సైసా స్ఫుష్టవక్షసానామ్,
ఇతి హతపరమాశ్చైదిన్ద్రియైర్భ్రాత్యుమాణః
స్వహితకరణధూరైః పశ్యభిర్భ్రాత్యోఽస్తి.

55

పా. - ఇహేతి. - ఇహ హి నదనీప్యేతేత్యర్థః - హిరప్రాపభారణార్థకః -
ని. 'హి' చైతావపభారణ' ఇత్యుత్తరం, మధురం సంతాపహరం శ్రోత్రసుఖా
పహమిక్కర్థః - 'చిక్రియతే తాహి యేన తన్మగురం స్పృశ' మితి వదినాల్ -

కత్ - గీతం గానం స్ఫురతి, ఏకన్నయనానందకరం, నృత్యం నాట్యం, స్ఫురతి ఆయం రస శేషియస్వాదాతిశయప్రదః రసః అధరామృతం, స్ఫురతి అసౌ ఘ్రాణకర్షణః, పరమశః పద్మినీజాతినిమిత్తగన్ధవిశేషః ఘనసారగన్ధసారాదిలేఖనప్రయుక్తామోదవిశేషావా, స్ఫురతి, ఏవ త్వస్మిన్వియసౌఖ్యావహః ప్రనానాం పుర్యః, స్ఫురతి, * 'ప్రనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః స్రాయేణేతి' వామనసూత్రే స్రాయగ్రహణాద్యహువచనప్రయోగః, ఇత్యేవం ప్రకారేణ, హతో విసప్టః - పరమార్థస్తత్త్వాద్ధో - యేషాం తైః - విషయవరతప్తైః కర్మైః, అత ఏవ, స్వహితకరణే - ధూర్తైః కితపై - ఆత్మహితాచరణకత్పరైః స్థితైః కర్మైః, పశ్చాత్తీర్ణియైః శ్రోత్రాభిః, భ్రామ్యమాణస్తత్త్వవిషయేష్వానన్యమానస్వశ్చిత్తైః ప్రతారితోఽస్తి, నచైతత్ప్రేతవం ప్రాగేవాహ్లాసిషమిత్యర్థః. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. ఇహా హి = ఇచ్చటగదా (యువకులయందుగదాయనుట), మధురగీతం = తీయనిపాట, స్ఫురతి = ప్రకాశించుచున్నది; ఏకత్ = ఇదిగో, నృత్యం = నాట్యము (ప్రకాశించుచున్నది); ఆయం = ఇదిగో, రసః = ఆస్వాదము (అధరామృతమునుట.) (ప్రకాశించుచున్నది); అసౌ = ఇదిగో, పరమశః = (మైఘాత) తావి (ప్రకాశించుచున్నది); ఏవః = ఇదిగో, ప్రనానాం = చనులయొక్క, పుర్యః = తాకుడు (ప్రకాశించుచున్నది); ఇతి = ఇట్లు, హతపరమార్థైః - హత = చెఱువఁబడిన, పరమః = శ్రేష్ఠములయిన, అర్థైః = ప్రయోజనములుగలదియు, స్వ...ధూర్తైః - స్వహిత = తమకు మేలును, కరణః = చేసికొనుటచేత, ధూర్తైః = మోసగించునవియగు, పంచభిః ఇంద్రియైః = అయిదుఇంద్రియములచేతను, భ్రామ్యమాణః = (గిరిగిరి) త్రిశుబ్దముచున్నవాడనై, పంచితః = మోసగించఁబడినవాడను, అస్తి = అయితిని.

తా. ఈకాంతయందే యింపయినపాట లున్నవి వినవచ్చునని నాచెవులును, దీనియందే నాట్యమున్నది చూడవచ్చునని నాకన్నులును, దీనికెఱ్ఱావియందే తీపియున్నది చవిగొనవచ్చునని నానాలుకయు, దీని నోటియందలి తావియే మూర్కొనవచ్చునని నానాసీయు, దీనిచను మొనలరాయిడియె చాలునని నాయెడలును తలఁచి పరతత్త్వవిచారము మాని, తనమే లొడఁగూర్చుటయందు శ్రద్ధలేకుండి యీపంచేంద్రియములు నన్ను విషయములందుఁ జొప్పించి మైమఱిపు గలిగించి మోసపుచ్చినవి. ఆహా! ఇప్పుడే వీనిటక్కు దెలిసికొంటిని.

ఉ. ఈర్ష్యదుగాన మీనటన ॥ మీకుచమర్దన మీసుధారసం
దీమహనీయసౌరభము ॥ నింతులయందుఁ దనర్చునంచు న

స్త్రీమహాకవి యాత్మహితము మిచ్చినభంగి మెలంగి యంద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చు హితముకొల్పిపీనుడ నైతి నక్కటా!

అవ. మత్తమహానుజులు చేయదున్నాడు:—

శ్లో. న గమ్యో మస్త్రాణాం న చ భవతి ప్రేషజ్యవిషయో
న చాపి ప్రధ్వంసం ప్రజతి వివిధైః శాస్త్రకళైః,
ప్రమావేశాదజే కమర విదభృజ్జ మనకృత్
స్తరాపస్తానోఽయం ప్రయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ.

56

వ్యా.—అభాషణావ్యామోహమునకు మత్తమహానుజులు చేయదు—నేతి.—మస్త్రా
ణాం గమ్యో మస్త్రాణా. శ్రీ, న భవతి, ప్రేషజ్యవిషయః దోషభాషణమునకును భవతి.
భేషజమేన ప్రేషజ్యమితి విగ్రహః *స్వాతంత్ర్యస్య* క్షయః. ని 'భేషదోషభాషణాద్యభి
త్యయః, తథా వివిధైః శాస్త్రాభివ్యక్తైః కళాభివ్యక్తైః శాస్త్రైః, ప్రధ్వంసం వివాశం
చాపి, న ప్రజతి న గచ్ఛతి.

. 'పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిమాపేద నిభతీ,

తచ్ఛాస్త్రాద్యైర్వాస్తవైః పూర్వకాభి' ఇతి స్మరణాత్,

ప్రసిద్ధస్తు జపాభిః కామ్యురి న క్షయమితి భావః, ని తు శ్రీమహాస్తోత్రోత్పాద
నాత్, అగ్నే శరీరే, కమప్యవీర్వాచ్యం, భగ్నంబాద్యం, యద్యో. ప్రమావేశాదతిశ్రం
కాపాదనాత్, అగ్నే కరచరణాద్యవయవవిచ్ఛేద్యైః, కమర భగ్నం బహిఃపాదవికార, మన
కృష్ణహారం, విదభృజ్జకృత్ *చిహ్నైః పూర్వాచ్యైః ప్రకృత్యయః. * సాధ్యస్తా
చ్యుతు' ని నమభావః, స్తరాపస్తానస్తరప్రకృతి స్తరావ్యామోహమాపాదస్తారోగః,
దృశం మాయస్మృతీ ప్రయతి స్మృత్యవయతి-అత్యంత కఠిన్ భావం కరోతీత్సర్వ,
తథా, ఘూర్ణయతి చక్రవర్త్యానయతి చ, నిమగ్న కరోమి కమమయ చికిష్క ఇతి
భావః, యదాహుస్తైర్వాదాః—

'ప్రక్షురాగుభిరాహితే చ మనసి ప్రాణీ తమస్స-విశ్వా

దస్త్రాన్ భావతి ప్రేషముద్యమతి దోషపాపం క్షిణ్ణ మూఢభీః

చక్యన్ దూషమనైహి నిభతతి ప్రాయః కరోతి ప్రయా,

విశ్వాన్ స్వయమేవ కామ్యురి గతే సోగే శ్వకస్తావయన్'

వ్యతిరేకాంకారః. లక్షణం మూర్ఖం. కఠినోపకృష్ట.

టీ. ఆయం హస్తరత్రవస్తారః = మత్తమహానుజుని యవస్తారోగము, మస్త్రాణాం =
మంత్రములకు, న గమ్యః = విషయము (గోచరము) గాదు. (మంత్రములచే గురువడు

అనట.) తైవజ్యవిషయః చ=మందులకు విషయమును, నభవతి=కాదు; వివిధైః=అనేకములగు, శాంతికశతైః = శాంతికర్తృలపందలచేతను, ప్రధ్వంసం = నాశమును, న ప్రజలి పొందదు; భీమకవేశాత్ = భ్రాంతిచట్టుటవలన, అంగే = చేశమునందు, అనశ్చత్ = మాటిమాటికి, కమపి=ఒకానొక (చెప్పవలవికాని) భంగం=విఘ్నపును, విదధత్ = చేయించు, దృశం=చూపును, భీమయతి=తడఁబఱచుచున్నది; ఘూర్ణయతిచ=గిరిగరిత్రికృచున్నది.

తా. ఈమోహమునెడి యపస్తారరోగము మంత్రముల కుండునది కాదు. నౌషధముచే గుడురునది. కాదు. ఎన్ని శాంతికర్తృములు చేసినను నయము కాదు. పలుమాఱు మనస్సునకు భ్రమము గలిగించి చేతులు కాళ్లు. మొదలగు సంగములు వంకరపోవునట్లు చేసి కన్నులు గిరిగరి ద్రిప్పి భ్రమ గప్పునట్లు చేయుచున్నది. ఈరోగమునకు నేదియుఁ జికిత్స గనుపడ లేదు. ఏమి చేయుదును.

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు శ చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతిఁ
భూరిపికారమంగములఁ బూన్పుచు మన్తభజన్య మీయప
స్తారము లోచనద్వయము సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముంబలెన్.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వేశ్యాదూషణము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాత్యన్ధాయ చ దుర్ముఖాయ చ జరాజీర్ణాఖిలాన్ధాయ చ
గ్రామీణాయ చ దుష్కులాయ గళత్కుష్టాభిహతాయ చ,
యచ్చస్త్రీషు మనోహరం నిజనపుష్కలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేతకః? 57

వ్యా.—అథ త్రి ఖిః పణ్యాన్ధానాగర్వణాదుర్వనిగమయతి.—జాత్యన్ధాయేతి.—జాత్యన్ధాయ జన్మప్రభృత్యవసన్నదృశే పురుషాయ చ, దుష్కులాయ చ, దుర్ముఖాయ ముఖరాయ బహుగర్వభావజనదూషితవదనాయేత్యర్థః-ని. 'దుర్ముఖే ముఖరాబద్ధముఖా' విశ్వమరః, యద్వా-దుష్టం వ్యాధ్యాదిసా జాగుప్సిత-దుర్దశయుక్తం వా-ముఖం యస్య తస్యై, జరయా విప్రసయా-జీర్ణాని శిథిలాని కృశాని నిష్కళనస్థిబద్ధాని చ-అఖిలాన్ధాలి కరచ రణా ద్యశేషివయవా-యస్య తస్యై చ, గ్రామీణాయ గ్రామాన్తరాదాకతాయ-అజ్ఞాతకుల గోత్రాయ పాశాయ చేత్యర్థః. కింబహునా? గళత్ స్తంసమానం - కుష్టం కుష్టజనిక

పూయరత్నాది - తేనాభిభూతాయ-గర్వితాయ చ, లక్ష్మీలవక్రధయో సంపత్తేశస్రాస్త్యా శఃసూ. మనోహరమతిసుందరం, నిజవపుః స్వశరీరం, యచ్ఛస్త్రీవ్యభుయస్తిషు - చుచ్చుకా - వైషణదవైషణప్రణాదినఃభోగార్థం తదభీరం కుప్వతీస్వీకృత్యః. * చవాతే 'ద్వాచావాసే' ఇత్యస్తాధాతోశ్చకరి * 'ఉగితశ్చ' లి జీమ్. * 'పాప్రాప్త' త్యాది నా దాహో యచ్ఛాజేశః తథా, వివేక కర్తవ్యాకర్తవ్యుచారస్స విన కల్పలలికా - తస్యా-శ్చస్త్రీషు భువితాసు - వివేకవిచ్ఛేదకరీవ్వీకృత్యః. - వివేకస్యాపృథ్విభార్యనఃఫలకత్వాశ్కల్పలలికాయాపణమవ గన్తవ్యం - ని. 'స్యాచ్ఛస్త్రీ' చాసిప్రస్త్రీ, చ చ్ఛుచికా చాసిచ్ఛేవ కేవ్యవయః. * 'బహుది భ్యశ్చ' లి జీమ్. పణ్యస్త్రీషు వేశ్యాన్తనాసం, కః పుమాకా వివేకహితోఽపీకృత్యః, రశ్మే తానురంతో భవన్తు లోఽపీకృత్యః. ని. 'వారస్త్రీ' గణికా వేశ్యా సుఖావగ్యాన్తనాఽపీ చేతి వైజయస్త్రీ. కాన్యాలవిశ్రీడికమ్.

జీ. జాతికంభాయచ = పుట్టంధువకును, దుర్బుభాయచ = రోగముగముగల వానికిని, జ...క్తాయ చ-జరా = ముగడితనముచే, జీర్ణ = నడచిన, ఆభాల = సమస్తమలయన, అంగాయ చ = అవయవములు (కీర్ణ) గలవానికిని, గ్రామీణాయ చ = పల్లెటూరివానికిని, దుష్కులాయచ = చెడుగులముదానికిని, గర్...తాయచ - గర్భిత - (బిమ్మ) కాటుచుండు, కుప్త = పెద్దరోగముచేత, ఆభిభూతాయ = లెరగ్గులించబడినవానికిని (కుప్తరోగపీడితున కనుట), లక్ష్మీ...యా-లక్ష్మీ = సువందయొక్క, లవ = కొంచెమువందలి, క్రధయా = మక్కువచేత, మనోహరం = కందమైన, నిజవపుః = కమచేమామును, యచ్ఛస్త్రీషు = ఇచ్చు వారున, వివేక...స్త్రీషు - వివేక = (యంచిచెడుగుల నేపిలుచు) తెలియినవారు, కల్ప లలికా = కల్పలకకు, శస్త్రీషు = చురుకైనవారు, (ఆగు), పణ్యస్త్రీషు = బోగముకడుచుల యందు, కః = ఎవడు, రశ్మేక = పలుపుకొందును.

తా. వెలయాం ప్రొక్కింత డబ్బున కాసపడి పుట్టుగుడ్డికేనియు, వదరుబోతునకేనియు, ముడిమిచే నన్నియంగములు నడచినవాని కేనియు, పల్లెటూరివానికేనియు, చెడుగులంబున బుట్టినవానికేనియు, కుష్టుచేత గాళ్లు చేతులు తినిపోవుచుండ నసహ్యపడఁదగినవానికేనియుఁ దనసంపు మేనిని సంభోగమునకై యప్పగింతురు. జ్ఞానమనుకల్ప లతకుఁ జొరకత్తులయిన యిట్టివెలయాండ్రయం దేపివేకి మోహము నుంచును. ఎవడును వెలయాండ్ర నడతలఁ దెలిసినవాఁడు వారిఁ జూడఁడు.

చ. విడువక పుట్టుగ్రునకు శ్రీ వృద్ధశరీరీః గుప్తరోగిః
జడునకు జాతిహీనునకుఁ బారునిజాంగము లొక్కరూకలై
కడువడి నిచ్చువారి గుణశల్పలతల్ విడలించుకత్తులం
బడుపుంబడఁతులం దనదుఃఖావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్.

శ్లో. వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేనసమేధితా,
కామిభిర్మత్ర హలాయస్తే యోవనాని ధనాని చ.

58

వ్యా.—వేశ్యేతి—అసౌ వేశ్యా, రూపం సౌందర్యమేవేనాని - తైః సమిధి
శ్వివర్ణితా-మన్త-కర్తాలా మన్తభాగ్నిజ్వాలా-ని. 'ఇష్టవం త్వేథ ఇథ మేథ సుమిత్రిన్
యా' మిత్యుచరి, యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యాహం, కామిభిః కాముకైః, యోవ
నాని నూతనవహూంసి, *మంబుడిత్యాదబ్బుకృత్యుచరి, ధనాని చ, హలాయస్తేహవ్యరూ
పేణ శత్యాగ్నియస్తే-విలువవృక్షశ్రేణి, స్వర్గాదిఫలకాజ్ఞిభిరాహవనీయాగ్నిజ్వాలా
యాం హవీష్మివేతి భావః.

అత్ర వేశ్యాయామహోవ్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య, ప్రకృతహవనోపయోగిత్యా
త్మసిదామాలాకారః - 'అహోవ్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామ' ఇతి లక్ష
ణాత్, స చ రూపేనసేతి రూపవేణ సంకీర్త్యతే; రూపకత్వారోపణస్యావశ్యకమాత్ర
మేవేతి విచేతః.

టీ. అసౌ=ఈ, వేశ్యా=బోగముని, రూపే...తా-రూపా=అందము నెడి, ఇంధన=
కట్టెలచే, సమిధితా=బాగుగరగుల్పులచేస, మదనజ్వాలా=మన్తఘండనెడి యగ్నిశిఖి;
యత్ర=చేసియును, కామిభిః=విటులచే, యోవనాని=ప్రాయములు, ధనాని=రూక
లును, హలాయస్తే=వీడ్చులడుచున్నచో.

తా. ఈవెలయాలు మదనాగ్ని జ్వాలయైనది. ఇవి రూపమనెడిసమి
ధులచేఁ బెంపొందునది. ఈయగ్నిజ్వాలయందుఁ గామునలలో జవ్వన
ములు, కల్లులు సనుహవిస్ఫులను ప్రేల్చుదురు.

క. రూపేనసవర్ణితవే

శ్యామంచశంకి కీలయం దంగజపూ

జావరతంతులు జేల్చురు

దాపుగఁ దమజవ్వనములు శ్రీ ధనములుఁ గడతన్.

శ్లో. కళుమ్మృతి కలపురుషో వేశ్యాధరవల్లవం మనోజ్ఞమసి,

గాగ గః, నోగ చటక నట విట నిఘీననశరణమ్.

59